

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

KAZAK ULUSU'NUN DOĞUŞUNDAN GÜNÜMÜZE
TÜRK-KAZAK İLİŞKİLERİ

Akmaral OSPANOVA

Danışman
Prof. Dr. Mustafa DAŞ

İZMİR - 2019

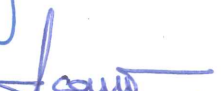
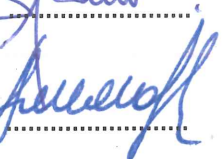
DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Akmaral OSPANOVA
Öğrenci No : 2014801802
Tez Başlığı : Kazak Ulusu'nun Doğuşundan Günümüze Türk-Kazak İlişkileri

Savunma Tarihi : 29/08/2019

Danışmanı : Prof.Dr.Mustafa DAŞ

JÜRI ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Mustafa DAŞ	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Doç.Dr.Erkan GÖKSU	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Dr.Öğr.Üyesi Gülsüm TÜTÜNCÜ	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Doç.Dr.Serkan ACAR	- Ege Üniversitesi	
Doç.Dr.Rysbek ALİMOV	- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	

Akmaral OSPANOVA tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği () / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Müdür V.

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Kazak Ulusu’nun Doğuşundan Günümüze Türk-Kazak İlişkileri**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını veya yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

....../....../2019

Akmaral OSPANOVA

ÖZET

Doktora tezi

Kazak Ulusu'nun Doğuşundan Günümüze Türk-Kazak İlişkileri

Akmaral OSPANOVA

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Programı

“Kazak Ulusu'nun Doğuşundan Günümüze Türk-Kazak İlişkileri” adlı bu tez çalışmasında XV. yüzyılda Kazak Hanlığı’nın kurulmasından sonra Türk-Kazak ilişkilerinin günümüze kadar süren tarihi gelişimi, tarih biliminin yöntemlerini kullanarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmada ilişkilerin siyasî kısmından ziyade sosyal ve kültürel boyutu ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti ile Kazak Hanlıkları arasında ilk siyasî münasebetlerin XVIII. asırda başladığı bilinmektedir. Kazak Hanı Gaib Muhammed Han'ın Kalmuk ve Rus etkisinden kurtulma amacıyla, Osmanlı Sultanı III. Ahmet'e yazdığı mektupla diplomatik bir temas başlamıştır. Araştırmada Osmanlı Sultanı III. Ahmet'in Kazak Hanına gönderdiği yazışmalar arşiv belgeleri ışığında, bu temaslar ortaya konulmaya çalışılmıştır. XVI-XIX yüzyılları Osmanlı Devleti ile Kazak Hanlığı arasındaki münasebetlerin o dönemdeki siyasi sebepler ve devrin ulaşım imkanlarının yetersiz olması, iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin çok yakın ve yüksek düzeyde olmadığını göstermektedir.

İki taraf arasında meydana gelen bu münasebetler, XIX. asrın ilk yarısından itibaren Rusların faaliyetleriyle ani bir yoğunluk kazanmış ve bu yoğunluğu yüzyılın son çeyreğine kadar artırarak devam etmiştir.

XIX yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya, Türkistan Hanlıklarını tamamen işgal ettikten sonra tüm Türkistan Türklerinin dış ülkelerle bağlantılarını kontrol altına almaya çalışmıştır. Çarlık Rusya, Türkistan halklarının Osmanlı Türkleri ile bağlantı kurmaları halinde yerel halkın

hükümete karşı ayaklanmalarından korkarak onların Osmanlı Türkleri ile ilişki kurmalarını engellemiştir.

Araştırmada XIX. yüzyılda Kazakistan topraklarında yaşayan, dinî eğitim veren ve ticaretle uğraşan Osmanlı Türklerine karşı, Çarlık Rusya yetkilileri tarafından gerçekleştirilen karalama kampanyalarının sebepleri ve sonuçları değerlendirilmektedir. Sürgün edilenlerin, Osmanlı topraklarına tehcir edilmeden önceki sosyal durumu hakkında bilgi verilerek, suçlama hareketleri ayrıntılı olarak belirtilmektedir. Ayrıca, Kazak topraklarını idare eden Rus Genel Valilerinin kendi aralarındaki yazışmaları ve Türk vatandaşlarının sürgün edilme işlemleri Kazakistan Merkez Arşiv belgelerine dayanılarak analiz edilmektedir.

Tezin diğer bölümlerinde ise XX. yüzyılda çeşitli sebeplerle Kazakistan sınırlarının dışına taşınmış olan Kazak Türkleri'nin, Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya göç hareketleri tarihsel dönemlere ayrılarak ele alınmaktadır. Ayrıca, 1980'li yıllardaki Sovyet Hükümeti altında kalan Kazak Türkleri ile Türkiye arasındaki kültürel ilişkiler, Kazakistan Cumhuriyet Arşiv Belgeleri ışığında değerlendirilmektedir.

Türkiye-Kazakistan İlişkileri başlıklı son bölümde ise Kazakistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile arasındaki kültür, eğitim ve siyasi alandaki ilişkileri bahsedilmektedir.

Sunduğumuz çalışma; Osmanlı Devlet Arşivi'nden alınan verilere, Kazakistan Devlet Merkez Arşiv kaynaklarına, modern tarihçilerin bilimsel araştırmalarına, internet haberlerine, resmi kurumların web adreslerine ve gazete arşivlerine dayanarak farklı tespitler yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmada Türkçe kaynaklar başta olmak üzere Kazak ve Rus kaynakları da kullanılmıştır. Ekler bölümü ise Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri'nden elde ettiğimiz Osmanlı-Kazak Hanlığı arasında gerçekleşen yazışmalar ve bazı evrakların fotoğrafları ile hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kazak Hanlığı, Türkistan, Rusya, Türkiye, Kazakistan.

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy (PhD)
Turkish and Kazakh Relations from the Birth of the Kazakh Nation to the
Present
Akmaral OSPANOVA

Dokuz Eylöl University
Graduate School of Social Sciences
Department of History
History Program

In this thesis, “Turkish and Kazakh Relations from the Birth of the Kazakh Nation to the Present”, the historical development of the Turkish-Kazakh relations after the establishment of the Kazakh Khanate in the 15th century was tried to be determined by using the methods of history science. In this research, the social and cultural dimension of the relations rather than the political part was discussed.

It is known that the first political relations between Ottoman Empire and Kazakh Khanates started in 18th century. A diplomatic contact had begun with the letter of the Kazak Khan Gaib Muhammad to the Sultan of Ottoman Ahmet III, who was the leader and patron of the Islamic world at that time, in order to get rid of Kalmyk and Russian influence. In the research, these contacts were tried to be put forward in the light of archival documents sent by the Ottoman Sultan Ahmet III to Kazakh Khan. The political reasons of the relations between the Ottoman Empire and the Kazakh Khanate in the 16-19th centuries and the lack of transportation facilities of the era indicate that the political relations between the two states are not very close and high.

These relations between the two sides gained a sudden intensity with the activities of the Russians starting from the first half of the 19th century and continued to increase this intensity until the last quarter of the century.

In the second half of the 19th century, after the Russian government completely occupied the Turkestan Khanates, they tried to control the relations of all the Central Asian Turks with foreign countries. Tsarist Russia feared that the people of Turkestan would rebel against the government in case of contact with Ottoman Turks and prevented them from establishing relations with Ottoman Turks.

In this study, the reasons and results of the smear campaigns carried out by the Tsarist Russia authorities against the Ottoman Turks living in Kazakhstan in the 19th century, giving religious education and dealing with trade are evaluated. The information about the social situation of the deportees before they were deported to the Ottoman lands was given in detail and the accusation movements are stated in detail. In addition, the letters of correspondence between the Russian General Governors governing Kazakh territory and the deportations of Turkish citizens are analyzed on the basis of the Central Archive documents of Kazakhstan.

In the other parts of the thesis, the history of the migration movements of Kazakh Turks from East Turkestan to Anatolia in the 20th century has been discussed. In addition, cultural relations between Kazakh Turks which was under the Soviet Government in the 20th century and Turkey in 1980 are assessed in light of archival documents of the Republic of Kazakhstan.

In the last chapter which titled “Turkey and Kazakhstan relationship”, after Kazakhstan gained independence political relations in the field of education and culture with Turkey are mentioned.

This study aims to make different determinations based on the data obtained from the Ottoman State Archives and Kazakhstan State Central Archives sources, scientific researches of modern historians, internet news, web sites of official institutions and newspaper archives. This study mainly in Turkey, studies in Kazakhstan in Kazakh and Russian sources often are used. As the photographs and texts of some documents are given in the annexes section, it was prepared based on the correspondence between the Ottoman-Kazakh Khanate, which we obtained from the Ottoman Archive Documents of the Prime Ministry.

Keywords: The Ottoman Empire, The Kazakh Khanate, Turkestan, Russia, Turkey, Kazakhstan.

KAZAK ULUSU'NUN DOĞUŞUNDAN GÜNÜMÜZE TÜRK-KAZAK İLİŞKİLERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiv
TABLolar LİSTESİ	xvi
EKLER LİSTESİ	xvii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZAK ADI VE KAZAK ULUSU'NUN OLUŞUMU

1.1. KAZAK ADI	9
1.1.1. Kazak Menşei Hakkında Kafkas Görüşü	10
1.1.2. Kazak Kelimesinin Anlamı	13
1.1.3. Tercümân-ı Türkî ve Arabî ve Mugâli (1245) Sözlüğünde "Kazak" Kelimesinin Açıklaması	15
1.1.4. "Kazak" Kelimesiyle Yabancı Araştırmacıların Eserlerindeki İlmi Görüşler	18
1.1.5. Kazak Kelimesinin Etimolojisi	20
1.2. KAZAK ULUSU'NUN OLUŞUMU	23

İKİNCİ BÖLÜM
KAZAK HANLIĞI'NIN SİYASÎ TARİHİ VE RUS HÂKİMİYETİ
ALTINDAKİ KAZAK TÜRKLERİ

2.1. KAZAK HANLIĞI'NIN TEMELİNİ KURAN DEVLETLER	33
2.2. KAZAK HANLIĞI'NIN KURULUŞU	36
2.3. ÇARLIK RUSYA'NIN TÜRK HANLIKLARIN İŞGAL ETMESİ	43
2.3.1. Kazak Cüzlerinin Rus İdaresine Girmesi	49
2.3.2. Orta Cüz'ün Rus İşgaline Uğraması	52
2.3.3. Ulu Cüz'ün Rus Himayesine Girmesi	55
2.4. ÇARLIK RUS İŞGALİ SONRAKİ KAZAKLARDA İDARİ TEŞKİLAT	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ İLE TÜRKİSTAN HANLIKLARI ARASINDAKİ
MÜNASEBETLER (XVI-XVIII YY.)

3.1. TÜRKİSTAN	62
3.1.1. Türkistan Kavramı ve Coğrafi, Siyasi Sınırları	62
3.2. OSMANLI'NIN DON- İDİL (VOLGA) KANAL PROJESİ	66
3.2.1. Astarhan (Ejderhan Seferi) ve Don – İdil (Volga) Kanalının Açılması Teşebbüsleri	66
3.2.2. Osmanlı Devleti Tarafından Yapılması Planlanan Don- İdil (Volga) Kanal Projenin Amaçları	70
3.2.3. Osmanlı'nın Don- İdil (Volga) Kanalı Girişimi (1569)	70
3.2.4. Don-İdil (Volga) Kanal Projesi'nin Başarısızlığa Uğrama Sebepleri	76
3.3. OSMANLI DEVLETİ İLE KAZAK HANLIĞI ARASINDAKİ SİYASÎ İLİŞKİLER (XVIII. YY)	78
3.3.1. XVIII. YY. Kazak-Kalmuk İlişkileri	78
3.3.2. Osmanlı Devleti İle Kazak Hanlığı Arasındaki İlk Münasebetler	80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ İLE KAZAK TÜRKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER
(XIX YY. SONU XX YY. BAŞLANGICI)

4.1. KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ MERKEZ DEVLET ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA OSMANLI - KAZAK İLİŞKİLERİ (XIX YY. SONU XX YY. BAŞI)	87
4.2. OSMANLI DEVLETİ İLE TÜRKİSTAN ARASINDAKİ DİNİ BAĞLANTILAR: HAC YOLU OLARAK İSTANBUL (XIX YY. SONU XX YY. BAŞLANGICI)	104
4.2.1. Çarlık Rusya'sı Tarafından Hac Yolculuğuna İlgili Yapılmış Olan Kanunlar	107
4.2.2. Türkistan'lı Hacıların Hac Güzergâhları ve Tekkeler	109
4.2.3. Cidde'de Kazak Tekkesi	112
4.2.4. Hicaz Demiryolu İnşasına Türkistanlıların Yardımda Bulunması	113
4.2.5. Osmanlı Sultanı'nın Türkistanlı Hacılara Yardımı	114

BEŞİNCİ BÖLÜM
XX. YY. KAZAK TÜRKLERİ'NİN ANADOLU'YA GÖÇ HAREKETLERİ

5.1. KAZAKLARIN YURT DIŞINA GÖÇ ETMELERİNİN TARİHİ NEDENLERİ	118
5.2. DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ KAZAK TÜRKLERİ	123
5.2.1 Kazak Türkleri'nin Doğu Türkistan'dan Hindistan'a Göçü	125
5.2.2. Kazakların Anadolu'ya Yerleşmeleri	128
5.2.3. 1965 ve 1967'de Afganistan Üzerinden Türkiye'ye Yapılan Göçler	129

ALTINCI BÖLÜM
SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE-KAZAK İLİŞKİLERİ
(1921-1990)

6.1. 1921-1939 yy. SOVYET DÖNEMİNDEKİ TÜRKİYE-KAZAK İLİŞKİLERİ	132
6.2. TÜRKİYE İLE SSCB ARASINDAKİ İLİŞKİLER (1939-1951)	136
6.3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ SONRASINDA TÜRKİYE İLE KAZAKİSTAN ARASINDAKİ İLİŞKİLER (1951-1960)	138
6.4. 1960-1990 yy. TÜRKİYE VE KAZAK SSC ARASINDAKİ İLİŞKİLER	139
6.4.1. 1960 Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Gelişiminin Ana Yönleri	140
6.4.2. Sovyetler Döneminde Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Kültürel İlişkiler	141

YEDİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ

7.1. SSCB DAĞILMA SÜRECİNDE TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ (1990-1991)	146
7.2. TÜRKİYE VE KAZAKİSTAN ARASINDAKİ SİYASİ VE DİPLOMATİK İLİŞKİLER	150
7.3. TÜRKİYE-KAZAKİSTAN ARASINDA EĞİTİM İŞBİRLİKLERİ	156
7.3.1. Büyük Öğrenci Projesi	161
7.3.2. Uluslararası Türk Akademisi (UTA)	165
7.3.3. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi	167
7.4. TÜRKİYE VE KAZAKİSTAN ARASINDAKİ KÜLTÜREL İLİŞKİLER	172
7.4.1. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY)	174
7.4.2. Yunus Emre Türk Kültür Merkezi	178
SONUÇ	180

KISALTMALAR

TC.	Türkiye Cumhuriyeti
KC.	Kazakistan Cumhuriyeti
SSCB.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Kazak SSC	Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
KCMDA	Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi
C.	Cilt
S.	Sayı
s.	Sayfa
TÜRKSOY	Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
UTA	Uluslararası Türk Akademisi
SDU	Süleyman Demirel Üniversitesi
BOP	Büyük Öğrenci Projesi
TASAM	Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜRKPA	Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesi
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
Türk Konseyi	Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi
TİKA	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
KATİAD	Kazakistan-Türkiye İş Adamları Derneği
CICA	Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı
KATEV	Kazak Türk Eğitim Vakfı

Bkz.	Bakınız
Yay.	Yayın
RF	Rusya Federasyonu
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1:	Kazak Hanı Gaib Muhammed Han tarafından Padişah'a hediye edilen kumaş ve atların listesi	s. 82
Tablo 2:	Rusyalı Müslüman Hacıların Yıllara Göre Karşılaştırmalı Sayıları	s. 106
Tablo 3:	Rusyalı Müslüman Hacıların Yıllara Göre Karşılaştırmalı Sayıları	s. 106
Tablo 4:	Odessa- Mekke Yolu	s. 111
Tablo 5:	Odessa-Medine Yolu	s. 111
Tablo 6:	Kazak Türklerinin Yurt Dışına Göç Etmelerinin Tarihi Nedenleri	s. 121
Tablo 7:	Kazakların Yerleşimleri (1953-1958)	s. 129
Tablo 8:	Üniversitelerdeki Kazak Öğrenciler (2016-17)	s. 163
Tablo 9:	Ülkelere Göre Öğrenci Sayıları	s. 170

EKLER LİSTESİ

- EK 1:** İİ. Selim'in Harezmi Han'ı Mehmed'e gönderdiği Mektubu 976 (1568) ek s. 2
- EK 2:** Kalmuk Hakimi Ayuka'nın Padişaha Gönderdiği Mektubu ek s. 3
- EK 3:** Kazak Hanı Gaib Muhammed Han'ın, Rus ile Nogay'a saldıran Eyüğe'ye müdahale için izin talep ettiğine dair elçisi Seyyid Muhammed Kulu Bey'in takriri ek s. 4
- EK 4:** Kazak Hanı Gaib Muhammed Han'ın elçisi Seyyid Kulu Bahadır Han'ın getirdiği hediyelerin kabul edildiği ve gereği gibi ağırlandıktan sonra dönüşüne izin verildiğine dair name-i hümayun ek s. 5
- EK 5:** Kazak Hanı Gaib Muhammed Han tarafından padişaha hediye edilen kumaş ve atların listesi ek s. 6
- EK 6:** Rikâb-ı hümayun –u şehir-i yâriye Türkistan Hanlarından Kazak Hanı Gaib Muhammed Han'dan gelen nâmenin tercümesi ek s. 7
- EK 6.1:** Rikâb-ı hümayun –u şehir-i yâriye Türkistan Hanlarından Kazak Hanı Gaib Muhammed Han'dan gelen nâmenin tercümesi ek s. 8
- EK 7:** Türkistan Hanlarından Kazak Hanı Gaib Muhammed Han'a nâme-i hümayun ek s. 9
- EK 7.1:** Türkistan Hanlarından Kazak Hanı Gaib Muhammed Han'a nâme-i hümayun ek s. 10
- EK 8:** Rusya Müslümanları'nın Hac Pasaportu ek s. 11
- EK 9:** Türkistanlılar (Buhara) Tarafından Hicaz Demir Yolu İçin Gönderilen Yardım Makbuzasının Takdimi ek s. 12
- EK 10:** Buhara Elçisinin Masraflarının Karşılanması ek s. 13
- EK 11:** Kazaklı Hacıların Maruz Kaldıkları Müşkilattan Dolayı Delil

	Tayini Hakkında Çeşitli İmzalarla Sadaret'e Verilen Arzuhaller Neticesinde İsteklerinin Kabulü	ek s. 14
EK 12:	Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye İskanlı Göçmen Olarak Kabul Edilen Kişiler İle İlgili Bakanlar Kurulu Kararı	ek s. 15
EK 13:	Hüseyin Teyci İle Yola Çıkacak Kafilelerin İskanlı Göçmen Olarak Kabul Edilişlerini ve Yol İçin Gerekli Hazırlıkların Neler Olduğunu Gösteren Belge	ek s. 16
EK 14:	Hüseyin Teyci'nin Türkiye'ye İskanlı Göçmen Olarak Müracaatına Karşılık Yeni Delhi Büyükelçiliği'nin Vermiş Olduğu Cevap	ek s. 17
EK 15:	Doğu Türkistanlı Göçmenlerin Türkiye'ye gelişine yönelik olarak 2 Ağustos 1952 tarihli Milliyet Gazetesi'nde çıkan haberinin kupürü	ek s. 18
EK 16:	1923-1995 Yılları Arasında Dış Ülkelerden İskanlı ve Serbest Göçmenlerin Yıl, Ülke ve Nüfuslarını Gösterir Liste	ek s. 19
EK 17:	Doğu Türkistanlı Göçmenlerin Türkiye'ye Gelişine Yönelik olarak 30 Mart 1967 Tarihli Milliyet Gazetesi'nde Çıkan Haberin Kupürü	ek s. 20
EK 18:	1967 Göçü Sonrası Doğu Türkistanlıların Yerleştirileceği Evlerin İnşası İçin Lazım Olan Malzemeler Hakkında Hükümet Tarafından Alınan Bakanlar Kurulu Kararına Bir Örnek	ek s. 21
EK 19:	18 Şubat 2005 Yılında Kurulan Salihli Kazak Türkleri Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği	ek s. 22
EK 20:	Kemalpaşa Alaş Kazak Vadisi Kırmızı Çiftliği	ek s. 22
EK 21:	Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Göç Haritası	ek s. 23
EK 22:	Kazakistan-Türkiye Karşılıklı Diplomatik Ziyaretleri (1991- 2018)	ek s. 24
EK 23:	Kazakistan Hakkında Genel Bilgiler	ek s. 27

EK 24:	Türk Dünyası Kurumları	ek s. 28
EK 25:	Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivindeki Belgeler	ek s. 30
EK 26:	Kazakistan Siyasî Haritası	ek s. 49
EK 27:	Orta Asya Haritası	ek s. 49

GİRİŞ

Kazak Türkleri, eski devirlerden beri Türkistan'ın geniş bozkırlarında yaşamakta olan çeşitli Türk boylarının birleşmesi ve bu birleşmenin gelişmesi neticesinde ortaya çıkmış topluluktur. X. ve XVI. yüzyıllar arasında isimlerini muhafaza etmekte olan Sak, Üysün, Alan, Kıpçak, Kanglı, Duvat, Argın, Nayan ve Kerey gibi kadim Türk boyları zaman içerisinde Kazak Türklerini oluşturmuşlardır¹.

Kazak Türkleri'nin yaşadığı ülke manasına gelen Kazakistan, 46-87 doğu enlemi ile 40-56 kuzey arzı arasında Orta Asya'nın geniş bozkırları ile eski Türk anayurdu Altaylara kadar uzanan sahayı içine alan bir Türk Cumhuriyeti'dir².

Kazak Türklerinin ve Kazakistan'ın tarihini tanımak ve öğrenmek bir bakıma Türk Tarihi'nin kilidini açmak gibidir. Dolayısıyla istisnasız bütün Türk toplulukları ya da bir başka ifade ile Türk Dünyasını meydana getiren bütün halklar Kazakistan toprakları ile bağlantılıdır. Bu durum hem etnik açıdan, hem de tarihî açıdan gerçekleşmiştir. 2. 717 000 km² yüzölçümüne sahip olan Kazakistan coğrafyası, bir çok Türk boyuna tarihin ilk devirlerinden itibaren yurtluk görevi yapmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 16 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettiğinde, onu tanıyan ilk ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. O günden itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerin hızlı bir şekilde gelişmesine tanık olmaktadır. Son yıllarda Türkiye ve Kazakistan ilişkileri güçlenmekte ve bu iki ülke, çok taraflı uluslararası meselelerde de işbirliği yapmaktadır. Türkiye açısından Kazakistan, Orta Asya bölgesinde en önemli ortak olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla günümüzde bu iki ülke arasındaki bağlantıların geçmişini de dikkate almamız gerekmektedir. Bunun asıl nedeni ise Türk Cumhuriyetleri arasındaki bağın, derin bir geçmişe sahip olmasıdır ve bu ilişkilerin tarihi bir bakış açısıyla doğru bir şekilde değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Bu mânâda Osmanlı Devleti ile Kazak Hanlıkları arasında ilk siyasî münasebetlerin XVIII. asırda başladığı bilinmektedir. Tarihe bakıldığında yüzyıllardır Rus işgalinin altında olan Kazakistan ile Türkiye arasında siyasî nedenlerle yakın bağlantı

¹ Maukhara Yerkinay, **Siyasî ve Kültürel Açısından Kazak Hanlığı** (1456-1731), Konya, 2011.

² Saray Mehmet, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014. s. 82

olmadığı görülmektedir. Ancak iki kardeş devlet arasında kesilen bağ, SSCB'nin yıkılmasından sonra tersine dönmüştür.

Kazakistan, Türk araştırmacıların da üzerinde en çok çalıştığı Türk devletlerinden biri olmuştur. Bu sebeple Kazak Hanlığı ve Kazak tarihi üzerine son yıllarda yapılan araştırmalar, makaleler ve yayınlanan kitaplarda artış olduğu bilinmektedir. Ancak bu çalışmalarda doğrudan konumuzla ilgili kapsamlı bir yaklaşım olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla “Kazak Ulusu’nun Doğuşundan Günümüze Türk-Kazak İlişkileri” başlığıyla doktora tez konusu olarak araştırmamız, Türkiye’de ve Kazakistan’da az çalışılan konular arasındadır. Bu sahada daha çok çalışmaya ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir.

Tez, plan itibariyle giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır. Araştırmasını yaptığımız bu devreyi daha iyi anlayabilmek için, öncelikle ilk bölümde Kazak kelimesinin anlamı ve Kazak Hanlığı’nın kuruluşu genel olarak ele alınmıştır. Giriş kısmında yer alan “Kazak Adı” başlıklı bölümde, Kazak kelimesinin ne zamandan beri kullanılmaya başladığı, "Kazak" teriminin tarihî anlamı ve Kazak Ulusu'nun oluşumundan bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise Kazak Hanlığı’nın siyasî tarihi ve Rus hâkimiyeti altındaki Kazak Cüzlerinin Rus işgaline uğraması hakkında genel bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde; Türkistan kavramı ile coğrafi ve siyasî sınırları, Osmanlı Devleti ve Türkistan politikası (Don-İdil Projesi); ve XVIII. yy Osmanlı Devleti ile Kazak Hanlığı arasındaki siyasî ilişkiler izah edilmiştir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Osmanlı-Kazak Hanlığı’nın ilk münasebetleri de bu bölümde açıklanmıştır. Yine bu bölümde Osmanlı Sultanı III. Ahmet’in Kazak Hanına gönderdiği yazışmalar da arşiv belgeleri ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde ise Osmanlı Devleti ile Kazak Türkleri arasındaki ilişkiler (XIX yy. sonu XX yy. başlangıcı), Osmanlı Devleti ile Türkistan arasındaki dini bağlantılar, Çarlık Rusyası tarafından hac yolculuğuyla ilgili yapılmış olan kanunlar, Türkistanlı hacıların hac güzergâhları, İstanbul’daki Türkistan tekkeleri, Hicaz Demiryolu inşasına Türkistanlıların yardımda bulunması ve Osmanlı Sultanının Türkistanlı hacılara yardımı hakkında bilgi verilmiştir. Bunların yanı sıra, XIX. yüzyılda Kazakistan topraklarında yaşayan, dinî eğitim veren ve ticaretle

uğraşan Osmanlı Türklerine karşı Çarlık Rusya yetkilileri tarafından gerçekleştirilen karalama kampanyalarının sebepleri ve sonuçları değerlendirilmektedir. Ayrıca, iki ülke arasındaki münasebetlere değinilmiş ve özellikle XIX. yüzyıl boyunca Rus yayılmasının ne dereceye kadar tesir ettiği de ortaya koyulmuştur. Bu bölümde öncelikli olarak Kazakistan Arşiv Belgeleri taranarak konulara göre tasnif edilmiştir.

"XX. yüzyılda Kazak Türkleri'nin Anadolu'ya Göç Hareketleri" adlı beşinci bölümde Doğu Türksitan'daki Kazak Türkleri, Kazakların yurt dışına göç etmelerinin tarihi nedenleri, Kazak Türkleri'nin Doğu Türkistan'dan Hindistan'a göçü, Kazakların Türkiye Cumhuriyetine yerleşmeleri ve 1965 ve 1967'de Afganistan üzerinden Türkiye'ye yapılan göçler hakkında bilgi verilmiştir. Diğer bölümlerde ise Sovyetler Birliği dönemindeki Türk-Kazak ilişkileri bağımsızlık öncesi, geçiş dönemi ve bağımsızlık sonrası olarak ayrı ayrı incelenmiştir. Özellikle 1991'de Kazakistan bağımsızlığın kazandıktan sonra iki ülke arasındaki ilişkilerin yoğun olması nedeniyle bu ülkelerin eğitim, kültür ve siyasi boyutları incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı:

XV. yüzyılda Kazak Hanlığı'nın kurulmasından sonra Türk-Kazak ilişkilerinin gönümüze kadar süren tarihi gelişimini, tarih biliminin yöntemlerini kullanarak incelemek çalışmanın başlıca amacıdır.

Araştırmanın Önemi:

Araştırma, Türk-Kazak ilişkilerinin tarihin seyri içinde bir bütün olarak incelenmesi; siyasî, kültürel, ekonomik, diplomatik ve uluslararası yönleriyle ele alınması ve bu ilişkilerin bir araştırmada toplu bir şekilde ortaya konulması bakımından özgünlük ve önem taşımaktadır.

Araştırmanın Yöntemi:

Tarih biliminin yöntemleri araştırmada kullanılmıştır. Eski devirler için arşiv ve kaynak taraması sonucu elde edilmiş olan veriler tümevarım yöntemiyle sentezlenmiştir. Yakın dönemler için dışişleri arşivleri, basın yayın ve araştırma eserlerinden elde edilecek olan veriler eleştirel yaklaşımla çözümlenmiştir.

Tezde Kullanılan Temel Kaynaklar

Türkiye ve Kazak ilişkilerini incelemeye girişmeden önce, başvurduğumuz ilgili arşiv belgelerinden, kaynaklardan ve araştırmalardan bahsetmek gerekir. Değerlendirdiğimiz kaynaklar arasında birinci kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri'dir. Osmanlı Devleti'nin Kazak Hanlığı ile olan münasebetlerini izah eden vesikaların önemli kısmı Başbakanlık Arşivindeki Nâme-i Hümayûn Defterleri'nde bulunmaktadır: (BOA. Nâme-i Hümayûn Defteri, 6, 351, BOA. Nâme-i Hümayun Defteri, 6, 352, BOA, Name-i Hümayun Defteri, 6,185, BOA, Nâme-i Hümayun Defteri, 6,184) Osmanlı-Kazak münasebetlerini elçilere verilen mektuplar teşkil ettiğinden, bu mektuplarda Kazak Hanlığı'nın padişaha gönderdiği hediyeler ve padişaha bağlılık dilekleri ile Kalmuk ve Rusya baskısından korunmak için Osmanlı'dan yardım istemelerine dâir talepleri dile getirilmektedir.

Kazakistan Cumhuriyet Devleti Arşivi'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Türkistan topraklarını işgal etmesinden sonraki siyasî olaylarla ilgili belgeler bulunmaktadır. Kazak topraklarını idare eden Rus Genel Valilerinin kendi aralarında yazıştığı mektuplar ve Osmanlı Türkleri'nin Kazak (Türkistan) topraklarından sürgün edilme işlemlerini izah eden vesikaların önemli kısmı Kazakistan Cumhuriyet Devlet Arşivi'nin şu fonularında bulunmaktadır: (KCMD Arşivi, F.25, Op.1, D. 225, KCMD Arşivi, F.78, Op.1, D. 168, KCMD Arşivi, F. 25, Op. 1, D. 2251, KCMD Arşivi, F. 769, Op. 1, D. 599, KCMD Arşivi, F. 21, Op. 1, D. 377, KCMD Arşivi, 40, Op.1. D. 599, KCMDArşiv, F. 15. Op. 1. D. 250, KCMD Arşivi, F. 15. Op. 1. D. 250, KCMDArşiv, F. 15. Op. 1. D. 310, KCMDArşiv, F. 64. Op. 1. D. 417, KCMD Arşivi, F. 15. Op. 1. D. 310, KCMDArşiv, F. 25. Op. 1. D. 15, KCMD Arşivi, F. 154. Op. 1. D. 20 (a)) Ayrıca, 1991 yılından sonra iki ülke

arasındaki diplomatik ilişkileri izah eden vesikaların bir kısmı Kazakistan Cumhurbaşkanlık Arşivi'nde mevcuttur. Çalışmada kullandığımız Arşiv vesikalarından bir kısmının orjinallerinin fotokopileri eklerde verilmiştir.

Osmanlı-Kazak ilişkileriyle ilgili yapılan çalışmalara değinecek olursak; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün bir yayını olan 2005 yılında yayınlanan "Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI.-XX. yüzyıllar)" adlı çalışmada Osmanlı Devleti'nin dört yüz yıllık süreçte Türkistan ile olan bağları, belgelerin transkripsiyonu ve orijinalleri verilerek ortaya konulmuştur. Kitapta 78 Osmanlı arşiv belgesi ile 3 harita yer almakta ve bunlar yorumsuz olarak okuyucuya sunulmaktadır. Yine aynı kurum tarafından yayınlanan 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618) (Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım), Devlet Arşiv Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2000; "History of Central Asia in Ottoman Documents. Volume I. Political and diplomatic relations" de aynı formattadır. İki çalışmada da belgelerin orijinalleriyle transkripsiyonlarının birlikte verilmesi ve görsel malzeme sunulması çalışmayı önemli kılmaktadır. Ancak bu çalışmalarda genel olarak siyasî ilişkiler üzerinde durulduğu görülmektedir.

Çalışmamızda önem teşkil eden bazı alıntılar Kazak ve Rus tarihçilerinin eserlerine dayanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Kazak kelimesi hakkında Rusça eserler başta olmak üzere geniş bilgi verilmeye çalışılmıştır. Tezin ilk kısmını oluşturan "Kazak Adı, Kazak Ulusunun Oluşumu, Kazak Hanlığı, Kazakların Rus İdaresi Altına Girmesi ve Türkistan Bölgesi'ndeki Rus Teşkilatı, Türkistan Kavramı" konularını incelediğimiz sırada Bernştam A. N., Problemy Drevnei İstorii i Etnogeneza Yujnogo Kazahstana; Omeljan, The Turkic Etymology of the Word "Qazaq" 'Cossack'; Kuruşcanov A. K., İssledovanie Po Leksike Starokıpçakskogo Pismennogo Pamyatnika XIII v. Turkskogo-Arabskogo Slovariya; Samoyloviç A. N., O Slove "Kazah"; Gadlo A. V., Etničeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza, IV-X vv; Bartold W., Sobranie Soçinenii, Moskova, Nauka; Radloff W., Opit Slovariya Turkskih Nareçii; Amancolov K., Türki Halıktarının Tarihi, Almaty, Bilim Yayınları, 1999, 1. Cilt, s. 148; Sabdenova G., Kazak Hanlığının Kalıptasu Tarihnaması" adlı çalışmalara başvurulmuştur. Ayrıca, İsmail Zeyneş, Kazak Türkleri; Kesici Kayyum, Dün Bugün ve Hedevteki Kazakistan adlı eserler ele

alınmıştır. Çalışma Kazak Ulusu'nun oluşumundan başlayarak günümüze kadar Kazak Türkleri hakkında genel bilgi vermektedir. Adı geçen son iki eser Türkiye'de yaşayan, Kazak Türkleri tarafından yazılmıştır.

Klyashtorny S. G., Sultanov T.İ. tarafından kaleme alınan (Çeviren D. Ahsen Batur) Türkün Üç Bin Yılı adlı eserde M.Ö. binli yıllardan başlayıp 1718 yılına kadar Kazakistan coğrafyasında kurulmuş olan devlet ve halkların tarihlerinin incelendiği eserin beş, altı ve yedinci bölümleri Kazak Hanlığı'na ayrılmıştır. Eserde Kazak Hanlığı'nın kurulması, ilk Kazak hanlarıyla Muhammed Şeybanî Han arasındaki ilişkiler, Kazak adının ortaya çıkışı, Kazak Hanlarının Çağataylar, Şeybanîler, Moğollar ve Cunganlarla olan ilişkilerinin tarihi incelenmiştir.

Osmanlı'nın Türkistan Hanlıklarını Rus işgalinden kurtarmak amacıyla yaptığı büyük proje; "Don-İdil (Volga) Kanal" projesidir. Bu konu incelendiğinde Türkistan Hanlıkları hakkında araştırma yapan Türk tarihçilerinin eserlerine de başvurulmuştur. Eserlerinden yararlandığımız bu tarihçiler ve eserleri; İnalçık Halil, Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei Ve Don - İdil (Volga) Kanalı Teşebbüsü; Kurat A. N., Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil boyu ve XVI-XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri); Kamalov İlyas, Rus Elçi Raporlarında Astarhan Seferi'dir. Yukarıda adı geçen eserde Türkistan hanlarının Osmanlı sultanlarına yazdığı mektuplar, Rusya'nın Türkistan'da yayılması sonucu Osmanlı Devleti'nden gelen tepkiler ve Don- İdil (Volga) Kanal Projesi hakkında genel bilgi verilmiştir. Eserde Kanal Projesi'nin gerçekleşmemesinin ana sebepleri Rus Arşiv Belgeleri'ne dayanarak incelenmiştir.

Bununla birlikte çalışmamızın konusuyla ilgili sağlam araştırma yapan, Türkistan tarihine ışık tutan kıymetli bilgiler veren tarihçiler: Togan A. Zeki Velidi, Hayit Baymirza, Kurat Akdes Nimet ve Saray Mehmet, A. Ahat Andican'dır. Özellikle Türkistan tarihi üzerine kaleme alınan pek çok eser, bu bölgeden Türkiye'ye göç eden Türkistan kökenli tarihçiler tarafından yazılmıştır. Bu bağlamda Başkurt kökenli tarihçi Zeki Velidi Togan'ın "Bugünkü Türklü Türkistan ve Yakın Tarihi" eserinden ve Özbek kökenli tarihçi Baymirza Hayit'in "Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi", "Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı

Meseleleri” adlı çalışmalarından yararlanılmıştır. Önemli bilgiler veren bu kaynaklar konuyla ilgili ender çalışmalardan olup ilmi nitelik taşımaktadır.

Türkçe kaynaklar arasında en çok başvurduğumuz eser, Özbek asıllı siyasetçi ve tıp doktoru A. Ahat Andican'ın "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya” isimli eseridir. Bu eser Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki ilişkileri ele almaktadır. Konumuzla ilgili olan kısımda Kazak Devleti ile Osmanlı arasındaki ilk münasebetler ve Sovyetler Dönemindeki Türk-Türkistan ilişkileri kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

Çalışmalarımız sırasında sıkça başvurduğumuz kaynaklardan birisi de Rusçayı ve İngilizceyi iyi bilen, Türkistan Hanlıkları hakkında önemli bilgi veren Prof. Dr. Mehmet Saray'dır. M. Saray, Türkistan coğrafyası ve Osmanlı ile Türkistan arasındaki ilişkileri en iyi şekilde inceleyerek adeta bu alanda yapılacak çalışmalara referans olmuştur. Saray'ın çalışmaları, Osmanlı-Türkistan arasındaki ilişkileri daha iyi anlamamıza yardımcı olmuştur. "Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler” adlı eserinde Osmanlı Türkleri'nin Kazak Türkleri ile ilk münasebetlerini, Türkistan'ın coğrafi ve siyasî durumunu, Rusya'nın Asya'da yayılmasını, XVIII. asrın son çeyreğinden XIX. asrın son çeyreğine kadar geçen bir asırda Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki siyasî münasebetleri geniş bir şekilde açıklamıştır. Bu eser, tezimizin açıklığa kavuşması bakımından önemli ölçüde faydalı olmuştur. Yazarın başka eserleri ise "Kazak Türkleri Tarihi, Kazakların Uyanışı, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi" adlı kitaplarıdır. Bu kitaplarda önce Kazak halkının oluşması meseleleri üzerinde durmuş, daha sonra XV-XVII. yüzyıldaki Kazak Hanlığı'nın siyasî, iktisadi ve kültürel tarihini ve bu dönemde halkın ekonomik ve sosyal durumunu ele alarak işgal yıllarını anlatmıştır. Bu eserler, çalışmamızın her aşamasında ve her bölümünde konuya hakim olmamıza ve kaynaklarla ilgili fikir edinmemize yardımcı olmuştur.

Tezimin son bölümünü oluşturan "Türkiye-Kazakistan İlişkileri" ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda Türkçe kaynaklar başta olmak üzere, Kazakistan Büyükelçiliği tarafından yayınlanmış olan eserler ve ayrıca Ankara Büyükelçileri'nin çalışmaları olan Amreyev B., “Dönemimizde Kazakistan Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası”; Tüymebayev C., “Kazakistan Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı” kullanılmıştır.

Ayrıca, bu konuda internet üzerinden aldığımız modern tarihçilerin bilimsel araştırma makalelerinden ve adı geçen konuda savunulmuş olan tezlerden de yararlanılmıştır.

Bu çalışmaların yanında, Kazakistan hakkında pek çok eser ve makaleler bulunmaktadır. Bu konularla ilgili Türkçe kaynakların bazıları şunlardır: Abdullah Yakşi, “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri”; Kalkan Mustafa, “Sovyetler Döneminde Kazakların Göç Hareketleri Ve Anadolu’da (Altay Köyü’nde) İskân Edilişleri”; Yorulmaz Osman, “Kazak Türkleri ile Çarlık Rusya’sı Arasındaki Siyasi İlişkiler”; Kafkasyalı Ali, “Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklal Mücadelesi Tarihine Bir Bakış”; Yılmaz Serdar, “Kazakistan’ın Türkiye Politikası”; Kara Abdulvahap, “Turgut Özal Ve Türk Dünyası Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri”; Yeşilot Okan, “Avrasya’nın Yükselen Yıldızı Kazakistan”.

Tez çalışmamın başından sonuna kadar beni hem hoşgörölü yaklaşımıyla yönlendirmede bulunan, hem de Türkiye’de bulunduğum süre içerisinde benden her türlü desteğini esirgemeyen ve bana farklı bir alanda gelişme fırsatını veren, değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Mustafa DAŞ’a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca tez jürisinde yer alan ve tezi değerlendiren sayın hocalarım Doç. Dr. Erkan Göksu’ya, Doç. Dr. Rısbek Alimov’a, Doç. Dr. Serkan Acar’a, Doç. Dr. Türkmen Törelî’ye teşekkür ederim.

Çalışmam sırasında kaynaklara ulaşmamda büyük yardımını gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Rustemov Saulebek Karyimbekoglu’na katkılarından dolayı teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Ayrıca Kazakistan-Türkiye ilişkileri için kaynak bakımından yardımcı olan Kazakistan Ankara Büyükelçilik yetkililerine şükranlarımı sunarım. Son olarak çalışma boyunca desteklerini esirgemeyen sürekli yanımda olan ismini sayamadığım tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZAK ADI VE KAZAK ULUSU'NUN OLUŞUMU

1.1. KAZAK ADI

Kazak halkı, 15. yüzyılın ortalarında Deşt-i-Kıpçak yani Kıpçak Bozkırında Türk kavim ve kabileleri arasındaki iç çekişmeler sonucu etnik bir topluluk olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Kazak Türkleri'nin tarihine ait diğer safhalara geçmeden önce, Kazak sözünün nasıl ortaya çıktığını ve neden bu halka ad olarak verildiğini tespit etmek büyük önem arz etmektedir.

"Kazak" kelimesinin anlamını açıklamak amacıyla birçok araştırmacı konuyla ilgili inceleme yapmıştır. Bu kelimenin etimolojisi ile ilgili yaklaşık iki buçuk asırdır araştırmalar yapılsa bile ifade edilen görüşlerin genişliğinden ve tahminlerin dayanağı bulunmadığından, "Kazak" kelimesinin menşei hakkında tam olarak fikir birliğine varılamamıştır. Görüşlerin bazıları makul tahminler olsa da, bazıları efsanelere dayanan etimolojiler olmuştur.

Kazak menşei hakkındaki sorunları çözmeye çalışırken araştırmacıların önemli bir kısmı kabile isminden yola çıkarak terminolojik uygunluk aramaya çalışmışlar ancak Kazak kelimesini anlatan tam bir fikre ulaşamamışlardır³.

Kazak kelimesinin menşei Ekim Devrimi'ne kadar Rus araştırmacıların da dikkatini çeken önemli konulardan biri olmuştur. Çoğu çalışmada Rusça transkripsiyon ile Kazah (Kazax) diye ifade edilen adın sadece Rus Kozaklarına ait olduğu iddia edilmeye çalışılmıştır. Böylece, Kazak Halkı, Rus kolonizasyonu devrinde kendi adından farklı olarak "Kırgız" veya "Kırgız-Kaysak", "Kırgız-Kazak" diye adlandırılmış, uzun süre Türk etnolojisi literatürüne bu adla girmiştir. Bu yanlışlığın 1925 yılında düzeltilmesinden sonra, "Kazak" olan gerçek adına kavuşmuştur.

³ Pritsak, Omeljan, **The Turkic Etymology of the Word "Qazaq" 'Cossack'**. Harvard Ukrainian Studies, Vol. 28, No. 1/4, RUS' WRIT LARGE: LANGUAGES, HISTORIES, CULTURES: Essays Presented in Honor of Michael S. Flier on His Sixty-Fifth Birthday (2006), pp. 237-243.

1991’de Kazakistan’ın bağımsızlık kazanmasından itibaren Kazak adı ve tarihiyle ilgili yeni bakış açılarıyla bilimsel yayınlarda ve tarihi kitaplarda yeni araştırmalar yapılmaya başlamıştır. Çünkü geçmiş devirlerde, Kazak tarihi hakkında azımsanmayacak sayıda eser yazılmasına rağmen, birçok sorunun tek taraflı bakış açısıyla çözülmeye kalkışıldığı herkes tarafından iyi bilinmektedir. İşte bu meselelerden biri de Kazak halkının ortaya çıkışı ve etnik kökeni meselesidir. Bu nedenle biz de kendi tarafımızdan Kazak ve Rus tarihçilerinin eserlerine dayanarak, Kazak kelimesinin manası ve menşei hakkında bilgi vermeye çalıştık.

1.1.1. Kazak Menşei Hakkında Kafkas Görüşü

Kazak menşei hakkında birçok görüş olduğunu söylemiştik. Bunlardan biri de Kafkas görüşüdür. Bu görüş Kazak kelimesinin başlangıcının Karadeniz kıyılarındaki Kassak kavimlerinin birleşmesi neticesinde ortaya çıkmış olduğuna dayanır. Rus tarihçisi N.M. Karamzin ve Macar şarkiyatçısı A.Vambéry’nin görüşlerini destekleyenlerin çoğu, Kazakların menşei hakkında en çok başvurulmuş eserlerden biri olan Bizans İmparatoru VII. Konstantin (905-959) tarafından yazılmış “De Administrando Imperio” eserinde Kafkasya’nın kuzeybatısındaki “Kazahiya Ulusu” hakkında söylediklerini kabul etmişlerdir⁴. Bizans İmparatoru VII. Konstantin, Kafkaslarda VIII. asırda yaşayan Zihî adlı kavimle birlikte Adıgelerin⁵ genel ismi olarak Kasag (Kazahiya “Казакхия”) adı kullanıldığından bahsetmiştir. Kafkas görüşünü destekleyen tarihçiler, Kazak adının, Kasahiya (Казакхия) kelimesinden çıkmış olabileceğini düşünerek, Kazak teriminin X. yüzyıldan beri bilindiğini ifade etmişlerdir. Ancak “Kafkas görüşü” birçok Kazak tarihçileri tarafından kadul edilmemiştir. Bunun temel nedeni kelimenin “Kazahiya (Казакхия)” olarak yanlış okunması ve yazılmasıdır. Eserin Yunanca orijinal versiyonunda “Zeta” (z) değil, kelime “Sigma” (s) yazılmıştır. Dolayısıyla ülkenin adı “Kazahiya” değil, “Kasahiya” olarak okunmalıdır. Oriyantalist V. Minorskiî,

⁴ Amanjolov K. R., s. 124.

⁵ Çerkeslerin bir kolu olan kabile isimidir.

Konstantin'in eserini açıklayarak X-XI. yüzyıl Şirvan ve Derbend tarihi eserinde Kasahiya şeklinde adı geçen ulusun Rus Kozakları olduğunu açıkça belirtmiştir⁶.

Kazahya (Казакхия) adının Türk Kazaklarıyla benzetilmesinin nedenlerinden biri de Müslüman yazarların ifadeleri olmuştur. Arap tarihçisi ve coğrafyacı El-Mesûdî, Kitabü't-Tenbih Ve'l-İşraf adlı eserinde Kuvan Irmağı'ndaki Kafkas Halkları ve Kavimlerinin arasında Kaşak etnik topluluğunu "El-Kasakıya" olarak ifade etmiştir.

Bir diğer örnek olarak İbn Haldun'un 1406 yılında yazdığı eserlerinde "Asak" adında bir ulus geçmektedir⁷. Bundan başka Kazakların Don kıyılarında, Rusya'nın batı tarafında da bulunduğu iddia edilmiştir⁸.

Günümüze kadar yazarı belli olmayan Farsça yazılan "Hudûdü'l - Âlem" adlı coğrafi eserde Karadeniz tarafındaki "Kaşak" şehri şöyle ifade edilmiştir:

*"Bu şehir Gurzdenizi'nin (Karadeniz) kenarındadır. Alan'ın doğu ve güneyinde Serir, batısında Rom ve kuzeyinde ise Gurzdenizi (Karadeniz) vardır. Halkları da Hristiyan ya da dinsiz (tanrı olarak pot kabul eder)dir. Bazıları dağlarda ve bazıları ise çölde yaşıyorlar"*⁹.

Eserde görüldüğü gibi Karadeniz kıyılarındaki Kaşak şehri, kaynaklarda karşılaşıldığı gibi kavim değil, eski bir şehir adıdır. "Hudûdü'l - Âlem" eserinde ifade edilen bu şehrin Kazak menşei ile hiç ilgisinin olmadığı da görülmektedir.

"Kasog" terimi ilk olarak VIII. yüzyıl sonu, IX. yüzyılın başında keşiş Epiphanius'un eserinde bulunmaktadır. Bu bilgilerden Kasah, Kasahya, Kasak, Kaşak, Kasog adlarının Orta Çağ dönemindeki küçük Kafkas taraflarındaki kavimlerden biri olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Kazak kelimesin Kasog, Kasahya adlarıyla karıştırılması hakkındaki görüşün nitelikli fikir olmadığı söylenmelidir. Fakat bu görüşü destekleyen ve buna benzer tahmin yapan tarihçiler de vardır. Dilbilimci T. Januzakov bu görüşü destekleyerek "Kazak" adının VI.

⁶ Minorskii V. F., **İstoriya Şirvana i Derbenda X-XI vekov**, Moskova, 1963, s. 190; bkz. G. Sabdenova, **Kazak Hanlığının Kalıptasu Tarihnaması**, Almaty, 2015, s. 15

⁷ Kuşkumbaeva Ş. P., Valihanov Ç.Ç., **O Proishojdeniy Kazakskoi Narodnosti**; Valihanovskie çteniya, Tezisi Republikskoi Konferenssiy, Kokşetau, 25-28 Marta, 1992, ss. 160-161.

⁸ Blagova G. F., **İstoriçeskoe Vzoimootnoşenie Slov "Kazak" i "Kazah"**, **Etonim Dergisi**, Moskova, 1970, ss. 143-156.

⁹ **Hududü'l-Alem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib**. Çev. Abdullah Duman., 2018.

asırda Kafkaslardaki kavimler arasında bir halk adı olduğunu yazmıştır¹⁰. Bu bağlamda Kozak ve Kazak terimleri, VIII. asırda yalnızca kronolojik bakımdan değil, birbirlerinden farklı olan tarihi, coğrafi, ekonomik ve kültürel kriterleri açısından da karıştırılmamalıdır.

Kazak tarihçisi M. Tınışpaev “Kazak Halkının Tarihiyle İlgili Veriler” adlı eserinde şunu ifade etmiştir:

Bazı tarihi olaylara ve şifahî bilgilere dayanarak, Kazaklar başlangıçta Altın Orda halkının bir parçası olmuştur, sonra Kişi Cüz (Küçük Ulus)¹¹ ve Orta Cüz¹² bölgelerinde yayılmıştır. Kazaklar başlangıçta Karadeniz, Azai ve Kafkas dağları taraflarında yayılmışlardır. Yaklaşık 1300’lü yıllarda İdil ve Yayık bölgelerine yerleştiler. Bu nedenle “Kazak” adı her yerde farklı karşılanıyor. XV-XVI. yüzyıllarda Kerey ve Canibek Hanlığı’ndaki halklardan başka, Altın Orda’da yaşayan halklar da “Kazak” diye adlandırılmıştır¹³.

Fakat M.Tınışpaev’in görüşü tarihi ve etnolojik araştırmalar bakımından zayıf yönler içerdiğinden, tarihçiler tarafından kabul edilmemiştir. Bunun temel nedeni, Kozaklar ve Türk Kazakları arasında hiçbir tarihsel uygunluk olmamasına rağmen, bu görüşün sadece kelimelerin uyumluluğundan kaynaklanan tahminlere dayanmasıdır. Günümüzdeki Türk tarihinde Rus Kozakları diye geçen Kasoglar yerli Kafkas dillerinde konuşan Abhaz-Adgei dil grubunun özel alt grubuna dâhildir. Dili, kökeni, hayat şartları ve fiziksel özellikler bakımından Türk Kazak kültüründen çok uzaktır. Kozaklar etnik olarak bölünmemişler ve ayrıca Kafkasya’dan ortaçağ devrinde Kazakistan bölgelerine göç etmemişlerdir. Bu yüzden Kasogların Kazaklarla karıştırılmaları mümkün değildir. Tarihi açıdan baktığımızda Kozakları Kazak teriminin kökeniyle karıştırmanın da büyük hata olduğu gerçektir.

¹⁰ Januzaqov T., “Qazaq” Sözi Kaydan Şıkkın, **Jıldız Dergisi**, Sayı 3, 1983, ss.192-194.

¹¹ Cüzler, Kazak etnik kimliğinin bir özelliğidir. Küçük Cüz coğrafyası genel olarak İrtiş, Tobol ve Turgay nehirlerinden Mugacar Dağlarına; oradan Yayık Nehri’ni takip ederek Hazar Denizi’ne uzanır; oradan da Üst-yurt bölgesi dâhil olmak üzere Sır Derya’nın aşağı ve orta akış bölgelerini içine alan Batı Kazakistan’ı kapsar.

¹² Orta Cüz Kazakları Sırderya’dan itibaren Orta, Kuzey ve Kuzeydoğu Kazakistan’ı yurt tutmuşlardır. Daha belirgin sınırlarla belirtmek gerekirse Orta Cüz sahası İrtiş, Turgay, Tobol, Batı Altay, Tarbagatay, Balkaş ve Sırderya arasında kalan Doğu Deşt-i Kıpçak bozkırlarıdır.

¹³ Tınışbaev M., **Velikie Bedstviya**, Almaty, 1992. ss. 43-48.

1.1.2. Kazak Kelimesinin Anlamı

Birçok tarihçi “Kazak” kelimesinin kökeninin M.Ö. VII-IV yüzyıllarda yaşayan Saka kabilesinin adıyla ya da “serbest, özgür” kelimesi ile bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Bazıları ise “Kazak” kelimesinin Farsların “savaşçı asker” kelimesinden geldiğini belirtmiştir. “İran Tarihi¹⁴” adlı kitapta “Farsların 1920’li yıllarda İngiliz sömürgecilerine karşı ayaklanma yapan askerlerini “Kazak” diye adlandırmaları hakkında birçok veriyle karşılaşılmıştır. Farsların askeri kışlayı günümüze kadar “Kazakhane” diye adlandırması bu fikri kanıtlamaktadır. Yani “Kazak” kelimesinin Farsçada savaşçı asker anlamına geldiği savunulmuştur.

Ünlü bilim adamı ve Türk dili uzmanı W. Radloff, Kazak kelimesinin anlamını “bağımsız, özgür, bekâr” olarak, “Kazak kişi” tamlamasını ise “Cesur, güçlü” olarak açıklamıştır¹⁵. Sovyet doğubilimcisi A. Samoyloviç bu fikri desteklemiştir. Kazak yazarı Şakerim Kudayberdiyev, bu düşüncelere katılmış ve “Kazak” terimini kendi başına serbest olarak dolaşan halk olarak tarif etmiştir¹⁶. XV. yüzyıldaki yazılı kayıtlarda Kazak ve Özbek isimli etnik terimler görülecektir. Tarihçi İbn Ruzbihan XVI. yüzyılın başında şöyle demektedir:

“Cengiz Han’ın idaresi altından çıkan asil üç kabile Özbeklerdendir. Şimdi onların bir kolu Şeybanilerdir ve onların yüce Hanı birkaç atadan sonra onların hükümdarı oldu, ikinci kabile Kazaklardır. Bunlar (Kazaklar) kişilerin sayısı bakımından en kalabalık ve savaşçı olanıdır. Onlar bütün dünyada güçleri ve cesaretleriyle tanınmıştır. Üçüncü kabile Mangıtlardır, onların hanları Astarhan’dandır”¹⁷.

Yukarıdaki verilerde görüldüğü gibi “Kazak” kelimesi ancak XV. yüzyılda etnik grup adı olarak tamamen oluşmuştur.

Almatı’da Prof. M. Kozıbayev önderliğinde bir grup yazar tarafından kaleme alınan “History of Kazakhstan” adlı kitapta ve 1245 yılında Mısır’da Memlukler Devleti’ndeki Kıpçak muhitinde hazırlanan “Tercümân-ı Türkî ve Arabî ve Mugâlî” (1245) sözlüğünde, “Kazak” kelimesinin anlamının “hür ve serbest dolaşan” olarak

¹⁴ **İran Tarihi**, Zere Basım Evi, Almaty, 2002, s.45

¹⁵ Radloff W., **Opıt Slovariya Turkskih Nareçii**, 2. Cilt, B.1, Sankt-Peterburg, 1899, s.364.

¹⁶ Nıgmet Mıncan, **Kazaqtın Kıskaşa Tarihi**: Arap alfabesinden kirilceye kopyalayan Muratqan Qani. Jalın Yayınları, Almaty, 1994, s. 29.

¹⁷ **Istoriya Kazahskoi SSR**, Almaty, 1979. ss. 253-265.

verildiği zikredilir.¹⁸ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Kazak tabirinin genel olarak “hür, bağımsız, serbest, bekâr, mert, yiğit, heybetli, cesur, cengâver, güçlü” gibi kelimelerle ilgisi olabileceği gösterilmektedir.

“Kazak Hanlığı'nın kuruluşunu anlatan başlıca eserlerden biri XVI. yüzyıl yazarı Muhammed Haydar Duğlati 1541-1542 yıllarına ait “Tarih-i Raşidi” adlı eserinde, “Kazaklar ve Kazak Sultanlarının hayatları; bu adın onlara tanımlaması ve onların işlerinin sebepleri hakkındaki hikâye” adlı eserinin 33. bölümünde şöyle ifade etmektedir:

Ebu-l Hayr Han tüm Deşt-i-Kıpçak’a hüküm sürdüğü zaman Cuci soyundan gelen bazı sultanlar onu iktidardan devrilmesin istediler. Kerey ve Canibek ve diğer birçok sultanlar Ebu-l Hayr Han’dan kaçarak Moğolistan’a geldiler. Şu zamanlarda Moğolistan Hanlığın hükümdarlığında Esenbuga Han idi. Esenbuga Han Onlara çok saygı göstererek kendi topraklarından yer verdi. Onlar burada emniyetle yerleştiler. Ebu-l Hayr Han vefat ettikten sonra Özbekler’in ulusunda kargaşa çıkmıştır. Oradaki halkın çoğunluğu güvenle yaşamak için Kerey ve Canibek Hanları’na sığındı. Onlar böylece gün gittikçe güçlendi. Başlangıçta ülkeden kaçarak, bir süre dolaştırıp ilerledi. Onlara Kazak dedi. Sonradan bu ada mirasçı oldu¹⁹”

Bu gelişmelerden sonra Kazak tabiri; yeni bir nitelik kazanmış ve etnik bir topluluk olarak ortaya çıkan Kazak halkının adı olarak tarih sayfalarına geçmiştir. Kazakların bir etnik yapıya dönüşme faktörünü ve mekanizmasını ünlü Kazak tarihçisi T. İ. Sultanov aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

1458-62 yılları Kerey ve Canibek sultanlarının ve yönettikleri kabilelerin batı Yedisu taraflarına göç etmeleri, Kazak etnik grubunu oluşturmuştur. Bu göç eden kabileler ve aşiretler “Özbek-Kazak” olarak adlandırılmıştır. Kazak sultanlarının Özbek Ulusu’ndan ayrılarak Yedisu bölgesine göç etmeleri, Kazak Ulusu’nun başlangıcı mahiyetinde değil, bir halk şeklinde kurulmasını hızlandırmış faktör olarak değerlendirmelidir. (XV yy.) Ancak Kazak Sultanlarının Özbek Ulusu’ndan ayrılarak Yedisu bölgesine göç etmelerinin, doğrudan Kazak etnik grubunu

¹⁸ Kesici Kayyum, **Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, IQ Kültürsanat Yay., İstanbul, 2003, s.

¹⁹ Mirza Muhammad Haydar Dughlat, **Tarihi-i Raşidi**, Turan yayınları, Almaty, 2003, s. 306

oluşturduğu yanlışlığına düşülmemelidir²⁰. Bu olay dil, din, yaşama tarzı ve kültür bakımından bir kabilenin yeni derecedeki ortak oluşumuna, bütünleşmesine yol açmıştır.

1.1.3. Tercümân-ı Türkî ve Arabî ve Mugâli (1245) Sözlüğünde "Kazak" Kelimesinin Açıklaması

"Kazak" teriminin Kıpçakların yaşadığı bölgelerde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Türkologlara göre Kazak kelimesinin başlangıç noktasının Doğu Deşt-i Kıpçaklarıyla ilişkili olduğunu gösterir. Doğubilimcisi A. N. Samoyloviç Kıpçak diline ait "Kazak" teriminin XI. yüzyıllarda ortaya çıktığını iddia etmiştir²¹. Birçok tarihçi ve Türkolog Kazak kelimesinin kökeninin Eski Türk kelimesi olduğunu ispat etmiştir. Bu görüşü Rus doğubilimcileri W. Bartold²², W. Radloff²³ gibi bilim adamları da desteklemiştir.

"Kazak" kelimesinin kökünün ("Kaz") Eski Türk dilinden çıkmış olduğunu ifade eden S. A. Pletneva²⁴, A.V. Gadlo²⁵, Ukraynalı dilbilimci, Türkolog Omeljan Pritsak²⁶ ve V. Komekov²⁷ "Kazak" teriminin başlangıç bölgesi olan Doğu Deşt-i Kıpçak bozkırlarının günümüzdeki Güney Kazakistan taraflarıyla ilişkili olduğundan bahsetmişlerdir.

"Kazak" kelimesiyle ilgili bilgi veren, Hollanda'daki Leiden Kütüphanesi'nin 517 nolu kaydında bulunan 1245 yılında Mısır Memlûk Devleti'nin Kıpçak muhitinde hazırlanan "Tercümân-ı Türkî ve Arabî ve Mugâli (1245)"²⁸ sözlüğünün

²⁰ Klyashtorny S. G., Sultanov T.İ. (Çeviren D. Ahsen Batur), **Kazakistan. Türkün Üç Bin Yılı**. Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 255-256

²¹ Samoyloviç A. N., **O Slove "Kazah"** // Sbornik. «Kazahi». Antropologičeskiye očerki. L., 1927, s. 13.

²² Bartold W., **Sobranie Soçinenii**, 5. Cilt, Vostoçnoi literaturı yayınları, Moskova, 1968. s. 757.

²³ Radloff W., **Opit Slovariya Turkskih Nareçii**, 1. Cilt, Sankt-Peterburg, 1899, s. 229

²⁴ Pletneva S.A. **Koçevniki srednevekoviya. Poiski istoričeskih zokonomernostei**. Nauka, Moskva, 1982. ss. 188.

²⁵ Gadlo A. V., **Etničeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza, IV-X vv**, Leningradskii gosudarstvennyy univ. imeni A.S. Puškina, 1979. s. 216.

²⁶ Pritsak, Omeljan, **The Turkic Etymology of the Word "Qazaq" 'Cossack'**. Harvard Ukrainian Studies, Vol. 28, No. 1/4, RUS' WRIT LARGE: LANGUAGES, HISTORIES, CULTURES: Essays Presented in Honor of Michael S. Flier on His Sixty-Fifth Birthday (2006), pp. 237-243.

²⁷ Kömekov B., Kıpçaktardın Sayası Karım-Katınastarı, **Kazak Tarihi Dergisi**, 1994. S.1. ss. 17-19.

²⁸ Kıdırbaev Kaldıbai, **"Kazak" Sözü'nün Etimologiyası** (1245 jılı jarık körgen Kıpçak-Arap sözdiginin kolcazbası negizinde), Egemen Kazakistan, 27. Mayıs, 2015.

orijinalini araştıran Kazak tarihçisi Kaldıbay Kıdırbaev, çalışmasında bugüne kadar Kazak kelimesinin temel anlamı olarak “evi olmayan gezgin, başı boş dolaşan adam, kaçak, korkusuz, hırsız vb.” anlamlarının kullanılmasının doğru olmadığını bilimsel araştırmalar neticesinde kanıtlamıştır.

Yazılı kaynaklar içerisinde “Kazak” kelimesi ilk olarak “Tercümân-ı Türkî ve Arabî ve Mugâli (1245)” sözlüğünde açıklamasıyla birlikte kullanılmıştır. Sözlüğün evrisini ilk defa 1894 yılında Hollandalı oryantalist bilim adamı M. T. Houtsma²⁹ yapmış, sözlük Almanca yayınlanmıştır. M. T. Houtsma “İnsan nitelikleri” adlı on dokuzuncu bölümünde “Kazak” kelimesine verilen Arap dilindeki açıklamanın “المجرد” [el-muerrad] olduğunu söylemiştir. “المجرد” [el-muerrad] kelimesinin Almanca “landstreicher”, “evi olmayan gezgin, kaçak” anlamlarına geldiği ifade edilmiştir. Adı geçen sözlükte 1960 yılında araştırma yapan Kazak tarihçisi A. Kuruşcanov ise “Kazak” (قازاق) kelimesini bekâr, المجرد çıplak, yalnız, basit³⁰ olarak açıklamıştır. Fakat K. Kıdırbaev araştırmaları sırasında sözlükteki “Kazak” kelimesinin karşılığı olarak kullanılan kavramın “المجرد” [el-muerrad] değil, “المحرّد” [el-muherrad] olduğunu ispat etmiřtir³¹. Sözlükle ilgili araştırma yapan M. T. Hautsama, ح (ha) harfinin altındaki hafif bir lekeyi nokta sanıp onu ج (cim) olarak okumuştur. El yazması olduğundan dolayı böyle lekelerle kitabın her yerinde karşılaşılmaktadır. Bu yanlışlıkla birlikte “Kazak” kelimesi, Arap dilindeki “المجرد” [el-muerrad] olan karşılığı çerçevesinde “evi olmayan gezgin, başıboş dolaşan adam, kaçak, korkak, hırsız vb” olumsuz anlamlarla açıklanmıştır. Sözlükteki “المحرّد” [el-muherrad] kelimesi “kendi yurdundan ayrılmış olan, ev kuran” anlamına gelmektedir. Ev dediğimiz de sadece basit bir ev değil, biçimi devenin sırtındaki tümsek şeklindeki ev³² olarak izah edilmiştir.

“Kazak” kelimesi Arap harfleriyle “قازاق” diye yazılmıştır. Sözlükte “Kazak” kelimesinden önce “evlenen, evli olan” anlamında “Kıpçak” kelimesi gelmiştir. Eski Kıpçak dilindeki “üyli (evli)” kelimesi günümüzdeki Kazak dilindeki “Üylenü (Evli)” kelimesi ile aynı anlama gelmektedir. El yazmasında “Kazak”

²⁹ Tercümân-ı Türkî ve Arabî ve Mugâli (1245); M. Th. Houtsma tarafından Leiden’de yayımlanmıştır, 1894.

³⁰ Kuruşcanov A.K., *İssledovanie Po Leksike Starokıpçakskogo Pismennogo Pamyatnika XIII v. Turkskogo-Arabskogo Slovariya*, Nauka Yayınları, Almaty, 1970. s. 154.

³¹ Kıdırbaev Kaldıbai, s. 3.

³² Kaldıbaev K., s. 4.

kelimesinden sonra “başdak” kelimesi gelmiştir. Onun Arap dilindeki anlamı “Ailesiz, kadınsız (kadını olmayan), kimsesiz, bekâr, evlenmemiş”tir. Söylenişi de günümüzdeki Kazak dilindeki “boydak (bekâr) kelimesinden o kadar da uzak değildir. Sözlükte “Kazak” kelimesinden önce “Üylü (Evli)” ve sonra da “başdak (bekâr)” kelimeleri ile aile durumu ifadelerinin bir yere toplandığı görülmektedir. “Evlenen, evli” ve “evlenmemiş, bekâr” olarak iki kelimenin arasındaki “Kazak” kelimesini açıklamak için aile durumuyla ilişkisi olmayan “gezgin, kaçak, korkak, hırsız” anlamındaki Arapça “المجرّد” [el-mucerrad] kelimesinin oluşması imkansızdır. Öyleyse, burada “Kazak” kelimesinin “evli olan, evli, ayrılmış olan, ayrılarak hissesini alan” anlamlarındaki aile durumuyla ilişkili “المُحرّد” [el-muherrad] kelimesinin oluşması hukukidir³³ şeklinde açıklanmıştır. Sözlükte Kıpçak dilinden başka dillerdeki (Farsça, Türkmen, Moğol vb.) yabancı kökenli kelimeler özel işaretlerle, tam olarak hangi dilden girmiş olduğu açıklanmamıştır. Yazar “Kazak” kelimesini yabancı kelime olarak belirtmemiştir. Yani yabancı tarihçiler tarafından yazılan eserlerdeki “Kazak” kelimesinin “gezgin, kaçak, korkak, hırsız” gibi anlamlara gelen bir kelime olmadığı görülmektedir³⁴. Sözlükteki “Kazak” kelimesi, aile durumunu temsil eden “evli olan, evli, ayrılmış olan, ayrılarak hissesin alan” anlamlarına sahiptir.

“Kazak” kelimesinin “evli olan, ayrılmış olan, ayrılarak hissesin alan” anlamlarına gelmesi, Kerey ve Canibek sultanların Ebu-l Hayr Hanlığı’ndan tek başına yaşamlarını sürdürmek için ayrılmasına (1465) yani Hanlığını kurduğu tarihi olaya dayandırılmaktadır. Bu tarihi olay sırasında Kerey ve Canibek Hanlığı ve onların arkalarından gelen kabile ve aşiretlerin Ebu-l Hayr Hanlığı’ndan ayrılıp göç etmiş olduğu tahmin edilebilir. Kazak kelimesi kendi yurtlarını kurmak için Kerey ve Canibek’e eklenen kabileleri birleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Zaman geçtikçe “Kazak” kelimesi bütün bir ulusun adı haline gelmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi “Kazak” kelimesinin anlamı “gezgin, kaçak, korkak, hırsız” olsa, bu kelime tüm halkın adına dönüşmezdi.

Sözlükteki kelimenin yanlış okunmasından dolayı “Kazak” kelimesinin anlamıyla ilgili bazı bilim adamlarının, tarihçilerin görüşleri bu araştırmaya kadar

³³ Kaldıbaev K., s. 5.

³⁴ Kaldıbaev K., s. 6.

“gezin, kaçak vb.” olumsuz betimlemeyle ifade edilmiştir. M. T. Houstma ve A. Kuruşcanov’un “Tercümân-ı Türkî ve Arabî ve Mugâli” sözlüğündeki kelimeyi yanlış okumaları, başka tarihçi ve bilim adamlarının da görüşlerinin değişmesine neden olmuştur. Bazıları efsanelere ve tarihi olaylara dayanarak Kazak kelimesine olumlu nitelik vermek istemişler fakat M. T. Houstma ve A. Kuruşcanov, sözlükte yanlış okunan kelimenin açıklamasını göz ardı edememişlerdir. Böylece kelimenin anlamını “evsiz, kaçak, başıboş, gezgin vb.” şeklinde belirterek ifade etmişlerdir.

Kazak bilim adamı Anet Saray da konuyla ilgili; “Kazak sözcüğünün “evsiz, fakir, başıboş, vatansız vb.” olarak açıklanması, 1245 yılı “Tercümân-ı Türkî ve Arabî ve Mugâli sözlüğündeki” kelimenin yanlış okunmasıyla başlamıştır”³⁵ yorumunu yapmıştır.

Kafkas halklarının tarihlerini, dillerini, kültürlerini araştıran Nikolay Marr da şunları söylemektedir:

*“Etnik ad, genelde yabancı bir kabilenin adıyla ya da bu adın sahibi olan halkın yaşadıkları yerlerle ilgili çeşitli değişikliklere tabi tutulacaktır. Bazen o sosyal ad değişir, eğer etnik grup sahipleri sömürgeci gruba ait olursa, o etnik adın köle, köylü, fakir, ilkel vb. diye alternatifi olacak; fakat etnik grup sahipleri sömürgeci soyundan olursa, o etnik ad soylu, prens vb. anlam kazanacaktır...”*³⁶

N. Y. Marr’ın bahsettiği gibi Rus işgali devrinde Kazak Ulusu’na, kendi tarihlerini tanıma izni verilmemiştir. 1925 yılına kadar Kazaklar’ın; Kırgızlar veya Kaysaklar diye yanlış adlandırması bu ifadeyi kanıtlamaktadır.

1.1.4. "Kazak" Kelimesiyle Yabancı Araştırmacıların Eserlerindeki İlmi Görüşler

W. Bartold: “Bozkırda kalan Özbeklere “Kazak” adı verildi, O “Özgür bir adam” anlamına geliyordu, bu anlam zaman geçtikçe ülkesinden ayrılarak kendi devletini kurmuş olan kabile ve aşiretlerin adı haline gelmişti”³⁷, ifadesini kullanmıştır. A.N. Bernştam da bu fikiri destekleyerek, kendi görüşünü şöyle ispat

³⁵ Amanjolov K. R., **Türki Halklarının Tarihi**, 1. Kitap, 3. Baskı, Almaty, 2005, s. 23.

³⁶ Bernştam A.N, **Problemi Drevnei istorii i etnogeneza Yujnoga Kazakstana**, İzvestiya AN KazSSR. Ser. Arheologiya, 1949. - Vıp.2., ss. 59-99; Sabdenova G., Kazak Handığı Kurulunun Tarihnamasının, Almaty, 2015, s. 32.

³⁷ Bartold W., s.757

etmiştir: “Muhammed Haydar’ın anlattığı gibi, Özbek Hanı Ebulhayır Han’ın hükümdarlarından Kerey ve Canibek Sultanlarının ardından giden özgür insanlar “Kazak” diye adlandırılmış, böylece birçok göçebe kabile Ebu’l Hayr Han hükümdarlığından ayrılması sonucunda “özgürlük” topluluğu oluşmuştur. Bunlar arasındaki “Kazak” kabileleri çoğunluk haline gelmişler ve baskın bir kabile oluşturmuşlardır³⁸. Görüldüğü gibi Bartold W. ve Bernştam A. N. “Kazak” kelimesinin başlangıç noktasının “Kazak Hanlığı’nın” kuruluş zamanına bağlı olduğundan bahsetmektedirler.

Kazakistan’daki Şarkiyatçı Okulu’nun kurucularından biri V.P. Yudin, Kazakistanlı ve yabancı araştırmacıların “Kazak” kelimesiyle ilgili birçok eksiklikleri olduğunu belirtmiştir. O ilk olarak P. Pelliot, M. Tınışpaev vb. yazarların “Kazak” etnonim yayılma bölgesi, zamanı ve anlamı gibi sorunları yer adlarıyla bağlamasının büyük bir hata olduğunu söylemiştir. Birçok tarihçi ve dilbilimci, bir etnik grubun oluşmasında kabileler birliğine genelde baskın kabilenin adının verildiğini kabul etmişlerdir. Fakat V. P. Yudin, Kazaklarda “Kazak” diye aşiret veya kabile olmadığını belirtmiştir. Bazı yazarların Behustun yazılarındaki “Kasah” yazısının halk ve etnonim adı olarak okumasını da kabul etmediğini anlatmıştır³⁹.

1930’ lu yıllarda A. Levşin “Opisaniya Kirgiz-Kaysakskih (İli Kirgiz-Kazaçih) Ord i Stepei” adlı eserinde Firdevsi’nin (935-1020) Şehname’inde Kazak Ulusu ve Kazak Hanları hakkında bahsettiğini yazmıştır. Bu görüşle A. Vambery ve M. Akıncanov Firdevsi’nin (935-1020) Şehname eserinde: “Kazak Ulusu, Kazak Hanlığı” diye Kök Deniz’den (Aral Denizi) kuzeyde yaşamış olan güçlü ve çok sayıda halk var⁴⁰, şeklinde bilgi vererek Kazak Hanlığının X. asırda kurulduğunu iddia etmiştir. Ancak A. Vambery ve M. Ahincanov’un verdiği bilgi üzerine S.K. İbragimov, 1935 yılı Alman Fritz Wolff tarafından yayınlanan Almanca çeviriye bakmıştır. Fakat S.K. İbragimov eserde “Kazah” adını bulamadığı gibi “Kağan, Han” terimlerini dahi bulamamıştır⁴¹. A. Levşin Kazak bozkırlarını, Kazak tarihini

³⁸ Bernştam A.N., **Problemi Drevnei İstorii i Etnogeneza Yujnogo Kazakstana** // İzvestiya AN Kazak SSR. 1949. N2. ss. 59-99.; genel bilgi için bkz. Sabdenova G.. **Kazak Hanlığının Kalıptasu Tarihnaması**. Almaty, 2015, s. 19.

³⁹ Sabdenova G., s. 20.

⁴⁰ Akıncanov M., **Kazaktın Tegi Turalı**, Kazmembas Yayınları, Almaty, 1957. ss. 39-40.

⁴¹ İbragimov S.K., **Materyalı Po İstorii Kazakskih Hanstv XV-XVIII vekov**, Nauka Yayınları, Almaty, 1969, s. 354.

iyi bilen tarihçi olabilir fakat A. Levşin Farsça ve Arap dillerini bilmediğinden böylesine yanlış bir görüş ortaya atmıştır.

Fin Türkolog, Altayist Gustaf John Ramsted'in bir görüşüne göre, Kazak terimi "Hasag-Tergen" tamlamasından çıkmıştır. "Moğol'un Gizli Tarihi" adlı eserinde XII-XIII yy.da bahsedilen bu tamlamanın araba adı olduğunu göstermiştir⁴². Türkolog A. Semenov'un⁴³ da desteklediği bu fikre hiç kanıt bulunamamıştır. Bu görüşün yanlış olarak sayılmasına asıl nedeni "Hasag-tergen" teriminin Kazakistan'da yaşayan Türklerin dilleri arasında araba adı olarak yansıtılmamasıdır⁴⁴. Bu nedenle "Kazak" kelimesini Moğolca "Hasah-tergen" tamlamasıyla bağlamaya çalışan yazarların görüşlerinin bilimsel açıdan dayanağı olmadığı ortaya çıkmıştır.

1.1.5. Kazak Kelimesinin Etimolojisi

"Kazak" kelimesin menşei hakkında birçok araştırmacı dilbilimsel inceleme yapmaya çalışmıştır. Bu yöntem hakkında A. T. Kaydarov etnik gruplarla ilgili inceleme yapıldığında dil önemli bir faktördür⁴⁵ demiştir.

Günümüzde "Kazak" teriminin menşei hakkında yüzden fazla etimolojik görüş vardır⁴⁶. Bunların bir kısmı "kas" ve "ak", "ak" ve "kaz", "az" ve "sak" vb. kombinasyonların birleşmesinden kaynaklanarak yanlış sonuçlara dayanmaktadır.

Kazak tarihçisi T. Canuzakov'un belirttiğine göre, Kazak terimi "kaz" ve "ak" olarak ifade edilen iki kısımdan müteşekkildir. Kelimenin birinci kısmı "kaz" eski Türk lehçelerinde, "er-cesur, yiğit kişi, insan" anlamını verirken; ikinci terkip

⁴² Kozin S.A., *Sokravennoe Skazaniye. Mongolskaya Hronika 1240 g.*, 1. Cilt. Moskova, 1941, s. 34.

⁴³ Semenov A.A., *K Voprosu O Proishojdenii I Sostave Uzbekov Şeybani-Hana* // Mitusa, vyp. 1. (TIIE AN Tadj. SSR, T. XII), 1954, s. 54.

⁴⁴ Zuev A., *Kitaiskiye İzvestiya o Suyabe*, İzvestiya AN Kaz SSR. Seriya İstoriya, Arheologii etnografii, 1960. ss. 87-96.

⁴⁵ Kaidarov A., E.K. Koişibaev, *K Lingvističeskomu Obiyasneniyu Toponima "Kazak"* // Vestnik AN Kaz SSR, 1971. S. 2 (310), ss. 47-51.

⁴⁶ Kaidarov A. T., Koyşibaev E. K., ss. 31-32.

olan “ak” gene eski Türk lehçelerinde şimdiki çoğul eki vazifesini gören “lar”ın sinonimi olmuştur.⁴⁷

Kazak menşei dilbilim açısından çözmeye çalışan A. Kaydarov ve E. Koyşibaev: Kazak terimi büyük bir kabile başkanının adını temsil eden iki farklı anlamdaki etnik unsurların birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır⁴⁸” demektedir. Bu araştırmacılara göre, Kazaklar “Az ve Saka” kabile birliğinden çıkmıştır. Azların Orhon Irmağı bölgelerinde yaşamış olmaları tarihi bir gerçektir. Azlar Kül Tigin ve Tonyukuk Anıtlarında Az bozkırı olarak yazılmıştır. İki ismin birleşerek bir isim haline gelmesinden ortaya çıkmış olduğu iddiası (kas+sak; kai+sak; haz+sak vb.) tarihçiler tarafından kabul edilmemiştir. Kabul edilmemesinin en büyük nedeni ilk olarak sadece filolojik bakış açısıyla incelenmesidir. Bu nedenle tarihçi S. Asgefendiyarov, Kazak kelimesinin, Kazak Ulusu’nun kökeni hakkındaki sorunların dilbilim açısından değil, tarihsel analiz yoluyla çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir⁴⁹. Ayrıca, tarihte iki kabile adının birleşmesi neticesinde Orta Asya Türkleri arasında yeni bir kabile birliğinin oluşması hakkında herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

Kazak adı hakkında bilgilere ve tarih araştırmacıların bilimsel tahminlerine tarihi açıdan inceleme yaparak aşağıdaki sonuçları çıkartabiliriz:

1. XIII. yüzyıldan itibaren bu kelime silahlı atlı askerler için kullanılmıştır. Daha sonra Altın Orda’nın zayıflaması neticesinde Han askerlerinin alt derecede hafif silahlanan parçasının adı haline gelmiştir. Bunu kanıtlayan Farsça kaynaklarda Kazak kelimesinin savaşçı, mert anlamına gelmesi delil olmaktadır.

2. Kazak kelimesi XIII. yy. sonuna kadar, 1245 yılında “Tercümân-ı Türkî ve Arabî ve Mugâli” sözlüğündeki gibi “gezgin, kaçak, kimsesiz, hırsız vb.” anlamında kullanıldığı ispat edilmiştir. Tercümân-ı Türkî ve Arabî ve Mugâli (1245) sözlüğünün el yazması üzerinde araştırma yapan K. Kızırbayev kaç yıldır yanlış okunan “Kazak” adının Arap dilindeki “El-Mücarrad” değil “El-Muharrad” olduğunu ispatlamıştır. El-Muharrad - “evlenmek, kendi yurdunu kurmak, ayrılmak”

⁴⁷ Januzaqov T., “Qazaq” Sözi Kaydan Şıkkın, **Jıldız Dergisi**, Sayı 3, 1983, ss.192-194; Kesici K., s. 22.

⁴⁸ Kaidarov A. T., Koyşibaev E. K., s. 47.

⁴⁹ Asfendiyarov S. D., **İstoriya Kazakskogo Naroda (s drevneyshih vremen)**, 1. Cilt, Almaty, 1935, s. 71.

anlamında olduğunu tespit etmiştir. Böylece M.T. Houtsma'nın 100 yıl önceki yanlışını ortaya çıkarmıştır. K. Kızırbaev'in orijinal el yazmasını inceleyerek sunduğu fikiri Ş. Valihanov, A. Margulan gibi büyük bilim adamlarının konumlandırmasıyla desteklemiştir. "El-Muharrad" (kendi yurdun kurmak, ayrılmak, evlenmek vb.) Büyük Ordu'dan ya da iktidardan ayrılarak kendi hâkimiyetinde yaşamını sürmek anlamına gelmektedir. Neticesinde "Kazak" adı "bozkır'da serbestçe göç eden özgür, bağımsız, cesur insanlar" anlamına gelmektedir. XIV. yüzyıllarda Ebu-l Hayr Han'ın baskısı altında Özbeklerle birlikte, Kazakların da olduğu bellidir. 1465 yılında Kerey ve Canibek Hanları'nın Ebu-l Hayr Hanlığından ayrılarak Kazak Hanlığı'nı kurmaları, Kazak adının etnik grup olarak ortaya çıkmasına büyük bir neden olmuştur. Böylece Kazak terimi bir etnik grubun adı olarak XV. yy.da ortaya çıkmıştır.

Kabul edilmeyen tahminler:

1. Kazak menşei hakkında birçok görüş olduğun söylemiştik. Bunlardan biri de Kafkas görüşüdür. Bizans İmparatoru VII. Konstantin'in (913-959 yy.) eserinde bahsettiği "KASAK" kelimesidir. "Kozaklar"- Kafkas'daki etnik gruptur (Rus Kosakları). Hazar (Kaspi) Denizi'nin adı denizin kenarında yaşayan "Kasog" kabilesinin adıdır. XIII. yy. "Povesti vremennih let" versiyonunda "Kaşak" diye geçmektedir. İşgal altında olmak istemeyen Türk-Kıpçak bir grup göçebe Karadeniz'den Don nehrine kadar kaçmıştır. Özgürce yaşamak için, muhalefet ederek göç eden halka "Kaşak" adı verilmiştir. "Kafkas görüşü" Türk Kazakları için uzak tahminlerden biridir. Dolayısıyla Arapça ve Farsça kaynaklarda adı geçen Kozak, Kassak kavimi hem din açısından hem de bölgesel açısından baktığımız zaman Kazakistan topraklarına çok uzak olduğu dikkate alınmalıdır. Bu tahminden çıkarılacak sonuç VII. Konstantin bahsettiği kavim adı Rus Kazaklarıyla ilgilidir.

2. Saka Görüşü: Birçok tarihçiye göre "Kazak" kelimesinin menşei, M.Ö. VII-IV yy. yaşamış olan Saka kabilesinin adıyla ilgilidir. "Saka", "Has-sak", "Has", "Qaz", "Haz", "Az", "Qa-Sak" gibi iki kelimenin birleşmesi neticesinde oluşmuştur. İki ad birleşerek bir isim haline gelmiştir (Kas+Sak; Kay+Sak; Haz+Sak vb.). Bernştam A.N. "Kazak" kabile adı eski iki bileşenden- "Kas" ve "Sak" etnik

adından çıkmıştır şeklinde yazmıştır⁵⁰. Ancak, bu görüş bilim adamları tarafından reddedilmiştir. Bunun başlıca nedeni; bu tahminin filoloji araştırmalardan geçememesi, ikinci nedeni ise İlk ve Orta Çağda iki kabilenin birleşmesi neticesinde ortaya çıkan yeni bir kabile birliği olmadığı ve iki kabile adının birleşerek bir kabile adını oluşturması hakkında herhangi bir verinin bulunmamasıdır. (Türk göçebe kabileler arasında) Günümüzde “Kazak” terimiyle ilgili tarihsel ve filolojik açıdan araştırmacıların yüzden fazla etimolojik görüşleri vardır. Dolayısıyla Sakalar Kazakların etnik grup olarak oluşmasıyla yakından ilişkili olmasına rağmen, Kazak Ulusu’nun temelini oluşturanlar Uysun, Kanglı, Karahanlı, Kıpçak kabileleri gibi etnik gruplar olmuştur.

1.2. KAZAK ULUSU’NUN OLUŞUMU

Kazakistan coğrafyası birçok Türk boyuna tarihin ilk devirlerinden itibaren yurtluk görevi yapmıştır. Yerli ve yabancı tarih araştırmacıları, Türklerin ana yurdunun Kazakistan olduğu üzerinde birleşmişlerdir. Yani din, tarih, arkeoloji ve antropoloji araştırmalarına dayanarak, Altay ve Sayan Dağları’nın kuzeybatısı, Tanrı Dağları’nın kuzeyi, Aral Gölü’nün çevresi ve Hazar Denizi’nin doğusu Türklerin anayurdu olarak belirlenmiştir.⁵¹

Kazakistan’ın tarihi çok eski dönemlere uzanmaktadır. Bu bölgede kültür tarihi, en az bir milyon yıl öncesine kadar gider. Nitekim arkeolojik kazılardan elde edilen buluntulara bakıldığında Kazakistan’da insanoğlunun varlığı 1-1,5 milyon yıl öncesine kadar gitmektedir.⁵² Doğu Kazakistan, Güney Kazakistan, Cezgazgan (Jezqazgan) vilayetinin ve Merkez Kazakistan’ın çeşitli bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılarda Eski Taş Devri’ne ait pek çok bulgular ortaya çıkmıştır.⁵³

XX. yüzyılın başlarında Kazakistan’da yapılan arkeolojik araştırmalar, Türklerin ne kadar eski ve köklü bir medeniyete sahip olduklarını ortaya

⁵⁰ Bernştam A., “Kazak” sözünün etimolojisi ve kazak halkının etnogenezi meselesi // Kazakistan Mektebi, 1967, N 6, ss. 81-85. Genel bilgi için bkz: Sabdenova G., **Kazak Halkının Kalıptası Tarihnaması**, Almaty, 2015, s. 22.

⁵¹ İsmail Zeyneş, **Kazak türkləri**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 12

⁵² **Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar**, (Çev. Abdulvahap Kara), Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 21

⁵³ İsmail Zeyneş, s. 10.

çıkarmıştır⁵⁴. Araştırmalar, dünyanın diğer bölgelerindeki insanların Taş Devrini yaşarken, Türklerin Cilâlı Taş ve Maden Devirlerini yaşadıklarını göstermektedir. Orta ve Geç Paleolitik Çağ'da ise insanlar, Orta ve Doğu Kazakistan ile Mangışlak bölgesine gelmeye başlamışlardır.⁵⁵

Kuzey Kazakistan içinde Paleolitik döneme tarihlenen Botay'da yapılan kazılar, Kazakistan'ın at yetiştiriciliğinin yapıldığı ve göçebe toplumların var olduğu bir bölge olduğunu ortaya çıkarmıştır⁵⁶. M.Ö üçüncü bin yıl ile M.Ö birinci bin yılları arasındaki Bronz Çağı'nda Orta Kazakistan, Andronovo kültürüne mensup toplulukların ana yerleşim bölgesi haline gelmiştir⁵⁷. 1927'de Arkeolog M. P. Gryaznov, Andronovo kültürünün kalıntılarını Batı Kazakistan'da da bularak Doğu'da Minusinsk'ten başlayarak Batı'dan Ural'a kadar geniş bir alana yayıldığını ispatlamıştır. Daha sonra Andronovo kültürünün izleri, Kazakistan'ın güneyinde Yedisu ve Orta Asya'da da bulunmuştur⁵⁸. Bütün bu araştırmalar Kazakistan coğrafyasını yeryüzünde ilk insanların yaşadığı bölgeler arasında göstermiştir .

Ülkenin tarihine ilişkin en eski yazılı kayıtlar, Saka Türkleri'ne kadar uzanmaktadır. Sakalar (İskitler) Eski Türk Devletleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. M.Ö. VIII. ve III. yüzyıllar arasında ise Kazakistan'ın güney, doğu ve orta kesimlerinde Sakaların (İskitler); batı ve kuzeyinde Sarmatların yaşadığı görülmektedir. Heredot, Sakaları "Asya İskitleri" olarak adlandırmıştır. Göçebe bir kavim olan Sakaların yaşam tarzına ait önemli arkeolojik buluntular, yapılan kazılar sonucu merkezi Kazakistan'ın Begazı bölgesindeki kurganlarda, Yedisu (Cetisu) ve Aral gölü çerçevesindeki bazı yerlerde ele geçirilmiştir. Bu arkeolojik buluntular, Sakaların yüksek bir medeniyete sahip olduğunu ve bugünkü Kazakistan topraklarında ilk devletin onlar tarafından kurulduğunu göstermektedir⁵⁹. Eskiden Saka toprakları olarak bilinen yerler daha sonra "Kazak-Kırgız Bozkır" adını

⁵⁴ İsmail Zeyneş, s. 9.

⁵⁵ Kara Abdulvahap, Okan Yeşilot, **Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan**, İstanbul ticaret odası yayınları, İstanbul, 2011, s. 24.

⁵⁶ Kara, Abdulvahap, s. 24.

⁵⁷ Kaipakar K., **Eski Dönemde Kazakistan**, Kazakistan Tarihi- Makaleler, TTK Yay., Ankara, 2007, s. 8

⁵⁸ **Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar**, s. 37.

⁵⁹ Kozıbaev Manaş, **History of Kazakhstan**, Almaty, 1998, s.19: Bkz. Kayyum Kesici, **Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, I. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 25.

almıştır.⁶⁰ Tarihin şafağında ortaya çıkan kültür bölgelerinin sırları, Kazakistan topraklarında açığa çıkmaktadır.

Sakalar'dan sonra Büyük Hun İmparatorluğu, Üysün'lar (Uysun) ⁶¹, Akhun'lar, Gök-Türkler ve Uygurlar, Kazak topraklarında İslam öncesi dönemde kurulan büyük devletlerdir. Bu devletler, diğer yabancı uluslarla kültürel ve ekonomik bağlamda ilişki içinde olmuş, kendi kültürlerini daha da zenginleştirmişlerdir. O dönemde “Kazak” isimleri yukarıdaki boyların isimleriyle tarih sahnesinde yer almıştır.

Sakaların menşei konusunda her ne kadar tartışmalar olsa da genelde doğu kaynakları Sakalar'ı Turani bir kavim olarak göstermektedir. Sakalar ile başlayan devlet kurma süreci, M.Ö. 300 sıralarında Yedisu bölgelerinde Üysün (Usun) ve Güney Kazakistan'da Kanglı toplulukları tarafından devam ettirilmiştir. Bazı tarihçiler, Üysün ve Kanlı kabile konfederasyonlarının kurduğu bu devletlere, Kazakistan topraklarına kurulan ilk Türk devletleri gözüyle bakmışlardır. Nitekim Çin kaynakları da, Usunların ve Kanglıların eski Türk kavimleri olduğunu belirtir niteliktedir.⁶²

M.Ö. II. yüzyıldan başlayarak Kazakistan topraklarında tarih sahnesinde en belirgin halde ortaya çıkan ilk büyük imparatorluk Asya Hun İmparatorluğu'dur. Hunlar, çoğunlukla Hazar denizi ile Aral gölünün etrafında olup, kısmen de Yedisu bölgesine yerleşmişlerdir. Daha sonraki yüzyıllarda da Hunların batıya göçleri sürmüştür. Bu doğrultuda M.S. 4. yüzyılda Doğu ve Orta Avrupa'ya ulaşmışlardır. Hunlar, Üysünler ve Kanglılar birlikte bugünkü Kazakistan topraklarındaki tarihsel, kültürel ve etnik oluşumlara derin izler bırakmışlardır.⁶³ Türklerin kurduğu devlet olan Asya Hun İmparatorluğu aynı zamanda Türk tarih sahnesinin ilk büyük

⁶⁰ İsmail Zeyneş, s. 15.

⁶¹ Üysün'ların ilk yurtları Kazakistan'daki İli Irmağı havzası ve Tanrı Dağları havalisi idi. Buradan Turfan bölgesine ulaştıkları, hatta Çin'e akınlar yaptıkları bilinmektedir. Üysunlar, Büyük Hun İmparatorluğu hükümdarları Motun sayesinde bütün Orta Asya'yı hâkimiyeti aldığı sırada Tung-hu'lar Yüe-chih'lar gibi bölgenin en önemli boylarından biri olarak görünmektedir (M.Ö209'dan sonra). Üysün, günümüzde Kazak Ulu Cüzü'nün bir boyudur.

⁶² Kesici Kayyum, s. 25. Geniş bilgi için bkz. **Kazak Sovyet Ensiklopediyası**. Cilt- 11, Almaty, 1977 “Usun” maddesi, s. 401; **Kazak Sovyet Ensiklopediyası**. Cilt- 6, Almaty, 1975 “Kanglı” maddesi, s. 455.

⁶³ Albani B. K., **Tarihi Tanım**, Almaty, 1994, s. 37; bkz. Kayyum Kesici, s. 25.

imparatorluğudur. Hunlar çağında Türkler çoğalmışlar ve Türkistan'ın çoğunluklu kavmi durumuna gelmişlerdir.

M.Ö VI asırdan itibaren güney bölgelerine Altay Sibir taraflarından gelen Türk boylarının üstünlüğü bilinmeye başlanmıştır. O dönemlerde Kazakistan topraklarında Üysün ve Kanglı boyları yaşamıştır. Altay Türkleri'nin istilas sonucu IV. ve V. yüzyıllarda bu (Üysün ve Kanglı) devletlerin varlığı sona ermiştir.⁶⁴ VI. asırda Kazakistan toprakları, bütünüyle Göktürk İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmiştir. Gök-Türkler döneminde Türk adı resmi bir kimlik kazanarak devlet ve millet adı haline gelmiştir. Batı Göktürk Kağanlığı yıkılınca onun yerine önce Türgiş Kağanlığı (704-756), daha sonra Karluk Kağanlığı (756-940), Oğuz Devleti (IX. yüzyılın sonu – XI. yüzyılın başlangıcı), Kimek Hanlığı (893 - XI yüzyıl) Kıpçak Hanlığı (XI - 1219), Karahan Devleti (942-1212) kurulmuştur. Söz konusu büyük devletlerin merkezlerinin Moğolistan civarında olduğu bilinmektedir. Ancak, bu devletleri oluşturan halk tabakasının çoğunluğu Kazakistan coğrafyasında yaşamışlardır. Adı geçen Türk boyları arasında özellikle iki devlet Karahan ve Kıpçak Devletleri, XV. asırda tarih sahnesine çıkmış olan Kazak Hanlığı'nın halk olarak oluşmasında din, dil, kültür bakımından büyük katkı sağlamış olan devletlerin başında gelmişlerdir.

Karahanlılar, Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm sürmüş olan ilk Müslüman Türk Devleti'dir (840-1212). Sınırı Yedisu bölgesi, Mâverâünnehir toprakları ve Doğu Türkistan'dır⁶⁵. Karahanlı dönemi, aslında Türklerin kitleler halinde İslamiyeti kabul ettiği bir süreçtir. Türklerin Müslümanlığı benimsemesinden sonra kurulan bu devlet, hem Türk hem de İslami karakterleri taşımıştır.⁶⁶ Bu durum geniş Kazakistan bozkırlarında yaşayan Türk halklarının kültürünün değişmesine de sebep olmuştur. İslami değerler, Türk kültür değerleri ile yeni bir senteze girmiştir. Bundan sonra Türk tarihi farklı bir mecrada gelişecektir. Karahanlılar döneminde Kazak bozkırlarında tarım ve ticaret gelişmiş, Yedisu ve Sır-derya (Güney Kazakistan) bölgelerinde şehirlerin büyüdüğü görülmüş ve böylece halk yerleşik düzene geçiş yapmıştır. Karahanlı Devleti, hem Doğu Türkistan'ı, Kırgızistan'ı, Kazakistan'ın

⁶⁴ Kesici Kayyum, s. 26.

⁶⁵ İsmail Zeyneş, s. 33.

⁶⁶ Anıl Çeçen, s. 163

güneyini, hem de Batı Türkistan'ı hâkimiyeti altına almıştır⁶⁷. Ancak 12. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Selçuklular'ın Maverannehir'i zaptetmesi zaten siyasal karışıklıklar içinde olan Karahanlı devletini iyice zayıflatmıştır. Nitekim çok geçmeden, Karahanlı ülkesi Kara-Kitay'ların (Kıdanlar'ın) istilasına uğramış ve 1128'de Karahanlı Hanedanlığını yıkan Kara-Kitaylar, Yedisu'da kendi devletlerini kurmuşlardır. Kara-Kitay hâkimiyetine de Moğol baskısıyla Altay'dan batıya göç eden Kerey ve Nayman Türk kabile konfederasyonları son vermiştir. Onlar da çok geçmeden Cengiz Han'ın ordularına yenilmişlerdir.⁶⁸ 1219 yılında Yedisu bölgesini işgal eden Cengiz Han, 1224 yılına değin Karahanlıların ve Harezmşahların ülkelerini alarak Kazakistan'ın ve Orta Asya'nın ilhakını tümüyle gerçekleştirmiştir⁶⁹.

Kazakların Halk olarak oluşmasında büyük katkı sağlayan devletlerden bir de Kıpçak Devleti'dir (XI - XIII yy.). Kıpçaklar; Orta Asya, Kazakistan ve Doğu Avrupa tarihinde eskiden beri bilinen halklardan biridir. Bugünkü Kazaklar arasında da Orta Cüz'ün bir boyu olarak yer almaktadır.⁷⁰ Kuzey Kazakistan'da ilk defa tarih sahnesine çıkan Kıpçaklar, tarihte önemli roller oynamışlardır. Kıpçakların tarihi Batı Gök-Türkleri'ne kadar gitmektedir. Ancak, burada asıl önemleri Kazak Halkı'nın esas etnik nüvesini oluşturmalarıdır. Bu yüzden Kıpçak adının ve alt boylarının fonksiyonu Kazakistan tarihinde çok büyüktür.

Kıpçaklar kaynaklarda bilindiği gibi Kıpçak (Kıfşak) (İslam), Kun (Macar, Khartes (Ermeni), Polovtsı (Rus. половцы), Falben, Falones Valani, Valven, Pallidi (Alman ve diğer Avrupa), Kumanos, Kumanoi, Cumanus, Komani (Bizans ve Latin) adlarla anılmışlardır⁷¹. Bununla beraber ne yaygın isimleri Kıpçak ve Kuman'dır. Esasında Kuman-Kıpçak birliği X. asrın sonunda Kimek, Kıpçak ve Kunların birleşmesiyle meydana gelmiştir⁷². Kıpçaklar, IX. ve XI. asırlarda İrtiş Irmağı, Balkaş Gölü civarından Sır-Derya ve Orta Batı Kazakistan bozkırlarında

⁶⁷ Anıl Çeçen, s. 164

⁶⁸ İsmail Zeyneş, s. 33.

⁶⁹ **Kazakistan Tarihi (Oçerkter)**, Almaty, 1994, ss.100-102

⁷⁰ İsmail Zeyneş, s. 33.

⁷¹ Yılmaz Salih, **Kıpçak Türkleri ve Yerleştikleri Sahalar**, Türk Dünyası Araştırmaları Sayı: 140 Ekim, 2002.

⁷² Kurat A.N., **Peçenek Tarihi**, İstanbul, 1937, s. 184.

yaşamışlardır.⁷³ XI. asrın başlarında (1030'larda) İdil Irmağı'na gelip, Türkiye topraklarına hem Balkanlardan hem de Kafkaslardan farklı zamanlarda girmişlerdir. Anadolu'ya Kafkaslar yoluyla gelen Kıpçaklar'ın çoğunluğu Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştikleri, kalan kısmının ise Orta Anadolu'nun bazı bölgelerine göç ettikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Kuzey sınırları Sibiryaya içlerine kadar uzanmıştır. Avrupa'da Kama Nehri aşağı mecrası ve Bulgar Devleti, kuzeyde ise Ryazan, Novgorod-Syeverensk ve Pereyaslavlı Rus prenslikleri ile sınırlanmıştır. Güney sınırları da Don mansabından İdil (Volga) mansabına oradan da Hazar Denizi ve Aral Gölü kuzeyinde Talas ve Çu çevresinde Harizm komşusu olarak bulunmuştur⁷⁴.

Tam manasıyla birlik kuramayıp, ancak tehlike anlarında bazı kısımlarının bir araya gelebildiği Kıpçaklar beş bölükten ibaretti: 1- Orta Asya, 2- İdil-Yayık, 3- Don, 4- Aşağı Dneper, 5- Tuna Bölüğü. Batı tarafta bulunanların içlerine daha sonradan karışan kavimler olduysa da onlar kısa zamanda Kıpçaklaşmışlardır. Kıpçak hâkimiyeti 1080'lerden Balkaş Gölü- Talas havasisinden Tuna ağzına kadar yayılmıştır⁷⁵. Bu doğrultuda Kıpçak sahası o zaman Deşt-i Kıpçak olarak anılmıştır. Kıpçaklar, Moğol istilasına kadar Kazakistan bozkırlarını hâkimiyetleri altında tutmuşlardır.

XIII. asrın başlarında Moğol İmparatorluğu'nun kurulması Türkistan, Kazakistan, Doğu Avrupa Halkları ve devletlerinin tarihlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Cengiz Han'ın planının esas bölümü; Kazakistan'ı Yedisu topraklarını, Sır-derya nehrinin orta ve aşağı tarafını ele geçirmek olmuştur. O devirde Kazakistan'ın güneyi, halkın yoğun yerleştiği, ticaret ve ekonominin iyi geliştiği nitelikli bir bölge olarak dikkat çekmiştir. İrtiş ırmağından başlayıp, Yedisu'ya geçen istilâcılarının tarafının da o dönemdeki en güçlü, iyi silahlanmış 150 bin kadar askeri bulunmuştur. Bunun 110 binini Moğollar, diğerini ise Uygurlar ile Karluklar oluşturmuştur. Arap, Fars kaynaklarına göre istilâcılar otuza yakın şehri yerle bir edip, halkını hunharca katletmiştir⁷⁶. Moğol İstilas, Kazakistan'da yaşayan Türk

⁷³ İsmail Zeyneş, s. 33.

⁷⁴ Yılmaz Salih, **Kıpçak Türkleri ve Yerleştikleri Sahalar**, Türk Dünyası Araştırmaları Sayı: 140 Ekim, 2002.

⁷⁵ İstoriya Kazakhstana, **Kıpçaki**, T. 1, Almatı, 1996, s. 19.

⁷⁶ İsmail Zeyneş, s. 43.

kavim ve kabilerinin kültürel ve ekonomik yaşantılarına onarılması mümkün olmayan ağır darbeler vurmuştur. İstila sırasında Kazakistan'ın kültür ve ticaret merkezleri, özellikle Sır-Derya Irmağı boyundaki Otrar⁷⁷, Savran, Cent, Sıgnak gibi kentleri bir bir yakılıp yıkılmıştır.

Moğol ordusunun atlı askerleri tüm Kazakistan'ı mahvetmiş ve kaygı ve hasreti bir sel gibi yaymıştır. Yıkılan, yanan izler ve kalıntılar XIII yy. başındaki kültür merkezlerine aittir. Bu nedenle, birçok şehir eski haline döndürülemedi. Şehrin gelişmesi Moğol baskıncılığıyla durdurulmuştur. Şehir tüyler ürpeten bir hale gelmiştir. Halkı kovulmuş veya köleliğe mahkûm edilmiştir. Şehirler terk edilmiş, gelişen köyler sahipsiz kalmıştır. Bölgedeki en önemli kültür anıtlarından biri olan Otrar Kütüphanesi ise, kitaplarıyla birlikte yakılmıştır. Kentlerin çerçevesindeki ekili alanlar, sulama tesisleri ve tarım merkezleri de tahrip edilmiştir. Bu nedenle bütün Kazakistan'da temel ekonomik uğraş olarak yeniden göçebe hayvancılığa dönüş yaşanmıştır. Bu istila Kazak halk kültürünün, ticaretinin ve tarım gelişmesine engel olmuş ve en önemlisi, binlerce günahsız insan öldürölüp seçkin ustalar ve sanatkâklar tutuklanmıştır. Birçok şehir, sağlam kaleler, görkemli saraylar, ihtişamlı camiler yıkılmıştır. Halkın kendi elleriyle yüzyıllar boyunca yaptığı sulama kanalları bozularak ekin alanları işe yaramayacak hâle getirilmiştir. Özellikle tarihi abideler, zengin kütüphaneler, dini medreseler ve kültürel merkezler tahrip edilmiştir. Eski Türk tarihiyle ilgili arşivler, kitabeler yanarak kül olmuştur⁷⁸. Moğolların egemenliği hem göçebe, hem yerleşik hayat yaşamakta ve hayvancılığı, tarımı, el sanatı geliştirmekte olan Güney Kazakistan'ın durumunu tatamen değiştirmiştir. 1221 yılının ilkbaharına doğru Moğollar tüm Türkistan ile Kazakistan'ı istilâ etme planı sonuçlandıktan sonra İran, Afganistan, Güney Hindistan topraklarına yönelmişlerdir.

⁷⁷ Otrar IX asırdan itibaren XVII asırlarda Kazakistan'daki en gelişen ticaret ve tarım merkezi, göçebelerin kalelerinden biri olan antik şehirdir. Otrar, Güney Kazakistan'ın Otırar bölgesinde, Türkistan şehrinin güneyine doğru 57 km, Arıs nehrinin Sır-Derya nehrine dökülen yeri yakınındadır. Güney Kazakistan şehirleri içinde Otrar o zamanlarda çok güçlü bir şehirdi. Onun hakani Kayırhan adlı kumandan idi. Otrar şehrini ele geçirmek için Moğallar 1219 yılında yaklaşık 200 bin askerini gönderdi. Otrar beş ay boyunca verilmeden savaştı. Şehirde yiyecek içecek tükenir. Açlığa dayanmadan "savaş mağlubiyetle biter" düşüncesiyle Karaca isimli hain kendi yönetimindeki 10 bin askerle Moğollar tarafına geçer. O şehrin kapısını düşmana açar. Onun ihaneti yüzünden şehri 1220 yılı şubat ayında Moğallar ele geçirir. Efsanelere göre, Moğallar Kayırhan'ın boğazına kurşun doldurarak onu öldürürler. Şehri de birkaç gün boyunca yağmalayıp soyarak mahvederler. Karşılık verir diye düşünmeyen Cengizhan sinirlenip, şehrin ve yerleşim yerlerinin yerle yeksan edilmesi için emir verir.

⁷⁸ İsmail Zeyneş, s. 42.

Cengiz Han ölmeden önce, hanedanın malı sayılan toprakları oğulları arasında paylaştırmıştır. Ural Dağları'ndan doğuda İrtiş Irmağı'na ve güneyde İran ve Afganistan içlerine kadar uzanan geniş ülkeyi büyük oğlu Cuci Hana; Maverâünnehri, şimdiki Afganistan'ı, Orta Tien-shan bölgesini ve Doğu Türkistan'ı ikinci oğlu Çağatay Hana; Batı Moğolistan, Yukarı İrtiş ve Tarbagatay bölgelerini üçüncü oğlu Ögedey Hana vermiştir. Bunun sonucunda, şimdiki Kazakistan toprakları da üçe bölünmüştür. Orta ve Kuzey Kazakistan Cuci ulusuna; güney ve güneydoğu Kazakistan Çağatay ulusuna, Yedisu bölgesinin kuzeydoğusu Ögedey ulusuna verilmiştir⁷⁹. Böylece, Kazakistan sınırları Moğol'un üç ulusunun hâkimiyeti altına girmiştir. Cuci Hana verilen topraklar, Moğol istilâsından önce Kıpçak Türkleri'nin eski yurdu olarak önem arz etmiştir. Cuci'nin sağlığında Deşt-i Kıpçak bozkırlarının tamamı ele geçmemiştir. Cengiz Han kurduğu imparatorluğu daha sonra oğulları arasında aracılığı ile genişletmiştir. Cuci Han öldükten sonra oğulları onun fetihlerini sürdürmüşler. Oğlu Batu (1227-1255), Güneydoğu Avrupa seferini başlatmıştır. Sefer sonucunda tüm Kıpçak sahası, Bulgarların elinde bulunan topraklar, Kırım'a kadar Kafkasya, Moğolların eline geçmiş, Kiev alınmış ve Polonya, Macaristan ve Dalmaçya tahrip edilmiştir. 1242-1243 yılında İdil boylarındaki merkezine dönerek ve güçlü Altın Orda Devleti'ni (1236-1502) kurmuştur. İslam dini, Altın Orda Devleti'nde yayılma imkanı bulmuştur.⁸⁰ Moğol İmparatorluğu yayıldıkça Türk boylarını da içine almış ve zamanla Cengiz imparatorluğu bir Türk –Moğol imparatorluğuna dönüşmüştür. Ülke halkının çoğunluğunun eskiden beri Türk olması devletin Türkleşmesini kolaylaştırmıştır. Böylece, Moğol istilasını başlatan yeni dönem, bir Türk devletinin daha sonra ortaya çıkmasını sağlamıştır⁸¹. Bu bölgelerde eskiden yaşayan Türk boyları bu kez yeni devletin halkını oluşturmuşlardır. Yerli Türk halkı, devletin kuruluşundan sonraki dönemlerde daha da etkili olmuşlar ve Altın Orda'yu bir Türk devletine dönüştürmüşlerdir. Altın Orda devleti, kuruluşundan sonra yaşadığı tarihsel süreç içinde giderek bir Türk devleti olmuştur. Mengü Han'ın ölmesi ve Büyük Moğol İmparatorluğu'nun dağılmasıyla başlayan Türkleşme süreci Özbek Han ile

⁷⁹ **Kazakistan Tarihi (Köne Zamannan Bügünge Deyin)**, Beş tomдық, Cilt-1, Atamura Yayınları. Almaty, 2010, s. 77.

⁸⁰ İsmail Zeyneş, s. 42-43.

⁸¹ Anıl Çeçen, **Türk Devletleri**, İnkılap Kitabevi, Birinci Basım, İstanbul, 1986, s. 206.

tamamlamıştır. Özbek Han 1312 yılında İslamı devlet dini olarak ilan etmiştir. Özbek Han'dan sonra ise Altın Orda Devleti tümüyle bir Türk Devleti olarak ortaya çıkmıştır⁸².

14. yüzyılda Altın Orda İmparatorluğu iyice zayıflamıştır. Bunun en büyük nedeni ise Rus savaşları ve Timur'un seferleri olmuştur. Fakat Altın Orda Devleti, toprakları üzerinde çeşitli hanlıkların kurulmasıyla parçalanmıştır.⁸³ Altın Orda Devleti toprakları üzerindeki bu hanlıklar; Ak Orda, Moğolistan, Ebu-l Hayr Hanlığı (Göçebe Özbek Hanlığı), Astarhan Hanlığı, Noğay Hanlıkları olmuştur. Altın Orda topraklarında yaşayan Kıpçak Türkleri iyi yönetici Moğallar karışıp kaynaşmışlardır. Böylece Moğollar büyük ölçüde Türkleşmişler ve bu sayede Türkçe en yaygın dil olmuştur. Ayrıca Altın Orda Devleti de bir Türk Devleti haline gelmiştir ancak çok geçmeden bu devlet de parçalanmıştır. Yerine kurulmuş olan hanlıklar, zaman geçtikçe zayıflayarak Rus işgaline uğramışlardır.

Altay Dağların'dan Tuna Nehri'ne kadar geniş bir alana yayılan Altın Orda İmparatorluğu'nun doğu kısmına Ak Orda denmiştir. Şimdiki Kazakistan'dan ibaret olan Ak Orda Hanlığı'nda, Cuci'nin büyük oğlu Orda-Ecen (İçen) ve varisleri hüküm sürmüştür. Orda-Ecen oğulları, Batı oğullarına tabi olmuşlardır.⁸⁴

Ak Orda, (XIII-XV yy.) XIV. yüzyılın II. yarısında Altın Orda'dan ayrılarak, bağımsızlık kazanmıştır. Cuci ulusundan doğu ve batısını birleştirme politikası güden" Altın Orda Hanı Toktamış'ın döneminde Ak Orda, bağımsızlığını yitirdi ise de, bu durum uzun sürmemiştir. Çünkü Toktamış Han 1395 yılında Mâverâünnehir'de Timur ile yaptığı savaşta yenilerek Sibirya'ya kaçmak zorunda kalmıştır.⁸⁵

Cengiz Han sülalesine mensup hanların arasındaki taht kavgaları yüzünden Ak Orda 15. yüzyılın 20'li yıllarında birkaç hâkimiyet bölgesine ayrılmıştır. Bunların en önemlileri Noğay Ordası ile Özbek Hanlığı olmuştur. 1428 yılında Ak Orda Hanlığının yerine kurulan Ebu-l Hayr Hanlığı 40 yıl (1428-1468) sürmüştür⁸⁶ ve böylece, Ebu-l Hayr Hanlığı kendinden önceki Ak Orda Hanlığı'nın devamı

⁸² **Kazakistan Tarihi (Köne Zamannan Bügünge Deyin)**, s. 80.

⁸³ İsmail Zeyneş, s. 43.

⁸⁴ **Kazakistan Tarihi (Oçerkter)**, Almaty, 1994, s. 103-104; Bkz: Kayyum Kesici, s. 29.

⁸⁵ **Kazakistan Tarihi (Köne Zamannan Bügünge Deyin)**, s. 80.

⁸⁶ İsmail Zeyneş, s. 48.

olmuştur. Tarihi eserlerde bu devlet, Göçebe Özbek Devleti veya Özbek Hanlığı olarak da adlandırılmaktadır. Özbek Ulusu'nun sınırları, doğudan batıya doğru İrtiş'dan İdil'e kadar uzanarak güneybatıda Sır-Derya'nın orta ve aşağı akımının sağ tarafındaki bozkırları da içine almıştır. Sınırın güneydoğu kısmı, Tarbagatay ve Balkaş Gölü'nden geçmiştir. Böylece Özbek Ulusu, modern Kazakistan'ın büyük kısmını içine almış ve bunun sonucunda ulusun göçebe halkının tamamına Özbek denmiştir⁸⁷. Bu hanlıkların tebaasını genelde yerli Türk kabile ve boyları oluşturmuştur. Bunların arasındaki bir kısım Türkleşmiş Moğol unsurlarda da mevcut olmuştur.⁸⁸

15. yüzyılın ortalarına doğru Özbek Hanlığı karışıklık dönemi yaşamıştır. Bunun sonucunda hanlığın ahalisini oluşturan göçebe kabile ve boylar arasındaki çekişmeler artmıştır. Bunun yanısıra, hanedanlık mücadelesi de tüm hızıyla sürmeye devam etmiştir. Ak Orda'nın son hanı Cuci soyundan gelen Barak'ın oğulları Canibek ve Kerey Sultanlar karşı tavırları Ebu-l Hayr Han ile dostça olmamış ayrıca Ebu-l Hayr Han'ın Hanlığını da tanımamışlardır. Ak Orda Hanı Urus Han'ın soyundan geldikleri için göçebe Özbek Ulusu'nda kendilerinin hanlık etmelerinin gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ebu-l Hayr Han tahtını korumak için kendine rakip gördüğü başka boy beylerini, sultanlarını devamlı surette baskı altında tutmuştur. Bu yüzden ber çeşit iç kavga yaşanmaya başlanmıştır. Bu durum XV. yüzyılın ortasında kendisini iyice belli eder olmuştur. Bu iç kavgada Barak Han'ın oğulları olan Canibek ile Kerey Sultanları, Ebu-l Hayr Han'a karşı yürüttükleri mücadeleyi kaybetmişlerdir. Bunun üzerine 1440 yılı civarında Aral bozkırını terkederek Çu Nehri boylarına kendilerine bağlı ahali ile göç etmişlerdir.⁸⁹ Bu göç eden değişik Türk kabile ve kavimlerinden oluşan halka “Kazak” adı verilmiştir. Böylece, Kazak Ulusu'nun etnik bir topluluk olarak tarih sahnesine çıkışını simgeleyen “Kazak Hanlığı” kurulmuştur. XIV-XV. yüzyıllar Kazak Hanlığı tarihinde önemli yere sahiptir. Çünkü Kazak halkının bu dönemde çeşitli Türk ve Moğol etnik gruplarından oluşum süreci sona ermiş ve mahalli etnik unsurlara dayalı bir Kazak Hanlığı ortaya çıkmıştır.

⁸⁷ Klyashtorny S. G., Sultanov T.İ. (Çeviren D. Ahsen Batur), **Kazakistan. Türkün Üç Bin Yılı**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 224.

⁸⁸ Kesici Kayyum, s. 30.

⁸⁹ Mirza Muhammed Haydar Duglat, ss. 237-328.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAK HANLIĞI'NIN SİYASÎ TARİHİ VE RUS HÂKİMİYETİ ALTINDAKİ KAZAK TÜRKLERİ

2.1. KAZAK HANLIĞI'NIN TEMELİNİ KURAN DEVLETLER

Kazakistan'ın asıl nüfusunu teşkil eden Kazak Hanlığı, muhtelif devirlerde geniş bozkırlardan göç eden, eski Türk Halklarından Kıpçak kökenli kabilelerin birleşmesi neticesinde ve Moğol Kalmukları'nın sonradan bir kısmını içine almak suretiyle XV. yy.'ın ikinci yarısında (1456'dan sonra) Altın Orda ve Timur Devletlerinin parçalanmasından sonra ortaya çıkmış bir Türk Hanlığıdır.

Kazak Hanlığı'nı oluşturan boylar, Altın Orda ve Ak Orda Devleti sınırları içinde yer almışlardı. Altın Orda Devletinin (1430'a doğru) çöküşe gitmesiyle birlikte bu devletin hakim olduğu coğrafyada bir çok bağımsız hanlık ortaya çıktı. Söz konusu hanlıklar batıdan doğuya doğru Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığı, Kasım Hanlığı, Astarhan Hanlığı, Sibir Hanlığı ve Ebu'l-Hayr Hanlığı'dır. Kazakları da meydana getirecek kabileler bu sırada Ural Dağları'nın doğusunda Yayık ile İrtiş Irmakları arasında, Ebu'l-Hayr Hanlığı'nın idaresinde kalmışlardır. Dolayısıyla, Kazak Hanlığı'nın ilk kuruluşundan bahsetmeden önce, bu Hanlığın temelini hazırlayan devletler hakkında bilgi verilmesi faydalı olacaktır.

Kazak Hanlığı'nın ilk kurucuları olarak sayılan Kerey ve Canibek Hanları Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci Han'ın sülalesindendir. Cuci Han 1227'den 1783 yılına kadar Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren hükümdarların hepsinin atası durumundadır.⁹⁰ Cengiz Han, Cuci, Urus Han, Tevke... Bu adlar, hanedan ve yöneticilere nispetle Kazakistan'ın yakın geçmişini belli zaman dilimlerine ayırır⁹¹. Bu yüzden onların tarihine kısaca göz atmada fayda vardır.

Moğol istilası, bölgenin siyasi haritasını tamamen değiştirmiştir. Bugünkü Kazakistan topraklarında yaşayan halkların etnik haritasında da bazı değişiklikler

⁹⁰ Kazaklar, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazaklar>

⁹¹ Klyashtorny S. G., Sultanov T.İ., Rusçadan Çeviren, D. Ahsen. Batur, **Kazakistan: Türkün Üç Bin Yılı**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 179.

yaşanmıştır. Böylece XIII yüzyıllardan itibaren Kazakistan toprakları üzerinde Moğollar'ın ve Türkler'in ilk karşılaşmaları meydana gelmiştir.

Cengiz Han, ölmeden önce fethedilen toprakları oğulları arasında paylaştırmıştı. Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'nin ulusu, İrtiş'in batısındaki geniş bölgeler ile Yedisu'daki Kayalık, Horezm, Saskin ve Bulgar toprakları arasındaki bölgeyi içine alıyordu.⁹² Cuci Han yaklaşık 40 oğul ve sayısız torun sahibiydi. Reşidüddin Fazlullah Hamedani - Cami'üt-Tevarih eserinde Cuci'nin 14 oğlunun adlarını sırasıyla şu şekilde saymaktadır: Orda Ecen, Batu, Berke, Berkeçar, Şiban, Tangut, Buva, Çilaukun, Şingkur, Çimpay, Muhammed, Udur, Tukay-Tümur ve Şingkur. Bu listenin başında gelen Orda Ecen ve Batu'un annesinin Kongrat soyundan gelen bir kadın olduğu söylentiler arasındadır.(ismi zikredilmiyor)⁹³

1227 yılında Cengiz Han oğlu Cuci Han'ın ölümünden sonra tüm Deşt-i Kıpçak ülkesini torunları Batu Han⁹⁴ ve Orda-İçen⁹⁵ Han arasında taksim etmişti. Cuci Ulusu'nun ve hanlığının Türk Devlet teşkilatındaki iki bölümlü devlet idaresi esasına göre yapılan bu taksimde daha sonra fethedilecek olan Sağ-Kol illeri ve Öng kol illeri İtil Irmağı boyundaki vilayetler (Batı Deşt-i Kıpçak) ile hanlık makamı Batu (Sayın Han) (1227-1255)'a, Sol-Kol illeri ile Sır-Derya boyundaki vilayetler (Doğu Deşt-i Kıpçak) Orda-İçen (Ecen) Han'a verilmişti. Ancak bu bölünmenin iki ayrı hanlık olmayıp Türk Devlet teşkilatındaki Sağ ve Sol-Kol tertibinde Cuci Ulusu'nun ikili idareye göre tanzim edildiği açıkça görülmektedir.⁹⁶ Bu olaya ilgili tarih bilim adamları arasında tam bir görüş olmadığın söylemeliyiz. Ebulgazi'ye göre, 1227 tarihinde Cuci'nin ölümünden sonra, Batu Han Altın Orda'yı sağ ve sol kanata ayırmıştır. Ulus'un Batı kısmını kendisi idare etmiş ve Doğu kısmını da ağabeyi Orda Ecen'e vermiştir.⁹⁷

Bu tanzim edildiği bölgelere Cuci Han'ın oğulları iki büyük hanlık kurmuşlardır. Büyük oğlu Orda Ecen Ak Orda Hanlığı'nın ilk kurucusu olarak sayılır, Batu Han ise Altın Orda İmparatorluğu'nun ilk kurucusu ve ilk hükümdarıdır.

⁹² Klyashtorny S. G., Sultanov T.İ., s. 193.

⁹³ Klyashtorny S. G., Sultanov T.İ., s. 195.

⁹⁴ Cuci Han'ın ikinci oğlu.

⁹⁵ Cuci Han'ın büyük oğlu. Kazak Hanları'nın büyük dedesi.

⁹⁶ Mustafa Kafalı, **Altın-Orda Hanlığı**, <https://www.tarihtarih.com>.

⁹⁷ Klyashtorny S. G., Sultanov T.İ., s. 197.

Dolayısıyla bu iki Orda'nın tarihi, Kazakistan'ın XV-XVIII yüzyıllardaki tarihi ile doğrudan bağlantılıdır.

Ak Orda'nın ortaya çıkış şartları ve coğrafi konumları, bilimsel neşriyatta defalarca tartışılmıştır. Ancak, bugüne kadar, tarihi kaynaklara dayanan ve üzerinde ittifak sağlanan bir görüş yoktur. Altın Orda tarihine araştırma yapan tarihçiler, Kök Orda ve Ak Orda'nın Cuci ulusunun farklı kısımlarının adı olduğu konusunda hemfikirdirler.⁹⁸

Türk tarihçi Mustafa Kafalı'nın verdiği bilgilerine göre, Ak Orda Hanlığı'nın kuruluşu şu şekilde ispat edilmiştir:

Orda-İçen Han babası Cuci Han'ın ölümünden sonra Sol-Kol'da yani Sır-Derya boylarında Ak Orda⁹⁹ Hanlığın kurmuştur. Bugünden itibaren Ak Orda diye adlandırılan Ulus'un merkezi şimdiki Balkaş gölünün etrafında yerleşmiş, sonra Sığanak'a değiştirilmiştir. Ancak bu hanlık müstakil bir devlet hükümdarlığı değil Altın-Orda Hanlığı'nın bir bölümü durumunda olan Gök-Orda (Ak Orda)¹⁰⁰ kısmının idareciliği manasında idi.¹⁰¹

XIV. yüzyıla kadar görece bağımsız kalabilmiş olan hanlık, 1378 yılında Ak Orda hükümdarı Toktamış tarafından Altın Orda Devleti'ne yeniden katılmıştır.¹⁰² 1388, 1391 ve 1395 yıllarındaki Timur'un sürekli saldırıları, kendi aralarındaki iç karşılıklar sonucunda Ak Orda çok zayıflamış ve 1395 yılında Emir Timur'un hakimiyeti altında kalmıştır. Ak Orda'nın son hükümdarı Barak Han iç tartışmaları ve dış ülkelerin saldırıların durduramamıştır. Bu durum Ak Orda Hanlığı'nın yıkılmasına yol açmıştır¹⁰³. 1428'li yıllarda Ak Orda'nın dağılması ve Cuci Hanedanı'nın kendi içindeki iktidar mücadelesi sonucunda, hanedanın güçlü üyelerinden Şeybani (Şibanî)¹⁰⁴ neslinden Ebu-l Hayr Han'ın devleti ortaya

⁹⁸ Klyashtorny S. G., Sultanov T.İ., s. 198.

⁹⁹ Ak Orda (Kazakça: Aq Orda), Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünden sonra Moğol İmparatorluğu sınırları içinde kurulan hanlık. Altın Orda Devletinin doğudaki topraklarını oluşturmuştur. Cuci tarafından kontrol edilen toprakların doğu kısmında Orta Asya'dan Sibirya'ya kadar olan bölgede hakim oldular. İlk hükümdarı Cuci'nin büyük oğlu Orda Ecen Han'dır.

¹⁰⁰ Ak Orda Hanları: Orda Ecen Han (1226-1280), Köchü (1280-1302), Buyan (1302-1309), Sasibuqa (1309-1315), Ilbasan (c.1315-1320), Mubarak Khwaja (1320-1344), Şimtay (1344-1374), Urus (1374-1376), Toqtaqiya (1376-1377), Temur Malik (1377), Toktamış (1377-1378), Barak (1423-1428)

¹⁰¹ Mustafa Kafalı, **Altın-Orda Hanlığı**, <https://www.tarihtarih.com>.

¹⁰² **Kazakistan Tarihi (Köne zamannan бүгünге дейін)** 2.Cilt, Atamura Yay, Almaty, 2010, s.108

¹⁰³ **Kazakistan Tarihi (Köne zamannan бүгünге дейін)** 2.Cilt, Atamura, Almaty, 2010, s.115

¹⁰⁴ Şiban- Moğoratorluğu'nun ilk Hanı Cengiz'in oğullarından Cuci'nin beşinci oğlu.

çıkıştır. Tarihi eserlerde bu devlet, göçebe Özbek Devleti veya Özbek Hanlığı olarak da adlandırılmaktadır.¹⁰⁵ Böylece 1428'den 1456'ya kadar Ebu-l Hayr'ın idaresinde olmuştur.

1428 yılında Ak Odra Hanlığı'nın yerine kurulan Ebu-l Hayr Hanlığı 40 yıl (1428-1468) hüküm sürmüştür. Bu dönemde Ak Orda Hanlığı'nın sınır boyları, ticari yapısı, kültürü ve dili aynı çizgide kalmış ve hiç değişmemiştir. Böylece, Ebu-l Hayr Hanlığı kendinden önceki Ak Orda Hanlığı'nın devamı olmuştur. Buradaki değişiklik; Ak Orda'yı yöneten ve ilk kurucusu olan Orda Ecen'in nassillerinden değil Şayban'ın¹⁰⁶ sülalesinden çıkan Ebu-l Hayr'ın eline geçmesidir. Ancak bu devletin asıl mirasçılar, Orda Ecen nesilinden gelen Ak Orda Devleti'nin son hükümdarı Barak Han'ın oğulları Canibek ve Kerey'dir. 1456'da Barak Han'ın oğulları Kerey ve Canibek Ebu-l Hayr'a isyan ederek "Yedisu (Cetisu)" etrafına göç etmişler ve hanlıklarını ilan etmişlerdir.¹⁰⁷ Dolayısıyla Ak Orda Hanlığı tarih sahnesine tekrar çıkmış, sonra da bu hanlık "Kazak Hanlığı" olarak adlandırılmıştır.

2.2. KAZAK HANLIĞI'NIN KURULUŞU

XV. yüzyıl Kazakistan tarihinde önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla bu dönemde Kazak halkının çeşitli Türk ve Moğol topluluklarından oluşma süreci sona ermiş ve mahalli etnik unsurlara dayanan yeni bir devlet "Kazak Hanlığı" ortaya çıkmıştır.

Kazak Hanlığı'nın bünyesinde önceki dört hanlığın (Ebu'l-Hayır Hanlığı, Noğay Hanlığı, Moğolistan Hanlığı, Sibiry Hanlığı) topluluklarının çoğunluğu yer almış, Kazak Hanlığı'na katılmışlardır. Bununla birlikte, Kazak Hanlığı'nın tarihinin, esasen XV.yüzyılın ikinci yarısından (1456-58) itibaren başladığı bilinmektedir.¹⁰⁸ Hanlığın oluşması, 1458 ve 1462 yıllarında Ak Orda Hanı Urus Han'ın torunları olan Canibek ve Kerey sultanların yönetimindeki Özbek (Ebu-l Hayr) ulusunun bir kısmının Moğolistan'a göç etmesi ve 1468'de Ebu-l Hayr Han'ın vefatından sonra

¹⁰⁵ Maukhara Y., **Siyasî Ve Kültürel Açidan Kazak Hanlığı (1456-1731)**. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı, 2011, s.10.

¹⁰⁶ Şeybanî Cuci Han'ın 5. oğlu.

¹⁰⁷ İbrahim Sarı, **Türk Alemi**, Net Mediya Yayıncılık, Antalya, 2017, s. 162.

¹⁰⁸ Sabri Hizmetli, **Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Uzerine: Dünü ve Bugünü**, İstem, Sayı 17, 2011, s. 32

“Göçebe Özbek Devleti’nin dağılmasıyla ilgilidir.¹⁰⁹ Yani, XV. yüzyılın 70. yıllarında yeni devletin sınırları yavaş yavaş belirlenmeye başlanmış ve Kazak Hanlığı, bünyesine giren yeni etnik toplulukların (Kıpçaklar, Naymanlar, Kereyitler vb.) katılması ile oluşmuştur.¹¹⁰

Kazak Hanlığı teşekkül etmeden önce, Özbek Ulusu içinde (Doğu Deşt-i Kıpçak’da) neler olup bittiğine bir göz atıp, o dönem olaylarının nasıl ortaya çıktığını inceleyelim.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, XV. asrın birinci yarısında, Ak Orda iç karışıklıklar ve feodal çekişmeler sonunda, 1428’de yıkılmış ve devlet feodal yönetimlere bölünmüştür.¹¹¹ Ak Ordu Ulusu’nun son hükümdarı Barak Han’ın ölümü ile Doğu Deşt-i Kıpçak’taki hakimiyet, Cuci’nin küçük oğlu Şibani’nin nesili Ebu’l-Hayr’ın eline geçmiştir.¹¹² Ebu-l Hayr ele geçirdiği taht ve hakimiyetini güçlendirmek için Ordu’daki bazı unsurları kontrole almaya ve sert kurallar getirerek, rakiplerini takip etmeye ve sıkıştırmaya başlamıştır.¹¹³ Onun en büyük rakiplerinden biri de Barak Han’ın oğlu ve Altın Ordu Hanı Urus Han’ın torunu Kerey ile Canıbek Hanlar idi. Ordu’da güç ve belli otorite sahibi olan bu hanlar sık sık Ebu-l Hayr’a karşı gelerek, yürütmekte olduğu siyasete ve hakimiyetine bağlı kalmayı istemediklerini açıkça göstermekte idiler.¹¹⁴ Dolayısıyla, Canıbek ve Kerey, Ebu-l Hayr Hanlığını tanımamışlardır. Ak Orda Hanı Urus Hanın soyundan geldikleri için göçebe Özbek Ulusunda kendilerinin hanlık etmelerinin gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹¹⁵

1428 y. Ebu-l Hayr, Aral Gölü’nün kuzeyinden güneye doğru bir genişleme hareketi başlatmıştır. Sır-Derya (Seyhun) boyundaki yerleri Timur’un oğullarından

¹⁰⁹ Klyashtorny S. G., Sultanov T.İ., Rusçadan Çeviren: D. Ahsen Batur, **Kazakistan: Türkün Üç Bin Yılı**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 225.

¹¹⁰ Naymanlar, Orta Asya’da XII.asırda Kereyitler(Kereyler) ile Merkitlerin dahil olduğu “Nayman Birliği”ni kurdular. Naymanların kökenleri karmaşıktır. “Sekiz Oğızlar” ile de ilişkilendirilen Naymanlar, Orhun nehrinden İrtiş’in yukarı kısımlarına kadar uzanan topraklarda bölgenin en büyük devletlerinden birini kurdular.

¹¹¹ Sabri Hizmetli, **Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Uzerine: Dünü ve Bugünü**, İstem, Sayı 17, 2011, s. 32

¹¹² Moldabaeva Dana, **Kazak Hanlığı’nın Kuruluşu**, Turkler, VIII, 641-648, Ankara, 2002.

¹¹³ Fazlallah, İbn Ruzbihan İsfahani, Mikhman-name-yi Buhara, Moskova, 1976. s. 332. Bkz. Moldabaeva Dana, **Kazak Hanlığı’nın Kuruluşu**, Turkler, VIII, 641-648, Ankara, 2002.

¹¹⁴ Moldabaeva Dana, **Kazak Hanlığı’nın Kuruluşu**, Turkler, VIII, 641-648, Ankara, 2002.

¹¹⁵ Kesici Kayyum, s. 31.

biri almış ve Sır-Derya'nın kuzeyindeki bütün toprakları ele geçirmiştir.¹¹⁶ Ancak 1456-57 yıllarında Ebu-l Hayr Han'ın ordusu Oyrat (Kalmuk/Kalmak) adı verilen Doğu Moğolları'na yenilmiştir. Bu yenilgi Ebu-l Hayr Han'ın kendisine bağlı uruklar üzerindeki otoritesini büyük ölçüde sarsmıştır.¹¹⁷ Ebu-l Hayr'ın bu savaşlarda yenilmesini Moğol asıllı idareciler ve özellikle Kerek ve Canibey, kendilerine fırsat olarak görmüşlerdir.¹¹⁸ Böylece dağılmış bir toplum kendi taraftarları ve elleri altındaki kabilelerle birlikte Ebu-l Hayr Han'dan ayrılarak Moğolistan'a, eski Türk boylarından Uysun ve Kanglıların ata yurdu olan Yedisu bölgesine doğru gitmişler ve Çağatay oğullarından Moğolistan Hanı Esen-Buga'nın himayesine girmişlerdir. Esen-Buga onlara Balkaş gölünün güneybatısındaki Çu Irmağı çevresinde yer vermiştir ve bu doğrultuda onlar da bu bölgede yaşamaya başlamışlardır.¹¹⁹ Esen-Buga Han'ın Kerey ile Canibek'e iyi muamelede bulunmasının en büyük nedeni, kendi ülkesinden toprak isteminde bulunan Ebu-l Hayr Hanlığı'nın parçalanmasından yana olmasıdır. Bu yüzden Canibek ve Kerey sultanları O'nu iyi karşılamış ve bunun karşısında onlarla işbirliği yapmıştır.¹²⁰ Daha sonra da, bu ilişki kuvvetlenmiş ve iki ulus arasında akrabalık bağları kurulmaya başlamıştır.

Zeki Velidi Togan bu olayı “Türkili Türkistan” isimli kitabında şöyle ifade etmektedir:

“Tura hanları ve Mangıt mirzaları daha kuvvetli oldukları zaman, Özbeklerin “Kazak sultanları”, “Yedisu'nun “Çu” ve kısmen “İle” havzasında bulunuyorlardı. 1465 yılında ilk Kazak sultanları, Ebu Said Canibek ve Gerey sultanlar Özbek Şıbanlılardan ayrılıp oraya gelmiş ve Çağatay hanlarına sığınmışlardı....”¹²¹

Kazak Hanlığının ilk dönemi hakkında, Doğu Türkistanlı tarihçi Mırza (Muhammed) Haydar Duğlati daha geniş bilgi vermektedir. Mırza Haydar Duğlati'nin¹²² “Tarih-i Raşidi” eseri Kazak Hanlığı'nın ilk kuruluşu hakkında bilgi veren ilk kaynak olarak da son derece önemlidir. Kerey ve Canibek sultanlarının

¹¹⁶ Tamir, Ferhat, **Kazak Hanlığı**, Türkler, VIII, 649-656, Ankara, 2002.

¹¹⁷ Kayyum Kesici, s. 67.

¹¹⁸ Asfendiyarov S., **İstoria Kazakstana**, Almatı, 1935, s. 43.

¹¹⁹ Tamir, Ferhat, **Kazak Hanlığı**, Türkler, VIII, 649-656, Ankara, 2002.

¹²⁰ Konıratbayev A., **Kazak Âdebiyetinin Tarihi**. Almatı. 1994. ss. 26-27, Bkz. M Magavın, Bes Gasır Cırlaydı, Cilt-1. Almatı, 1989. ss. 5-6, Kayyum Kesici, s. 32.

¹²¹ Zeki Velidi Doğan, **Türkili Türkistan ve yakın Tarihi**. Cilt I. Batı ve Kuzey Türkistan, 2. Baskı, İstanbul, 1981, s. 150.

¹²² Muhammed Haydar meşhur Duğlat kabilesine mensuptur. Onun ataları Çağatay ulusunun emirleri idiler. Annesi tarafından da Çağatay Hanı Yusuf'un torunudur.

Ebu-l Hayr Hanlığı'ndan ayrılışı hakkında Muhammed Haydar Dulati "Tarih-i Raşidi" şunları söylemektedir:

*"O devirde Deşt-i Kıpçak'ı Ebu'l-Hayr idare etti. O, Coci evladından çıkan sultanlara gün göstermedi. Neticede Kerey ile Canibek, ondan ayrılıp Moğolistan'a göç ettiler. Esen-Ruka Han onları kucaklayarak karşıladı. Onlara Moğolistan'ın batı sınırındaki Çu ile Kozıbaşı (Kozıbas) bölgelerini verdi. Kerey ve Canibek sultanlar buralara yerleştikten sonra Ebu'l-Hayr Hanlığı büsbütün dağıldı; onların önemli bölümü de Kerey ile Canibek'e katıldı. 200 bin dolayındaki bu yeni katılanlara " Özbekler-Kazaklar" adı verildi. Kerey ve Canibek Hanlar 1465-1466 yıllarında başkanlık (Hanlık) etmeye başladılar."*¹²³

1462'de Doğu Çağatay Devleti Hanı Esen-Buga vefat etmiş ve bu devletin içinde karışıklıklar başlamıştır. Bu durum, Yedisu bölgesinde yaşayan Türk uruklarının Kazaklara katılmasını hızlandırmıştır. Bu katılımlar Kazakları iyice güçlendirmiştir. Kazaklar artık Sır-Derya nehri boyundaki yerleşik hayat ve ticaret merkezleri olan Sığanak, Otrar, Sozak ve Yesi (Türkistan) şehirleri ile ticari münasebetler kurmaya başlamışlardır.¹²⁴

Kazak Sultanları Canibek ve Kerey'in taraftarları gün geçtikçe çoğalmaya, dolayısıyla tahta yaklaşımları hızlanmaya başlamıştır. Kendi idaresinden ayrılmış olan Kazakların gittikçe kuvvetlenmesi, Özbek hanı Ebu-l Hayr Han'ın Kazaklara düşman olmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı Ebu-l Hayr Han, Kazak Hanlığı'nı ortadan kaldırmayı düşünmeye başlamış ve bu doğrultuda 1468'de Ebu-l Hayr Han Kazaklar üzerine bir sefer tertip etmiştir.¹²⁵ Ancak bu sefer esnasında, önceden de sağlığı iyi olmayan Ebu-l Hayr Han'ın durumu kötüleşmiş ve hicri 874 yılında (1468) 57 yaşında vefat etmiştir.¹²⁶ Ebu-l Hayr Hanlığı Doğu Deşt-i Kıpçak'ta 40 yıl (1428-1468) hakimiyet kurmuştur.¹²⁷ Bu durumu M. H. Duglati şöyle ifade etmektedir:

¹²³ Muhammed Haydar Duglati, **Tarih-i Raşidi**, XV-XVIII. Yüzyılda Kazak Hanlığı, s.34; Bkz. Amanolov, **Türki Halıktarının Tarih**, Bilim Yayınları, Almaty, 1999, ss. 147-152. Sabri Hizmetli, **Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Uzerine: Dünü ve Bugünü**, İstem, Sayı 17, 2011, s. 30.

¹²⁴ Tamir, Ferhat, **Kazak Hanlığı**, Türkler, VIII, 649-656, Ankara, 2002.

¹²⁵ Tamir, Ferhat, **Kazak Hanlığı**, Türkler, VIII, 649-656, Ankara, 2002.

¹²⁶ Moldabaeva, Dana, s. 643.

¹²⁷ **Kazakistan Tarihi. Köne Zamannan Bügünge Deyin**. Bes Tomdik. 2. Cilt, Almaty: Atamura Yayınları, 2010, s.154

*“Onlar (Kazak Hanları) huzurlu bir hayat yaşarken, Özbek Ulusu, Ebu-l Hayr’ın ölümünden sonra, param parça oldu. Aralarında iç çekişmeler arttı. Onların büyük bir bölümü Kerey ile Canıbek Hanların’ın bölgesine göç etti. Böylece onların çevresindeki halkın sayısı 200 bine ulaştı”.*¹²⁸

Ebu-l Hayr Han’ın ölümü ile Özbek Hanlığı’nda iç mücadeleler ve karışıklıklar başlamıştır. Taht mücadelesiyle birlikte devam eden iç ve dış savaşlar, Ebu-l Hayr halkını oldukça zorlamıştır. Bu bağlamda savaş esnasında artan vergiler ve içinde yaşadıkları ulusun siyasi dengesizliği (sultanlar arasındaki kargaşa) neticesinde, halkın aristokrasiye güveni azalmıştı. Dolayısıyla halkın önemli bir kısmı Yedisu bölgesine göç ederek; Canıbek ve Kerey hanlarına sığındılar¹²⁹. Bu göç, yeni bir siyasi birliğe, Kazak Hanlığı’nın kuruluşuna atılan ilk mühim adım olup Kazak halkının gelişme sürecinin tamamlanmasını hızlandırmıştır.¹³⁰ Ayrıca güçlenen Kazak Hanlığı ile Özbek Hanlığı arasında Sır-Derya boyundaki yerleşik hayat ve ticaret merkezi olan şehirleri elde etme mücadelesi başlamıştır. Çünkü bozkır bölgesinde tutunabilmek için bu şehirlere hâkim olmak gerekmektedir.¹³¹ Bunun sonucu olarak Kazak Hanlığı’nın toprakları daha geniş hale gelmiş ve Kazaklara çeşitli Uruk ve Oymakların katılması devam etmiştir. Bu dönemden itibaren Özbekler, onları “Kazaklar” olarak adlandırmaya başlamışlardır. Bu gelişme sürecinin son bulması ve bir devlet çatışmasının altına birleşmesi Kazak tarihinin dönüm noktası olarak tarihte yerini almıştır.¹³² Böylece XV yy. II. yarısında “Kazak” adı Hazar denizinden Altay’a, Sırderya’dan Oral sahasına kadarki coğrafyada yaşayan göçmen kavimlerin ortak adı olmuştur.

Başlangıçta Kazak Hanlığı’nın toprakları, batı Yedisu havalisi, Çu ve Talas nehirlerinin olduğu bölgeleri kapsıyordu. Tarihi kaynaklarda “Kazak” kelimesi ilk defa XVI. asırda bu bölgeler için kullanıldı.¹³³ Kazak Hanlığı’nın toprakları Sir -

¹²⁸ Duglati M. H., s. 46; **Kazak Sobet Ensiklopediyası**, Almatı, 1975, VI, 384.

¹²⁹ Muhammed Haydar Duğlat’ın “Tarih-i Raşidi” sine dayanılarak verilen bilgiye göre, o zamanlar Kazak Hanlığında yaşayan insan sayısı 200.000’e ulaşmıştı. Bkz. “**Kazakistan Tarihi (Oçerkter)**”, Almaty, 1994, s. 154. Kayyum Kesici, s. 32.

¹³⁰ Moldabaeva Dana, **Kazak Hanlığı’nın Kuruluşu**, Türkler, VIII, 641-648, Ankara, 2002.

¹³¹ Tamir Ferhat, **Kazak Hanlığı**, Türkler, VIII, 649-656, Ankara, 2002.

¹³² **Kazak SSR Tarihi**, Almatı, 1998, II, 257; Bkz; Y. Maukhara, s. 26.

¹³³ **Kazak Sovet Ensiklopediyası**, 6. cilt, s. 384-385; Abdulvahap Kara, Okan Yeşilot. **Avrasya’nın Yükselen Yıldızı - Kazakistan**, İstanbul, 2011. ss. 27-28.

Derya'nın ortası ile onun 600 km kuzeyine doğru yani Sarısu, Ulıtav ve Sarıarka bölgelerinde bulunmaktadır.¹³⁴

Kurulan Kazak Hanlığı'nın önünde üç önemli iş vardı:

1. Deşt-i Kıpçak sahasında hayvancılıktan yararlanma düzenini önceki gelenek üzere yeniden kurmak,
2. Doğu ile Batı arasındaki Kervan Yolu üstünde, Sır-derya boyundaki Sıganak, Sozak, Otrar, Yesi ve benzeri şehirleri Kazak Hanlığı'na bağlamak,
3. Dağınık haldeki Kazak boylarını biraraya toplamak, bir halk olarak birleştirmek.¹³⁵

Yukarıda belirtilen ve günümüzde de Güney Kazakistan'ın önemli ilçeleri olarak varlığını sürdüren bu şehirler Ak Orda'nın ve Ebu-l Hayr Hanlığı'nın önemli siyasi, idari, ticari ve ekonomik yerleşim merkezleri idi.¹³⁶

Kazak tarihindeki önemli olaylardan biri olan Kazakların eski ata yurdu Ebu-l Hayr ulusuna dönmesi ve Ordu idaresini ele geçirerek, Kazak Hanlığı'nı tam anlamıyla bir devlet sıfatını kazandırmasıdır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Ebu-l Hayr Han'ın Kazaklara yaptığı sefer sırasında hastalanarak vefat etmesinden sonra Kazaklar bir devlet halini almışlardır.¹³⁷

Kazak Hanlığı'nın ne zaman kurulduğuna ve kuruluş tarihine ilgili tarihçiler arasında birçok tartışma mevcuttur. Bazı bilim adamları, Kerey ve Canıbek'in muhaceretini Kazak Hanlığı'nın başlangıcı olarak değerlendirmektedirler. Diğerlerine göre ise hanlık, XV-XVI. yüzyıllarda teşekkül etmiştir. Bazı araştırmacılar Kazak Devleti'nin kuruluşunun daha da geç dönemde, XVI. yüzyılın 30'lu-40'lı yıllarda gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. Hatta Kazak Hanlığı'nın tam olarak 870/ 1465-66 yılında kurulduğunu iddia edenler dahi vardır.¹³⁸ Muhammed Haydar Duglati'nin "Tarihi Raşidi"de belirttiğine göre, Kazak ulusunun etnik bir topluluk olarak tarih sahnesine çıkışını simgeleyen "Kazak Hanlığı", 1456 yılında

¹³⁴ **Materialı po İstorii Kazakskih Kanstv XV-XVIII Vekov**, Almatı, 1969, s. 180; Karibaev, B, **Kazak Handığının Kuruluşu**, Kazak Tarihi Dergisi, 1995, Sayı. 5, s. 16; Y. Maukhara, s. 23.

¹³⁵ Amanolov K., **Türki Hahktarının Tarih**, Bilim Yayınları, Almaty, 1999, 1. Cilt, s. 148; A. Kara, s. 146-157

¹³⁶ Sabri Hizmetli, **Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Uzerine: Dünü ve Bugünü**, İstem, Sayı 17, 2011, ss. 30.

¹³⁷ Moldabaeva Dana, **Kazak Hanlığı'nın Kuruluşu**, Turkler, VIII, 641-648, Ankara, 2002.

¹³⁸ Klyashtorny S.G., Sultanov T.İ., s. 244.

kurulmuştur.¹³⁹ Kazak tarihçisi Muhtar Magauin, M.H. Duglatı'nın sözünü destekleyerek ve o dönemin olayların değerlendirmesini göz önünde bulundurarak, Kazak Hanlığı'nın kuruluş tarihini 1456 yılı olarak belirlemiştir. M. Magauin şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

*Kerey ile Canibek Hanlar Ebu-l Hayr'a isyan ederek kendi halkın yanlarına alarak Kozu Bası bölgesine ve Cu nehrinin kıyısına yerleşmiş ve bu arada yeni bağımsız hanlığın temelini atmıştır. Bu yeni ulus Kazak Ordası olarak adlandırıldı.*¹⁴⁰

Rus tarihçisi W. Vilyaminov-Zernov'un Muhammed Haydar Duglat'ın aktardığı bilgileri içeren “Kasım Hanlığı Hükümdar ve Prensları Üzerine Tedkikat” adlı eserinin 1864 yılında yayınlanmasından sonraki tarih araştırmalarında Kerey ve Canibek'in Özbek Ulusunun bir kısmıyla birlikte Moğolistan'a taşınmasını, Kazak Hanlığı'nın başlangıç tarihi olarak kabul etti.¹⁴¹ A. A. Stepanoff, 1950'li yıllarında Kerey ve Canibek'in ayrılmasının Özbek ve Kazak tarihinin sadece bir parçasını teşkil ettiğini ve bu göçe tüm halkın değil, sadece küçük bir grubun katıldığını yazmıştır.¹⁴²

Tarihçilerin bu kanaatlerini dile getirmelerinin nedenleri Kazak Ordası'nın devlet olarak kurulmasını, Ebu-l Hayr Han'ın vefat etmesinden sonraki olaylara bağlamalarıdır. Ancak bu dönem Kazak Ordası'nın bağımsızlığını ilan etme dönemi değil güçlenme dönemidir ve komşu devletlerin Kazak Hanlığını kuvvetli bir devlet olarak saymaya başladığı dönemdir.¹⁴³ Üstelik Kazak Hanlığı'na göç eden kabilelerin çoğunluğu Kıpçak, Kongrat, Nayman gibi kavimler olmuştur. Bütün Orta Asya onların ana yurdu mahiyetinde idi.¹⁴⁴ Bu fikre göre, Kazak Hanlığı'nın kuruluşu bir anlık bir olay değil, aksine karmaşık, uzun süreli ve çok yönlü bir süreçtir.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi, Ebu-l Hayr Ulusu'ndan Kazak Ulusu'na göç eden kavimler ata yurdundan yabancı bir yere ve yabancı bir ulusa göç etmemişler, kendi akrabalarının yanına gitmişlerdir. Böyle bir siyasi durgunluk döneminde tarih

¹³⁹ Magauin M., **Bes Gasır Cırlaydı**, Cilt-1. Almatı, 1989. ss. 5-6; Kayyum Kesici, s. 32.

¹⁴⁰ Mauhara, Yerkinay, s. 26.

¹⁴¹ Klyashtorny S.G., Sultanov T.İ., s. 237.

¹⁴² Klyashtorny S.G., Sultanov T.İ., s. 238.

¹⁴³ Magauin M., s.12.

¹⁴⁴ Moldabaeva Dana, s. 644.

sahnesine Kerey ile Canıbek Hanları çıkmıştır. Onlara bağlı olan insanlar taht mücadelesinde kendilerine cesaret vermiştir. Kerey ile Canıbek'in Han sülalesinden gelmek hasebiyle ata babalarından miras kalan halka sahip çıkmaları haklarıdır. Türk töresine göre de onlar Hanlık tahtına yabancı değillerdi.¹⁴⁵

XV yy'ın 60 yılında Canıbek ve Kerey sultanları “Han” unvanını alıp Kazak Hanlığı'nı kurmuşlardır. Bu olay, Kazak Hanlığı'nın kurulmasına ve Kazakların “Ulus” olma sürecine temel teşkil etmiştir. Bundan böyle artık Kazak adına bir halk adı olarak yazılı kaynaklarda rastlanmıştır. Ve daha önceden kurulan Kazak Hanlığı da bir devlet olarak komşuları tarafından tanınmıştır.¹⁴⁶ Bu devlet eski Altın Orda ve Ak Orda'nın mirasçısı idi. Artık onlar Kazak ismi altında birleşmiş ama eski kavim adlarını da muhafaza etmişlerdir. Böylece, Kazak Hanlığı ve Kazak halkı, tarih sahnesinde kendi yerini almıştır.

2.3. ÇARLIK RUSYASI'NIN TÜRK HANLIKLARI'NI İŞGAL ETMESİ

Yüzölçümü, nüfusu ve askeri gücü bakımından Avrasya'nın en güçlü devleti olarak sayılan Altın Orda, XV yüzyılın ilk yarısında çeşitli tarihi, sosyal ve siyasi nedenlerle parçalandı. Bu devletin tamamen parçalanması, üç asıra yakın Altın Orda Devleti'nin idaresi altında yaşayan Rusya'nın istikallerine kavuşmuşlarına neden oldu. Böylece, XV. yy.dan itibaren Rus birliğini sağlayan Moskova Knezliği, yeni bir güç olarak tarih sahnesine çıktı.

1502'de Altın Orda devletinin sona ermesi neticesinde Kırım, Kazan, Sibir, Astarhan, Nogay ve Kazak Hanlıkları kurulmuşlardı. Bunların sınırları, nüfusu, ekonomik ve kültürel gelişmesi ile askeri gücü farklıydı. Ama her biri kendi başına birer bağımsız devlet haline gelmişti. Bu Türk boylarının kendi aralarında birbirini desteklemesi ve yardımlaşması gerekliydi. Dolayısıyla tam bu sırada sınırlarını yavaş yavaş genişletip güç toplayarak etrafındaki halklarını sindirip elini doğuya uzatmaya karar veren Moskova, epey tehlike oluşturmuştu.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Moldabaeva Dana, s. 644.

¹⁴⁶ Mauhara Yerkinay, s. 29.

¹⁴⁷ Saray, Mehmet, **Kazak Türkleri Tarihi “Kazakların Uyanışı**, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1993.

XVI. yüzyılda Rusya, Türkistan'ın artık tehlikeli bir rakibi haline geldi. Türkistan devletleri bunun farkına varamadılar. O zamanının bakış açısına göre, Rusya'nın tedrici olarak Türkistan'a karşı köklü bir şekilde yürüyebileceğini, hiç kimse tasavvur etmiyordu. Türk topraklarını ele geçirmek için Moskova Prensleri planlar hazırlıyor, bunları gerçekleştirmek için fırsat kolluyorlardı. Asya'da yoğun bir ilhak siyasetine başvurmada önce Rusya, Avrupa'daki durumunu takviye etmeye çalışıyordu.¹⁴⁸ Ancak, Miras kavgasına tutuşan ve iç karışıklarla boğuşan hanlıklardan (Kazan, Kasım, Kırım, Astarhan, Sibir) hiçbirinin Altın Orda'nın rolünü üstlenememesinden istifade edip güçlenme ve genişleme imkânı bulan Rusya İmparatorluğu'nun bu hanlıkları işgal etmesi, kısa bir süreç sonunda ve aşama aşama gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁹ Böylece, XVI yy'dan itibaren Ruslar bu hanlıkları bir bir yenerek Orta Asya'ya doğru ilerlemeye başlamışlardır.

“Korkunç İvan” namıyla geçen Rus Çar IV. İvan zamanında 2 Ekim 1552 yılında Kazan'ı istila etmiştir.¹⁵⁰ İdil boyu ve Türkistan'ın kilidi konumunda olan Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından zarf edilmesi, her şeyden önce Moskova'nın yayılmacı siyasetinin önündeki temel engeli kaldırmıştır. Kazan'dan çok kısa bir süre sonra Astarhan'ın da düşmesi ile Rusya, Hazar Denizi'ne ulaşmış ve sonraki yüzyıllarda İdil ve Hazar havzalarını, Türkistan, Kırım, Kafkasya, İran ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir sıçrama tahtası olarak kullanmıştır.¹⁵¹ Kazan, sadece Türk boylarını değil, bütün Avrasya'yı, bu kıtada yaşayan halkları koruyan sağlam kale, Ruslar için büyük bir engel idi. Kazan yıkıldıktan sonra Rus Çarlığı dağdan inen sel gibi coşup dünyayı tüm Türkistan'ı zindan edecek bir güce sahip oldu. Bu durum Rusların müthiş zenginliğe kavuşmasına, her yeri yakıp yıkmasına, soyup soğana çevirmesine ve bazı halkları ise zinden silip yok etmesine yol açtı.¹⁵²

IV. İvan'ın sırasıyla Astarhan Hanlığı (1556) ile Rus İmparatorluğu gözünü tabî kaynakları bol, toprakları geniş Sibir Türk Hanlığına dikti. Kalabalık ordusunu

¹⁴⁸ Baymırza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 41.

¹⁴⁹ Saray, Mehmet, **Kazak Türkler Tarihi “Kazakların Uyanışı**, Nesil Matbbacılık ve Yayıncılık San. ve Tic.A.Ş, İstanbul, 1993.

¹⁵⁰ Zenkovsky Sergei, **Rusya'da Panturkizm ve Müslümanlık**, (çev. I.Kandemir), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 12-13.

¹⁵¹ Acar, Serkan, **Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri(1437-1552)**, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara, 2013, s. 3.

¹⁵² İsmail, Zeyneş, **Kazak Türkleri**. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. s. 66

gönderip ardı ardına saldırılar düzenleyerek, uçsuz bucaksız Sibirya sahasının büyük bölümünü sınırları içine kattı.¹⁵³ S. A. Zenkovsky, bu olayı şöyle anlatmaktadır:

“Kazakların Rus İmparatorluğuna tedrici olarak katılmaları XVII. asrın başlarından yani Rusların Sibiriya’yı zaptetmelerinden ve Kazak bozlarlarına girmelerinden itibaren, XIX. asrın ortasına yani Özbek Buhara ve Hive Hanlıklarının Ruslar tarafından zaptedilmesine kadar devam eden iki asırlık bir süreçtir”¹⁵⁴.

Böylece, 1582 yıllarında Sibirya’yı ele geçirmesi Rusları Kazak Hanlığıyla komşu yapmıştır.

Moskova Rusyası’nın, Kazak Hanlığı ve coğrafyasıyla tanışma süreci XVI.yy. ilk yarısında rastlamakta ve bu süreç dolaylı kaynaklardan alınan haberlere dayanmaktadır. Bu haberler, Kazakların; Şeybaniler, Nogay, Sibir ve Osmanlı’ya bağlı Kırım Hanlıklarıyla münasebetlerine dair olup, Rusların bu dönemde Kazaklar hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir.¹⁵⁵ Kaynaklara göre, Kazaklarla Rusya arasındaki ilk temas Kazak Hanı Kasım (1511/1512-1518/1523) ile Moskova Knezi III. Vasili (1505-1533) arasında gerçekleştirilmişti.¹⁵⁶ Bu durum, önce Rusya’nın Kazak hanlığı ile ticari ilişkiler kurmasını ve Kazakları daha yakından tanımlarını sağlamıştı.¹⁵⁷

1573 yılında Tretyak Çebukov başkanlığındaki Rus elçilik heyeti, ticari münasebet kurmak amacıyla Kazak Hanlığı’na gönderilmiştir.¹⁵⁸ Buradaki amaç yalnızca Kazak Hanlığı ile salt doğrudan diplomatik ilişkiler kurmak olmamış, aynı zamanda Sibirya Hanı Köşim (Küçüm)’e karşı Rusların yaptığı mücadelede Kazak hanlığı ile askeri bir ittifakın oluşturulmasını sağlamak olmuştur.¹⁵⁹ Ancak bu heyet,

¹⁵³ İsmail, Zeyneş, **Kazak Türkleri**. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. s. 67

¹⁵⁴ Zenkovsky, Serge, s. 56; Kesici, Kayyum, **Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 67.

¹⁵⁵ Yorulmaz, Osman, **Kazak Türkleri ile Çarlık Rusya’sı Arasındaki Siyasi İlişkiler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 71

¹⁵⁶ Abuseitova, M. N. **Kazahskoye Hanstvo vo Vtoroy Polovine XVI veka**, Alma-Ata, 1985, s. 53. S. Klyashorniy, G, **Kazakhstan Letopis Treh isyaçetiyeye**, Alma-Ata, 1992, s. 275; Osman Yorulmaz, s. 71.

¹⁵⁷ Kesici, Kayyum, **Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003. s. 67

¹⁵⁸ Kydyraliyev, Darhan, **Türkistan’da Cedidçilik Hareketi ve Bunun Türkiye ile Münasebeti**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

¹⁵⁹ Kesici, Kayyum, **Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 68.

Sibir hükümdarı Küçüm Han'ın yeğeni Mametkul tarafından esir alınarak Çebukov'un öldürülmesiyle amacına ulaşamamış oldu.

1595 yılında Velyamin Stepanov başkanlığındaki elçilik heyeti, Rus himayesine girmesi teklifini Kazak Hanı Tevekel'e gönderdi. Ancak, dirayetli bir han olan Tevekel, Rusların bu koşullarını kabule yanaşmadı. Görüşmeleri sürüncemeye bıraktı. Böylece, sonuçsuz kalan bu temaslardan sonra, Kazak-Rus ilişkileri Tevke Han'ın 1687'de Rusya'ya elçi göndermesine kadar yüzyıla yakın bir zaman kesintiye uğradı¹⁶⁰.

Rusya, Türkistan'ın kuzeyinde ve kuzey-batısında kendi mevkini takviye etmek için, Slav ırkından olan Kazaçilerin¹⁶¹ teveccühünü kazanmaya çalıştı. Kazaçiler, Rus ordusunun himayesinde, 1577'de Yayık Nehri'nin sağ tarafına yerleştiler. Onlar burada Türkistan'a karşı, Rusların ön bin karakolu vazifesini görmeye başladılar¹⁶².

XVII. asrın başında, Kalmukların baskınlarını önlemek ve İşim nehri üzerinde kale kurulması maksadıyla Mihayil Fedoroviç başkanlığında bir heyet teşkil etti.¹⁶³ Bu arada, tedrici olarak ilerleyen Ruslar, Kazak topraklarına yakın yerlerden önce Omsk, Tümen (1586), Tobol'sk (1587) ve Tomsk (1604) müstahkemlerini inşa ettiler.¹⁶⁴ Fakat Rus Çarlığı uzun yıllar uğraşmasına rağmen Kazak topraklarını bir türlü eline geçiremedi.

XVIII. yüzyıl Kazak Hanlığı için zor şartlar içeren bir yüzyıl olmuştur. 1723-1740 yıllarda ise Cungarlar, Kazak ilini istilaya yönelmişlerdir. Bu dönemlerde Kazakların birleşik yapısı bozularak boylar federasyonları olarak adlandırabileceğimiz üç parçalı bir yönetim ortaya çıkmıştır. Bunlar Kuzeybatı ve Batı bölgelerinde bulunan Küçük Orda (Kişi Cüz), Orta bölgelerde bulunan Orta Orda (Orta Cüz) ve Güneydoğu ve Doğu bölgelerinde bulunan Ulu Odra (Ulu Cüz) olarak adlandırılmışlardır. Bu bölünme, yanında uzun yıllar süren kanlı iç mücadeleleri getirmiştir. Sonuç olarak step bölgesi tamamı ile küçük ve iç savaşlar

¹⁶⁰ Kesici, Kayyum, s. 69.

¹⁶¹ Türkçe kaynaklarda Rus Kazakları diye geçiyor.

¹⁶² Baymırza Hayit, s. 41

¹⁶³ Fatih Ünal, **Kazakistan'ın Rus İşgaline Uğraması ile Türkiye'nin Birinci Dünya Harbi Sonunda Uğradığı İşgalin mukayesesi: Sultan Kenesarı ile Atatürk'ün Verdiği Mücadeleler** (Basılmamış Doktora Tezi), İ. Ü. Türkiye Cumhuriyeti, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2000, s.12

¹⁶⁴ Qozibaev Manaş, **Qazaqstan Tarihi**, Almaty, 1994, s. 184.

ile zayıflamış beylerin idaresine kalmış bunun yanı sıra yaylaları paylaşamadıklarından, birbirleriyle devamlı kavga halinde bulunmuşlardır. Bu olaylardan dolayı Ruslar bölgeye geldiklerinde kendilerine direnecek güçte bir siyasi yapı ile karşılaşmamışlardır. Bu durum, Kazakları sömürmeyi tasarlayan Rus yönetiminin Yayık nehrinin doğu yakasındaki yerleri istila etmesine yol açmıştır.

XVIII yüzyılda Doğu'ya doğru yayılmaya özen gösteren Çarlık Rusya, merkezi devlet yönetimini güçlendirmesine paralel olarak komşu doğu devletlerinin halklarıyla ilişkilerini ticaret ve çeşitli alanlarda daha etkin bir şekilde geliştirmede başarılı olmuştur.¹⁶⁵ I. Petro (1682-1725) dönemine kadar doğuda ciddi istila hareketi gerçekleştirememelerine rağmen Ruslar, 1720-23 “Aktaban Şuburundu” (1723-1727) Cungar- Kalmak felaketinden sonra ciddi yara almış olan Kazakları istila etmenin hesaplarını yapmışlardır.¹⁶⁶

I. Petro (1689-1725) döneminden itibaren Rusya, sıcak denizlere ulaşmak gibi büyük bir hedef belirlemişti. Rusya'nın bunu Batı Avrupa istikametinde gerçekleştirebilmesi mümkün değildi. Avrupa, Rönesans ve Reform hareketlerini tamamlamış, ilmi ve teknik alanlarda büyük atılımlar yapmıştı. Avrupalı büyük devletlerin bir taraftan sömürgelerini koruyabilmek, diğer taraftan da daha fazla sömürge ve Pazar elde edebilmek için birbirleriyle kıyasıya mücadeleye girdikleri bu dönemde, siyasi birliğini tamamlayan Rusya da XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bu yarışta yer alabilme çabası içine girdi. Ancak Rusya bilim, teknik başta olmak üzere ekonomik, ticari, askeri ve kültürel alanlarda Avrupa'nın çok gerisindeydi. Bu geri kalmışlığı Çarlar arsında ilk fark eden I. Petro olmuştu.¹⁶⁷

Osmanlı Devletine karşı müttefik bulmak amacıyla 1697 yılında Petro, Mihaylov takma adıyla kendisinin de dâhil olduğu, Lefort başkanlığında kalabalık bir ekiple çıktığı Prusya, Hollanda, İngiltere ve Avusturya'yı kapsayan Avrupa seyahatinde¹⁶⁸ Rusya'nın Avrupa'nın gelişim ülkelerinden ne kadar geride

¹⁶⁵ Kara, Abdulvahap, Okan Yeşilot, **Avrasya'nın Yükselen Yıldızı - Kazakistan**, İstanbul, 2011 s. 31

¹⁶⁶ Saray M., **Kazak Türkleri**, İstanbul, 1993, ss. 19-23; Bkz. Z.V. Toğan, ss.152-171

¹⁶⁷ Yorulmaz, Osman, s. 59.

¹⁶⁸ Petro'nın aslında Osmanlı'ya karşı destek bulmak amacıyla çıktığı Avrupa ülkelerini kapsayan gezisi için bkz. S.M. Solovyev, Soçineniya, Kniga VII, T. 13-14, Moskova, 1991, ss. 530-539; A.N. Kurat, Rusya Tarihi, Ankara, 1987, ss. 254-255; G. Vernadskiy, Rusya Tarihi, Çev. Doğukan Mirzak-Egemen Mirzak Ç., İstanbul, 2009, s. 195.

bulunduğuna şahit oldu. Gezi dönüşü Rusya’da yeni bir dönem başladı. Rus tarihinde “Yeniden Yapılanma” şeklinde ifade edilen bu dönemde iktisadi, ticari, askeri vs. hemen her alanda Avrupalı uzmanlardan oluşması suretiyle büyük atılımlara girişildi, bilhassa deniz filosuna gösterilen itina ile Rus deniz gücünün dünyanın güçlü devletleriyle boy ölçüşecek duruma getirilmesine çaba sarf edildi.

Görüldüğü üzere, Rusya’nın sıcak denizlere Batı Avrupa yönünde ulaşması söz konusu değildi. Geriye, Osmanlı topraklarının ya da Türkistan’ın işgal edilmesi şeklinde iki yol kalıyordu. Osmanlı toprakları üzerinden bu amacını gerçekleştirebilmesi de o dönem için pek mümkün görünmüyordu. Her ne kadar Osmanlı Devleti duraklama dönemine girmişse de, o hâliyle bile Rusya’yı durdurabilecek güçteydi.¹⁶⁹ Bundan dolayı, Kazak hanlıkları Rusya’nın dış politikasında çok önemli yere sahiplenmişti. 1722 yılında I. Petro bu konuda şunları söylemekteydi:

“Kırgız (Kazak)¹⁷⁰ ların Ordaları (Hanlıkları), bütün Asya memleketlerinin anahtarı ve kapısıdır. Bu yüzden, bu Ordalar, (hanlıklar) Rus himayesi altına alınmalı ki, bunlar vasıtasıyla diğer bütün Asya memleketleriyle irtibat kurulabilsin ve Rusya için faydalı ve uygun tedbirler alınabilsin.”¹⁷¹

I. Petro’nun Hindistan’a, dolayısıyla Türkistan’a önem vermesinin büyük nedeni Orta Asya hanlıkları, İran, Afganistan, Hindistan, Türkiye ve Çin ile olan ticari ilişkilerini geliştirmek, oralara nüfuz edebilmektir. Tüm bu ülkelerle ulaşım ancak Kazak toprakları üzerinden sağlanabilirdi¹⁷². Buradan Kafkasya, Türkistan, İran ve Hindistan’a ulaşabilirdi.¹⁷³ I. Petro’nun bu arzusu, ölümünün üzerinden çok geçmeden, o zamanın şartlarına göre, çok kolay bir şekilde gerçekleşti.

Ruslar bu şekilde bir otorite boşluğuna itilmiş olan Kazak topraklarına 18. yüzyılın başından itibaren girmeye başladılar. Kazak topraklarını kendi topraklarına katmak ve ticareti geliştirmek için Kazak topraklarının kuzey hattı boyunca Rus Kozaklarına askeri kaleler inşa ettiler.

¹⁶⁹ Yorulmaz Osman, s. 60.

¹⁷⁰ Rusca yazılmış olan bütün belge, kaynak eser ve literatürlerde, Kazaklar için “Kırgız-Kaysak” ve “Kırgız” terimleri kullanılmıştır.

¹⁷¹ B. Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 49.

¹⁷² Kesici Kayyum, s. 70

¹⁷³ B. Hayit, s. 44.

I. Petro'nun emri üzerine 1717 yılında Celezinsk, 1718 yılında da şimdiki Semey (Ceti-Tam) kentinin 15 kilometre uzağındaki Semipalatinsk kaleleri yaptırıldı. Doğu Kazakistan'a gelen general Lihaçev komutasındaki askeri keşif kolu da 1720'de Ust-Kamenegorsk (Öskemen) kalesini yaparak döndü.¹⁷⁴ Böylece Rus sınır hattı, Sibiry tarafından Kazak topraklarının iç kısımlarına doğru oldukça ilerletilmiş oldu. Bu hat boyunca, çoğunlukla Rus Kozakları (Kazaçiler) yerleştirildi. Onların güvenliği için de, askeri sınır karakolları kuruldu.¹⁷⁵ Aynı zamanda bu kaleler etrafında kasaba ve kentlerin oluşması, Rus göçmenlerin Kazak bozkırlarına devamlı sürette yerleşmelerine de zemin hazırladı.

2.3.1. Kazak Cüzlerinin Rus İdaresine Girmesi

XVIII. yüzyıl, Kazak Hanları'nın bağımsızlıklarını yitirme noktasına geldikleri bir dönemdir. Kazak Hanı Tевке Han'ın ölümünü müteakip, Kazaklar hep taraftan komşularına hücumlarına maruz kalmışlardır. Hatta Tевке Han'ın oğlu Bolat Han (1718-1730) başa geçtikten sonra bazı sultan ve Bolat Han'ın idaresini kabul etmemişlerdir. Bolat Han ile Küçük Cüz Hanı Ebu-l Hayr arasında ihtilaf çıkmıştır. Bunun üzerine Ebu-l Hayr, 1718'de Küçük Cüz'un bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece, Kazak Hanlığı Cüzlere bölünmüştür. Büyük Ordu (Ulu cüz) Yedisu, güneydoğu ve güney Kazakistan; Orta Ordu (Orta cüz) doğuda Çin sınırından batıda Torğay'a kadar; Küçük Ordu (Kişi cüz) ise batı Kazakistan, Hazar'ın kuzeyi, Sır - derya'nın aşağı mecrasından Aral'a kadar olan bölgeyi sahiplenmişlerdir¹⁷⁶.

Kazak sultanları arasındaki iç savaşlar, özellikle Kalmakların tecavüzleri, durumun giderek kötüleşmesine sebep olmuştur. Bu bahisle Kazakların bazı üst sınıf temsilcileri Rus Devleti'nin tabiiyetine geçmeye ve bu şekilde hâkimiyetlerini korumaya büyük bir çaba harcamışlardır.¹⁷⁷

1723 yılında başlayan Kalmuk istilası, Rusya'nın Kazaklar konusundaki emellerinin gerçekleşmesine yol açtı. Topraklarının büyük bir kısmını Kalmuk istilası sırasında yitiren, üstelik Yayık bölgesindeki Rus-Kozakları (Kazaçiler) ile

¹⁷⁴ Kazak SSR Tarihi, **Köne Zamannan Bügünge Deyin**, Cilt-3, Almatı, 1982, ss. 27-28.

¹⁷⁵ Kesici Kayyum, s. 72.

¹⁷⁶ Moldabayeva Dana, **Kazaklardaki Cuzluk Sistemi ve Tarihcesi Uzerine Bir İnceleme**, Bilig, S. 21, ss. 27-44, Ankara, s. 30; Karajan K. S., **Kazakistan Tarihi**, Avtorlık Ujım, Almatı, 2009, s. 133.

¹⁷⁷ Ziyayev Hamid, Çev. Ayhan Çelikbay, **Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 58

bazı Başkurt kabile şeflerinin saldırıları karşısında iyice köşeye sıkışan Cüz Hanı Ebu-l Hayr, 1726 yılında Rusya'dan yardım istemek zorunda kaldı.¹⁷⁸

Ebu-l Hayr Han idaresindeki Kazak yurdunu kendi topraklarına katmak isteyen Rus devleti, onun dış politikasının zayıflığından ve kendilerinden yardım istemesinden yararlanarak, Kazak ilini istilaya azmetmiştir.¹⁷⁹ Oyratlar, Kalmuklar ve Cungarlar'ın Kazaklara saldırıları ve Kazak iline verdikleri zayıyat, Kazak halkının Ruslar'a yakınlaşmasına ve onlardan yardım istemesine sebep olmuştur.¹⁸⁰

Rus sınırına göç eden Küçük Cüz hanı Ebu-l Hayr, bir müddet sonra 1730 yılında Rus himayesine geçmek amacıyla Seyitkul Koydagulov ve Kutlumbet Koştaev adlarındaki elçilerini Başkurt Adlar İsengeldin'in refakatinde Rusya'ya gönderdi. Temmuz ayında Ufa'ya ulaşan heyet, kale komutanı Butirlin tarafından hemen Petersburg'a uğradı.¹⁸¹ Kazak elçileri ile Rus makamları arasında yapılan görüşmeler neticesinde Küçük Cüz Kazakları'nın Rus idaresine girme süreci başladı. Bu Rusların arayıp da bulamadıkları bir fırsattı. Kazakların ricasını kabul eden Ruslar, derhal Tevkelev'i fevkalâde elçi olarak Kazaklar nezdinde göndermişlerdi.¹⁸²

19 Şubat 1731' de Çariçe, Rus hizmetine girmiş bir Başkurt soylusu olan Aleksander İvanoviç Tevkelev'i (asıl adı Mirza Kutlu Muhammed Tevekkeloğlu) Cüz Kazakları nezdinde elçi olarak atadı. Tevkelev'e, Ebu-l Hayr'a önceden hazırlanmış sadakat yeminini imza ettirmek görevi verilmişti.¹⁸³ Kazakların dilini ve geleneklerini çok iyi bilen, aynı zamanda mahir bir diplomat olan Tevkelev, 3 Ekim 1731'de Ebu-l Hayr Han'ın sarayına geldi.¹⁸⁴ Ancak, Küçük Cüz'e geldiğinde halkın büyük tepkisiyle karşılaşmış hatta öldürmek istenmişti. Bu durum karşısında çok şaşırarak Tevkelev, Ebu-l Hayr ile yaptığı görüşmede, elçilerin sözlü olarak ifade ettikleri himaye meselesinin, Ebu-l Hayr'ın kendi şahsi talebi olduğunu, aksakalların, beylerin ve halkın gelişmelerden tamamen habersiz bulunduğunu, elçiler vasıtasıyla

¹⁷⁸ Kesici Kayyum, s. 73

¹⁷⁹ Ali Yiğit, **Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat University Journal of Social Science, Cilt: 10 Sayı: 2, Sayfa: 001-015, ELAZIĞ-2001

¹⁸⁰ Kara A., ss. 442-523, 545.

¹⁸¹ Levşin A.İ., **Opisaniye Kirgiz-Kazaçih, ili Kirgiz-Kaysatskih**, Ord I Stepey, Almaty, 1996; Yorulmaz Osman, s. 79

¹⁸² Saray Mehmet, s. 56.

¹⁸³ I. Petro 'nun 1722 yılındaki İran ve Azerbaycan seferine katılmış olan Tevkelev Rus dış işleri bakanlığında doğu dilleri (Türkçe-Farsça) çevirmeni idi. Rus hakimiyetinin Kişi Cüz'e yayılmasında yol gösterici bir rol oynamıştır. Bkz. B. Hayit, a.g.e., S. 50; Z.V. Togan, a.g.e., S. 175

¹⁸⁴ Zenkovsky S.A., ss. 56-57; Kayyum Kesici, s. 74.

Petersburg’a iletenlerden öğrenmişti.¹⁸⁵ Tevkelev, Rusya’nın himayesini kabul etmenin Kazaklar için faydalı olacağına inandırmaya çalıştı ve şunları ilave etti:

*“Rus İmparatorluğu, Kazaklardan ürkmeyen ve şöhretli kralların siz bozkır çapulcuları ile bir sulh akdetmesi imkansızdır. Eğer Kazaklar, Rusya’nın tebaası olmazlarsa, Rusya’ya tabi bulunan Kalmuklar, Başkirler ve Sibiriya’nın şehir halkı ile Yayık Kazaçileri tarafından mağrup edilip kılıçtan geçirilebilirler”*¹⁸⁶

Kazak Hanlığı’ndaki geleneklere göre Han, önemli bir konuda verdiği kararını, ancak sultanlar ve biyler (begler) divanının onayını aldıktan sonra hayata geçirebilirdi¹⁸⁷. 10 Ekim 1731’de, sadakat yemininin yapılması hususunda istişare için sultanların hepsi toplandı. Bu kongrede (Kurultay) 27 kişi, ekseriyetle, Rusya’ya bir heyetin gönderilmesi ve Ruslara:

“Biz, sizinle sulh içinde yaşamak istiyoruz, fakat tebaanız olmak istemiyoruz”

denmesi fiktini savundu. Kurultay’da sadece Ebulhayır Han, Bökenbay Batır ve Hudaynazar, Rusya’ya sadakat yeminini kabul ettiler.¹⁸⁸

Ebu-l Hayr’ın, Rusya himayesine geçme sebeplerini aşağıdaki gibi açıklayabiliriz;

- Cungarlarla olan mücadeleler;
- Rus uyruğundaki komşuları Başkurlarla olan mücadeleler;
- Diş düşmanlara karşı kounmak ve yardım temin edebilmek, şeklinde üç madde olarak açıklamıştır;
- Tevke Han zamanında başlayan ve Anrakay Zaferi (1729) sonunda son derece tehlikeli boyutlara varan iç mücadeledir. Daha çık ifade etmek gerekirse, cüzleri idare eden hanlar ile Cengiz soyundan gelen diğer sultanlar arasındaki nüfus mücadelesi, yani “Ulu Han (Baş / Büyük Han)” olabilme yarışıdır.¹⁸⁹

Buna bir delil Tevkelev Rus Çarıçesine gönderdiği mekubunda şöyle ifade etmiştir:

¹⁸⁵ Osman Yorulmaz, s. 87

¹⁸⁶ Hayıt B., s. 54.

¹⁸⁷ Kayyum, Kesici, s. 74.

¹⁸⁸ Hayıt B., s. 53.

¹⁸⁹ Yorulmaz Osman, s. 89

“Ebulhayr Han, Rus egemenliğini halkın onayı olmaksızın, aile mensuplarıyla birlikte kabul etti.”¹⁹⁰

Küçük Cüz Hanı Ebu-l Hayr’ın 1730 yılında himaye talebiyle Rusya’ya yaptığı müracaat, neticeleri itibariyle hiç şüphesiz Kazak tarihindeki en önemli hadisedir. Kazak bozkırının olduğu kadar, bütün Türkistan coğrafyasının geleceğini derinden etkilemiştir. Ruslar Küçük Cüz’ü kendi himaye altına aldıktan sonra Çariçe, tam salahiyyet verdiği Kirillov ile Tevkelev’e Orta Asya’nın istilasında fevkalâde önemli rol oynayacak müstahkem Orenburg Kalesi’nin Or ile Ural Nehirleri’nin birleştiği Kazak topraklarına en hâkim olan yerde yapılmasını emretti.

Orenburg Kalesi’nin inşası, 1734-1735 yılları arasında ve istenen şekilde tamamlandı. Böylece Rusların, Kazakistan’a ve Türkistan’a doğru yayılma faaliyetlerinde merkezi bir rol oynayacak olan müstahkem mevkinin inşası tamamlanmış oluyordu¹⁹¹. Orenburg şehrinin kurulması ciddi bir öneme sahip oldu. Dolayısıyla Rus hükûmeti, Orenburg şehrini Türkistan ülkesi ile siyasî ve iktisadî ilişkilerin kurulacağı bir köprü olarak inşa etti. Hükümetin talimatnamesinde Taşkent, Türkistan, Hocend, Hive ve Buhara ile ilişkilerin üst seviyeye çıkarılmasına özel bir önem verilmişti.¹⁹² 1740-50’li yıllarda Rusya’nın Türkistan hanlıkları ile ticari ve diplomatik ilişkilerinin ağırlık merkezi Astarhan’dan Orenburg’a kaydı¹⁹³. 1734’ten 1750’ye kadar Türkistan’ın kuzeyinde Orenburg’dan İli Nehri’ne kadar 150’ye yakın kale inşa ederek Çin Seddi’ne benzer bir set oluşturuldu¹⁹⁴. 1824’te Küçük Orda için de buna benzer bir nizamname tanzim edildi ve burada da hanlık kaldırılarak, memleket 3 merkeze bağlandı.

2.3.2. Orta Cüzün Rus İşgaline Uğraması

Rusya, Kişi Cüz’den sonra Orta Cüz ve Ulu Cüz Kazaklarına da nüfuz ederek, onları kendisine tabi kılmak için bir dizi yeni önlemler almış, yeni stratejiler

¹⁹⁰ Hayıt B., s. 51.

¹⁹¹ Saray Mehmet, s. 58.

¹⁹² Ziyayev Hamid, Çev. Çelikbay Ayhan, **Türkistan’da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 59.

¹⁹³ Şepelev A., **Materialı Dlya Istorii Hivinskogo Pohoda 1873**, Cilt I, Taşkent 1879, s. 13; Hayri Çapraz, **Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hakimiyet Kurması**, SDU Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, SDU Faculty of Arts and Sciences, Journal of Social Sciences, Aralık 2011, Sayı:24, ss.51-78.

¹⁹⁴ Kara Abdulvahap ve Yeşilot Okan, **Avrasya’nın Yükselen Yıldızı Kazakistan**, İTO Yayınları, İstanbul, s. 31.

belirlemişti. Çar Rusyası, Kazakların yukarıda belirttiğimiz güç durumlarından yararlanarak, Kazak bozkırlarına sürekli elçiler göndermekteydi. Başlangıçta, Kazak önderleriyle özellikle diplomatik, ticari ve diğer alanlarda temaslar kurmaya özen gösteriyordu. Kazak hanları, sultanları ve biyleri (begleri) arasından, kendi politikasına, çıkarlarına uygun kimseler aramaktaydı. Bunları kendi tarafına çekebilmek için pahalı hediyeler, büyük tutarlarda rüşvetler dağıtmaktaydı. Rusya'ya tabiiyet arzeden hanlara, sultanlara ve baturlara çok yüksek maaşlar vermeyi vaad ediyordu.¹⁹⁵

Rusya, 1731 yılının sonlarına doğru Kişi Cüz'den sonra, Orta Cüz hanını Semeke'ye de elçi göndererek kendisine tabi olmasını istedi. Semeke Han, Orta Cüz Kazaklarının Rusya'nın himayesini kabule hazır olduğunu bildirdi. Aslında, Semeke Han'ın tüm Orta Cüz Kazakları üzerinde kesin bir otoritesi söz konusu değildi.¹⁹⁶

1738'de Orta-Ordu hanı Şemeke ölünce, Ebu-l Hayr bunları kendi nüfuzu altına almaya muvaffak oldu ve han olarak, kendi oğlu Abul-Muhammed Han'ı seçtirdi. 1739'da yeni han Ruslara sadakatini bildirdi. Fakat, Orta Ordu Kazakları'nın mühim bir kısmı Ruslardan ayrılarak, Türkistan'a hücum etti ve başta Cungarlar ve sonra Çinliler ile anlaştı.¹⁹⁷ Bu çerçevede Ruslar, Orta Cüz'ün etkili önderlerinden olduğunu söylediğimiz Abılay Sultanı elde etmeye çalıştılar. Asıl adı Abul-Mansur olan Abılay Sultan yalnız Orta Cüz Kazakları arasında değil, Kişi Cüz ve Ulu Cüz Kazakları arasında da çok etkili, saygın bir konuma sahipti. Bunu bilen Rus yöneticileri, Kazaklar arasına nifak sokmak amacını da göz önünde bulundurarak, Abılay Sultanı Ebulmembet'in yerine Orta Cüz hanı olarak ilan etme önerisinde bulundular.¹⁹⁸ Fakat, hanlık geleneklerine bağlı olan, Kazakların birliğini korumayı amaç edinen, Rusya'nın bağımsız Kazak Cüzlerinin iç işlerine el atmasını arzulamayan Abılay Sultan bu tür önerileri geri çevirdi.¹⁹⁹ Zaten, bu sıralarda (1744 yılından sonra) Orta Cüz hanı Ebulmembet, yönetim ve siyasal işlerle ilgili yetkilerinin çoğunu Abılay Sultana terketmiş bulunmaktaydı.²⁰⁰

¹⁹⁵ Kazak SSR Tarihi. **Köne....Deyin Almatı**”, Cilt-3, Almaty, 1982, s. 75.

¹⁹⁶ Kazakistan Tarihi. (**Köne zamannan бүгінге дейін**), Atamura Yayın., Almaty: 3. Cilt, 2010. s. 148

¹⁹⁷ İslam Ansiklopedisi, **Kazakistan**, 6. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 500.

¹⁹⁸ Kesici Kayyum, ss. 83-85

¹⁹⁹ Magavin M., **Kazak Tarihinin Âlippinesi**, Almatı, 1995, s. 104

²⁰⁰ Olcott M.B., **The Kazakhs**, 2 nd.ed.. 1995, ss. 40-41

Abılay'ın Rus himayesini kabul etmeye karşılık, akseri yardım talebine de müspet cevap verdiler. Ruslar, Abılay Sultanın niyetinin başka olduğunu bildikleri halde, bunun üzerinde pek durmadılar. Çarlık hükümeti, Abılay Sultanı kendi tarafında göstererek, Orta Cüz Kazakları ile ilgili kendi politikalarını uygulamak istedi.²⁰¹

Ebu-l Hayr'ın ihtirasları yüzünden Küçük Orda veya Cüz'ün başına bu dertler gelirken Orta Cüz'ün sultanı Abılay (1711-1781) halkını Kalmuk belasına karşı korumaya çalışıyordu. Irgız ve Turgay Nehirleri'nden, Sır-Derya'ya kadar ve Altay ile Targabatay Dağları'ndan Balkaş Gölü'ne kadar uzanan toprakları içine alan bu Kazak Yurdu yalnız Kalmuklar tarafından değil, aynı zamanda Ruslar tarafından da tehdit edilmekteydi²⁰². Abılay Han, cüzleri bir araya getirip Kazakları bir yönetim altında toplamak ve kaybettikleri yerleri geri almak için büyük gayret gösterdi. Kalmukların hakimiyetinde bulunan Ulu Cüz'u kurtardı. Orta ve Ulu cüzlerin tamamı ile Küçük Cüz'un bir kısım tayfaları, Abılay Han'ın yanında yer aldı. Bu durum nispeten Kazakların birliğini sağladı. Çinlilerin Kalmuklar üzerine yürüyerek onları ezmesi de Abılay Han'ın işini kolaylaştırdı. Hatta Abılay Han, Rus tehdidinden korunmak için kendi kendilerini yönetmek kaydıyla Çin himayesine girdi²⁰³.

Abılay Han 1781 yılında öldü.²⁰⁴ Onun ölümünden sonra oğlu Veli Han, Orta Cüz'e han oldu ve Çin himayesinde kalmaya devam etti. Ancak Rus baskısının artması üzerine 1788'de Rus himayesine geçti. Neticede, 1822'de Ruslar tarafından hazırlanan bir nizamname ile Orta-Ordu'da hanlık büsbütün kaldırıldı²⁰⁵. Böylece, XVIII yy. Küçük ve Orta Cüz (Orda) hanlarının Çarlık Rus himayesinin altına girmesi sonucunda Kuzeybatı ve Merkez (Orta) Kazak toprakları tamamen Rusya bağımlı olarak kalmıştır.

²⁰¹ Olcott M.B.. s. 73.

²⁰² Saray Mehmet, s. 58.

²⁰³ Tamir Ferhat, s. 654.

²⁰⁴ Tarag Envar, **Alaştın Aybın Ardağı Abılay Han**, JSC, Kazakistan, 2003, s. 4.

²⁰⁵ Kazak Tarihi. <http://e-history.kz/kz/contents/view/839> (20.08.2008).

2.3.3. Ulu Cüzün Rus Himayesine Girmesi

Ulu Cüz, Taşkent çevresinde Evliya-Ata, Alma-Ata, Çimkent, Talas ve Yedisu bölgesinde yaşayan on bir kabile (uruğ)²⁰⁶ dan ibarettir²⁰⁷. “Ulu Cüz” eski hesaplara göre 460.000 nüfustur²⁰⁸.

1730’daki han seçiminden sonra Ulu Cüz’ün hanı Colbarıs Han zayıf duruma düştüğü için Kalmuklar’a tâbi olmayı kabul etti ve onlara vergi vermeye başladı²⁰⁹. Böylece, XVIII yy. Ulu Cüz, Kalmukların itaat altına aldıkları, ilk kurbanı oldu. Kalmuklar, tâbii olmaktan ancak 1750-58 yıllarında kurtuldu. Abılay Han zamanında Ulu Cüz, Orta Cüz idaresine girdi. Abılay Han’ın ölümünden sonra Orta Cüz’den ayrılarak ayrı bir hanlık oldu²¹⁰. Bununla beraber, Ulu Cüz’ün doğu kesimi, Çin’in nüfuzu altında kaldı, Orda başındaki hanlar Çin’in yüksek hakimiyetini tanımaya devam ettiler.

Rusya’nın Ulu Cüz Kazaklarını da denetimi altına alma çalışmaları 1730 yıllarında başlamıştı. Çariçe Anna İvanovna 10 Haziran 1734 tarihli fermanıyla, Kişi Cüz hanı Ebu-l Hayr’dan Ulu Orda (Cüz) Kazakları’na Rus tabiiyetini kabul ettirmesini istemişti²¹¹. 1738’de de Ulu Cüz, Rus tabiiyetine geçti. Ancak bundan, Ulu Cüz’ün tamamen Rus nüfuzu altına girdiği anlaşılmamalıdır çünkü, Ulu Cüz’de 600.000’den fazla insan yaşamakta idi²¹². Rus himayesindekiler hariç, diğerleri Hokand Hanlığı’na dahildiler ve Ulu Cüz’ün Hokand Hanlığı idaresine girmeyen bölgeleri ayrı ayrı sultanlar tarafından idare edilmeye başlandı.²¹³

XIX. yüzyılın başlarında Ulu Cüz, devlet bağımsızlığını yine tesis etti, fakat bu bağımsızlığı pek fazla sürmedi. Hokand Hanı Alim Han zamanında (1801-1809 yy.) Ulu Cüz topraklarının büyük bir kısmı (Sayram, Şımkent şehirleri ve çevresi ile Talas ırmağı vâdisi) Hokand Hanlığı idaresine geçti. Alim Han’ın yerine geçen Ömer

²⁰⁶ Bu boylar şunlardır. Duglat (Dulat), Alfân (Alban), şuan, Sari-(Uysun) Sirgeli, isti, Oşaktı, Çapraştı, Çanısklı (Katağan), Kanglı ve Calair. Kazak Tarihçisi Tynyspaev’in kaynaklarına göre sadece 10 boydan ibaretti.

²⁰⁷ Zeki Velidi Doğan, s. 40.

²⁰⁸ Zeki Velidi Doğan, s. 40.

²⁰⁹ Tamir, Ferhat, **Kazak Hanlığı**, <https://www.tarihtarih.com>

²¹⁰ Tamir, Ferhat, **Kazak Hanlığı**, <https://www.tarihtarih.com>

²¹¹ Kayyum Kesici, s.86.

²¹² Tynyspaev’in kaynaklarına göre: Ulu Cüz dahilinde 1.170.000’e yakın insan yaşamakta idi. Aleksey Levşin, Opisanie Kırgız – Kazakshih Ordı, III. SPB. 1832, s. 4. B. Hayit. s. 23. Tynyspaev’in kaynaklarına göre: Ulu Cüz dahilinde 1.170.000’e yakın insan yaşamakta idi. Z. V. Doğan’a göre 460.000.

²¹³ B. Hayit, s. 23

Han zamanında (1809-1822) ise Kazak Hanlığı'nın eski başşehri olan Türkistan şehri de Hokand Hanlığı idaresine girdi²¹⁴. Bir yandan, Ruslar da kuzeyden inerek Ulu Cüz topraklarına giriyorlardı. Bu sıralarda Kişi Cüz ve Orta Cüz Kazaklarını itaati altına almakla meşgul olan Rusya, Ulu Cüz'e el atabilecek durumda değildi. Üstelik Ulu Cüz Kazakları Rusya'nın çok uzağında yaşamaktaydı.²¹⁵ Bu sebeple 19. yüzyılın ilk yarısında Ulu Cüz Kazakları'nın Süyik Sultan gibi bazı ileri gelenleri ile onlara bağlı az sayıdaki bazı boyları Rus tebaasını kabul etmişti. Bu tabiiyet anlaşmaları daha çok o andaki sıkışık durumdan kurtulmak için, bir çare gibi telakkı edilmekte ve bilhassa hanların şahsı menfaatleri ile ilgili bulunmakta idi. Kazak halkının büyük ekseriyeti bu anlaşmaları hiç bir zaman tavsir etmemiştir.

Çinlilerin kuvvetlerini kaybederek, Orta Asya'da bir muvazene unsuru olmaktan çıkmaları üzerine, Hokandlıların baskısı altında kalan Büyük-Odrü da 1845'te resmen Rus tabiiyetini kabul etti ve 1847'de bunlar için de, diğer ordularda olduğu gibi, bir nizamname tatbik edildi²¹⁶ ve burası da hanlık kaldırılarak Rus idaresine girdi. Aynı yıl (1854 y) Ruslar bugünkü Almatı şehrinin yerinde, Kazak bozkırlarını itaat altına almak için inşâ ettikleri son kale olan Verniy Kalesi'ni kurdular²¹⁷. Böylece Ulu Cüz tamamen ortadan kalkmış oldu.

Ulu Hanlığı yıkıp Kazak halkını tamamen hâkimiyeti altına almak için yine seksen yıl harcadı²¹⁸. Neticede Ruslar Orta Asya'ya XIX. yy.'ın 60'lı yıllarında girdi. Rus İmparatorluğu Kazak bozkırını üç yüz yılda zorla eline geçilmesine rağmen diğer Türkistan hanlıklarını üç yıl içinde işgal etti.

2.4. ÇARLIK RUS İŞGALİ SONRAKİ KAZAKLARDA İDARİ TEŞKİLAT

Kazak topraklarının kademeli olarak işgali, ülkenin eski idari kuruluşunun (atanan beyler, boy önderleri ve verasete dayanan hükümdarlar tarafından yönetim) kaldırılmasına ve bunun yerine değişik zaman ve şartlar altında Rus idari teşkilatının yerleştirilmesine yol açtı.²¹⁹

²¹⁴ Tamir, Ferhat, **Kazak Hanlığı**, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380497>

²¹⁵ **Kazak SSR Tarihi**, Köne... Deyin", Cilt-3, Almaty, 1982, s. 45.

²¹⁶ Kazakistan maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: VI, İstanbul, 1977, s. 501

²¹⁷ <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380497>

²¹⁸ İsmail, Zeynep, **Kazak Türkleri**, İstanbul, Yeni Türkiye Yayınları, Ekim, 2002, s. 67.

²¹⁹ Hayit Baymırza, s. 157.

Küçük Cüz'ü tamamen kendi kontrollerinde tutmak isteyen Ruslar, Kazakların verdiği söze itimat etmeyip, kendi kurallarını koymaya başladılar. Ebu-l Hayr devrinde Küçük Cüz'e hâkim olan Ruslar 2 Eylül 1756'da bir tebliğ yayınlayarak, Kazak Türkleri'nin Ural'ın sağ yakasına ayak basmalarını yasakladılar. 12-15 km'lik bir mesafe konarak Kazakların Rus askeri kilerine yaklaşmaları yasaklandı. Halbuki men edilen topraklar Kazakların en verimli otlaklarını ihtiva ediyordu. Daha güçlü olan Ruslara karşı Kazakların bu yasaklara uymaktan başka çareleri yoktu²²⁰. Bu durum karşısında itibarı oldukça sarsılan Ebu-l Hayr Han, Ruslara karşı açık düşmancıl hareketlerde bulunmaya başladı.”²²¹ Bu olaydan sonra Ebu-l Hayr'ın Rusya'dan²²² himaye istemesinin Kazaklar arasında yayattığı huzursuzluk iyice artmıştı. Halk Rusya hakimiyetine karşı ayaklanmıştı. Kazaklar, sınır boylarındaki Rus kentlerine, köylerine ve diğer yerleşim birimlerine saldırdı. Ruslarla Kazaklar arasındaki ilişkiler iyice gerginleşti²²³.

Rus tabiiyetine geçmekle, Ebu-l Hayr Han istediklerini elde edememişti. Üstelik ayaklanan Kazaklar iyice yoksullaşmıştı. Ebu-l Hayr Han Rus baskısından kurtulmaya ve Kazakların bağımsızlığını korumaya çabaladığı o yıllarda, İran şahından başka Osmanlı İmparatorluğu'na da yakınlaşmaya çalışmıştı. Bu konuda Z.V. Togan şöyle demektedir:

*“1741 yılında Ebu-l Hayr tarafından Petersburg'a gelen elçiler, Türk elçisini görerek Türkiye'nin, Kazakları Rus esaretinden kurtarıp kendi tabiiyetine kabul etmesi hakkında Ebu-l Hayr Han adına müracaatta bulundular”*²²⁴

Ruslar, 1800'den itibaren seçilen her Kazak Hanı'nın Rus hükümeti tarafından tasdikini şart koşturmayı başladılar. Bununla Ruslar, açıkça istemedikleri kişilerin hanlığını reddetme fırsatını ellerinden bırakmak istememişlerdir.

Rus Çarları, Kazak cüzlerini himayeleri altına aldıklarını ilan ettikten sonra, tahta çıkan Kazak Hanlarını tasdik etmeye veya bizzat kendileri tayin etmeye başladılar. Çarlık hükümeti, özellikle dirayetli, Kazakları etrafında birleştirebilecek

²²⁰ Saray Mehmet, s. 30.

²²¹ **Kazak SSR Tarihi**, Cilt-1, Almatı, 1957, ss. 273-274

²²² Levşin A.M., **Kırgız-Kaysak Ordaları men Dalasının Sıypattaması**, Akıykat, 1993, Sayı. 3, s. 59

²²³ Kesici Kayyum, s. 80.

²²⁴ Togan Z. V., s. 175; Togan ayrıca, bununla ilgili belgenin Turgay vilayet (oblast) arşivinde olduğunu yazmaktadır; Kayyum Kesici, s. 77.

kimselerin han olmasını istemezdi. Bunun yerine, Rus çıkarlarına hizmet edecek, zayıf kişilikli kimselerin han olması için çabalandı.²²⁵ Bu amaçla, 1800 yıllarından sonra Kişi Cüz'de seçilen hanlara Rusya'dan onay alma zorunluluğunu getirdi²²⁶. Himayesi altındaki hanların faaliyetlerini, bölgedeki Rus görevlileri vasıtasıyla kontrol etti. Böylece, Kazak Hanlarının halk içinde itibarı kalmadığı gibi Hanlık da yıkılmaya yüz tuttu. Ancak Kazak Hanları ve beyleri Rus idaresine karşı zaman zaman isyan etmekten de geri durmadı²²⁷. Fırsat buldukça Rus kalelerine hücum ettiler.

Ruslaştırmanın diğer bir çeşidi; eski şamanlardan gelen han yöneticiliği, han meclisi, halk toplantısı gibi yönetim kadrolarını yok etmektir. Bunların yerine halkı üstten general bürokratlar ile alt kısım yerel yöneticiler tek başına yönetti. Bu kişiler Ruslardan seçildi²²⁸.

Rus siyasetinin unsurlarından biri, Rus iktisat politikasına bağlı olarak yürütülen, ülkenin “sömürge” haline getirilmesiydi. Sömürgeleştirme iki yönde gerçekleştiriliyordu;

a) Kale inşaatları için arazinin müsadere edilmesi;

b) Rus köylülerünün, Kazakların elinen alınan topraklara yerleştirilmesi.²²⁹

Böylece, Ruslar, yavaş yavaş istedikleri şekilde bu münasebetleri düzenlemeye başladılar.

XIX. yüzyıldan itibaren Kazak bozkırları, Orenburg Genel Valiliği'ne bağlı olarak idare edilmeye başlandı. Güney Kazakistan ise Türkistan Genel Valiliği'ne dahil edilmişti.

Rusların hedefi doğrudan doğruya halkın dertleriyle ilgilenmek değil, yerli halktan ağır vergiler almak suretiyle Kazak topraklarını sömürgeleştirmek idi. Kazakların başına, kendi siyasetlerini uygulayacak kişileri yerli halkın arasından seçerek iş başına getirdiler. Böylece Ruslar, ellerinde tuttıkları ülke ticareti, diğer taraftan başa geçirdikleri idareciler vasıtasıyla topladıkları ağır vergilerle zaten

²²⁵ **Kazak SSR Tarihi, Cilt-3, Köne.... . Deyin**, Almatı, 1982, ss. 171-172

²²⁶ Kesici Kayyum, s. 88.

²²⁷ Bunların arasındaki en büyüğü, Abılay Han dönemindeki Kazak devletini tekrar canlandırmayı amaçlayan Kenesarı Kasımoğlu Han'ın liderliğindeki hareket idi.

²²⁸ İsmail Zeyneş, s. 68.

²²⁹ Baymırza Hayit, s. 161.

işgaller sırasında ekonomik açıdan da yıpranmış olan halkı iyice ezerek bir daha kendilerine baş kaldıramayacak duruma getirmişlerdi. Diğer taraftan Müslüman Kazak ülkesine açtıkları okullar ile yeni yetişen nesilleri Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma kampanyası başlattılar.

1820'li yıllarda Napolyon'u yenilgiye uğratıp, Avrupa' da büyük bir güç olarak ortaya çıkan Rusya, Kazak topraklarına yönelik politikasında köklü değişiklikler yaptı²³⁰. Kazak Hanlarının hakimiyetine son verdi. 1822' de Orta Cüz, 1824' de Küçük Cüz ve 1848' de Büyük Cüz lağvedildi²³¹.

Kazak bozkırlarını tam manasıyla Rus idaresi altına almayı amaçlayan yönetmelik, Kazakların örfi idare sistemini kaldırarak, yerine bölgesel idare sistemini getirdi. Buna göre 50-70 hane, bir avıl (koy); 10-12 avıl, bir bolıs (nahiye); 15-20 bolıs, bir okrug (vilayet, bölge) oluştuyordu. Avıl üç yıllığına seçilen starşına (muhtar), nahiyeyi bolıs yöneticisi ve okrug bolıs yöneticilerinin seçtiği Ağa Sultan yönetecekti²³². Ruslardan aylık alan Ağa Sultanlar, gerçekte Moskova'nın yerlilerden seçtiği devşirme memuru vazifesi görüyordu.

Ülkenin sömürülmesini hızlandırmak maksadıyla Çarlık idare sistemi tatbik edilmeye başlandı. Bu durum, Kazak halkının büyük bir kısmının isyana kadar varan hoşnutsuzluğunu doğurdu. Böylece üç ayrı idari bölgeye ayrılan Kazaklar bundan sonra büyük güçlüklerle karşılaştı. En büyük problem ağır vergiler idi. Kazaklar, yönetimin masraflarını karşılamak için 2,5 ile 3 ruble arasında değişen vergi ödeyeceklerdi. Beş senede birer ruble artırılabacaktı. Kazaklar ayrıca posta yolları ve okullar için de vergi ödemek zorunda idiler. Kıtık zamanlarında dahi vergiler ertelenmeden verilecekti. Bu ise halka adeta zulüm gibi geliyordu. Kıtık sebebiyle olsun, fakirlik sebebiyle olsun Kazakların paraları yoksa ellerinden hayvanları alınıyordu²³³.

Kazaklar için bir başka zorluk ki, bu vergiden daha ağırdı. O da toprak meselesi idi. Bütün topraklar Rusya devletinin malı ilan edildiği için Kazakların

²³⁰ Kara A.,Yeşilot Okan, **Avrasya'nın Yükselen Yıldızı –Kazakistan**, YAYIN NO: 2010- 91, İstanbul, 2011 s. 31

²³¹ Kara A, Okan Yeşilot, s. 32

²³² **Kazak SSR Tarihi**, I. C., Almatı, 1957, s. 323; Hamid Ziyayev, **Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele**, (Cev: Ayhan Celikbay), TTK Yay., Ankara, 2007, s. 70.

²³³ Abdulahap Kara, s. 33.

toprak sahibi olmaları mümkün değildi. Kazaklar tarafından işgal edilen topraklar devletin toprağı olup sadece onlara otlak olarak verilmesi anlayışı hakimdi. Yeni sisteme göre Kazaklar toplu olarak kışlak ve yaylalara göçüp gidemeyeceklerdi. Hareket edecekleri alan son derece daraltılmıştı. Tarımla uğraşmak isteyenlere kırk dönüm arazi kira karşılığı verilecekti. Fakat, Rus yetkililerin istediğı şekilde kullanılmıyorsa toprak derhal geri alınacaktı.

1822 nizamnamesine göre, Kazakların hukuk sistemine de değişiklikler getirildi. Devlete ihanet ve isyan etmek, adam öldürmek soygun yapmak vb. ağır suçları işleyenler, okrug prikaz'ında Rus yasalarına göre yargılanacak oldu. Eskiden bunlar, Kazak “adat” (örf-adet) yasasına göre, biyler (begler) mahkemesinde yargılanmaktaydı. Biyler mahkemesi artık, hafif suç işleyenlerin davalarına bakar olmuştu. Fakat yargılananlara, onların kararları konusunda, bir üst mahkeme durumunda olan okrug prikazlerine şikayet hakkı tanınmıştı. Ne var ki Ruslar, uzun süre Kazaklar için düzenli bir hukuk sistemi oluşturamadılar. 1852 yılına dek, bütün ağır suçlarla ilgili davalara Rus askeri mahkemeleri bakmıştı.²³⁴ Görüldüğü üzere, 1822 nizamnamesi Çarlık Rusya'sının sömürgecilik politikasının bir ürünüydü. Bu nizamname, Rus İmparatorluğu'nun Kazaklar üzerindeki hakimiyetinin güçlenmesini sağlamış, Kazakistanı yavaş yavaş onun sömürgesi olmaya doğru götürmüştü.²³⁵

Ruslar Kazakistan'ı işgal ettikten sonra bu topraklara tamamen sahip olabilmek için her yolu denemişlerdi. 1869'daki ayaklanmayı bastıran Rus askerleri 71.000 aileye ait yüz binlerce hayvanı öldürerek Kazakları açlığa mahkum etmişlerdi. 1889'da çıkarılan toprak kanunu ile Rus köylülere istedikleri bölgelerde yerleşme ve toprak sahibi olma hakkı verilmiş, 1891'de bu kanuna yeni bir madde eklenerek, Rus yetkililerin istediğı gibi topraklarını işlemeyen Kazakların topraklarına el konulması yasallaştırılmıştı. Bu ve benzeri kanunlar ve keyfi uygulamalar sonucu yaklaşık 20 yılda 1,5 milyon Rus köylüsü Kazakistan'ın geniş bozkırlarına yerleştirilmiştir²³⁶.

Rus İmparatorluğu'nun yürüttüğü sömürgecilik siyaseti, özellikle kültür alanında cereyan etti. Rus hükümeti Rusça eğitim vermeyen okulları açmaya

²³⁴ Olcott M.B., **The Kazakhs**, 1995, s. 59

²³⁵ **Kazak SSR Tarihi**, Cilt-1, Almatı, 1957, S. 323-324; Bkz, Kayyum Kesici, s. 91.

²³⁶ Ali Yiğit, **Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat University Journal of Social Science, Cilt: 10 Sayı: 2, Sayfa: 001-015, ELAZIĞ-2001

yanaşmadı. Rus Dili “ulusal dil” ilan edilip Kazak dilinin gelişimi engellendi. Kazak tarihi, yer-su adları, Rusça adlarla değiştirildi. Ruslaştırmanın başka bir yönü Hristiyan olmayan halkları mümkün olduğunca bu yöne çekti. İslam dini ayaklar altına alındı. İnsanlara Rusça düşünmeyi ve kendilerini bir Rus gibi hissetmeleri öğretildi²³⁷.

Daha hür ve müstakil bir hayat yaşamak için bozkırları vatan edinmiş olan Kazak Türkleri, Rus hâkimiyeti altında bir kaleye hapsolan insanların durumuna düşmüşlerdi. Kurdukları birliği devam ettirememeleri, Kalmak ve Jungar istilaları esnasında büyük yaralar almaları ve bunların neticesinde dağılıp yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları, bunu önlemek için de, “suya düşen yılana sarılır” misali Ruslardan yardımı istemeleri ve bunun sonuçları, Kazakların kaderini ve tarihini acı bir şekilde değiştirmiştir.

²³⁷ İsmail, Zeyneş, s. 68.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE TÜRKİSTAN HANLIKLARI ARASINDAKİ MÜNASEBETLER (XVI-XVIII yy.)

3.1. TÜRKİSTAN

Türkistan²³⁸ olarak nitelendirdiğimiz Orta Asya bölgesinin en temel özelliği, Türklerin anayurdu olmasıdır. “Türkistan” terimi tarihî ve kültürel bir ifadeden ziyade coğrafi bir tanımlamadır. Binlerce yıldan beri Türklerin yurdu olup, topraklarında pekçok devlet kuruldu. Türkistan’a hâkim Türk devletleri kuran Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar olup, 13. yüzyılın başında da Moğolların işgaline geçti. Moğollardan sonra da çeşitli hanlıkların idaresinde kaldı.²³⁹ Genellikle değişik isimler altında kurulan çok sayıda Türk, İslam veya Moğol devletlerinin sınırları değiştikçe, Türkistan’ın zihinlerdeki sınırları da değişmiştir.²⁴⁰ 19. yüzyıldan itibaren de Ruslar, Çinliler, Afganlılar, İranlılarla alâkalıdır.²⁴¹ Böylece, tahir boyunca Türkistan adıyla bir devlet veya hanlık kurulmadığı halde, Orta Asya’nın büyük bir bölümünü oluşturan ve Hazar’dan Altaylar’a kadar uzanan ülkeye Türkistan denmiştir.

3.1.1. Türkistan Kavramı ve Coğrafi, Siyasi Sınırları

“Türkistan” isimlendirmesi (terminolojisi), İran dilinden gelen “i” izafeti ve “stan” eki ile “Türkler’in yurdu (memleketi, eli, ülkesi)” manasını vermektedir.²⁴²

²³⁸ Türkistan (Farsça: ترکستان Torkestân, anlam: Türklerin oturduğu yer; Arapça: بلاد ترک Bilad al-Turk, anlam: Türk ülkesi). Türkistan; Batı Türkistan, Doğu Türkistan, Afgan yahut Güney Türkistan ve İran Türkistan’ı olmak üzere dört bölüm hâlinde incelenir. Batı Türkistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan; Doğu Türkistan Çin Halk Cumhuriyeti; Güney Türkistan, Afganistan; İran Türkistan’ı da İran hudutları içindedir. Güneydeki Afgan Türkistan’ı; Afganistan’ın kuzeyinde bend-i Türkistan ve Hindukuş dağ sırası önünde Seyhun Vâdisine ve Batı Türkistan Çukureli’ne doğru uzanan alçak sahadır. Afgan Türkistan’ının en büyük şehri Mezar-ı Şeriftir. İran Türkistan’ı; İran’ın Estarâbâd ve Deregiz vilâyetlerini içine alır. **Berikan Tarih Ansiklopedisi**. IX. Cilt. Kişiler-Olaylar-Kavramlar-Mekanlar. Hazırlayan. Yusuf Karaca, Berikan Ankara, 2002, s. 118-121.

²³⁹ **Berikan Tarih Ansiklopedisi**, IX. Cilt, Kişiler-Olaylar-Kavramlar-Mekanlar. Hazırlayan, Yusuf Karaca, Berikan, Ankara, 2002, ss. 118-121.

²⁴⁰ Baymırza Hayıt, **Türkistan Terimi Üzerine**, TDAD, 53, Nisan 1988, ss. 23-34.

²⁴¹ **Berikan Tarih Ansiklopedisi**, ss. 118-121.

²⁴² Togan Z. V., **Türkili (Türkistan) ve yakın Tarihi**, Cilt I. Batı ve Kuzey Türkistan, 2. Baskı. İstanbul, 1981. s. 1. Bkz. Baymırza Hayıt, **Sovyetlerde Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2000, ss. 192.

Yazılı kaynaklardaki Türkistan kelimesi ilk kez Tuskastanak şeklinde eski Yunanların İskitya kelimesine karşılık olarak sekizinci yüzyılda yaşamış olan Ermeni tarihçisi Musa Horenki tarafından kullanılmış ve batıda İtil, doğuda İmaos yani Tanrı Dağları'nın doğu tarafları, güneyde Mâverâünnehir'e karşılık gelen Sogd ve Arik yani Horasan arasındaki topraklara atfedilmiştir.²⁴³ Sâsânîler döneminde ve İslâm fetihleri devrinde Türkistan adı Mâverâünnehir'in doğusundaki dağlara ve kuzeyindeki ülkelere verilmiştir. XV. yüzyılda kaleme alınan Timur seferleriyle ilgili eserlerde Türkistan, Mâverâünnehir dışında yaşayan Türkler'in ülkelerini gösteriyordu. Bununla beraber Hazar denizinin kuzeyindeki alanlara İbn Fadlân'ın Seyahatnâme'sinde Bilâdü't Türk, Ahmed Tûsî ve diğer Farsça eser yazarlar ise Türkistan demişlerdir.²⁴⁴ Rus tarihçisi Nikita Yakosleviç Biçurin (1777-1853) bu konudaki saptaması açıktır:

*“...Hazar denizi ile Kuhi Nur dağları arasında bir ulus yaşar. Bunlar Türkçe konuşurlar ve İslam dinine inanırlar. Bu insanlar kendilerini Türk olarak tanıtır ve onların ülkesi Türkistan diye anılır.”*²⁴⁵

Türkistan tarihi sahasında asrımızın en büyük mütehassısı olan Rus şarkiyatçısı W. Barthold 1902'de Türkistan hudutları hakkında aşağıdaki fikrini bildirmişti:

*“..Türkistan, Avrupa-Asya kıtasının batı-orta bölümünde, büyük bir alanı işgal eden, eskiden beri Turan veya Türkistan denilen ülkedir ki, bu da Türklerin yurdu demektir. Bu ülke, batıda Ural nehri ve Hazar denizi, doğuda Altay dağı ve Çin hududu yani Doğu Türkistan veya Kaşgar'ın doğu sınırları, güneyde İran ve Afganistan, kuzeyde Tobol, Tomsk vilayetleri (Sibiriya) arasındadır.”*²⁴⁶

Türkistan'ın sınırlarını, incelediğimiz dönem açısından genel hatlarıyla, belirleyebildiğim en açık biçimde, Z. Toğan'dan şöyle aktarabiliriz:

²⁴³ Hasan B., **Türkistan'ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi**, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 1, ss. 241.

²⁴⁴ Türkiye Dinayet Vakfı, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 41, İstanbul, 2012. ss. 556-558

²⁴⁵ Biçurin N.İ., **Opisaniya Djungarii i Vostochnogo Turkestana v drevnem i nneşnem sostoyanii**, Peretsburg, 1829, VI, s. 10-11; bkz. B. Hayıt, s. 24.

²⁴⁶ Bartold W., **Türkistan**. Entsiklopedicheskiy Slovar, Peretsburg, 1902, V. 34. ss. 174-204. B. Hayıt, **Türkistan Terimi Üzerine**, TDAD, 53. Nisan, 1988. ss. 23-34.

Farsça “Türk ili” manasına gelen Türkistan etnoğrafik ve tarihî manası ile Türk kültür ve medeniyetinin asırlar boyu hüküm sürdüğü, VIII. asırdan itibaren de İslam geleneği ile yoğrularak mirasını günümüze ulaştırdığı “anayurt” tur.

Bu noktada yeni bir cogafi tanım yapmak gerekirse “güneyden Gürgân ırmağı, Horasan dağları, Küpet Dağ, Kuhi Baba (Kara Dağ, Kohzâr-ı Mescid), Mezdûran. Topçak ve Ak Dağ (Kah-i Sefid) dağları, Hindügüş sırtları, Mustağ-Küenlün sıradağları; doğudan Şarkî Türkistan’ın doğu sınırları, “Sucav” civarından Moğol Altayı’nda “Burucan” geçidi; şimâlden Cungarya ve Kazakistan’ın şimâl sınırlarını teşkil eden İrtiş havzası ve Aral-İrtiş su ayrımı hattının şimâl yamaçları; batıdan cenûbî Ural Dağı, Yayık (Ural) ırmağı, İdil (Volga)’in denize döküldüğü yer ve Hazar Denizi ile sınırlanmıştır.”²⁴⁷ Bu alanın tarihî kaynaklardaki adı XIX. yüzyıl ortalarına kadar Türkistan’dır (Türk yurdu).

XIX. yüzyılda, Türkistan tarih boyunca belki coğrafi yapının da neden olduğu siyasal oluşumlar sonucu Doğu ve Batı diye ikiye ayrılmıştır. Bugün bütün bir vatan toprağı olarak Türkistan diye coğrafi bir alan kalmamıştır. Batı Türkistan olarak tabir edilen bölge Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan’dan oluşan bağımsız devletler topluluğunun olduğu coğrafi alanı ifade etmektedir. Çin hakimiyeti altında bulunan Doğu Türkistan’a ise Çinliler “Sinkiang” yani “yeni sömürge” adını vermişlerdir ve halen bu tabiri kullanmaktadırlar.²⁴⁸

Bölgenin Rusya ve Çin istilasından sonra kararlı bir biçimde Ruslaştırma ve değişik Türk boylarını ayrı birer ulus gibi göztererek aralarındaki her türlü kültürel ve tarihi bağları koparma siyasetlerinin bir sonucu olarak özellikle “Türk”, “Türkçe”, “Türkistan” gibi sözcükler resmi yazışmalardan çıkarılmıştır.²⁴⁹

Batı Türkistan’ı istila eden Ruslar 1867’de başkenti Taşkent olmak üzere Fergana, Sir-Derya, Semerkand ve Hazarötesi (Zakospi) vilayetlerini Türkistan Genel Valiliği adıyla bir yönetim altında topladılar.²⁵⁰ Böylece, asırlardan beri yurt anlamında kullanılan “Türkistan” ilk defa yönetsel bir birim adı olarak kullanılmaya

²⁴⁷ Togan Z.V., s. 1., Taşağıl A., **Türkistan**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:41 , Yıl: 2012, s. 556

²⁴⁸ Hayit B., **Türkistan: Rusya ile Çin arasında**, Otağ Yayınlar, Ankara, 1975, ss. 11-13.

²⁴⁹ Hayit B., **Sovyetler Birliği ve Hür Dünya Açısından Türkistan’ın Stratejik Önemi**, TDAD, 21 Aralık, 1982, ss. 78-79.

²⁵⁰ Erşahin S., **Türkistan’da İslam ve Müslümanlar (Sovyet Dönemi)**, Ankara, 1999, ss.35-36.

başlanmıştır.²⁵¹ Fakat, Sovyet yönetimi herhangi bir etnik ve kabilevî oluşuma izin vermiyordu Türk kökenli topluluklar arasında bölücü faaliyetler yürüterek kabileleri ayırmayı başardı. Türkmenler'i, Kırgızlar'ı, Kazaklar'ı ve Özbekler'i ayrı ayrı Cumhuriyetler haline getirip Türkistan birliğini dağıttı. 16 Eylül 1924'te alınan kararla Türkistan adı tamamen ortadan kaldırıldı. Bolşevikler, Türkistan'ın idarî yapılanmasını değiştirdi; valiliğin merkezi yine Taşkent'ti, ancak adı Orta Asya bölgesi (Sredniy Azii Kray) oldu.²⁵² Böylece, "Orta Asya" ve "Kazakistan" adları kullanılmaya başlandı ve Türkistan adının kullanılması resmen yasaklandı.²⁵³

Türkistan için kullanılan "Orta Asya" terimi ise Rusya ve Batılılar tarafından farklı anlaşılmaktadır. Rusya sadece kendi ilgilendiği Türkistan topraklarına, yani bugünkü Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan tamamının ve Kazakistan'ın bir kısmının kurulu olduğu bölgeyi içine alan topraklara Orta Asya derken, Batılılar Batı Türkistan ve Doğu Türkistan'ı içine alan bölgeye Orta Asya demişlerdir.²⁵⁴

Gerek Türk halkları arasında gerekse, Batı yazılarında Türkistan sözcüğünün kullanılmamasının, onun yerine Orta Asya'nın kullanılmasının hiç sıradan bir kelime değişikliği olmadığı üzerinde duran B. Hayıt şöyle demektedir:²⁵⁵

*"Türkistan 1925 yılından beri Sovyet terminolijisinde "Orta Asya ve Kazakistan olarak geçmektedir. Türkistan'ı halkların karışabileceğini ispatlamak için bir deney sahası olarak göstermek isteyen Rusya, bu ülkenin ismini reddederek Türkistanlılar arasındaki aynı millete mensup olma şuurunu yok etmek istemekte, Türkistan'ı Rus sömürgeciliğinin temel unsuru yapma gayretleri içinde Türkistan isminin kullanılmasına da hiçbir biçimde tahammül edememektedir. Hayret verici ve yanlış bir biçimde bazı Batılı Kamuoyunda ve İslam aleminde Türkistan kelimesinin unutulmasını sağlayarak Sovyet görüşüne hizmet etmektedirler. Türkistan Orta Asya'yı meydana getirmemekte; Orta Asya toprakları içinde bulunmaktadır..."*²⁵⁶

²⁵¹ Hayıt B., s. 25.

²⁵² Taşağıl A., s. 557.

²⁵³ Erşahin S., s. 36.

²⁵⁴ Hasan B., s. 234.

²⁵⁵ Yalçinkaya A., **Pan-İslamizm Tartışmaları Işığında Türkistan (1864-1922)**. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994. s. 56

²⁵⁶ Hayıt B., **Sovyetler Birliği ve Hür Dünya Açısından Türkistan'ın Stratejik Önemi**, T.D.A.D. 21. Aralık, 1982. ss. 78-86.

3.2. OSMANLI'NIN DON- İDİL (VOLGA) KANAL PROJESİ

Osmanlı İmparatorluğu, XVI. asır ortalarına doğru, Cihan politikasına hakim en kudretli devlet olarak görünüyordu.²⁵⁷ Dönemin dünyasında hem çok güçlü olup ve hem de çok büyük tehditler altında bulunan Osmanlı, bekasını korumak ve himayesi altındaki Müslüman halkları gözetmek refleksiyle, 16.yüzyılın ikinci çeyreğinden sonlarına değin, son derece parlak mühendislik projeleri geliştirdi.²⁵⁸ Bu projelerin biri de Kanuni döneminde Karadeniz'le Hazar Denizi'ni birbirine bağlayacak Don-İdil (Volga) Kanal Projesi idi. Projenin temel amacı, Rusya'nın Kırım, Kafkasya ve Türkistan'a yayılmasını önlemek ve İran'ı Hazar denizinden kuşatmak maksadıyla İdil (Volga) ve Don nehirlerini bir kanalla birleştirmektir.²⁵⁹

Kanalı padişaha öneren 1568 yılında Kanuni'nin son sadrazamı Sokollu Mehmet Paşa idi, ama fikir ilk kez 1563'te bir önceki sadrazam Semiz Ali Paşa'nın aklına gelmişti.²⁶⁰ Bu kanal vasıtasıyla Karadeniz'den Hazar Denizi'ne gemi ile ulaşmak mümkün olacaktı. Bu sayede Türkistan ile Türkiye arasında direk ulaşım imkanı olacaktı.

3.2.1. Astarhan (Ejderhan Seferi) ve Don – İdil (Volga) Kanalının Açılması Teşebbüsleri

Astarhan²⁶¹ 1554 (1556) yılında Ruslar tarafından zapt edilince tüm İdil yolunun etkin kontrolü ve Hazar Denizi'nin muhtemel hâkimiyeti Rusların eline geçti.²⁶² Tüm Asya'nın kapılarını açan bu başarıdan sonra Rusların İdil vâdisini ele geçirmeleri onlara ticarî ve stratejik büyük avantajlar sağlamıştı. Zira o devirde İdil

²⁵⁷ İncalcık Halil, **Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei Ve Don - Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)**. 46 sayılı BELLETEN'den ayrı basım. Türk Tarih Kurum Basımevi, Ankara, 1948. s. 349. (İnternette: <https://stratejikoperasyon.files.wordpress.com/2014/06/osmanli-rus-rekabetinin-mensei-ve-don-volga-kanali-tesebbusu-1569.pdf>)

²⁵⁸ Sonnur Emine, **Asya'dan Afrika'ya Osmanlı'nın 16. Yüzyıl Kanal Projeleri.**, Uzman,TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Kasım 2013. s. 2.

²⁵⁹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu (1569. Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1966, s. 94.

²⁶⁰ İncalcık H., s. 371.

²⁶¹ Astarhan şehrinin asıl adı Ejderhan (Hacı Tuhran, Hacı Tarhan) idi. (Rusça: Астраханская область; Astrakhanskaya oblast')

²⁶² William Edward David Allen. Çev: Serkan Acar, **Rus-Kafkas Münasebetlerinde İtil-Terek Güzergâhı, (The Volga-Terek Route in Russo-Caucasian Relations)**, Tarih İncelemeleri Dergisi XXVIII / 1, 2013, s. 301.

(Volga) vâdisi, İran, Türkistan ve Hindistan'a açılmak için bir nevi çıkış kapısı olarak kabul ediliyordu.²⁶³ Astarhan'ı (Ejderhan) zapteden Rus Çarı, İdil havzasındaki Hristiyan Kozak vasıtasıyla Kırım'a akınlar düzenletmiş; 1559'da Azak'ı muhassara ettirmiş; Hazar, Kafkasya ve Karadeniz arasındaki yollara hakim yerlerde de kale yaptırmaya başlamıştı.²⁶⁴

Astarhan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi, Türkistan Müslümanlarını çok kütü duruma sokmuştu. Dolayısıyla, Türkistan hanlıkları için Astarhan son derecede önemli olan bir ticaret merkezinin biri idi ve bu durum Türkistan Müslümanlarının Hazar'ın kuzeyinden İstanbul ve Mekke'yi ziyaretlerini imkânsız hâle getirmişti.²⁶⁵

Bundan en çok etkilenen ise Herezm (Hive) oldu. Çünkü İdil (Volga) havzası asırlardan beri Harezmi'ye (Hiva) yalnız siyasi değil, kültür ve ticaret bakımından da sıkı sıkıyla bağlı idi.²⁶⁶ Bu yüzden Astarhan düştükten sonra Harezmi (Hiva) Hanı ister istemez Çar'a elçi ve hediyeler göndermiş²⁶⁷ ve Harezmi tüccarlar ticaret imtiyazı istemek için Moskova'ya gelmeye başlamışlardı.²⁶⁸ İsteddiği cevabı alamayınca, Şeybani'lerden Harezmi Hanı Hacı Mehmed Han (1558-1602) Padişah II. Selim'e Haydar Bahadır adındaki elçisi ile bir nâme gönderdi.²⁶⁹ II. Selim'e gönderdiği mektupta:

*“Acem şahının Türkistan'dan Mekke'ye giden hacılar tutuklattığını, Astarhan'ı (Ejderhan) alan Ruslar'ın da hacılar ve tüccarlara yol vermeyip güçlük çıkardığını” bildirerek Orta Asya-Ejderhan-Kırım yolunun güvenliğinin sağlanmasını istemiş, ayrıca Semerkand ve Buhara hanları ve İdil'in batı kısmında yaşayan Nogay mirzaları da II. Selim'e mektuplar göndererek Ejderhan-Kırım yolunun güvenliğinin sağlanmasını istemişlerdir.*²⁷⁰

²⁶³ Saray Mehmet, **Rusya'nın Türkistan'da Yayılması**. (İnternette: <https://www.tarihtarih.com>.

²⁶⁴ **82 Numaralı Mühimme Defteri** (1026-1027 / 1617-1618) (Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım), Devler Arşiv Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2000, s. XII

²⁶⁵ Saray Mehmet, **Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**. 2. Baskı, Ankara, 2017, s. 195.

²⁶⁶ İnalcık H., s. 369. Bkz. Bartold, **Orta-Asya Türk Tarihi hakkında dersler**, İstanbul, 1927, s. 132; Togan Z.V., Türkistan, s. 25-40.

²⁶⁷ İnalcık H., s. 370.

²⁶⁸ İnalcık H., s. 370.

²⁶⁹ Kurat A. N., **Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astrahan Seferi, Ten-İdil boyu ve XVI-XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1966, ss. 3-4.

²⁷⁰ **82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618)** (Özet- Transkripsiyon- İndeks ve Tıpkıbasım). Devler Arşiv Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. Ankara- 2000. S. XII

Türkistan Müslümanlarının bu feryatları, İslam'ın önderi Osmanlı Devleti'ni karşı tedbirler almaya şevk etmiştir²⁷¹. Osmanlı sultanlarının, kendilerini Müslümanların koruyucusu ve halife olarak ilan etmelerinden ötürü, İdil-Ural Müslümanlarının bu yardım çağrısına sessiz kalmaları düşünülemezdi.²⁷²

Bu devirde Türkistan Hanları'nın kuvvet ve kudretleri Moskoflar'a etkili bir darbe vuracak durumda değildi. II. Selim de Harzem Hanı Mehmet Han'a gönderildiği mektupta:

“İran şahının tutuklatmış olduğu hacıları kurtarıp, Astarhan (Ejderhan) yolunu da açacağını bildirmiştir.”²⁷³ (Ek 1)

Böylece, İdil-Ural Müslümanlarının Türk Sultanı'na Moskova Çarı'nı şikâyet etmeye devam etmeleri ve Astarhan'ın stratejik ve ticaret öneme sahip olması, II. Selim'in Astarhan'a sefer düzenleme kararı almasını sağlamıştı. Ancak yukarıda bahsedildiği gibi bu proje II. Selim'den önce, Kanuni Sultan döneminde planlanmış olan projeyin devamı niteliğindeydi.

Avusturya ile barış anlaşması imzalandıktan hemen sonra, 1563 yılında Osmanlı Sultanı Süleyman ve veziriazamı Sokollu Mehmet, Astarhan'a sefer düzenlemeyi ve Volga-Don Kanalı'nı yapmayı planlamışlar²⁷⁴ ve Don ile İdil (Volga) nehirlerinin kıyılarında birer kale inşa ederek bütün bölgeyi kontrol altına alarak, Kozak ve Rus hücumlarını engellemek istiyorlardı.²⁷⁵ Ancak Kanuni'nin 1566 yılındaki Zigetvar Seferi'nde vefat etmesi ile kanal projesi geriye bırakılmıştı.²⁷⁶

Kanuni'nin yerine geçen oğlu II. Selim'e (1566-1574) Türkistan Müslümanların ricasını ileterek meseleyi tekrar izah eden ve projenin tatbiki için gerekli izni alan devrin muktedir vezîr-i âzam'ı Sokullu Mehmed Paşa, Don-İdil (Volga) kanalı için hazırlıkları yeniden hızlandırdı.²⁷⁷ Bir taraftan Rusların Terek²⁷⁸

²⁷¹ Saray Mehmet, **Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Yayınları, Ankara, 2017, s. 6.

²⁷² Kurat A. N., ss. 94-95.

²⁷³ **82 Numaralı Mühimme Defteri** (1026-1027 / 1617-1618) (Özet-Transkripsiyon- İndeks ve Tıpkıbasım), Devler Arşiv Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2000, s. XIII

²⁷⁴ İnalcık H., s. 366.

²⁷⁵ Kamalov I., s. 2.

²⁷⁶ Saray M., s. 6.

²⁷⁷ Saray M., s. 7.

üzerinde kale yapmış olmaları, diğer yandan, Rusların “Astarhan yolunu hacılara kapatmaları” hakkında Osmanlı saraylarına ulaşan bilgiler ve Türkistan Müslümanlarından ve Noğay mirzalarından alınan name ve gelen elçilerin tesiri sonucunda Osmanlı İmparatorluğu için Astarhan seferine çıkmak bir zaruret halini almıştı. Böylece Osmanlı Sarayı, son hadiselerden sonra artık Kuzey’de kati harekete geçmenin zamanı geldiğini kesin olarak anlamıştı. Netice itibarıyla Sultan Süleyman’ın düşündüğü planı, II. Selim hayata geçirmeye çalışmıştı.

H. İnalcık: “1569’daki teşebbüsün hareket noktası, Harezm Han’ın mektubu olduğunu belirtmiştir.²⁷⁹ Şarkiyatçı A. Bennigsen’in “1569 Türklerin Astarhan Seferi” adlı eserinde, Astarhan Seferi’nin hedefinde Rus Çarı’nın değil, İran Şahı’nın olduğunu belirtmektedir. Bennigsen, Sultanın Aşağı Volga boyundaki ticaret yolunu ele geçirmek ve daha sonra buradan İran’a saldırmak istediğini ileri sürmüştür.²⁸⁰ Tatar tarihçisi Abdullah Battal-Taymas ise (Gabelbari Battal), II. Selim’in bu sefere çıkmasının sebeplerinden birinin Rusların artık Osmanlı sınırlarına aklaşmaları olduğunu yazmıştır. O’na göre Osmanlı sultanları son ana kadar sessiz kalmışlar, ancak Rusların sınırlarını Kafkasya ve Kırım’a kadar genişlettikleri, yani Osmanlı sınırlarını da tehdit etmeye başladıkları zaman harekete geçmişlerdir.²⁸¹ Kırım’daki Rus elçisi Nagoy; hacca giden Buharalı ve Hivelilerin, Moskof eline düşen Kazan ve Astarhan’ın kurtarılması için Padişah’a müracaat ettiklerini, O’nun da bu müracaatlar neticesinde büyük ticari menfaatler getiren Astırahan’ı almak niyetiyle harekete geçtiğini yazmaktadır.²⁸²

²⁷⁸ Terek Irmağı Kuzey Kafkasya’nın içinden geçen büyük bir nehirdir.

²⁷⁹ İnalcık H., s. 373.

²⁸⁰ Kamalov İ., s. 5; Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri, VII, Hüküm No. 2723 (HaziranTemmuz 1568). Bu belge A. Bennigsen tarafından yayınlanmıştır. A. Bennigsen, **“Turetskiy Pohod na Astrahan v 1659 Godu Po Materialam Reestr, Vajnih Del Osmanskogo Arhiva”**, Vostochnaya Yevropa Srednevekovya i Rannego Novogo Vremeni Glazami Frantsuzskih İssledovateley, Kazan, 2009, s. 396.

²⁸¹ Kamalov İ. s. 3; Bkz. G. Batlal, **Kazan Terkileri**, Kazan, 1996, ss. 31-32.

²⁸² İnalcık H., s. 373.

3.2.2. Osmanlı Devleti Tarafından Yapılması Planlanan Don- İdil (Volga) Kanal Projesinin Amaçları

Astarhan seferi, başından beri, Don-Volga kanalı projesi ile birlikte düşünülmüştü. Seferin planı; evvela Azak denizine dökülen Don ile Hazar denizine dökülen İdil (Volga) nehirlerinin arasındaki en yakın mesafeden bir kanal açılarak ordu, Karadeniz'den Azak denizine, oradan Don suyuna sonra küçük gemilerle İdil'e geçilip Astarhan'ı aldıktan sonra Hazar Denizi'ne çıkacaktı.²⁸³ Böylece Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan Astarhan Hanlığı'nı Osmanlı egemenliğine alarak hem İdil (Volga) boyundaki hanlıkları hem de Türkistan'a (Orta Asya'ya) giden ticaret yollarını kontrol etmek mümkün olacaktı.²⁸⁴

İki nehir arasında bir kanal açmak ve Astarhan'ı zaptetmek suretiyle bu yoldan İran seferleri için faydalanmak düşüncesi mühim rol oynuyordu; çünkü o zaman devlet için en büyük bir mesele, Gürcistan, Azerbeycan, Şirvan üzerinde İran'la olan rekabet idi. Sokollu, rakiplerine karşı teşebbüsü en ziyade bu cihetten müdafaa edebilirdi.²⁸⁵ Ayrıca, Astarhan, İran tüccarlarını mallarının dünya pazarlarına çıkardığı bir kapıydı. II. Selim, Astarhan'ı ele geçirerek İranlı tüccarların tek çıkış yolu olan Astarhan yolunu onlar için kapatacağını ve böylece İran Şahı'nı da zor duruma düşüreceğini düşünüyordu.²⁸⁶ Başka bir amacı da İpek Yolu ticaretini canlandırmak ve İran ile yapılan savaşlarda donanmadan yararlanma ve Türkistan'daki Türk hanlıklarıyla irtibat sağlamaktı.

3.2.3. Osmanlı'nın Don- İdil (Volga) Kanalı Girişimi (1569)

1568'de Osmanlı sekiz yıllığına İmparator Maksimilian ile barış anlaşması imzalamıştı. İran elçileri de eski şartlarda barış anlaşmasının süresinin uzatılmasını istiyorlardı. Böylece Osmanlı Devleti, bu tarihte neredeyse bütün dış sorunlarını

²⁸³ Kılıç Belguzar, **Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki İlişkiler (1500-1598)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1993. Bkz. Münecim Baş, Ahmed b. Lutfulluh; Sahaifu'l-Ahbar (trc. Nedim Ahmed), I- III, İstanbul, s. 522.

²⁸⁴ Hür Ayşe / Radikal, **Don-Volga Kanal Projesi**, 30 Ağustos, 2015.

<http://gpmoskovyanotlari.blogspot.com.tr/2015/08/don-volga-kanal-projesi.html>

²⁸⁵ Inalcık H., ss. 373-374.

²⁸⁶ Kamalov İ., s. 5.

çözmüştü.²⁸⁷ Bu seferin düzenlenmesi için daha uygun bir zaman bulunamazdı. Nitekim seferin en büyük taraftarlarından vezir Sokollu, bütün bu hususları ileri sürerek Sultan Selim'i sefere çıkmaya ikna etmiştir.²⁸⁸

1569 yılında Sokullu Mehmet Paşa tarihte geçen adıyla “Astarhan (Ejderhan)²⁸⁹ seferi” için hazırlıkları başlattı. Kefe'ye²⁹⁰ mühendisler ve ustalar gönderilip yeni bir donanma inşa edildi.²⁹¹ Kefe beyi Kırım Hanı ile müşavere ederek Astarhan'ın fethi için neler yapmak lazım geldiğini ve nelere ihtiyacı olduğunu bir defter halinde İstanbul'a bildirmişti.²⁹² Sokullu Mehmet Paşa Don-İdil (Volga) kanal projesine çok önem veriyordu. Çünkü bu proje yukarıda bahsettiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun cihan hakimiyeti bakımından çok mühim idi.

Sokullu Mehmet Paşa 976 (1568) senesinde Kanal açma çalışmalarını yürütmek amacı ile o havaliyi iyi tanıdığından dolayı Şikkı Sâni Defterdarı Çerkes Kasım Paşa'yı Kefe sancak beyliğine tayin etti.²⁹³ Ancak bu plan, Kırım Hanı Devlet Giray'ın hoşuna gitmemişti. Çünkü Kırım Hanı her ne kadar Ruslarla bölgede nüfuz kazanma mücadelesini devam ettirse de Osmanlı'nın Astarhan'a yapacağı bu seferin bölgede Osmanlı'nın etkisini daha fazla artıracığından ve Kırım'ı bir vilayet durumuna düşüreceğinden endişe etmişti.²⁹⁴ Devlet Giray, sultanın sadece kendisine yardım olarak küçük bir yeniçeri birliği göndermesini istiyordu. Böylece hem Rusları mağlup edip hissetmeye başladığı tehlikeyi ortadan kaldırmayı, hem de Astarhan'ın doğrudan Osmanlı'ya bağlanmasını engellemeyi düşünüyordu.²⁹⁵ Ancak durum, Devlet Giray'ın planladığı gibi olmadı. Bütün ordunun başına Kefeli Kasım Paşa'nın getirildiği gibi, Kırım Hanı Devlet Giray'a da Kefeli Kasım Paşa'ya itaat ve yardım etmesi emredilmişti.²⁹⁶ Kırım Hanı'nın artık geri adım atma şansı yoktu.

²⁸⁷ Kamalov İ., s. 6.

²⁸⁸ Kamalov İ., s. 6. Bkz. Âli, Künh ül-Ahbar, ss. 59-62.

²⁸⁹ Vesikalarda seferin resmi adı “Ejderhan seferi,,dir.

²⁹⁰ Kefe Eyaleti veya Kefe Beylerbeyliği, Kırım Hanlığı'nın güneyinde bulunan bir eyalet. 1568 yılında kurulmuş, 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması ile eyalet Kırım Hanlığı'na verilmiştir.

²⁹¹ Ayşe Hür. **Don-Volga Kanal Projesi**. 30 Ağustos 2015.

<http://gpmoskovnotlari.blogspot.com.tr/2015/08/don-volga-kanal-projesi.html>

²⁹² İncalcık H., s. 374.

²⁹³ İncalcık H., s. 374. Bkz. Peçevî , 1, 468; Refik, VIII, 3-4 .

²⁹⁴ İncalcık H., s. 367.

²⁹⁵ Kamalov İ., s. 6.

²⁹⁶ Kamalov İ. s. 6.

Astarhan seferi ile ilgili bilgi içeren mühime defterlerinde Osmanlı askerlerinin sayısı belirtilmemektedir.²⁹⁷ Sefere katılan Osmanlı ordusunun sayısı hakkındaki rivayetler çok farklıdır. A. N. Kurat'ın değişik kaynaklara göre verdiği bilgiler, sefere 15 bine yakın Türkün, 40-50 bin Kırımlının, 20-30 bin kadar da Nogayın katıldığını yazmaktadır.²⁹⁸ Hammer de Nogayları katmadan sefere 10 bin yeniçerinin, 20 bin süvarinin ve 30 bin de Kırımlının katıldığını ileri sürmüştür.²⁹⁹ Peçevi, ancak sultanın hana bütün askerleriyle sefere katılmasını emrettiğini ve kanal kazma sürecine 30 bin Nogayın katıldığını yazmaktadır.³⁰⁰ Rus elçi Novosilytsev'e göre Kırım Tatar askerleri de dâhil olmak üzere Osmanlı ordusu 80 bin askerden oluşmuştu.³⁰¹

Kefe'ye donanma ile, büyük muhasara topları, çapa, kürek, külünk gibi pek çok kazı aletleri gönderildi.³⁰² Aynı zamanda Çerkes kabilelerine bu arada Jana beylerine ve Terek hakimine padişah tarafından ayrı ayrı fermanlar gönderilerek kuvvetleri ile Kasım'ın komutası altına girmeleri emrolundu.³⁰³

Kasım Paşa gönderdiği adamlarla iki nehrin birbirine en çok yaklaştığı yeri (pere voloka) ölçtürüp iki nehir arasındaki uzaklığı altı mil olarak tesbit ettirdi.³⁰⁴ Neticede kış boyunca süren hazırlıklardan sonra Türk askerleri 1569 yılı ağustosunda Kefe'de toplandı³⁰⁵ ve burada Kırım Han'ı ordusuyla gelip bunlara katıldı. Toplar 500 kişilik bir kuvvetin himayesi altında gemilerle Azak'tan Don nehrini takip ederek çıkıyordu. Azak Kalesi hem seferin önemli bir dayanağı, hem de çıkış noktası idi.³⁰⁶

Askerin erzak ve mühimmatı Azak'ta depo edilmiş ve 40 günlük erzaklarını almalarına müsaade olunmuştu. Osmanlı ordusu büyük bir ihtiyatla ilerliyordu. Çünkü pusu kurmaya çok elverişli yerleri bulunan Don ırmağı üzerinde Kazakların ve Rus kuvvetlerinin taarruzları her an beklenmekte idi. Fakat orduyu hayrete

²⁹⁷ Kamalov İ., s. 7. Bkz. A. Bennigsen, “**Turetskiy Pohod na Astrahan v 1659 Godu Po Materialam Reestrov Vajnih Del Osmanskogo Arhiva**”, Vostochnaya Yevropa Srednevekovya i Rannego Novogo Vremeni Glazami Frantsuzskih Issledovateley, Kazan 2009, ss. 145-166.

²⁹⁸ Kurat A. N., s. 130.

²⁹⁹ Kamalov İ., s. 8. Bkz. Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, çev. M. Ata, IV, İstanbul, s. 213.

³⁰⁰ Kurat A., s. 83.

³⁰¹ Kamalov İ., s. 8.

³⁰² İncalcık H., s. 376.

³⁰³ İncalcık H., s. 376.

³⁰⁴ İncalcık H., s. 374.

³⁰⁵ Kılıç B., s. 52.

³⁰⁶ Kamalov İ., s. 7.

düşüren bir keyfiyet olarak, hiç bir taarruz olmadı ve ordu beş haftalık bir yürüyüşten sonra bütün kuvvetler, amele gurupları ve her türlü alet ve edevatiyle evvelce tesbit olunan Perevolok mevkiisine geldi. Derhal kanalın kazılmasına başlandı (1569 Ağustos başları).³⁰⁷ Kanalın kazılacağı yer, Rus elçisi Mastsev'in bildirdiğine göre "Perevolok" mevkiinde idi.³⁰⁸ A. Kurat, Don nehrinin bir kolu olan İlovlya çayı ile Volga'nın kolu Kamsyshinka çayı arasındaki Perevolok (bugünkü Volgograd)³⁰⁹ kasabasının bulunduğu alan olduğunu belirtmiştir.³¹⁰

Osmanlı için, en büyük tehlike Moskoflarla İranlıların birleşerek müşterek bir harekette bulunmaları idi. Öte taraftan Türkistan Hanı kanalın kazılmasına karşı İran Şahı'nın herhangi bir hareketine mani olacağın Padişah'a vaad etti, ama ne İran'dan ne de Rusya'dan herhangi bir tecavüz olmadı.³¹¹

H. İncalcık kanalın üçte birini kazıldığını belirtmiştir. Tamamının kazılması mümkün olduğu halde Kırım Hanı'nın çevirdiği entrikalar sebebi ile kanal kazılamamıştı.³¹²

A. Kurat, Don- İdil (Volga) kanalına ait bir takım mübalağalı fikirler olduğu kanaatindedir. O, Osmanlı kaynaklarındaki kazı için üç ay kalındığı ve üçte birinin kazıldığı fikrini kabul etmemekte ve³¹³ Perevoloka mevkiinde üç ay değil onbeş gün kalındığını söylemektedir. Gönderilen kazma ve çapa küreklerinin kale inşaatı için kullanılacağını belirtmektedir. Gemiler İdil'e nakledildikten sonra orada bir gemi inşaa edilecek ve bu kaleye konan topraklarla nehir boyunca yukarıdan gelecek Rus gemileri durdurulacak, Perevoloka'da da bir kale yapılmak suretiyle, muhtemel olan Kazak ve Rus hücumları da önlenmiş olacaktı. Şayet şartlar müsait olursa kanal

³⁰⁷ İncalcık H., s. 378.

³⁰⁸ İncalcık H., s. 374.

³⁰⁹ Kurat A.: Don ile Volga nehirleri birbirlerine yaklaştığı yerde, Rus Kozaklarının, ve belki de onlardan daha evvel başkalarının da, kayıklarını sürükleyerek bir nehirden ötekine geçtikleri biliniyor; bundan ötürü bu mahale "Perevoloka" adı verilmiştir: "sürükleyerek gemilerin geçirildiği ("voloçit" Rusça sürüklemek, taşımak kökünden gelir) mahal demektir. Kaynak: A. Kurat, s. 108)

³¹⁰ Kurat A., s. 83.

³¹¹ İncalcık H., s. 380.

³¹² İncalcık H., s. 380.

³¹³ Kılıç B., s. 54; Bkz. A.Kurat, s. 104.

kazılacaktı demektedir.³¹⁴ Belirtmek gerekir ki bu fikiri sadece A. N. Kurat savunmaktaydı.³¹⁵

Peçevî güvenlik, iâşe ve araç-gereç bakımından hiçbir eksik yokken, Tatarların asker arasında, bölgenin kışının üç ay erken geldiği ve dayanılmaz soğuklarda çalışmanın mümkün olmayacağı yönünde bir dedikodu yaydığını ve bunun sonucunda askerlerin memleketlerine döndüğünü söylemiştir.³¹⁶ Çünkü o, Osmanlı ordusunun karadan ve denizden Kıpçak Bozkırı ve Şirvan taraflarına gidip gelmesinin Tatarları gözden düşürüp hanlığını tehlikeye atacağına inanıyordu.

Sonunda Astarhan Tatarlarından murahhaslar gelerek Kasım Paşayı, gemileri İdil'e (Volga'ya) geçirmekten ve kanal teşebbüsünden vazgeçirdiler ve süratle Astarhan üzerine yürümeğe ikna ettiler.³¹⁷ Osmanlı-Türk kuvvetlerinin Astarhan'a yaklaşımları üzerine yalnız İdil'in batı (sağ) tarafındaki Nogay urugları değil hatta Rus taraftan İsmail Mirza'nın oğullarının ve torunlarının dahi Türklere katılacakları teminatının verildiği sanılmıştı. Bu tür vaadlere bakılırsa Türklerin İdil boyuna yaklaşımları üzerine Kazan ili dahil bütün İdil Boyu, ahalisi Ruslara karşı ayaklanacak ve Türklerin oraları zapt etmeleri içten bile olmayacaktı.³¹⁸ Böylece, Kasım Paşa, Astarhan üzerine gitmek için topların ve mühimmatın yüklü bulunduğu gemileri, vaktiyle İstanbul Fatih'i II. Mehmet'in yaptığı gibi, karada kızaklara yürütmek ve İdil'e (Volga) geçirmek istedi.³¹⁹

Kasım Paşa ordusuyla Eylül ortalarında şehre yaklaştığı sıralarda Ruslar eski Astarhan'ın güneyinde yeni bir kale yapmışlardı. Kasım Paşa iyi silahlı muhafız askerleri ile takviye olunmuş bir müstahkem kaleye kışın da yaklaşması sebebi ile taarruz'a cesaret edemedi. Eski Astarhan'da bir istihkam kurup kışlaya Kırım Hanı'nı da geri göndermeye karar verdi. Ancak bu karara asker razı olmamış, erzak da azaldığından karışıklık meydana gelmiş, derken çok miktarda Moskof ve İran

³¹⁴ Kılıç B., s. 55; Bkz. A.Kurat, s. 104-105.

³¹⁵ Kılıç B., s. 54;

³¹⁶ Hür Ayşe / Radikal. **Don-Volga Kanal Projesi.** 30 Ağustos 2015. <http://gpmoskovnotlari.blogspot.com.tr/2015/08>. Bkz. Peçevî, s. 470;

³¹⁷ İnalçık H., s. 382; Bkz. Solovyev. **İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremön**, VI, St. Petersburg.s. 220.

³¹⁸ Kurat A., s.101.

³¹⁹ İnalçık H., s. 380.

askeri gelmekte olduğuna dair söylenti çıkmış, bunun üzerine Kasım Paşa Kırım Hanı ile birlikte acele çekip gitmişlerdi (20 Eylül 1569).³²⁰

Kasım Paşa Astarhan'dan 60 km. uzaklaşmıştı ki İstanbul'dan pâdişahın bir fermanı geldi. Burada padişah Astarhan'ın önünde kışlasını emrediyor, ilkbaharda kendisine yardım olarak kuvvetli bir ordu gönderileceğini ve Moskofları meşgul etmek için Kırım hanı ile damadının (Piyale Paşa) Rus üzerine yürüyeceğini bildiriyordu.³²¹ Ancak Kasım Paşa ve askerleri, çoktandır şehirden uzaklaşmış bulunuyor, memleketlerine sağsalim ulaşmaya çalışıyorlardı. Şüphesiz baharda yeni bir sefer düşünülüyordu ama ordu döner dönmez, Azak depolarında büyük bir yangın çıkması ümitleri suya düşürmüştü.³²²

Geri çekilirken özellikle Türk askerleri büyük zorluklar yaşadılar. Astarhan ile Azak arasındaki mesafe 700 kilometre olup bunun büyük kısmı çöl ve geçilmesi zor bir saha idi. Kırımlılarla Nogaylar bu bölgeleri daha iyi bildiklerinden ve bu şartlara alışık olduklarından asıl zorluğu Türk Ordusu çekmişti. Novosilytsev'e göre askerlerin ancak 1/4'ü sağ dönmüştü.³²³ Novosilytsev'in raporunda, Osmanlı Devleti'nin tarihinde böyle kötü bir seferin daha olmadığını ve Türklerin kendi sultanlarını bu seferdeki başarısızlık yüzünden "bedbaht" olarak nitelendirdiklerini belirtmektedir.³²⁴ Böylece büyük gayret ve masraflarla girişilen kanal projesi ve Astarhan seferi hezimetle sonuçlanmıştır.

Bundan sonra Sultan, Yemen'de çıkan isyanları bastırmakla meşgul olmuştu.³²⁵ Türk makamlarınca Don-İdil (Volga) kanalı projesinin unutulmasına, İdil Müslümanlarının yardım dileyen mektuplarına karşı sessiz kalınmasına, dolayısıyla Rusya'ya karşı bir daha ciddî tepki gösterilmemesine ve önleyici tedbir alınmamasına sebep olmuştu. Her ne kadar Osmanlıların bu seferi tekrarlama gibi bir düşünceleri olsa da ikinci bir Astarhan seferi yapılamamıştı. A. N. Kurat'ın da

³²⁰ İncalcık H., s. 382

³²¹ İncalcık H., s.382. bkz. N. A. Smirnov, Rossiya i Turtsiya v XVI-XVII Vekah, s. 114.

³²² İncalcık H., s.382.

³²³ Kamalov İ., s. 10. Bkz. Novosilytsev'in Raporu.

³²⁴ Kamalov İ., s. 10. Bkz. Novosilytsev'in Raporu.

³²⁵ İvanov N. A., **Osmanskoye Zavoyevaniye Arabskih Stran 1516-1574**, Moskova, 2001, ss. 97-128.

belirttiği gibi bu gidiş, Türk askerleri için son gidişti. Çünkü bundan sonra Osmanlı - Türk kıtaları bir daha İdil (Volga) boyuna ayak basamamışlardı.³²⁶

Don- İdil (Volga) Kanalı'nı açmak, o da 16 yıl süren çabalardan sonra, 1953 yılında Osmanlı'dan farklı iki noktadan yürütülen 5 yıllık kazı çalışmasının ardından, SSCB'ye nasip oldu.

3.2.4. Don-İdil (Volga) Kanal Projesi'nin Başarısızlığa Uğrama Sebepleri

Don-İdil (Volga) Kanal Projesi'nin başarısızlığa uğramasının çeşitli sebepleri vardır. H. İnalçık ve A. Kurat, Astarhan Seferi'nin başarısızlığa uğramasında Kırım hanının etkisi büyük olduğunu söylemektedir. Ancak, Kanal projesi ve Astarhan Seferi'nin başarısızlığa uğramasında tek sebep elbette Kırım hanının çevirdiği entrikalar değildi. Herşeyden önce sefere geç başlanmıştı, (15 Ağustos) arazi ölçümleri iyi yapılamamıştı. Bu büyük bir proje idi. Sokullu belkide bunu yeterince kavrayamadığı için büyüklüğüne uygun büyük bir ordu gönderememiş, işin başına bizzat geçmemiş veya kuvvetli bir şahsiyeti görevlendirmemişti. Teknik cephesi kadar askerî cephesi de büyük bir ehemmiyete haiz olan bu muazzam teşebbüsün, defterdârlıktan yetişme Kasım Paşa'ya verilmesini hatalı görerek; bu işe Sokullu bile yeterli değildi, bizzat II. Selim'in gitmesi gerekirdi, bu sebeple II. Selim'in de bu işte hatalı olduğu da belirtilmelidir.³²⁷

Astarhan seferinden seksen yıl sonra mevzu bahis harekâtı değerlendirip Devlet Giray Han'ın Osmanlı askerlerini korkuttuğuna ilişkin haberleri aktaran Kâtip Çelebi (1609-1657):

“Küçük adamla büyük işe başlamak doğru değildir. Anlatılan işe bir padişah varup başlasa ancak üstesinden gelir. Bu soy işler himmet sahibi padişah işidir, vezirler ve serdarların işi değildir”

demek suretiyle Don-İdil Kanalı Projesi ve Astarhan Seferi hakkında mühim bir değerlendirmede bulunmuştur.³²⁸

M. Saray kanal projesinin başarısızlığa uğramasını şöyle açıklamıştır:

³²⁶ Kurat A. N., s. 136.

³²⁷ Kılıç B., s. 56.

³²⁸ Acar Serkan, **Kırım Hanı Devlet Giray'ın 1571 Rusya Seferi Ve Moskova Yangını**. Karadeniz Araştırmaları, Güz 2013, Sayı 39, s. 97.

*Osmanlı İmparatorluğu'nun iç meseleleri ve bu arada genç padişahın gözüne girerek vezîr-i âzam olmak isteyenlerin çevirdikleri entrikalar, Sokullu'yu İstanbul'da kalmaya ve bu mühim projeyi gerçekleştirecek sefere Kefe Beylerbeyisi Kasım Paşa'yı göndermeye mecbur bırakmıştır. Oysa Kefe Beylerbeyisi, bir Osmanlı müellifinin dediği gibi, böyle bir seferi başarıyla sonuçlandıracak ehliyet ve yaradılıştta değil idi*³²⁹.

1567 yılı sonu ve 1568 başlarının İstanbulda üzerinde durulmağa başlanan bu "Astarhan seferi'nin alındığı taktirde:³³⁰

1. Astarhan (Ejderhan) gibi ekonomik ve stratejik önemi haiz bir yer Osmanlı idaresi altında konulmak süretiyle, birçok maddi menfaatler sağlanacağı gibi, Astarhan (Ejderhan) civarının elde bulundurulması sureti ile Türkistan hacılarının rahatlıkla gidebileceği bir yol temin edilmiş olacaktı;

2. Bu Kanal ile, İran'a karşı savaşan Osmanlı kuvvetlerinin mühümmat, cephane ve zahireleri kolayca sağlanabilecek, ve neticede İran'ın mağlubiyetine imkan verecekti, etrafa bulunan Şirvan, Karabağ ve Gürcistan'nın tamamı kolaylıkla feth edilebilecekti.³³¹ Türkistan'a ulaşmak için Karayoluna bir de deniz yolu eklenerek aradaki İran engelinden kurtulunacaktı. Bu kanal yolu ile, aynı zamanda, Astarhan ile ticaret bağları da kurulabilecekti.³³² Osmanlı Devleti bu proje ile İpek yolunu canlandırmayı ve ekonomik durumu düzeltmeyi amaçlamıştır;

3. Rusların Türk-İslam ülkelerine yayılışları durdurulacaktı; Bu ülkeler ile Osmanlı Devleti'nin doğrudan irtibata geçmesi sağlanacaktı; Kazan ülkesi Rus tahakkümünden kurtararak, Kırım Han'na verilecekti;

Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi çeşitli nedenlerden dolayı Osmanlı Devletinin İdil boyunda yeni bir Müslüman - Türk devleti kurma arzuları boşa çıkmıştı.

³²⁹ Saray M., ss. 7-8.

³³⁰ **Don-Volga Kanalı.** <http://www.tarihin.com/tarihi-projeler/don-volga-kanali.html>

³³¹ Kılıç B., s. 50,

³³² Kurat Akdes Nimet, **Türkiye ve İdil Boyu (1569. Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1966, ss. 102-103.

3.3. OSMANLI DEVLETİ İLE KAZAK HANLIĞI ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER (XVIII. YY)

XVIII. yüzyılda bir yandan Müslümanlar duraklamaya başlamış, diğer yandan Batı’da ve Rusya’da, doğuya doğru genişleyen sömürgecilik ve dünyaya hâkim olma anlayışı gittikçe artmıştır. Asya’nın merkezinde bulunan hanlıklar dahil olmak üzere Müslüman dünyasında birçok devlet Avrupa’ya ve Rusya’ya bağımlı olarak siyasi varlığını devam ettirmiştir.³³³ Tarihe baktığımızda bu koşullar altında Osmanlı İmparatorluğu ile Türkistan Hanlıkları arasında, özellikle Kazak Türkleri ile aktif bir siyasi ve diplomatik bağlantı olmadığını görmekteyiz.

Osmanlı-Kazak münasebetlerinin XVIII. yüzyılda sınırlı bir düzeyde kalmasının en önemli sebebi iki devletin karasal sınırı olmayışı ve uzaklığıdır. O dönemlerdeki siyasi olaylardan dolayı, devrin ulaşım imkanlarının yetersiz olması, arada ulaşımı ve haberleşmeyi güçleştiren İran ve Rusya gibi devletlerin bulunması, bu devletlerin politikalarının Osmanlı Devleti ve Kazak Hanlığı ile çatışması siyasi, askeri, ticari ve kültürel ilişkilerin maalesef önünü tıkamıştır. Fakat yine de arşiv belgeleri bize bu ilişkilerin tamamen yok olmadığına dair deliller sunmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde birçok belge bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti ile Kazak Hanlığı arasındaki ilk siyasi münasebetlerin XVIII. yüzyılda başladığı görülmektedir. Kazak Türkleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkileri ayrıntılı olarak ele almadan önce, konunun daha iyi ortaya konabilmesi bakımından Kazak-Kalmuk ilişkileri hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

3.3.1. XVIII. YY. Kazak-Kalmuk İlişkileri

XVIII. yüzyıl Kazak Hanlığı’nın bağımsızlığını yitirme noktasına geldiği bir dönem sayılmaktadır. Bu dönemde Kazakların Kuzey’de Çarlık Rusya’nın işgali,

³³³ **History of Central Asia in Ottoman Documents.** Volume I. Political and diplomatic relations (2011). Samarkand: IICAS, STA.s. 11.

Güney-Dogu'da Çin'in desteği ile güçlenmiş olan Moğol asıllı Kalmuk³³⁴ baskısının en üst noktaya eriştiği bilinmektedir.

Kalmuklar, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren bulundukları bölgelerden batıya kayarak Özbek hanlıklarına saldırmışlar, Kazak steplerini işgal etmişler, daha sonra da Hazar'ın kuzeyinde Emba Nehri ile Volga Nehri arasındaki bölgelere yayılmışlardı.³³⁵ Kalmuklar bilhassa Eyüge (Ayuka) Han (1670-1724) zamanında Kazakları son derece rahatsız etmişlerdi. Eyüge, tâkip ettiği çok yönlü siyaset ile Kazak toprakları üstünde Kalmuklar'a vatan edinme imkânı sağlamıştı. Ne var ki, Kalmuk lideri Eyüge bununla da yetinmiyordu. Kazaklar karşısında devamlı saldırganca bir tutum ve hareket içerisinde oluyordu. Zayıf duruma düşen Kazaklar ise büyük kayıplara uğruyorlardı. Öyle ki, Kazak halkı parçalanmak ve yok olmak tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı.³³⁶ Bu dönemde Çin ve Rusya tarafından Kalmukların her hareketinin dikkatli bir şekilde takip edildiği görülmektedir.

Kalmuklar silahlarını Rus Zelenovski imalatçısının yardımıyla yeniledi ve muntazam silahlanmış kalabalık ordusuyla Kazak ülkesine birkaç kez baskın düzenleyip (1687-1694, 1711-1712, 1714-1717'de) Kazaklara asırlarca izi silinmeyecek derecede ağır kayıplar verdirdi.³³⁷ Özellikle Kazak Hanı Tевке Han'ın (1710/15) ölümü ardından Kazakların her yönden düşman saldırısına uğradığı görülmektedir.³³⁸ Bu da Kazakların güçsüz düşmesine yol açmıştır. Tевке Han'dan sonra kaynakların pek çoğunda Gaib (Qayıp) Muhammed Han'ın³³⁹ (1715-1718) hanlık makamına geçtiği yazılmaktadır. Ancak Gaib Han zamanında hanlığın merkezi otoritesi tekrar zayıflamış ve Kalmuk saldırıları devam etmiştir. Kazak ordusu, Kalmuklar karşısında başarı elde edememişlerdir. Yaklaşık 86 yıl süren, birçok insanın hayatına malolan, sıkıntıya, ıstıraba ve büyük sayıda geçim kaynağı

³³⁴ Kalmuklar (Kalmak, Cungarlar, Oyratlar), Moğol ordusunun sol kanadını oluşturan, Batı Moğol halkı.

³³⁵ Andican, A. Ahat, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, Doğan Egmont Yayıncılık. I. Baskı, İstanbul, 2009, s. 191.

³³⁶ Saray M., **Kazak Türkleri Tarihi "Kazakların Uyanışı"**, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1993, s. 22.

³³⁷ Kasimbaev C., **Congar-Kazak Tartısındaki Sayasi cane Askeri Maseleler**, Kazak Tarihi, Sayı: 2, 1993, s. 26.

³³⁸ Nahide Ş., **Kazak (Tarihi ve araştırmaları)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 124.

³³⁹ Gaib Han Devri (1703/1710-1715-1718)

hayvan sürülerinin telefine yol açan bu ölüm - kalım savaşı, Kazakları bir çare aramaya zorlamıştır.³⁴⁰

Kalmuklar, XVIII.yüzyılın başlarında hakimiyetlerini koruyabilmek için hem Rus çarına hem de Osmanlı padişahına elçiler göndererek, onların himayesini temine çalışmışlardır.³⁴¹ Nitekim, Kalmuk lideri Ayuka Han 1690 senesinde, Sizyem Han ve birkaç yıl sonra da Muhammed Sâlih adlarında iki elçisini İstanbul'a göndererek Osmanlı Pâdişâhına "kulluğunu" arz etmiştir. Osmanlı hükümeti Ayuka'nın elçilerine verdiği cevapta, Kırım Hanı ile iyi geçinmesi hâlinde Padişah'ın Kalmuk liderini kulluğa kabul edeceğini bildirmiştir.³⁴² Bir müddet sonra (1710'da) Kalmuk Hanı Ayuka, Pehlivan-Kulu adında yeni bir elçi göndererek kendisine gösterilen teveccühe teşekkür etmiş ve Moskov'un taht-ı kahrında olan Aşte (Başkird) kavmi ile itifak yaptığını ve bundan böyle Moskofluya karşı mücadele edeceklerini bildirmiştir.³⁴³ (Ek.2) Elçi Osmanlı Sultanı III. Ahmed tarafından iyi karşılanmış, gerektiği gibi ağırlanıp, yolcu edilmiştir.

3.3.2. Osmanlı Devleti İle Kazak Hanlığı Arasındaki İlk Münasebetler

Kalmuk Hanı'nın Osmanlı başkentiyle başlayan bu ilişkisi, çevredeki Kazak Hanlarını büyük ölçüde rahatsız etmiş görünmektedir. Kalmuk Han'ın hem Rus hem de Osmanlılar nezdinde hareketlerini meşrulaştırma girişimine Kazak Hanı Gaib Muhammed tepki göstermiş ve Seyyid Muhammed-Kulu Bek isiminde bir elçisini İstanbul'a göndererek Osmanlı Devleti ile irtibata geçmiştir. Dolayısıyla bu siyasi olay iki devlet arasındaki ilk diplomatik ilişki olarak sayılmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki vesikalarda da görüleceği üzere Kazak Hanı Gaib Muhammed'in Osmanlı Sultanı III Ahmet'e gönderdiği namede Ayuka Han'ın iki yüzlülük yaptığını, Moskova'yla birleşerek Müslümanlara karşı

³⁴⁰ Hayit B., **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 27.

³⁴¹ Donnelly A.S., **The Russian Conquest of Bashkiria (1552-1740)**, Londra, 1968, s. 47, 105; M. Saray, 2017, s.13.

³⁴² Silahdar, M. Silahdar Harihi- On Yedinci Asır Saray Hayatı. Ankara: Akba Kitabevi, 1947, s. 707; Saray M., **Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875). 2. Baskı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 13.

³⁴³ BOA. **Nâme-i Hümayûn Defteri**, nr. 6, 201-202, M. Saray, 2017, s. 13.

savaştığını ve bu nedenle kendisinin Kalmuk Hanı üzerine iki kez cezalandırma seferi yapmak zorunda kaldığını gönderdiği mektupta belirtmiştir:

“Bu bende-i muhakkarın acz ve niyaz cihetinden sâhib-i merhamet ve şefkat olan veliyy-i ni’ammı sahib-i devlet hazretine sad taksîr ile arzı budur ki: Ol zamandaki Eyüğe-i bed kul ve bed kirdârın elçisi Âsitâne-i Sa’âdete geldi. Ve Eyüğe’nin ubûdiyetini arz idüp gitmiş idi. Elçi-i mezbûr mektûb-ı şerîfi Eyüğe’ye (Ayuka) irişdirdi. Ol vakitte Kazak hânı Gâib Muhammed Hân’ın ve İstek ve Karakalpak’ın elçileri Eyüğe yanında idiler. Ve Gâib Muhammed Hân’ın elçisi ol mektûbun haberini Gâib Muhammed Hân’a irişdirdi. Ve mâbeynde bir kaç vakit geçmedi ki Eyüğe-i bî-dîn bed-ahdlık idüp Rus ile Nogay’a çapul eyleye. Ve onun bu çapul kasdını bizim hacılarımız ki Heşterhân tarafından geldiler. Gâib Muhammed Hân’a vukû’u üzre haber virdiler. Gayret-i dîniyye el el verüp iki def’a Eyüğe’ye çapul idüp kılâl ider ve Âsitâne-i Sa’âdet’e rûy-ı niyâz sürüp bu bendeyi gönderdiler ki çünkü ol kâfir-i bî-dîn olan Eyüğe (Ayuka) kendü ahdi üzerine sâbit olmayup hılâf-ı ahd eyledi. Ve bu bendeye fermân oldu ki ben dahı Tatar Hân biraderim gibi halka-i ubûdiyeti gûş-ı hûşuma takup cân-ı dilden uğur-ı hümayûnda tîğ-ı İslâm’ı uram. Zira ki şehin-şâh-ı âlemdir ve ol âlî-câhın fermân-ber-dârlığın itmek dilerim. Ve nâme-i şerîf-i tûtyâ-yı dîde eylerim deyü Gâib Muhammed Hân lisânen tefhîm eylediler. Ve bu bende bu hıdmete me’mûr oldum deyü takrîr eyledi. Ve inşâ’a’llâhü te’âlâ bu taraftan avdet itdüğünde vilâyetin cânibine kangı yoldan azimet idersin deyü kendüye suâl olundukda evvelden Bağdâd yoluyla gelmişidim, yine Bağdâd yolu üzerinden giderim deyü cevâb eyledi.”³⁴⁴ (Ek. 3)

Kazak hanının dileği, Kalmukların Osmanlı düşmanı olduğunun kabul edilmesi ve Osmanlı’ya tabi olan Kırım hanının da Kalmuklar üzerine sefer yapmasıdır. Aslında Gaib Muhammed Han, Kalmukların Osmanlı Devleti’yle iyi ilişkiler içerisinde olduklarını bildiği için, onlar üzerine yaptığı seferlerin bir zorunluluk gereği olduğunu Osmanlı Sultanına anlatmak istemektedir.³⁴⁵

Gaib Muhammed Han’ın elçisi Seyyid Kulu Bahadır Han, 1713 yılının Ağustos ayında Osmanlı başkentine gelmiş ve beraberinde getirdiği Kazak Hanı Gaib Muhammed Han tarafından padişaha gönderilen kıymetli kumaş ve atları takdim etmiştir.³⁴⁶ (Ek.4) Sunulan hediyeler bir tablo halinde aşağıda verilmektedir.

³⁴⁴ BOA, *Nâme-i Hümayun Defteri*, 6/184; *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 70. Ankara, 2005, ss. 67-68.

³⁴⁵ BOA, *Nâme-i Hümayûn Defteri*, Nr. 6, s. 184. Ankara, 2005, s. 65, Andican A. Ahat, ss. 191-192.

³⁴⁶ BOA, *Name-i Hümayun Defteri*, 6/186.

Elçi Osmanlı Sultanı III. Ahmed tarafından iyi karşılanmış, gerektiği gibi ağırlanıp, yolcu edilmiştir³⁴⁷ ve geldiği gibi Bağdad güzergâhını kullanarak ülkesine geri dönmüştür.

Tablo 1: Kazak Hanı Gaib Muhammed Han tarafından Padişah’a hediye edilen kumaş ve atların listesi (Ek.5)

Put a dar sefid donluk	Likavri çob dar sefid	Anberî zerd	Ağabânû-yı sefid	Put a dar sefid
3	3	3	3	3
Al çapkun re’s	Kır çapkun re’s	Kula çapkun re’s	Demür çapkun bârgir re’s	Def’a al bârgir re’s
1	1	1	1	1

Kaynak: BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, 6/186.

XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde Rusya, Başkurt Türklerinin yaşadığı bölgeleri işgal edip Kazak Hanlığı’nın sınırlarına dayanmıştı. Diğer taraftan 1711 yılında Osmanlıların galibiyetiyle sonuçlanan “Prut savaşı”, Osmanlı Devleti’nin itibarını bir hayli artırmış, Kazak hanlarında azılı düşmanları olan Rusya’ya karşı Osmanlı’nın koruyucu olabileceği inancını güçlendirmişti.³⁴⁸ Rusya baskısından korunmak için Gaib Muhammed Han, 1715 tarihinde Kurban Bey adında yeni bir elçi göndermiştir. Gönderdiği namede Gaib Muhammed Han, Rusya tarafındaki gelişmeleri padişaha bildirmiş ve Başkurt Türklerinin perişanlığından yararlanan Rusların zulüm ile Başkurt ülkesini zarp ettiklerini, Osmanlı Devleti’nin yardımı ile bu saldırılara karşı daha etkin mücadele edeceklerini belirtmiştir³⁴⁹ Kazak Hanı mektubunda özetle şu hususlara yer veriyordu:

“Bu havâlide cereyan etmekte olan şu hususları da bilgilerinize arz etmek istedik. Bizim memleketimiz ile Moskov’un memleketi ortasında bir mülk vardır ki, ona Aşte (Baskurt) derler. Onların tamamı ehl-i sünnet’endir. Bir müddet evvel bu ülkenin perişanlığından istifade eden Moskovlu, onları zulm ederek zaptyletti. Ondan sonra bu ahâli Moskovlu’ya tâbi olarak vergi vermeğe başladı. Şimdi bu ahâli, daha çok askerle gelmiş olan Moskovlu’dan korkmaktadır. Yüzünü bizlere çeviren bu cemaate yardım etmenin dinî vecibelerimiz arasında olduğu ortadadır. Eğer sizler bize yardım ederseniz kendi mülkümüzü

³⁴⁷ BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, 6/185.

³⁴⁸ Andican A.Ahat, 2009, s. 191.

³⁴⁹ BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, Nr. 6, s. 351, Bkz. Saray M., 1990. s.12; Andican A. Ahat, s.192.

*kâfirin tasallutudan korumaya kâdir oluruz. Bu arada 'küffar-ı hâksârın bozulduğu' haberi bizlere yetiştirdi ve her tarafa ferahlık hâsıl oldu. Buna rağmen, yakınlarımızdan Kurban Bey'i sizlere gönderdik. Bu hususta emriniz ne ise, o bunları tez elden bize yetiştirsın ki ona hareket edelim.*³⁵⁰ (Ek. 6.)

Osmanlı Sultanı III. Ahmed'in, Kazak Hanı Gaib Muhammed'e gönderdiği nâme-yi hümayûn ile şu hususa dikkat çekmiştir:

*"...Kurban Beg vasıtasıyla tarafımıza bağlılığınızı bildiren nâmeniz gelmiştir. Sizin memleketiniz civarında vâki ehl-i İslâmdan Aşte (Başkird) cemaatı halen zî-kuvvet ve asker ile memlu olduklarına binaen mukaddema Moskov keferesinin istilâ eylediği kadimî memleketlerinin istihlâsı için taraf-ı emaret meablarına iltica, istimdad ve istianet eyledikleri ilâm ve iş'âr olunmuş. Husus-ı mezbur kurb-i civar-ı memleketenizde vaki umurdan olmak takribi ile devlet-i aliyye-i ebed-peyvendimizle Moskov Çar'ı beyninde münakid alan müsaiâhaya dair keyfiyâtdan olmayıp gönüllerinin istedikleri şekilde hareket etmeleri hususunda serbest bırakılmışlardır"*³⁵¹ (Ek.7)

Osmanlı başkentinden Kazak hanına gönderilen cevap, Osmanlı Devleti'nin Prut galibiyetinin rahatlığı içerisinde hareket ettiğini göstermektedir. Osmanlı yönetimine göre, Kazak Hanlığı ile Rusya arasındaki sorunlar, Devlet-i Âliye ile Rus Çarlığı arasında yapılan barış antlaşmasının kapsamı dışındadır. Dolayısıyla Kazak hanı durumun gereğine göre serbestçe davranabilir. Bu name-i hümayunun satır aralarında, Kazak hanının Rusya'yla savaşmasından Osmanlı Devleti'nin memnuniyet duyacağı izlenimi alınmaktadır³⁵². Ancak, bu dönemlerde Kazaklar, Başkurtları kurtarmak bir tarafa, kendi bağımsızlıklarını bile koruyabilecek durumda değillerdi.

Başlangıçta düşmana karşı müşterek bir cephe kuramayan Başkurtlar ve Kazaklar, Rus istilâsının acımasızlığını yaşadıkça birlikte hareket etme yollarını aramaya başladılar. Fakat, Rusların entrikalarla dolu politikası onların birlikte hareket etmelerine mâni oluyordu.

Rus Çarlığı, kendi hakimiyetini güçlendirmek, itaati altına aldığı halklara göz açtırmamak için onları birbirlerine karşı kullanmış ve birbirlerinden soyutlanmıştı. Bunun en iyi örneği 18. yüzyılın başlarında St. Petersburg'tan Rus hudut kumandalarına gönderilen şu emirden görülmektedir:

³⁵⁰ BOA. Nâme-i Hümayun Defteri, nr. 6, 351.

³⁵¹ BOA. Nâme-i Hümayun Defteri, nr. 6, 352; Bkz. Saray M., 2017, s. 14.

³⁵² BOA. Nâme-i Hümayûn Defteri, Nr. 6, s. 352; Bkz. Andican A. Ahat, 2017, s. 192.

“...şayet Kalmuklar bize karşı düşmanca tutum takınırlar ise Kırgızları onlara karşı; şayet Kırgız-Kazaklar bir şey yapacak olursa, Kalmuklar ve Başkırtları onlara karşı kıskırtıp kullanın. Böylece, Rus askerlerine gerek kalmadan, onlar birbirlerinin hakından gelirler ve daha itaatkar olurlar. Kendi aralarında düşman olan Kalmukları, Başkırtları ve Kırgız-Kazakları bundan sonra böyle yönetmeniz gerekmektedir.”³⁵³

Nitekim süreklilik arz eden bu politika sayesinde gruplar arasında birlik parçalanarak onların birbirlerine düşmeleri sağlanmıştır. Böylece, zor durumda kalan Başkırtlar ve diğer Türk hanlıkları çok geçmeden Rus hâkimiyetine girmiştir.

1718’de Kazak Hanı Gaib Hanı savaşta ölmüş, Gaib Han’ın yerine Tevke Han’ın oğlu Bolat, han seçilmiştir. Ancak onun hanlığı sözde kalmış gibidir çünkü güçlü Kazak sultanları onun hanlığını kabul etmemişler ve ona tâbi olmamışlardır. İşte bu karanlık günlerde Kazakları Kalmuk baskısından ve zulmünden kurtarmak için mücadele eden ve halkın birliğini korumaya çalışan Bolat Han da vefat edince, Kazak Türkleri yeniden Üç Orda’ya ayrılmışlardır. Bunun sonucu olarak Kazak Hanlığı küçük hanlıklara bölünmüş ve Orta Cüz’ü Semeke Han ve Küşik Han, Ulu Cüz’ü Jolbarys Han, Küçük Cüz’ü Ebu-l Hayr Han idare etmeye başlamıştır.³⁵⁴

Küçük Cüz’ün başında bulunan Ebu-l Hayr’ın, Han Rus baskısından kurtulmağa ve Kazakların bağımsızlığını korumağa çabaladığı o yıllarda Osmanlı Devletine yakınlaşmaya çalıştığı görülmektedir. Bu konuda Z. V. Togan şöyle demektedir:

“1741 yılında Ebu-l Hayr tarafından Petersburga gelen elçiler, Türk elçisini görerek Türkiye’nin, Kazakları Rus esaretinden kurtarıp kendi tabiiyetine kabul etmesi hakkında Ebulhayır Han adına müracaatta bulundular”³⁵⁵.

Ancak, bu istekleri de gerçekleşmemiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ile Kazak Hanları arasında doğrudan doğruya temas kesilmiştir. Dolayısıyla bu mektuplaşmalardan sonra iki devlet arasında diplomatik ilişki olduğunu gösteren herhangi bir belgeye rastlanmamaktadır. İlişki olduysa bile onlarla ilgili meselelerin Hîve ve Buhâra Hanları aracılığıyla olmuş olmalıdır.

³⁵³ Olcott M. B., **Kazakhstan: Unfulfilled Promise**, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.S. 2002. Bkz. K. Kesici, **Dün Bugün ve Hedevteki Kazakistan**, I. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, ss. 77-78.

³⁵⁴ Tamır F., **Kazak Hanlığı.Türkler**, VIII: 649-656, Ankara, 2002. s. 633.

³⁵⁵ Togan Z. V., **Türkili (Türkistan) ve yakın Tarihi**. Cilt I. Batı ve Kuzey Türkistan. 2. Baskı, İstanbul, 1981, s. 175.

Osmanlı Devleti Rus tehdidi ortaya çıktığı günden beri, Türkistan'daki Hanlıklara destek verme politikasını takip etmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi mesafe ve Rus baskısı buna izin vermemiştir. Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılın sonlarında Rus tehlikesini gerektiği gibi algılayamayıp, Akdeniz ve batı öncelikle bir politika izlemesi, onu doğudaki aynı soydan olan devletlerden koparıp, araya Rusya'nın girmesine sebep olmuştur.

XVIII. yüzyılda, Türkistan'daki devletlerin iktisadi ve kültürel durumunun çok zayıf olması, Mehmet Saray'ın "Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)" adlı eserinde şöyle belirtmiştir:

"..Türkistan'da kurulmuş olan bu müstakil devletlerin, iktisadi ve kültürel hayatları oldukça zayıf idi. Bunun en büyük sebebi, XVI asrın başlarından itibaren Avrupalıların deniz yoluyla Hindistan'a ve Çin'e gidebilmeleri ve Şii İran'ın, Türkistan'ı Orta-Doğu'ya bağlayan ticaret yollarını kapatması idi. Bu ise Çin ve Hind mallarının Karadeniz ve Akdeniz limanlarına ulaştırılmasından büyük ticari kazançlar temin etmiş olan Türkistan halkının gittikçe fakirleşmesine ve neticede, kültür ve medeniyet sahasında geri kalmasına sebep olmuştur. Bu fakirlik, çok geçmeden Türkistan'ın askeri gücüne de tesir etmiş ve bilhassa ateşli silahlar sahasında geri kalmasına yol açmıştır. Bu arada, Türkistan Hanlıkları'nın iye geçinmeleri için Osmanlı Devleti'nin yaptığı ikazlara rağmen, birbirleriyle kıyasıya mücadele etmeleri, kendilerini daha çok yıpratmışlar. Türkistan Hanlıkları bu vaziyette iken, iktisadi ve askeri yönden çok üstün durumda olan Rusya'nın tehdidi ile karşı karşıya gelmişlerdir.." ³⁵⁶

Yukarıda izah ettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti ile Kazak Hanlığı arasındaki münasebetler, XVIII. asrın ilk çeyreğinden başladığı görülmektedir. Bu asırda, Kalmuklar'ın yarattığı huzursuzluğa karşı duyulan husumet sebebiyle başlayan münasebetler, bilahare zuhur eden Rus tehlikesi karşısında da devam etmiştir. Rusya'nın devamlı olarak güneye yayılma siyaseti Kazak Türklerinin varlığını tehdit eder bir mahiyet kazanmıştır. Kalmuk ve Rus tehdidi Kazak ve diğer Türk hanlıklarına yöneldiği zamanlarda ise hanlıklar, Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdir. Ancak taraflar arasındaki mesafenin uzaklığından, dönemin siyasi koşullarından, devrin ulaşım imkanlarının yetersiz olmasından dolayı bu yardım gerçekleşmemiştir. Hatta, bu yardımın gerçekleşmemesinde Türkistan

³⁵⁶ Saray M., **Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**. 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 2.

hanlıklarının çeşitli sebeplerle kendi aralarında mücadeleyi sürdürmeleri de büyük rol oynamıştır. Osmanlı Sultanı, Türkistan hanlıkların birbirleriyle uğraşmaya devam ettiklerini görünce, hanlıklara olan güveni azalmıştır. Dolayısıyla bu durum ise hanlıklara yardım yollarını kapatılmasına neden olmuştur. Türk Hanlıklarının meydana gelen mücadeleler sonucunda Orta Asya topraklarında bulunan Türkistan Hanlıkları gün geçtikçe zayıflayarak, Çarlık Rusya işgali altında kalmışlardır.

Kazak Hanlığı'nın genelde ise Türkistan hanlıklarının Çarlık Rus istilasına karşı kendilerini koruyamamasının pek çok sebepleri arasında en mühimlerinden birisi, Türkistan hanlıklarının merkezi bir idareyi hakim kılacak tek bir devlet yerine, parçalanmış küçük hanlıklar şeklinde bulunmalarıdır. Arşiv belgelerinde de gördüğümüz üzere Kazak Hanlarının yardım taleplerine Osmanlı Devleti'nin cevabı, Ruslara karşı Türk Hanlarının birlikte hareket etmelerini belirtmişti. Ne yazık ki, Osmanlı Sultanının bu tavsiyesi gerçekleşmemiştir. Bu resmi temaslar Osmanlı Devleti ile Kazak Hanlığı arasındaki ilk ve son resmi diplomatik yazışmalar olmuştur.

Böylece, yüzyıllardır Rus işgali altında kalan Kazak Türklerinin siyasi nedenlerden dolayı Osmanlı Türkleriyle bağlantı kurmaları Ruslar tarafından engellenmiştir. Ancak, iki kardeş devlet arasındaki kesilen siyasi ve kültürel bağlantı SSCB yıkıldıktan sonra gelişmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE KAZAK TÜRKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

(XIX YY. SONU XX YY. BAŞLANGICI)

4.1. Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı - Kazak İlişkileri (XIX yy. Sonu XX yy. Başlangıcı)

Tarihçiler tarafından incelenmesine ihtiyaç duyulan konulardan biri de, Çarlık Rusya'nın Kazakistan topraklarını tamamen işgal ettikten sonra, Kazak halkının Osmanlı İmparatorluğu ile bağlantı kurma çabalarıdır. Bu konu ancak Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ele alınmaya başlamıştır.

19. yüzyıl, Türkistan için oldukça hareketli bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyıl, Türkistan yönetimlerinin, gerek kendi aralarındaki mücadeleler dolayısıyla birbirleriyle; gerekse ekonomik çıkar elde etmek için toprak kazanmak isteyen dünyanın büyük devletleriyle karşı karşıya kaldığı bir dönemdir. Özellikle Rusya'nın ve İngiltere'nin Asya'da nüfuz mücadelesi, bölgenin siyasi ve idari yapısını önemli ölçüde etkilemiştir.³⁵⁷

Çarlık Rusya, 1853-1856 yıllarında Kırım Savaşı'nda yenilgiye uğramasına rağmen bundan sonraki on yıl içerisinde Türkistan'ı tamamen işgal altına almış ve kendi idari teşkilatına göre yeni reformlar hazırlamaya başlamıştır. Bu nedenle Orta Asya'daki Müslüman halkların Osmanlı Türkleri ile bağlantılarını iyice kontrol altına almışlardır.

Çarlık yetkilileri, Türkistan'ın diğer ülkelerindeki yerel halkla dili, dini, kültürü benzer olan devletlerin ilişki kurmalarını tamamen yasaklamalarının protestoya neden olacağını anlamış ve bu nedenle 1869 yılında Rusya topraklarında ticaret veya diğer işlerle uğraşmış olan yabancılar için bir kanun onaylamışlardır. Bu yasalara göre Çarlık hükümeti, belirli bir düzeyde Osmanlı Türkleri'nin Türkistan topraklarına gelmelerine ve yerel halkın Osmanlı Topraklarına gitmelerine izin

³⁵⁷ Çapraz H., **Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması**, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2011, Sayı:24, ss. 51-78.

vermiştir. Bu yasal kurallara uymayan kişilerin hükümetin kararnamesiyle sınır dışı edilmesi de söz konusu olmuştur. Ancak bu kurallara rağmen 1870'te Çarlık hükümeti yetkilileri, Osmanlı Türkleri'nin Kazak bozkırlarında yaşamalarını çok tehlikeli bulmuş, yerel halkın hükümete karşı ayaklanmasına sebep olmasından şüphelenmişlerdir.³⁵⁸ Böyle bir şüphenin uyanmasının nedeni, 21 Ekim 1868 tarihinde Batı Sibiry ve Orenburg Genel Valilikleri'ne bağlı Kazak bölgelerinde yeni idari düzenleme yapılması sırasında Çarlık Rusya'nın siyasi-idari reformuna karşı Kazaklar arasında büyük ayaklanmanın patlak vermesidir. Bu olaydan sonra Çarlık Rusya-Kazak Türkleri arasındaki ilişkiler iyice gerginleşmiştir.³⁵⁹ Bu ayaklanmaya aktif bir şekilde katılan eylemciler arasında Osmanlı topraklarına göç edenler de olmuştur.

Çarlık Rusya yetkilileri, Orta Asya yerel halkının Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına göç ederek, Türk vatandaşlığını kabul etmelerine engel olmaya çalışmışlardır. Bunun bir kanıtı olarak 1864 yılında hiçbir yerden izin almadan İstanbul'a göç eden, Türk vatandaşlığını kazanmış İç Orda'³⁶⁰daki müftü yardımcısı ve aynı zamanda Kazak okullarında din bilgisi dersi veren Absattar Cabiroy'un, 1871 yılı Temmuzunda akrabaları ile görüşmek için geldiği sırada Çarlık yetkilileri tarafından tutuklanması örnek gösterilebilir. Ancak Çarlık hükümeti, yerel Müslümanların tepkisine neden olabileceği endişesiyle A. Cabiroy'un sert bir şekilde cezalandırılması yerine, İçişleri Bakanlığı'nca herhangi bir vaaz vermesini ya da propaganda yapmasını yasaklayarak 1872 yılı Ocak ayında serbest bırakılmasına karar vermiştir. Bunun yanı sıra A. Cabiroy Rusya İmparatorluğu'nun topraklarına tekrar gelmemesi konusunda uyarılmak suretiyle Osmanlı topraklarına geri gönderilmiştir.³⁶¹

O dönemdeki Osmanlı-Rus çatışmalarına rağmen, Rusya İmparatorluğu'ndaki Müslümanlar arasında Türk sultanına büyük saygı gösterilmekte ve Türk sultanı, Müslümanların başı olarak sayılmaktadır. Buhara ve Hive Kazaklarının Türk toprakları üzerinden hacca gitmeleri ve birçok din adamının

³⁵⁸ **Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (KCMDA)**, F.25, Op. 1, D. 2192, s. 4.

³⁵⁹ Kesici A. K., **Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 80.

³⁶⁰ Batı Kazakistan bölgesi.

³⁶¹ Rustemov S., **Kazak-Türk Baylanıstar Tarihınan**, Otan Tarihi, Sayı 2, 2011, ss. 44-54.

Türk sultanını halife olarak tanınması, Osmanlı Türklerine olan saygıyı daha fazla arttırmıştır. 28 Ekim 1912’de Türkistan valisi, askerî valiye yazdığı mektupta şöyle belirtmiştir:

*Balkan Yarımadası’nda son gelişmeler, dört Hristiyan müttefik devletin zaferleriyle Türk İmparatorluğu’nu sallayınca ve Türk Şeyh-ül-İslam’ın kâfirlere karşı “Kutsal Savaş” ilan etmesiyle; Türkiye dışında yaşayan milyonlarca Müslüman, Rusya Müslümanları dâhil olmak üzere; sultanın ordusunu, Müslüman dünyanın ruhani başı olarak görmektedir. Görünüşe göre mülkiyetimizde olan Türkistan’ın (Orta Asya) milyonlarca yerli halkı aktif bir şekilde Türkleri desteklemek amacıyla propaganda yaparak “Kutsal Savaş” için bağış toplamaktadır. Bu nedenle, Balkan Yarımadası’ndaki son olaylara ilgili sizin ekselanslarınızla, ilçe yönetiminin yetkilileri yerli kitlelerinin ruh haline dikkatlerini çekmelidir ve yerel Müslümanların herhangi bir tezahürü ve Türkiye’ye sempatisi hakkında acilen bilgilendirmelidir.*³⁶²

Yukarıda belirtildiği gibi Rus yetkililerin yerel Müslümanları sert bir şekilde kontrol altına aldığı görülmektedir. Türk sultanına olan saygı sadece Rusya Müslümanları arasında değil şu zamanlardaki Doğu Türkistan’da kurulmuş olan Jetişahar Devleti’nde de mevcuttur. Yedisu bölgesindeki Kazak ve Kırgızlar tarafından desteğe Jetişahar Devleti’nin yöneticisi Jakıpbek Badaulet, Türk Sultanına “Yüce Padişahımız” “Padişahların Padişahı”³⁶³ şeklinde hitap ederek; Jetişahar Devleti’nin gelecekteki mirasçısını tayin etmenin Türk Sultanına ait olduğunu belirtmiştir. Jakıpbek’in topçuları Osmanlı Ordusu’nun kıyafetlerine benzer giyinmişlerdir. Savaşçılarına askeri disiplini ve top atmaya öğreten de Ali adlı Türk asker olmuştur.³⁶⁴

Rusya Müslümanlarının Türk sultanına gösterdiği saygıyı Çarlık Rusya 1877-1878 Rus-Türk Savaşı esnasında çok net bir şekilde anlamıştı. Rus kaynaklarına baktığımız zaman savaşın başlangıcında Türk asker ve yöneticileri Kafkaslardaki

³⁶² KCMD Arşivi, F. 145, Op. 1, D. 884, s. 60

³⁶³ Belgelerle Osmanlı – Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar), Başbakanlık Basımevı, Ankara, 2004, ss. 94-100.

³⁶⁴ Rustemov S., Kazak-Türk Baylanıstar Tarihınan (XIX. gasırın sonı - XX. gasırın bası). Ş.Ş. Valikhanov adlı Tarih ve Etnoloji Enstitüsü, 2010. <http://edu.e-history.kz/en/publications/view/147>

Müslüman din adamları arasında hızlı bir şekilde bağlantı kurmaya çalışarak, Kafkas Müslümanlarını Ruslara karşı “isyan”a teşvik etmişlerdi.³⁶⁵

1876 yılı Temmuzunda İçişleri Bakanlığı Kazak bölgelerindeki yetkililere özel bildiriler göndermişlerdi. 24 Ağustos 1876’da Orenburg Genel Valisi, Torgay Bölge Valisi’ne gönderdiği mektupta şöyle ifade etmektedir:

*“Geçen temmuz ayında verilen bilgilere göre, Konstantinopol Müslüman din adamları ile Rusya Müslümanları arasındaki teması güçlendirmek için zihinlerini heyecanlandıracak dini fanatizmi uyandırmaya gayret gösteriyorlar. Müslüman nüfusunun arasında Türk ajanlarını gözlemlemek neden önerildi? Bu emirlere dayanarak Orınbor bölgesinde üç Türk gözaltına alındı. Tam olarak, Orınbor’da, Turgay Eyaletinin İles ilçesinde, Ufım Vilayetinin Menzilin İlçesinde ve diğer ikisi Türkistan Genel Valiliği’nde yakalandı.”*³⁶⁶

Böylece, Osmanlı Türkleri yerel halkla bağlantı kurarken çok dikkatli olmaları noktasında uyarılmıştır. Bu talimattan sonra Rus yetkilileri acil bir şekilde ticaret ve başka işlerle uğraşmakta olan Osmanlı Türkleri’nden şüphelenerek derhal gözaltına almaya başlamışlardır. Osmanlı tarafından gizli göreve gönderilenler (Türk ajanların) iyice dikkate alınmalıdır şeklinde, Çar II. Aleksandr’ın emri ile sıkı bir kontrol altına alma işlemi başlatılmıştır.³⁶⁷

Bu işlem sırasında yerel Rus otoriteleri, Orta Asya bölgelerine birkaç sene önce gelmiş ve yasal kurallarına uygun olarak tescilden geçen, çeşitli işle uğraşmış Osmanlı Türkleri’nin Rusya İmparatorluğu tarafından sürgün edilme işlemlerini başlatmışlardır. Örneğin, 7 Eylül 1876’da Türk vatandaşı Şeyh Ali Muhammed, Davut adlı oğluyla birlikte İç Orda’da tutuklanarak, Türk topraklarına geri gönderilmiştir.³⁶⁸

Buna benzer bir örnek de Aktobe³⁶⁹ bölgelerinde gerçekleşmiştir. Astarhan’da kitap satın alıp, bu kitapları Kazak köylerini dolaşarak satan Türk vatandaşı Hafız Hüseyin’den şüphelenen yerel yetkililer onu tutuklayarak Osmanlı topraklarına geri

³⁶⁵ Edit. I. I. Rostunova, **Russko-Turesskaya Voina 1877-1878 yy**, Voenizdat Yayınevi, Moskova, 1977, s. 60.

³⁶⁶ **KCMD Arşivi**, F. 25.Op. 1.D. 2251, s. 7

³⁶⁷ **KCMD Arşivi**, F.25, Op.1, D. 225, s. 9

³⁶⁸ **KCMD Arşivi**, F.78, Op.1, D. 168, ss. 9-10

³⁶⁹ Kazakistan’ın batı kıyısında yer alan bir şehirdir.

dönmesini istemişler ve Hafız Hüseyin ile yakın bağlantıda olan Aktöbe bölgesinde yaşayan Kazak Nurpeis Baygar'ı da gözaltına almışlardır.³⁷⁰

8 Ağustos 1876 yılında Iles İlçe Başkanı'ndan Turgay Eyaleti'nin askeri valisine gönderilmiş raporda bu olay şöyle ifade edilmiştir:

“Türk Vatandaşı Mahbuy gözaltına alındı, talep gösterilerine göre, onun yaklaşık 10 gün önce yoldaş Hafız Huseyin İbrahim'le birlikte Astarhan şehrinden çeşitli kitapları satın almak için Orenburg'a geldiği iddia edildi ve onunla birlikte ve bu kitapları Rusya bölgelerine satmak amacıyla Yoldaş İbrahim'in Iles ilçesi Aktobe Bolusu'na soyadı bilinmeyen Kirghiz Işınbay adlı sürücüsü ile birlikte yola çıktığı söylendi. Adı geçen bolosda Hazet Nurpeyis Baidini ziyaret ettiler.”³⁷¹

Çarlık Rusya Osmanlı ile savaş halindeyken, Türkistan Müslümanları'nın isyan çıkarmalarından şüphelenmişti. Bu şüpheler, Rus-Türk (1877-1878 yy.) savaşının başlamasından sonra daha da güçlendi. Bu nedenle Rus yerel yetkilileri, her bir köydeki Kazakların ruh halini dikkatle izlemeye başladılar. Böylece, İlçe başkanları Bolis³⁷² başkanlarına şu talimatları vermiştir:

Balkan Yarımadası'ndaki olaylarla ilgili bilgilerin 17 Eylül 1911'de Emniyet Müdürlüğü genelgesi talimatlarına uygun olarak bana verilen aylık raporlara dâhil edilmesini öneriyorum, Türkiye ile devam eden savaş bağlamında size emanet edilen Bolosta'ki Kazakların ruh halindeki ve davranışlarındaki önemli değişimler ve bize saldırmak isteyen Türk vatandaşlarla ilgili ilçe yönetimini hemen bilgilendirin.”³⁷³

Rus-Türk savaşı esnasında Türkistan bölgelerinde Çarlık Hükümeti'nin beklediği gibi isyan olmadı. Ancak, büyük isyan Rus İmparatorluğu'nda sadece Kuzey Kafkas halkları arasında gerçekleşmişti.³⁷⁴ Buna ek olarak, Çarlık'ın tüm bölgelerinde ve hatta Kulja bölgesinde bile savaş sırasında yaralanan Rus askerlerine yardım amacıyla halktan para toplayan “Kızıl Haç” ofisleri açılmıştı³⁷⁵. Ancak bu eylem önemli sonuçlar vermedi.

³⁷⁰ KCMD Arşivi, F. 25, Op. 1, D. 2251, s. 1

³⁷¹ KCMD Arşivi, F. 25, Op. 1, D. 2251, s.1

³⁷² Bolis (Rus. Болысты) SSCB'de bölgeselleşmeden önce, Rusya'daki kırsal alanlardaki ilçenin bölünmesi, İdari-bölgesel birim.

³⁷³ KCMD Arşivi, F. 769, Op. 1, D. 599, s. 1

³⁷⁴ Avakiyan A., *Çerkeskii Faktor V Osmanskoi İmperii i Turssii (Vtoraya polovina XIX-pervaya četvert XX vv.)* Erevan: Gitutryon, 2001, s. 421.

³⁷⁵ KCMD Arşivi, F. 21, Op. 1, D. 377, s. 3

Rus-Türk savaşında Türk ordusunun yenilgeye uğramasından sonra Osmanlı Türkleri ile Türkistan'ın yerel nüfusu arasındaki ilişkiler hemen sona ermedi. Rusların Hristiyan olmayan halkları Ruslaştırma ve vaftiz hareketlerinin yaygınlaşması sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden Rusya Müslümanlarının sayısı hızla artmıştı.³⁷⁶ Bu teşebbüs, Kafkasya Bölgesi'ndeki Müslümanlar arasında yoğunlaştı. Rus araştırmacısı F. Baderhan'ın Rus kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere göre; bu süreçte sadece Çerkez nüfusunun yaklaşık 2 milyonu Osmanlı İmparatorluğu'na taşındığını söylenmekteydi.³⁷⁷ Bu ayaklanma esnasında 1890'da Çarlık İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı, İdil-Ural bölgesindeki Müslümanlara dini nedenlerle yurtdışına çıkma imkânı tanıyan özel bir karar da uygulamıştı. 1892'de Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid, Rus İmparatorluğu topraklarından taşınmaya istekli birkaç bin Müslümanın Osmanlı topraklarına göç etmesine izin vermişti. 1893 yılına kadar İdil-Ural Bölgesi'nden üç bin civarında Tatar halkı, Osmanlı topraklarına göç ederek, barınmaları sağlanmıştı.³⁷⁸ Bu dönemlerde Bekniyaz Nurmanov gibi Osmanlı topraklarına göç eden Kazak aileleri de vardı. Ural Eyaletindeki Kayınlı ilçesinin 1. numaralı köyünde yaşamış olan Bekniyaz Nurmanov, 1895 yılında Osmanlı topraklarına ailesi ile göç etmişti.³⁷⁹

XIX. yüzyılın sonuna doğru, dini vaazlar veren Osmanlı din adamlarının Orta Asya topraklarına gelmesi sık sık görülmeye başladı. Din adamları çoğunlukla Buhara Emirliği ve Hiva Hanlığı topraklarında olduğu kadar Türkistan bölgesinde ve doğu bölgelerinde görülmeye başlamışlardı. Örneğin 1891'de Semipalatinsk (Semey) Eyaleti'nin Zaysan ilçesinde Mustafa Seyitata adlı Türk vatandaşının yerel Müslümanlar arasında dini vaazlar verdiği hakkında arşiv belgeleri mevcuttur. 23 Şubat 1892'de Zaysan ilçe valisinin Semipalatinsk (Semey) askeri valisine gönderdiği raporda şöyle yazmaktaydı:

“Zaysan'da yaşamış olan Türk vatandaşı Seyd Mustafa'ya 22 Mart 1891 yılında 3607 numaralı Moskova Genel Valiliği Dış İşler Bölüm Ofisinde, Rusya'da yaşama izini için yabancı bileti verilmiştir. Seyd Mustafa, ilçede kaldığı sırada güvenlik kurallarına uymayan davranışları ile şüphe uyandırdı. Kaldjar Bolısın'da ticaret

³⁷⁶ Mazin K. A., **Religioznaya emigrassya iz do revolyossonnoi Rossii. İstoriçeskiye Zapiski**, N 6 (124), Nauka Yayınları, Moskova, 2003, s. 288.

³⁷⁷ Rustemov S., **Kazak-Türk Baylanıstar Tarihman**, Otan Tarihi, Sayı 2, 2011, ss. 44-54.

³⁷⁸ Rustemov S., s. 38.

³⁷⁹ **KCMD Arşivi**, F 40, Op.1. D. 599, s. 13.

işlemlerine oğulları ile Seid Ismail ve Seid Hamza katılmıştır. Haziran ayının sonundan itibaren daimi ikametgahı olmadığından dolayı köy köy eşyaları ile (araçlarıyla) dolaşmıştır. Yerel halkı dini vaazlar dinlemeye davet etmiştir. Onun bu teklifine çoğunlukla zengin Kırgızlar (Kazaklar)³⁸⁰ katıldılar. Tüm Kırgızlar Seid-Mustafa'yı Hazret olarak adlandırıyorlar. Bu Seid Mustafa tüm Kırgızlar arasında büyük saygıya sahiptir, yalnızca erkekler değil, kadınlar bile ona saygı gösteriyorlar.”³⁸¹

Kazakların Mustafa Seyt'e “Hazret” ünvanıyla saygı göstermeleri, Rus yetkilileri şüphelendirdi. Mustafa'nın Kazak topraklarından sürgün edilmesini isteyen Zaysan İlçe başkanı askeri valiye şikâyetinde bulundu. Bu şikâyet üzerine yerel halka zarar vermek ve halkı hükümet emrine karşı kullanmak suçuyla Rus yetkililer tarafından baskı altına alınan Seyt Mustafa, 1892 yılında Semipalatinsk Bölgesi'nden ayrılmak zorunda kaldı.³⁸²

Semipalatinsk (Semey) Bölgesi'nin topraklarında yaşayan Osmanlı Türklerinden biri, doktor Mehmet-Sadık Ahmet Tevfikoğlu idi. Semipalatinsk'a 29 yaşındayken gelmiş ve 10 yıldan uzun bir süre bu şehirde yaşamıştı. Ancak, yerli halka hekimlik ettiği sırada Rus sömürge makamlarının şartlarına uymadığı için çok sıkıntılar yaşamıştı. 1892'de Ombı Askeri Bölge Valisi'nin kararı ile Rus yetkilileri Ataman Kozak ve Egor Grafeev'in yardımcılara karşı gelmesi suçlamasıyla 1 ay (19 Mayıs - 19 Haziran) ceza evine gönderildi.³⁸³ (Bunun yanı sıra 1888 yılında Öskemen şehrine geldiği sırada, şehir polisinin pasaportunu elinden almaya çalıştığı arşiv belgelerinde de kayıtlıdır.³⁸⁴)

Mehmet Sadık Ahmet Tevfikoğlu'nun kendisine Semipalatinsk Bölgesi kurulunca, yerel halkı tedavi etmesinin yasaklanmasına rağmen, hekimlik hizmetine devam etmişti. Rus yetkilileri, O'nu sürgün etmeye çalışsa bile yerel Müslümanlar Mehmet'e büyük saygı göstermişlerdi. Mehmet Sadık'ın yerel halk arasındaki saygısının gün geçtikçe artmasından şüphelenen Rus yetkilileri Semipalatinsk

³⁸⁰ Kazak Türkleri Rus kolonizasyonu devrinde kendi adından farklı olarak “Kırgız” veya “Kırgız-Kaysak”, “Kırgız-Kazak” diye adlandırılmıştır.

³⁸¹ KCMD Arşivi, F. 15. Op. 1. D. 250, s. 3

³⁸² KCMD Arşivi, F. 15. Op. 1. D. 250, s. 6

³⁸³ KCMD Arşivi, F. 15. Op. 1. D. 310, s. 14

³⁸⁴ KCMD Arşivi, F. 64. Op. 1. D. 417, s. 11

(Semey) ve Akmola Eyaletleri'nden uzak taraflara sürgün etmeye çalışmıştı.³⁸⁵ 4 Ekim 1897'de Akmola Bölge Askeri Valisi Semipalatinsk (Semey) Bölge Askeri Valisi'ne gönderdiği raporda şöyle ifade etmiştir:

“Polis dairesinin bana verdiği bilgilere göre, onların Sultanı (Türkiye) Müslüman din adamları ile Müslüman Rus Vatandaşların gizli bir şekilde Halifelige İslam dinini korumak amacıyla parasal yardımda bulunmaya çalışmış, özellikle Müslüman din adamlarının dikkate alınmasını istemiştir. Bunun bir sonucu olarak, ilçe başkanı ve polis şefinin bu konudaki talimatına göre, 23 Eylül Akmola İlçe Başkanı'nın bana verdiği bilgilere göre, 21 Temmuz'da Akmola şehrinde Türk Vatandaşı Mamet Sadık Ahmet Tefikoğlu'nun (39 yaşında) geldiği ortaya çıktı.”³⁸⁶

Polis Bölümündeki belgelerde şöyle yazmaktadır:

“1897'de bir Osmanlı Türkü Mahmet Cidde'den Samarkand-Kyzylkum'a gelerek yerel Müslümanlardan Osmanlı sultanı için para toplamış ve Müslümanları birleştirmek amacıyla propaganda yapmıştır.”³⁸⁷

Böylece yalan suçlamalar esnasında Osmanlı Türkleri'nin ve özellikle çok dikkatli izlenen Mehmet-Sadık Ahmet Tefikoğlu'nun 1897 yılının sonuna kadar ülkesine geri dönmesi hakkında karar çıkarılmıştır.

Türkistan bölgelerindeki Osmanlı Türkleri'nin sürgün edilmesi, 1898 yılında Andijan Başkaldırması'nın ardından başlamıştır. Andijan Ayaklanması'nın liderlerinden biri olan Dukçi İşhan'nın Osmanlı Sultanı Abdülhamid'e mektup göndererek gizlice bağlantı kurması, Çarlık Hükümeti'nin böylesine bir harekete geçmesine sebep olmuştur. Fakat Andijan Ayaklanması'ndan sonra Türkistan Askeri Bölümü Başkanı N. Belyavskiy, Muhammed Ali'nin Osmanlı sultanı ile temas kurmadığı ve Osmanlı sultanının talimatlarıyla isyan düzenlenmediğini öğrenmiştir.³⁸⁸ Buna rağmen yerel sömürge yönetimi, Türklerin Andican Ayaklanması'na destekçi olduğu konusunda şüphelenmişlerdir. Dolayısıyla Andican Ayaklanması'nın yankıları, Türkistan'ın birçok bölgelerinde bilinmeye başladığı sırada Çarlık Hükümeti'nin Buhara Emirliği'ndeki siyasi ajansları, Osmanlı Ordusu Genel Başkanlığı'nın Türkistan'a sekiz subayını casus olarak gönderdiği hakkında

³⁸⁵ KCMD Arşivi, F. 15. Op. 1. D. 310, s. 12

³⁸⁶ KCMD Arşivi, F. 25, Op. 1, D. 15, s. 11.

³⁸⁷ KCMD Arşivi, F. 154, Op. 1, D. 20 (a), s. 7.

³⁸⁸ Rustemov S., **Kazak-Türk Baylanıstar Tarihınan**, Otan Tarihi, Sayı 2, 2011, ss. 44-54.

özel bir bildiri göndermiştir.³⁸⁹ Bu açıklamanın ardından, sadece Türkistan bölgesinde değil, aynı zamanda Orenburg ve Dala Genel Valilik Bölgeleri'nde Türk subaylarını tutuklamak için acil tedbirler alınmış ve eyleme ilçelerdeki yerel idare makamlarının dâhil edilebilmeleri konusunda uyarılmışlardır.³⁹⁰

Türk “casuslarını” aramaya aktif biçimde dâhil olan sömürge makamları somut sonuçlara ulaşamamalarına rağmen, Türkistan bölgelerinde yabancılar için uygun olan şartlar temelinde çeşitli işlerde uğraşmış olan Türk vatandaşlarını dikkatli izleyerek tutuklamış ve onları hemen ülkelerine sürgün ederek, Rusya topraklarına gelmelerini yasaklamışlardır. Örneğin Karkaraly ilçe müdürü, Semipalatinsk Bölgesi'nin Askeri Valisi'ne Kazak köylerinde ilaç ticaretiyle uğraşan Türk vatandaşları Kerim Tamasukoğlu ve Elin Mehmedkaci Bekeroğlu'nun derhal bir şekilde ülkeden sürgün edilmeleri gerektiği hakkında bir bildiri göndermiştir. Buna ek olarak, Türk vatandaşlarının İstanbul'daki Rusya Konsolosluğu'na resmi olarak kayıtlı olmalarına rağmen Karkarali Bölge Mahkemesi, o imparatorluğun topraklarına yasadışı girmeleri suçlamasıyla Kerim Tamasukoğlu ve Elin Mehmedkaci Bekeroğlu'na İçişleri Bakanlığı'ndan izin almadan bir buçuk ay hapis cezası vermiştir. Fakat bölge mahkemesinin kararını eyalet mahkemesi yasadışı kabul ederek, özel bir karar verilmiştir. Aynı anda Emniyet Müdürlüğü'nün talimatı doğrultusunda adı geçen Türk vatandaşlarının Rusya topraklarında kalmaları yasaklanmıştır.³⁹¹

Sömürge makamları, Türkistan bölgelerindeki Osmanlı Türkleri'ni, yerel halk arasından çıkarmak amacıyla suçlamaya devam etmiş, hatta imparatora hakaret etmelerini iddia ederek tutuklamıştır. Cezaevine gönderilmeleri hakkında arşiv belgeleri de mevcuttur.³⁹²

1900 yılında Kokşetau Bölgesi'nde altı Türk'ü, yerel halkı rahatsız etmeleri ve imparatora hakaret etmeleri suçlamalarıyla Omsk şehrindeki hapishaneye göndermişlerdir.³⁹³ Yukarıda adı geçen tüm bu Türk vatandaşları daha sonra Bozkır

³⁸⁹ KCMD Arşivi, F. 369, Op.1, D. 753, s.7.

³⁹⁰ KCMD Arşivi, F. 369, Op.1, D. 753, s. 3.

³⁹¹ KCMD Arşivi, F. 64, Op.1, D. 922, s. 6.

³⁹² KCMD Arşivi, F. 64, Op.1, D. 2199, s.2.

³⁹³ KCMD Arşivi, F. 369, Op.1, D. 753 (a), s. 9.

Genel Valiliği'nin talimatı doğrultusunda Rusya (Türkistan) topraklarından ülkelerine sınır dışı edilmiştir.³⁹⁴

Andican Ayaklanması'ndan sonra Türkistan'daki sömürge yetkilileri, Mekke'ye hac yolculuğuna gitmiş olan yerel halkı, Osmanlı Türkleri'nin casusu olabilmeleri şüphesiyle - çünkü İstanbul'da birkaç gün konaklayarak ülkelerine dönüyorlardı- dikkatlice izlemişlerdir. Hatta bazı Orta Asya bölgelerindeki ilçe yöneticileri (o dönemde tüm ilçe, eyalet yöneticileri Rus asıllı idi) hacca gitmiş olanlar hakkında sahte suçlama yapmaya başlamışlardır. Örneğin böyle bir şikâyet, Yedisu Bölgesi'nin Kapal ilçesinde yaşayan Maman Kalkabayev'in hac yolculuğuna gitmesinden sonra başlamıştır. Bu şikâyetle M. Kaldıbaev'in, hac ziyareti sırasında Osmanlı sultanına mektup yazdığı belirtilmiştir. Ancak özel soruşturma sırasında, şikâyetin yersiz olduğu tespit edilmiştir.³⁹⁵ Osmanlı Türklerinin Türkistan üzerindeki etkisinin güçlenmesine karşı gayret gösterenlerin biri, Türkistan Genel Valisi S. M. Duhovskii isimli kişidir. 1899 yılında İmparator'a gönderdiği "Türkistan'daki İsam" adlı mektubunda, Türkiye'de yayınlanan basımların Türkistan'a çeşitli yollarla ulaşarak Kazaklar arasında "Müslümanlık fanatizminin yaygınlaşmasında etkili olduğunu ve böyle bir durumun bölgedeki barış ve huzur için çok tehlikeli olduğunu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra S. M. Duhovskii'nin 1899-1900 yıllarında "Çin'de İhetuan kurumunu organize eden ayaklanma Türkistan bölgelerine de yetki yaratacak" şeklinde başkanlığa gönderdiği bildiride Türk faktörüne endişe duyduğunu açıkça belirtmiştir.³⁹⁶ Dolayısıyla Rus yetkilileri Osmanlı Türklerinin Türkistan bölgelerine gelmelerini çok tehlikeli görerek, onları yerel halka propaganda yapmayı amaçlayan tahrikçiler olarak görmüşlerdir.

Polis Daire Başkanları, Osmanlı Türklerinin I. Rus devrimi esnasında Rusya'daki Müslüman halkın, ulusal çıkarlarını koruma amacıyla Rus Müslüman Kongresi'ni gerçekleştirerek "Rus Müslüman Birliğini" kurmalarında yardımlarının olduğundan şüphelenmişlerdir. Bu şüphe, Türkiye'deki Jön Türkler (Genç Türkler) devriminden sonra daha da artmıştır. Çarlık Rusya, Türkiye'deki "İttihad ve Terakki", "Türk Ocağı" vb. gibi kurumlar tarafından Türkçülük fikirlerin Rusya

³⁹⁴ KCMD Arşivi, F. 369, Op.1, D. 797, s. 15.

³⁹⁵ KCMD Arşivi, F. 64, Op.1, D. 811, s. 8.

³⁹⁶ Rustemov, S. **Kazak-Türk Baylanıstar Tarihınan**, Otan Tarihi, Sayı 2, 2011, ss. 44-54.

Müslümanları arasında yayılmasına engel olmaya çalışmıştır. Bu tür tedbirler sırasında Türkistan ve diğer bölgelerdeki Müslüman halklar arasında Türkiye'ye gelip eğitim almak isteyen gençlerin sayısı gün geçtikçe artmıştır.

Araştırmacı G. Akhmedov'un verilerine göre, 20. yüzyılın başlarında İstanbul'daki yüksek öğretim kurumlarında (üniversiteler), A. Gaisin, S. Şanov, D. Kolbaev, M. Turganbaev ve bir takım Kazak gençleri eğitim görmüşlerdir.³⁹⁷

1909'da İstanbul'da öğrenim gören Buhara Emirliği'nin gençleri, Türkistan Bölgesi'nden gelen gençlere yardım etmek için "Eğitimi Yaygınlaştırma Buhara Bağış Topluluğu" adlı bir örgüt kurmuşlardır. Adı geçen örgüt eğitim çalışmalarını Türkistan Bölgesi'nde de yürütmeye başlamışlardır. Ancak Türkistan Bölgesel Güvenlik Departmanı, örgüt üyelerinin Jön Türklerin (Genç Türklerin) yönetimi altında çalışabileceğinden şüphelenmiştir.³⁹⁸

Osmanlı İmparatorluğu topraklarına göç eden A. İbragimov, A. Agaev, K. Karabekov, A. Tajettin gibi Tatar ve Azerbaycan halkının temsilcileri, Jön Türk Devrimi'nden sonra süreli basımlar yayınlarak, bu yayınlarla Rus İmparatorluğu'nda Türkçe konuşan Müslüman halkları eğitmeye çalışmışlardır.³⁹⁹ Örneğin, ilk Rus Devrimi sırasında, "İrşad" ve "Tarakki" gazetelerinin Bakü'de yayınlanmasına gayret gösteren Agaev, İstanbul'a gelmesinden sonra Nisan 1910'da "Hikmet (Bilgelik) gazetesini yayınlamaya başlamıştır.⁴⁰⁰ 1905-1907 yıllarında Petersburg'daki Tatarca "Ulfet (Dostık)" gazetesinin editörlüğünü yapmış olan ve Kazakça "Serke" adlı ek bir gazete yayınlayan A. İbragimov 1910 yılında İstanbul'da Tatarca "Taraf'ul- Müslümin" (Müslümanları birbirlerine tanıtmak) adlı dergiyi yayınlamaya başlamıştır. A. İbragimov İstanbul'da "Taraf'ul-Müslimin" ve "Sirat-ul-Mustakim (Doğru Yol)" dergilerini yayınlamaya başlamış ve bu dergilerin Rus İmparatorluğu topraklarına gizli bir şekilde dağıtılmasını sağlamıştır. Bu dergide Rusya Müslümanlarını sömürgelelikten kurtarmak için Rus Müslümanlarını birliğe

³⁹⁷ G. Ahmedov, **Alaş "Alaş" bolganda: Estekikler men Tarihi Derekter**. Jalın Yayınları, Almaty, 1996, ss. 127-136.

³⁹⁸ Rustemov S., **Kazak-Türk Baylanıstar Tarihınan**, Otan Tarihi, Sayı 2, 2011, ss. 44-54.

³⁹⁹ Nasırov T., **Tatarskaya Emigrantskaya Pravda**. Gasırlar Avazı – Eho Vekov Dergisi. Sayı 2, 2004, s. 18.

⁴⁰⁰ Rustemov S., ss. 44-54.

çağırdığı siyasi yazıları da mevcuttur. Bu tür makaleler Çarlık Rusya Hükümeti'ne gözdağı vermiştir.⁴⁰¹

Rusya Müslümanları arasında “Pan-İslamcılığı” yaymayı amaçlamakta olduğu düşünülen “Taraf-ul-Muslimin” ve “Sırat-ül-Müstakim” dergileri, sömürge halklarının diğer halklarla eşit haklara sahip olmalarına ayrıca önem göstermiştir. “Sırat-ül-Müstakim” dergisinde 1911 yılı Ocak sayısında Samizade Sureya'nın “Müslüman Dünyasında Uyanış” adlı makalesinde Müslümanların diğer uluslarla eşit haklara ve eğitim ve öğretim kurumlarına sahip olmaları gerektiğini belirtilmiş, 20. yüzyılda Müslümanların sömürge yönetiminden kurtulup ve uygar uluslardan biri haline gelecekleri yazılmıştır. “Taraf-ul-Muslimin” dergisinin ilk sayısında bu makaleye benzer bir makale daha yayınlanmıştır. Sömürge yönetiminden kalan Türkistan Halklarının durumu anlatılarak şöyle açıklanmıştır: “Türkistan önceden İslam'ın en kutsal bölgelerinden biri idi. Günümüzde orada yaşamış olan Müslüman halklar aşağılanmış ve baskı altındadır. Onlardaki İslami özellikler gün geçtikçe ortadan kaybolmaktadır. Bu din kardeşlerimiz hakkında konuştuğumuz zaman kalbimiz sızlayarak gözlerimize yaş geliyor.”⁴⁰²

Çarlık yetkilileri, Rusya'daki Müslümanların siyasi şuurunun uyanışına Türkiye'nin doğrudan etkisi olduğunu iddia etmişlerdir. Rusya'daki Türk Halklarının gündelik hayatında, aydınlanma ve siyasi etkinliklerin hızlı bir şekilde çoğalmasında, Türkiye'deki Jön Türk (Genç Tükler) hareketinin, Rusya Müslüman Gençleri için de örnek olduğundan şüphelenmişlerdir.⁴⁰³ Türkiye'nin Rus Müslümanlar üzerindeki etkisi, 1910'da İçişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan “İslami Meseleler Konseyi'nin” gündeminde yer almıştır. Bu toplantıya katılanların arasında “İslami sloganlar” Rusya Müslümanlarını Rusya'dan ayırarak, onları Türkiye tarafına birleştirmeyi amaçlamak şeklinde fikir bildirmiştir.⁴⁰⁴ Bu fikirlerin yaygınlaşmasından dolayı, Emniyet Müdürlüğü imparatorluktaki jandarma bölümlerinin başkanlarına şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

⁴⁰¹ Rustemov S., s. 48.

⁴⁰² Rustemov S., s. 49.

⁴⁰³ Rustemov S., s. 50.

⁴⁰⁴ Kempbell E. İ., **Musulmanskii Vopros v Rosii: İstoriya Ovsujdeniya Problemi.** İstoriçeskiye zapiski Dergisi. N 4, Moskova: Nauka, 2001, s. 146.

“Son zamanlarda İmparatorluktaki Müslümanlar arasında ve diğer dış ülkelerde Panislamizm diye adlanan fikir hareketi açık bir şekilde gerginlik yaratmaktadır. Rusya’da böyle fanatik hareketler Jön Türk Komitesi tarafından tamamen desteklenmektedir. Bu Pan-Türkçülük hareketinin asıl amacı, tüm Müslüman dünyasını Türkiye’ye siyasi ve ekonomik anlamda bağlamak ve gelecekte bütün Türk halklarını bir araya toplayan, birleştiren Türk Halklarının Cumhuriyetini kurmaktır. Osmanlı Türkleri ve Rusya Türklerinin ünlü yazarları son zamanları aynı kökten gelmiş oldukların anlatmaya çalışmaktadır. Müslümanların Rusya’ya zarar vermesini istiyorlar. Dolayısıyla Pan-İslamizmi bugünkü İmparatorluğun devlet yapısına yönelik Müslüman ayaklanması olarak sonuçlayabiliriz.”⁴⁰⁵

Bu tür mektupları göndererek Pan-İslamizmin eylemleri sert şekilde eleştirilmiş, dini yüksek eğitim kurumlarında çalışan öğretmenler ve din adamları kontrol altında tutulmuş ve Pan-İslamizmi teşvik eden yayınların yaygınlaşmasını önlemek için talimatlar verilmiştir.⁴⁰⁶

Rus yetkililerinin Türkiye’ye engel olmasına rağmen, Kazaklar da dahil olmak üzere Rusya’daki tüm Müslüman halkları, 1911 y. Trablusgarp ve 1912-1913 yılları arasında Balkan Savaşları esnasında Türkiye’yi desteklemekte idi. Çarlık hükümetinden İstanbul’a göç eden Rus Müslümanlarının dergi yayınlaması Jön Türklerin (Genç Türkler) propagandalarını sonuca bağlamaya yardım etti. Yabancı Dinler Dairesi’nin Başkanı İçişleri Bakanı:

“Jön Türk (Genç Türk) liderleri, en eğitilmiş ve aktif casuslarını tüccar olarak Rusya’ya göndermektedir ve Mekke’ye Hac yolculuğu yapmış Müslümanlar da Osmanlı Türklerine destek olmaya çalışmaktadır. Volga-Ural, Kafkasya, Kırım ve Türkistan bölgelerine Jön Türk (Genç Türk) casuslarının gelmeleri İmparatorluğun bütünlüğüne zarar verecek.” açıklamasını göndererek Rus yetkililerini böyle bir durumu önlemeye çağırmıştı.

Polis dairesindeki mevcut bilgilere göre şöyle ifade edilmektedir:

Türkistan, Yedisu, Fergana bölgesindeki Müslüman halklar; Türklerin Balkan Savaşı’ndaki başarısızlıklarının, Rusların Balkan Slavlarına yardım etmesi ile gerçekleştiğini düşünüyor. Bu nedenle günümüzde Müslümanlar heyecanlı bir haldedir ve genel olarak Ruslara ve özellikle Rus hükümetine düşmanca

⁴⁰⁵ KCMD Arşivi, F.369, Op.1, D.753, s. 6.

⁴⁰⁶ Rustemov S., **Kazak-Türk Baylanıstar Tarihınan**, Otan Tarihi, Sayı 2, 2011, ss. 44-54.

*bakmaktadır. Buna ek olarak yukarıda adı geçen eyaletlerde Kazaklar arasında Müslümanların birliği ve Çarlık Rusya politikalarına karşı propagandanın desteklenmesi hız kazanmaktadır. Türkistan bölgesi Müslümanlar arasında savaş esnasında yaralanan Türk askerlerinin lehine para toplamak için broşürler dağıtılmaktadır. Bu broşürler, Türk askerlerine yardımla bulunanların adı-soyadı ve toplamış olan para miktarı Müslüman yayınların birinde yayınlanacağını da bildirilmektedir.*⁴⁰⁷

Orenburg’da çıkmış olan Tatar dilindeki “Vakit Gazetesi”, Balkan Savaş’ı hakkında Rusya’daki Müslümanları bilgilendirmek amacıyla muhabir Fatih Karimov’u Türk topraklarına göndermiştir. 9 Kasım 1912’den 18 Mart 1913’e kadar F. Karimov “Vakit Gazetesi” baskısına savaş hakkında ve şu zamandaki Türklerin durumuyla ilgili bir çok bilgi göndermiştir. Bu gönderdiği bilgiler gazete sayılarında sürekli olarak yayınmıştır.⁴⁰⁸ Balkan Savaşı hakkındaki bilgileri Türkistan Bölgeleri’ndeki gençler, Türkiye’de yayınlanmış olan “Tanin ve İkbal Gazeteleri” vasıtasıyla öğrenmişlerdir. Bu gazeteleri çoğunlukla Kazan Üniversitesi’nde eğitim görmekte olan Tatar, Başkurt ve Kazak gençleri okumaktaydılar.⁴⁰⁹ Bu durum, Rusya’da eğitim gören Müslüman gençlerinin Türkiye’yi destekleyen devinime yol açmıştı. St. Petersburg şehrinde eğitim gören Kazak, Özbek, Tatar öğrencilerinin devinimi (hareketi) 1912 y. güz aylarında bilinmeye başlanmıştır. Müslüman genç hareketlerinin gerçekleştiği zamanlarda bu durumu, St. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi Kazak Aydın ve Türkistan Muhtariyatı’nın Başkanı M. M. Şokay’ın şöyle yazmıştır:

Ben 1910-1914 yy St. Petersburg Üniversitesinde eğitim görmekteydim, bu zamanda Rusya’da tepkilerin güçlendiği bir dönem idi, yüksek eğitim kurumları, özellikle üniversiteler doğrudan polis kontrolü altındaydı. Bu duruma rağmen biz öğrenciler siyasi protestolara katılıyorduk. Rus Hükümeti’ne karşı sokaklarda demonstrasyon (gösteri) yapmaktaydık. Balkan savaşı St. Petersburg öğrenci hareketlerinin daha da güçlenmesine neden oldu. Bu noktada Rusya tarafsızdı. Ancak, tarafsız olmasına rağmen Türkiye’ye karşı, Balkan Slavlarına açıkça yardım etmekte idi. St.Petersburg sokaklarında “Ayasofya üzerine haç” koymasını talep eden protesto gerçekleşmekte idi. İşte bu gibi girişimler bizi çok heyecanlandırmıştı. Rus olan sınıf

⁴⁰⁷ KCMD Arşivi, F.25, Op.1, D.372, s. 22.

⁴⁰⁸ KCMD Arşivi, F.25, Op.1, D.372, s. 3.

⁴⁰⁹ Rustemov S., **Kazak-Türk Baylanıstar Tarihınan**, Otan Tarihi, Sayı 2, 2011, ss. 44-54.

*arkadaşlarımızın devrimci olmasına rağmen biz onlara çok yakın değildik. Biz, Rus ve Rus olmayan öğrencilerle birlikte üniversite kampüsünde Balkan Slavlarına bağlı toparlamış olan gönüllülere engel olmaya çalışırdık... Bunlara ek olarak başka bir engel yapmayı planlıyorduk. Bu amaçla, Biz: Azeri, Tatar ve diğer Türkistanlı öğrenciler Ruslardan ayrılarak ve bağımsız bir eylem yapmaya karar verdik.*⁴¹⁰

Aynı zamanda St. Petersburg Askeri Tıp Akademisi'nde eğitim almış S. Aspandiyarov ayrıca şunları söylemiştir:

*“1912 yılının sonbaharında St. Petersburg'daki I. Balkan Savaşı sırasında Kazak, Tatar ve Özbek öğrenciler arasında Türkiye'yi destekleyen büyük bir protesto gerçekleşmişti. Bulgar öğrenciler bize yumruk atacak kadar çok kızmışlardı.”*⁴¹¹

Osmanlı Türkleri Balkan Slavları ile savaşırken, Rus Türkleri ve Kazaklar, Türklere yardım etmek için gayret göstermeye çalıştılar. Orenburg Jandarma Bakanlığı'nın bilgilerine göre yukarıda adı geçen Vakıf Gazetesi'nin muhabiri F. Karimov Türkiye'ye gitmeden önce Orenburg şehrinde yaşamış olan Kazak ve diğer Müslüman halklar 50 bin som toparlayarak bunu Türk ordusuna yardım olarak teslim etmiştir. Balkan Savaşı sırasında yaralanan Türk askerlerine ve zayıflamış olan Türk dolanmasına yardım etmek amacıyla para toplama, sadece Orenburg'daki Müslümanlar arasında değil diğer bölgelerde de devam etmiştir. Örneğin, Yalta'daki Müslümanlar 20.000 som, Kafkasya'daki Müslümanlar - 150.000 som, Hoka Müslümanları - 23.000 som, Moskova'da yaşayan Müslümanlar 400 bin ruble toplamayı planlamışlardır. Sir-Derya Bölgesi'ne bağlı olan Sozak'taki Kazaklar Türkiye için diye 40.000 som toplamıştır. Verniy ve çevresinde yaşayan Müslümanlardan Türkiye'ye yardım için 10 bin som gönderilmiştir.⁴¹²

Çarlık Hükümeti, Rusya Müslümanlarının Türklere yardım etme hareketlerini engellemek ve para toplama işlerini düzenleyen casusları tutuklamak için yerel Rus yetkililerine talimat verdi. Böyle bir talimatın ardından Jandarma, yerel halk arasında Türkiye'ye yardım etmek için para toparlayan Türk Vatandaşları olabileceğini tahmin ederek, onları yakalamak amacıyla önlemler uygulamaya başladılar. Böyle bir davanın uygulanması sırasında, soruşturma kapsamında Sozak'taki Kazaklar

⁴¹⁰ Şokay M., **Tandamalı**, C. 1, Kaynar yayınları, Almaty, 1998, s. 367.

⁴¹¹ **KCMD Arşivi**, F.811, Op.20, D.686, s. 239.

⁴¹² Rustemov S., **Kazak-Türk Baylanıstar Tarihnan**, Otan Tarihi, Sayı 2, 2011, ss. 44-54.

arasından Türk vatandaşı Mahmet Salih, Kamalatdin İbrahim ve Hasan Yahyoğlu gözaltına alınmıştı.⁴¹³

Rusya'daki Müslüman halklar Balkan Savaşı esnasında Türklere sadece para toplamakla kalmadılar; Türkiye'de eğitim görmüş olan Rus Müslüman gençleri ve Kazak gençleri de Türk Ordusu'nun hastahanelerinde (askeri) yaralı olanlara yardım etmeye çalışmışlardır. Buna kanıt olarak, daha önce söylediğimiz Vakit Gazetesi'nin muhabiri F. Karimov'un, İstanbul'da kaldığı sürede Türk Ordusu Hasthaneleri'nin birinde gönüllü olarak çalışmış olan iki Kazak öğrencisi ile buluşarak çekindiği fotoğraf, açıkça delil olmaktadır.⁴¹⁴

Türkistan topraklarındaki sömürge otoriteleri, yerel halkın Osmanlı Türklerine destek olduğunu fark edince, onlara engel olmaya çalışmışlardır. Casusluk hareketleri araştırma sonucunda Yedisu'daki yerli halk arasında Türkiye ile temas kurmaya çalışan insanlar olduğunu tespit etmişlerdir.⁴¹⁵ Ancak, Rus yetkilileri birçok sene Kazak topraklarında yaşamış olan tüccarlara ve kendi işleri ile uğraşmış olan Türk vatandaşlarına iftira etmeye başlamıştır. Aynı zamanda Rus yetkilileri, Kazakları ve diğer Türk Halklarının kendi çıkarlarını koruma hareketinde Türkiye'nin etkisini açıklamaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu bağlamda, "Aikap Dergisi" etrafında birleşen B. Karataev ve M. Seralin'in önderliğindeki Kazak aydınları Kırgızlara mektup göndererek, "Kırgızları Türk sultan ile iletişim kurmaya ve Türk sultanın talimatıyla çalışmaya ikna etmektedir."⁴¹⁶ şeklinde haksız suçlama başlatmışlardır.

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Çarlık Hükümeti, Türk vatandaşlarının İmparatorluk topraklarında kalmasını yasaklamıştı. Bakanlar Kurulu'nun kararına göre, Çarlık Rusya ve Rusya'nın müttefikleri ile savaşan ülkelerin vatandaşlarının kamu kurum ve kuruluşlarında ve özel kurumlarda çalışmaları kanunla yasaklanmıştı.⁴¹⁷ Rusya Müslümanları arasında Balkan Savaşları'ndaki gibi Türkiye için para toplama işleri gibi diğer hareketler de fark edilirse, onları derhal

⁴¹³ KCMD Arşivi, F. 145. Op. 20, D.884, s. 79.

⁴¹⁴ Rustemov S., **Kazak-Türk Baylanıstar Tarihman**, Otan Tarihi, Sayı 2, 2011, ss. 44-54.

⁴¹⁵ Mahaeva A. Ş., **Kazak-Kırgız sayasi baylanıstarının tarihi (XVIII gasırdın II. jartısı ve XX gasırdın bası)**, Almaty: Sseniye Bumagi Yayınları, 2007, s. 270.

⁴¹⁶ Rustemov S., s. 51.

⁴¹⁷ KCMD Arşivi, F. 25, Op.1, D.388, s. 3

tutuklama talimatı verilmiştir. Rusya, sınır dışı edilen vatandaşların bütün mülkiyetinin devlete bırakılması talimatını vermiştir. Böyle bir talimat doğrultusunda Aulyeata'da gözaltına alınan Maulet Bayramoğlu ve Şevki Meguşoğlu adlı Türk vatandaşlarının atları ellerinden alınarak, kendileri hemen Türkiye topraklarına sürgün edilmiştir.⁴¹⁸

Çarlık Hükümeti Osmanlı Türklerinin, Orta Asya'ya (Batı Türkistan) Doğu Türkistan üzerinden gelmesinden şüphelenerek, bu konuda Doğu Türkistan Konsolosluğu'na özel talimat vermiştir. Dolayısıyla oradaki konsolosluk, bu bölgeye gelen her bir Türk vatandaşını sıkı kontrol altına alarak, Rus yetkililerine özel talepler göndermiştir. Konsolosluk kayıtlarının birinde yer alan beş Türk vatandaşının Kuçar'a geldiği ve onların geçmişte sınırdan yasadışı geçişi nedeniyle Rus hükümeti tarafından tutuklanarak, Semarkant'tan kaçmış olan Türkler olduğu, ikisinin isimlerinin belli olduğunu (Salı Bey ve Emrullah Bey) ayrıca bildirilmiştir.⁴¹⁹ I. Dünya Savaşı esnasında Türkistan Bölgeleri'ne gelen Türk vatandaşlarının, yerel halk arasında isyan çıkaracaklarından şüphelenerek, Türkistan'ın Kazak topraklarına gelmelerine engel olmaya çalışmış ve yerel halk arasında çalışan Türkler varsa onları kontrol altına almaya uğraşmıştır. Ancak bu tarzda engellemelere rağmen Jön Türkler, (Genç Türkler) Türkistan Toprakları'ndaki Türkistan gençleri ile bağlantı kurmaya gayret göstermişlerdir. Dolayısıyla sömürge siyasetinin etkisi, aynı kökten gelmiş olan iki kardeş ülke arasındaki bağlantıları büyük ölçüde etkilemiştir. Hem de bu yıllardan itibaren yani XX yüzyıl başlangıcında Kazak bozkırlarında siyasi durum daha da kötü bir hale gelerek Kazakların (Tüm Türkistan halkının) yakın bağlantı kurmasına hiç bir zaman imkân vermemiştir. Rus sömürge siyasetine itiraz ederek, Türkleri desteklemesinden açıkça belli olmuştur.

⁴¹⁸ KCMD Arşivi, F. 146, Op.1, D. 2, s. 6.

⁴¹⁹ KCMD Arşivi, F. 44, Op.1, D.38239, s. 42.

4.2. OSMANLI DEVLETİ İLE TÜRKİSTAN ARASINDAKİ DİNİ BAĞLANTILAR: HAC YOLU OLARAK İSTANBUL (XIX YY. SONU XX YY. BAŞLANGICI)

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti ile Türkistan arasındaki siyasi ilişkilerden farklı olarak, kültürel ve sosyal temasların bütünüyle kesilmediği dönemdi. Bu dönemde iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin kesilmemesini sağlayan en önemli olgu hac yolculukları olmuştur.

II. Abdulhamid döneminde halifelik, bütün İslam dünyasına uzanan özel vurgulara sahip bir kurum olma kimliğini kazanmaya başlamıştı. Bu yeni oluşumda Osmanlı Devleti'nin siyasi merkezinden çok dış hadiseler ve İslam dünyasındaki gelişmeler etkin bir rol oynamıştı. Böylece Osmanlı padişahları siyasi otoritelerinin yanında dini otoritenin de birleşmesi ile İslam dünyasının en büyük gücü haline gelmişlerdi.⁴²⁰ Bu dönemde, Osmanlı Devleti ile Türkistan Bölgesi arasındaki ilişkiler kültürel ve dini bağlar ile tarihi arka plandan dolayı devam etmiş ve Osmanlı sultanlarının Haremeyn'in hâdimi ve Hicaz Bölgesi'nin hâkimi olmaları, Türkistan Müslümanlarının Osmanlı Sultanlarına olan saygısının daha da artmasını sağlamıştı.

Türkistanlı hacılar için önce Halife-i Ruy'i Zemin'in şehrini ziyaret etmek ve daha sonra da Hicaz'a gitmek geleneği yerleşti.⁴²¹ Hatta, Türkistan'dan gelen hacılar için halifenin şehri İstanbul'u ziyaret etmeden Mekke'ye gitmek yarım kalmış hac olarak değerlendirilmekteydi.⁴²² Bu dönemde Türkistanlılar İstanbul'u kutsal bir şehir olarak görmüşlerdir.

2 Eylül 1899 y. Türkistan Valisinden Askeri Valiğe gönderilmiş raporda bu olay şöyle ifade edilmiştir:

“Ne kadar hoşgörüsüz olduğumu bilmiyorum, Müslümanlığın siyasi ilişkiler bakımından Türkçülük için özlem olduğu açıkça bellidir. Onlar Türk Sultanını (Halife) Müslümanların başı olarak tanımaktadır. Bu konuda Müslümanlar herhangi

⁴²⁰ Sarıay Yusuf, **Türkistanlı Hacıların Ziyaret Merkezi Olarak İstanbul**, Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 88, 2019, ss. 1-18

⁴²¹ Andican A.Ahat, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, Doğan Egmont Yayıncılık, I. Baskı, 2009. İstanbul, s. 200.

⁴²² Andican A. Ahat, s. 275.

*bir politik doktrin olarak, temel yasalar tarafından öngörülen görüşlerle sınırlandırılmalıdır*⁴²³.

Söz konusu dönemde hac olayı, yalnızca bir dini uygulama olmanın ötesinde, Orta Asya ile Türkiye arasında sosyal kültürel akışkanlığın önemli bir ögesi ve politik değişimin tetikleyicisi olarak rol oynamaktaydı.

XIX. yüzyıldaki sanayileşme süreciyle birlikte buharlı gemi ve tren gibi ulaşım araçlarının ortaya çıkması, her yıl Mekke'ye giderek hac yapan Müslüman kitlelerinin miktarın da büyük atışına vesile olmuştu. Bu dönemde Türkistan coğrafyasından, özellikle Buhara Hanlığı'ndan çok sayıda tüccarın Mekke ve Medine şehirlerinde faaliyet gösterdikleri bilinmektedir.⁴²⁴ Altının çizilmesi gereken en önemli noktalardan biri, o dönemdeki tüm resmi kayıtlarda, Osmanlı Arşiv belgelerinde Hicaz'a Hac yolculuğuna gitmiş olan Kazak Türkleri: Türkistanlılar, Rusya Müslümanları, Buharalı Türkler şeklinde genel olarak adlandırılmışlardır.

Rusya Müslümanları İslamın kabulünden günümüze kadar geçen yaklaşık 12 asırlık süre zarfında ekonomik, politik ve sosyal şartların vermiş olduğu zorluklara rağmen Müslümanlar için kutsal sayılan Mekke ve Medine şehirlerinin ziyaretini kendileri için şeref sayıp, hac farızasından ödün vermeyerek bu kutsal vazifeyi yerine getirmeye çalışmışlardır.⁴²⁵ Özellikle, ulaşımın kolaylaşmasıyla birlikte XIX. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan'dan gelen Hac sayısının artmış olduğu da görülmektedir.

1881 yılında Osmanlı toprakları dışından hac için gelenlerin sayısı 25.000 civarındayken, 1893 yılında 90.000'lere ulaştığı tahmin edilmektedir. Cidde'deki Rus Konsolosluğu'nun 1893 yılı verilerine göre, bu rakamın 20.000-25.000 kadarını, başta Kafkasya Bölgesi'nden gelenler olmak üzere, Rusya Müslümanları oluşturmaktadır. Türkistan'dan gelenlerin sayısı 4000 ila 7000 arasında tahmin edilmektedir. Pasaportsuz seyahat edenlerin sayısı ise bilinmemektedir.⁴²⁶ Hacı sayısındaki bu artış, Rusya Müslümanlarının refah seviyelerinin hissedilir derecede

⁴²³ **Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi**, F. - No. 267. (Kazalı İlçe Yönetimi), Op. - No. 1, Dosya numarası 285 a, (Türkistan Valiliğinin Genelgeleri). s. 5.

⁴²⁴ William Ruff, **Sanitation and Security: The Imperial Powers and the Nineteenth Century Haj**, Arabian Studies 6, s. 150, 1982; Bkz, Ahat Andican, s. 273-274.

⁴²⁵ Kütükçü Mustafa, **Rusya'da Haccın Tarihi Serüveni**. Karadeniz (Black Sea-Черное Море) Yıl 3 Sayı 12. ss 178-190.

⁴²⁶ Brower, **Russian Road to Mecca**, s. 570-571. Bkz.; Ahat Andican, s. 273.

iyileşmesi, ulaşım hizmetlerinin nispeten düzene girmesi ve Rus demiryollarının hayli ucuz olmasından kaynaklanmaktadır.⁴²⁷

Tablo 2: Rusyalı Müslüman Hacıların Yıllara Göre Karşılaştırmalı Sayıları

Müslümanlar	YIL	Hacı Sayısı
	1891	2053
	1892	3847
	1893	6136
	1894	3349
	1898	4500

Kaynak: Mustafa Kütükçü, s. 185

Tablo 3: Rusyalı Müslüman Hacıların Yıllara Göre Karşılaştırmalı Sayıları⁴²⁸

1897 Nüfus Sayımına Göre Müslümanlar	20.yy Başları Müslüman Hacılar
13 906 972	11000 den Fazla
0, 079%	

Kaynak: Mustafa Kütükçü, s. 186

Hacı Han isimli bir yazarın verilerine göre, 1902 yılında Cidde'ye yaklaşık 200.000 hacı gelmiş ve bunların 80.000'ini Rusya Müslümanları teşkil etmektedir.⁴²⁹ Özbekistan Devlet Arşivi'nde bulunan ve Çar Rusyası'nın Cidde şehrindeki elçisi tarafından Buhara'daki Rus temsilciye gönderilen 15 Eylül 1905 tarihli bir belgeye göre, yalnızca Cidde şehrinde 15-20 civarında Buhara vatandaşı yaşamaktaydı. Rus elçisi, ticaretle uğraşan bu şahısların Osmanlı yönetimiyle de yakın ilişki içerisinde

⁴²⁷ Sibgatullina, Alfina, **İki İmparatorluk Arasında: Rusyalı Müslüman Türkler**, Doğu Kütüphanesi, 2014, İstanbul, s. 25.

⁴²⁸ Kütükçü Mustafa, **Rusya'da Haccın Tarihi Serüveni**. Karadeniz (Black Sea-Черное Море) Yıl 3 Sayı 12. ss 178-190.

⁴²⁹ Vambery, **With the Pilgrims to Mecco**, s. 90. Bkz.; Ahat Andican, s. 273.

olduklarının altını çizmektedir.⁴³⁰ Ayrıca bu kişilerden bazılarının burada kalıp, vatan edinme arzusunda oldukları bilinmektedir.

4.2.1. Çarlık Rusya'sı Tarafından Hac Yolculuğu İle İlgili Yapılmış Kanunlar

Gün geçtikçe Hicaz Bölgesi'ne gidecek olan Hac sayının artması, Çarlık Rusya'sını belirli bir düzeyde rahatsız etmiştir. Böylece Hac olayı, Türkistan'daki hanlıkları ve Kafkasya'daki Müslüman bölgeleri ele geçirerek bünyesinde büyük bir Müslüman nüfusu toplayan Rusya için ciddi bir sorun haline dönüşmüştür.

Hac hakkındaki ilk kararname Rus İmparatoru 1. Aleksandır tarafından 23 Mart 1803'te çıkarılmıştır. Bu kararnameyle Rusya sınırları içinde yaşayan sadece Buharalı Müslümanlara pasaport alma ve hac farızasını yerine getirme hakkı tanınmıştır.⁴³¹ Diğer vatandaşlara ise 27 Haziran 1855 de pasaport alma hakkı verilmiştir. Pasaport alana kadarki zaman diliminde mahalli idarelerden büyük güçlüklerle alınan özel belgelerle hacca gidilmiştir.⁴³² Bu arada hacıların Osmanlı'ya maddi kazanç sağladığı, hac esnasında veba ve kolera gibi salgın hastalıkların hacılar vasıtasıyla ülkeye sokulması, hacıların radikal görüşlerle Hicaz topraklarından dönmeleri sebep gösterilerek pasaport almak isteyen hacı adaylarına zorluklar çıkartılmıştır. Hatta 1822 yılı hac sezonu öncesi Kafkas Kolordu Komutanı General Aleksey Yermolov: "Hacıların hicaz topraklarından Rusya'ya karşı farklı dedikodularla gelmeleri, Hristiyanlara karşı yapılan kötü muamelelerin cezasız kaldığını görmeleri, Osmanlı sultanına karşı ilgilerinin artması ve onu lider konumunda görmeleri" gibi sebepler göstererek dışişleri bakanlığına müracat edip haccın yasaklanmasını talep etmiştir.⁴³³ Çarlık Hükümeti'nin böyle bir harekete geçmesine, o dönemdeki Türkistan Genel Valiği'nin mektupları sebep olmuştur. 18

⁴³⁰ UzRMDA, 2661 -Fond, l-ruyihat, 173 iş, 12-13 varaklardan aktaran: Hayicov. A. Andican, s. 274.

⁴³¹ Kütükçü Mustafa, **Rusya'da Haccın Tarihi Serüveni**. Karadeniz (Black Sea-Черное Море) Yıl 3 Sayı 12. ss 178-190.

⁴³² Yakupov V., **Haj hem gomra. Mekke-Medine buença yul kütsetkeçe. Haj gogaları**. Kazan: "İman"naşriyatı, 2010. s.11. Bkz., Mustafa Kütükçü. Rusya'da Haccın Tarihi Serüveni. Karadeniz (Black Sea-Черное Море) Yıl 3 Sayı 12, ss 178-190.

⁴³³ Sibgatulina A. T., **Kontakty tyurok-musulman Rossiiskoi i Osmanskoi imperii na rubeje XIX-XX vv**, İnstitut vostokovedeniya RAH, Moskva, 2010, ss.17-18.

Kasım 1897 yılında Türkistan Şehri'nin polis başkanlarına şöyle bir açıklamada bulunulmuştu:

“Alınan bilgilere göre, Cidde doğumlu bir Türk Vatandaşı Mahmut Amin, bir ay önce Semerkant üzerinden Kızılkum’a gelerek Türkistan hacılarını Cedde ve Mekke şehirlerindeki yurtlara yerleştirmek amacıyla para toparlamaktadır... Söylentilere göre onların amacının tümüyle farklı olduğu, Türk Sultanına yardım sağlamak ve İslamı desteklemek için yerel Müslümanları bir araya getirmek çağırısını yaymaktır”⁴³⁴.

Buna benzer bir örnek, 25 Temmuz 1900 yılında Yedisu Bölgesi'nin Askeri Valisi, Türkistan Genel Valisi'ne yazdığı mektupta şöyle belirtmiştir:

“İngiliz ve Fransız gazeteleri, tüm Müslüman ülkelerden gelen en etkili şeyhlerin gizlice Türk Sultanı emrinde toplandığı ve Halife'nin emrinde 200 milyondan fazla Müslüman olacağını bildirdi”⁴³⁵.

Mantıksız ve provakativ bir talep gibi anlaşılan bu istek maalesef ilgili kurumlar tarafından olumlu karşılanmış ve aldığı cevapta hac için Mekkeye gidişlerin imparator tarafından vakitlice yasaklanmasının uygun görüldüğü yazılmıştı.⁴³⁶ Ancak, Çarlık Rusya'sı, kendisine tabi olan nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğunu göz önünde tutarak, Müslüman kitlelerde rahatsızlık doğmaması için dini konularda bir serbestlik sağlanmasını gündeme getirmişti.

Türkistan Genel Valisi Kaufman, 1870 yılında yayımladığı bir emirnameyle Mekke'ye gitmek isteyen Türkistanlılar için bütün yasaklamaları kaldırdığını duyurdu. Rusya'nın vassalı konumundaki Buhara ve Hive Hanlığı vatandaşları da Rusya içerisinden geçip Karadeniz limanlarından yolculuk yapmaları koşuluyla devlet korumasından yararlanacaklardı.⁴³⁷

31 Aralık 1900'de Rusya İçişleri Bakanlığı, Rusya Müslümanlarının hac ziyareti için 2414 numaralı yeni kanunu onayladı. Bu kurallara göre hacılar “Hacı

⁴³⁴ **Kazakistan Cumhuriyet Merkez Devlet Arşivi.** F. - No. 154. (Türkistan Polis müttefişi). Op. - No. 1. Dosya numarası 20 (20a). (1897 y. Kağıtı), s. 7.

⁴³⁵ **Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi.** F. - No. 44. (Yedisu Bölge Hükümeti). Op. - No. 1. Dosya numarası 20752. (Türkistan Valiliği'nin Müslüman nüfusun zihinlerinin gözlemlenmesi hakkındaki mektubu üzerinde), s. 11.

⁴³⁶ Sibgatulina A. T., **Kontakty Tyurok-Musulman Rossiiskoi i Osmanskoi İmperii na Rubeje XIX-XX vv**, İnstitut Vostokovedeniya RAH, Moskva, 2010, ss.17-18.

⁴³⁷ Andican Ahat, s. 273.

pasaportu” (Rusça: Palomniçeskii Passport) (Ek.8) almaları zorunlu hale getirilmişti. Hac için izin ve pasaportlar yalnızca Orenburg, Omsk, St. Petersburg ve Astrakhan şehirlerinden verilmesi hakkında karar çıkarılmıştı.⁴³⁸

19. yüzyılın sonlarına doğru ise hac meselesi ülkenin iç işlerine ait kurumlarında, dış işleri bakanlığında ve Rusya İstanbul Elçiliği ve 1891 yılında Cidde’de açılan konsolosluk gibi müesseselerde aktif halde tartışılmaya başlanmış, Müslümanların çoğunlukta yaşadığı bölge idarecileri de bu işe dahil edilerek hac ile alakalı meselelere çözümler aranmıştı.⁴³⁹ 1896 yılında Rus İçişleri Bakanlığı bünyesindeki Din İşleri Bölümü’ne sunulan bir raporda

*“Hacdan dönenlerde İslamcı eğilimlerin çok güçlendiği ve büyük bir kısmının potansiyel Osmanlı Devleti ajanı haline geldikleri” vurgulanmaktadır.*⁴⁴⁰

Çarlık Rusya’nda böyle bir şüphenin uyanmasının bir nedeni, XX. yüzyıl başlarında Türkistan’da filizlenen ceditizm hareketi incelendiğinde, bu akımın öncülerinin büyük bir kısmının hac bahanesiyle İstanbul’a geldikleri ve burada ortaya çıkan devrimci görüşlerle tanışarak ülkelerine döndükleri görülmektedir. Ülkelerine dönen hacılar başta Kuran olmak üzere dini kitapları, Sultan-Halife’nin, Ayasofya’nın resimlerini, daha da önemlisi İstanbul’da basılan gazete, dergi ve kitapları yanlarında getirmekteydiler.

4.2.2. Türkistan’lı Hacıların Hac Güzergâhları ve Tekkeler

Türkistan bölgesinden gelen hacılarla ilgili durum ise hac için izledikleri güzergâhla ilgiliydi. Hicaz’a ulaşımaları ise esas olarak Rusya ve İran coğrafyası üzerinden gerçekleştiğinden, Türkistan hacılarının durumu Osmanlı ile bu devletler arasındaki ilişkilerde yaşanan sorunlar veya savaş hallerine göre şekillenmişti.⁴⁴¹ Bu dönemde Türkistanlı hacılar için Hindistan, Kafkasya ve Rusya üzerinden olmak üzere üç hac yolu vardı:

⁴³⁸ **Kazakistan Kazjylary**, İslam alemleri, Almaty, 2002, s. 312.

⁴³⁹ Kütükçü Mustafa, s. 184.

⁴⁴⁰ Brower, **Russian Road to Mecca**, s. 575. Bkz.; Ahat Andican, s. 274.

⁴⁴¹ Sarıay Yusuf, **Türkistanlı Hacıların Ziyaret Merkezi Olarak İstanbul**, Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 88, 2019, s. 1-18.

a- Kafkas ve Kuzey Fars Güzergahı; Kirmanşah, Hanekin, Bağdad ve çevresindeki Şii Müslümanlar için uğrak yerleri olan Kazvin, Kerbela ve Necef de ziyaret edilip, oradan da Mekke ve Medine'ye geçilirdi;

b- Semerkand ve Buhara üzerinden Afganistan'a; Mezarı Şerif, Kabil ve Peşaver'den Bombay'e, buradan deniz yoluyla Cidde ve Yanbo şehrine, buradan da Mekke ve Medine şehirlerine ulaşıldı.

“Semerkand-Buhara yolu diğer varyantlara göre kendileri için daha yakın, ucuz ve kolay olma açısından Türkistanlı hacı adaylarının tercih ettiği güzergahı. Hayvan üstünde 1500 km'lik Semerkant-Peşaver arası yorucu bir yolculuğun tercih edilme sebeplerinden birisini hac için Rus idaresinden pasaport almanın zorlaştığı veya imkanı olmadığı zamanlarda Buhara-Afganistan sınırını geçerken pasaport sorununun yaşanmaması olarak gösterilebilir.”

c- Karadeniz Yolu; sahil şehri Odessa'da toplanan hacılar İstanbul, Süveyş, Cidde veya Yanbo şehirlerinden Mekke ve Medine'ye geçerlerdi. İstanbul'dan ise Hicaz tarafına üç yol varyantının olduğu görülür.

1- Hicaz demir yolları ile Beyrut ve Yafta üzerinden;

2- Deniz yoluyla Suveyş, Yanbo ve Cidde üzerinden;

3- Yine demir yoluyla Mısır üzerinden Mekke ve Medine'ye ulaşılyordu. Deniz yolunu tercih edenler ise İstanbul-İskenderiye limanlarını kullanıyorlardı.⁴⁴² Genelde Rusya Müslümanları, hacca Karadeniz yol güzargahı (Odessa-İstanbul) tariki ile gitmişler. Başka yollar olursa da Odessa'dan giden vapurların büyük ve modern olmaları, denizde az sallanmaları yani güvenli olmaları, yolcu biletinin her zaman bulunması, haftada birkaç defa vapur olması yüzünden bu yol en kolay tarik sayılmıştı. Her sene hac seferi zamanında Odessa'da, Sevastopol'de binlerce yolcu toplanmış, tabii ki onların çoğu şehirde konaklamak, yol eşyalarını satın almak, vapura bilet bulmak konularında yardımcı olacak insanlara ihtiyaç duymuştu.⁴⁴³

⁴⁴² Kütükçü M., s. 187.

⁴⁴³ Sıbgatullina, **19. Ve 20. Yüzyıl Başında Rusya Müslümanlarının Hacca Gidiş Yolları**, Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu, 2009. s.

Tablo 4: Odessa- Mekke Yolu

Güzerdah	Uzaklık (deniz mili)	Mesafe (saat)
Odessa-Sinop	337	28
Sinop-İstanbul	310	27
İstanbul-Port Said	800	75
Port Said- Yanbo	558	51
Yanbo- Cidde	200	20

Kaynak: Mustafa Kütükçü, s. 187.

Tablo 5: Odessa-Medine Yolu

Güzergah	Uzaklık (deniz mili)	Mesafe (saat)
Odessa-Sinop	337	28
Sinop-İstanbul	310	27
İstanbul-Beyrut	850	78
Beyrut-Medine	Demiryolu kullanmıştır	

Kaynak: Mustafa Kütükçü, s. 187.

İstanbul'dan Hicaz'a ise üç farklı güzergah mevcuttu.

1- İstanbul'dan vapurla Beyrut, buradan da Hicaz demiryolları ile doğrudan Medine'ye varış.

2- İstanbul'dan vapurla Süveyş üzerinden Yanbo ve Cidde, buralardan da karayoluyla kutsal topraklara varış.

3-İstanbul'dan vapurla İskenderiye'ye varış, buradan demiryolu ile Kahire'den geçerek Süveyş üzerinden yine vapurla Cidde'ye ve oradan da kutsal topraklara varış.⁴⁴⁴

⁴⁴⁴ Sibgatullina, s. 36.

Böylece, İstanbul'a o dönem hac vesilesiyle gelenlerin sayısı, Osmanlı ülke sınırları içinden ve başta Rusya'dan gelen Müslümanlar olmak üzere her sene birkaç bin kişiye ulaşmaktaydı.

Yukarıda bahsi geçen güzergâhları izleyerek İstanbul'a gelen Türkistanlı hacılar bir müddet burada kalırlardı. Söz konusu dönemde İstanbul'a gelen Türkistanlı hacıların konaklamaları için biri Sultanahmet'te, biri Eyüp'te ve biri de Üsküdar'da olmak üzere üç tane Özbek tekkesi bulunuyordu⁴⁴⁵. Bu sosyal yapılar, Türkistan'dan Anadolu'ya gelenlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakıflar şeklinde inşa edilmiş ve bu vakıfların tamirat masrafları ve gerektiğinde ihtiyaçlarının da devlet tarafından karşılandığını göstermekteydi.⁴⁴⁶ Özbekler Tekkesi ve diğer Türkistan kökenli tekkeler, Türkistanlı hacıların barınmalarına ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı oluyorlardı.⁴⁴⁷ Ancak Kazaklar için böyle bir tekkenin İstanbul'da olup olmadığını bilinememektedir.

4.2.3. Cidde'de Kazak Tekkesi

Yukarıda İstanbul'da Kazak Türkleri için müstakil ve daimi bir mekân tahsis veya inşa edilmediğini belirtmiştik. XIX. asırda yol güvenliğinin sağlanması, özellikle İstanbul üzerinden Rusya ve okyanus yoluyla Hindistan'dan hacca gelenlerin sayısının artması üzerine Cidde, neredeyse İstanbul ve Şam gibi hacı yoğunluğuna sahne olmaya başladı.⁴⁴⁸ O dönemde İstanbul'daki Özbek tekkeleri gibi Mekke, Medine ve Buhara Hanlığı'nda Türkistanlı tüccarlar tarafından çok sayıda misafirhane, vakıf ve eğitim-öğretim müessesesi kurulmuştu. Örneğin, Kazak hacılarının Cidde'de fazlalaşması üzerine burada konaklama sıkıntısı baş gösterince, bölge ileri gelenlerinden Kunanbay Öskenbayoğlu⁴⁴⁹ adlı hacı bir tekke yapmaya

⁴⁴⁵ Kemal Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History*, s. 805. Bkz., A. Ahat. Andican., s.275.

⁴⁴⁶ Yazgan T., *Türkistan'la İlgili Vakıflar. Doğu Türkistan'ın Sesi*, S. 5, Mayıs 1995, s. 7. Bkz. N. Okutucu, s. 83.

⁴⁴⁷ BOA., BEO., 934/70012, 14 Nisan 1897 (12 Zilkade 1314), Dilek Çoban, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Basınında Türkistan*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2012, s. 27

⁴⁴⁸ Güler M., *XIX. Asırdan Günümüze Kırgızistan'da Hac Olgusu ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Hacılarına Yaklaşımı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt:18, Sayı:1, 2016, ss.1-16

⁴⁴⁹ Kunanbay Öskenbayoğlu (1804-1886) Kazak halkının ünlü şairi Abai Kunanbaev'in babası.

başlamış ve netice olarak Cidde’de bir Kazak tekkesi yapılmıştı.⁴⁵⁰ Ancak, Osmanlı belgelerinde ve kayıtlarında Kazak tekkesine ilgili hiçbir kanıtla karşılaşamamıştır.

4.2.4. Hicaz Demiryolu İnşasına Türkistanlıların Yardımda Bulunması

Osmanlı Devleti ile Türkistan arasındaki ilişkilerin iktisadi boyutunda öne çıkan konulardan biri Hicaz Demiryolu’dur. Hicaz Demiryolu’nun İslam âleminin hac farızasını kolaylıkla yerine getirebilmesi maksadıyla yapılması ve İslam milletlerinin gurur kaynağı olması nedeniyle halkın her tabakasından, demiryolu için düzenlenen bağış kampanyasına katkılar yağmıştır.⁴⁵¹ Yapılması amaçlanan demiryolu Şam’dan başlayacak, Medine’ye ulaşacak ve Mekke’de sona erecektir.⁴⁵²

Hicaz Bölgesi’ne yönelik demiryolu yapımına dair ilk fikirlerin XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığını, süreç içerisinde yurt içinden ve yurt dışından pek çok teklif geldiği bilinmektedir.⁴⁵³ Hicaz Demiryolu inşaatının en önemli finansman kaynağı yurt içinden ve dışından toplanan bağışlar olmuştur.⁴⁵⁴ Devletin organize ettiği, Türk işgücü ve teknik adamları tarafından gerçekleştirilen Hicaz Demiryolu yapımına tüm dünya Müslümanları gibi Türkistanlılar da yardım etmişlerdi.⁴⁵⁵ Pek çok konuda gerek maddî gerekse siyasî anlamda Osmanlı Devleti’nden yardım talebinde bulunan Türkistanlıların, Hicaz Demiryolu yapımında İane Komisyonu’na bağışta bulundukları görülmektedir.⁴⁵⁶ (Ek. 9) Kazakistan Devlet Arşivindeki aşağıdaki belge, söylediklerimize kanıt olmaktadır.

Semerkant Eyaleti’nin Askeri Valisi’nin, Türkistan Genel Valisi’ne yazdığı mektupta şöyle belirtilmiştir:

⁴⁵⁰ Akşarhat Ahmetbek, **Kunanbaydyn takiya uyi kayda?** 27 Nisan 2018, (<https://kaz.365info.kz/khynanbajdyn-takiya-yji-khajda-313017>).

⁴⁵¹ Çetin Emrah, **Türk Basınında Hicaz Demiryolu (1900-1918)**. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., Kayseri, 2009. s. 41.

⁴⁵² D. Çoban, s. 36.

⁴⁵³ Hülâgu Metin, **Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu**, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2008, s. 23-26.

⁴⁵⁴ Hülâgu Metin, s. 59, 62.

⁴⁵⁵ Akyıldız Ali, **Demiryolları ve Değişme (Batı Anadolu Örneği)**, Yeni Toplum, I (Ocak-Şubat-Mart 1992), s. 116. Bkz. D. Çoban, s. 36.

⁴⁵⁶ Çoban D., s. 37.

“.... Semerkant şehrinde Türkler lehine belli miktarda para toparlıyorlar: Toplanan miktar, Semerkant tüccarı Taşpulat Abdukhalykov (Birinci Devlet Duması’nın milletvekili) ile İstanbul’a gönderilmiştir⁴⁵⁷.”

4.2.5. Osmanlı Sultanı’nın Türkistanlı Hacılara Yardımı

Osmanlı Devleti hilâfet makamının kendisine yüklediği misyon ile siyasi şartların da el verdiği ölçüde kendinden yardım isteyen her bölgeyle ilgilenmeye çalışmıştır.⁴⁵⁸ Osmanlı Sultanı Hicaz’ın siyasi hâkimi olması nedeniyle haccın idaresi ve sevkıyatı onun üzerinde idi. Bu nedenle dünyanın hangi Müslüman coğrafyasından gelirse gelsin hac için Mekke’ye yönelenler devletin misafiri sayılıyorlardı. Buna ilaveten Osmanlı Devleti, sömürgeleştirme sürecinde Ruslar ve İngilizlerin işgal ettikleri İslâm yurtlarından özellikle Hac için Mekke ve Medine’ye gelenlere sahip çıktığı kadar, bu niyetle topraklarından geçenlere de aynı hassasiyet ve yardımı yapmaya çalışmıştır.⁴⁵⁹ Bu çerçevede Osmanlı Sultanı, Türkistan hacılarıyla mümkün mertebe en iyi şekilde ilgilenmeye çalışmıştır. Bu hacıların maddi durumlarının kötü olması nedeniyle Osmanlı Devleti’nin hac farızasını yerine getirme hususunda bu kişilere kolaylıklar sağladığı görülmektedir. Sadareten, Dahiliye ve Hâriciye Nezareti’ne yazılan bir yazıda Hindistan ve Orta Asya’dan gelen hacıların maddi durumlarının zayıf olması gerekçe gösterilerek onlardan daha düşük bir vize harcı alınması kabul edilmiş, ilgili makamlara bildirilmiştir.⁴⁶⁰ Yine başka bir belgede bu hacıların durumuna değinilmiş, hacca gitmek maksadıyla Mekke ve Medine’ye geçecek Orta Asya ahalisinin on kuruşa çıkarılan mürûr tezkiresi harcından muaf tutulup zamdan önce altı kuruş olan vize harcının alınması uygun görülmüştür.⁴⁶¹

Osmanlı Arşiv Kayıtları’nda elçi olarak gelen Türkistanlı hacılara Osmanlı tarafından yardım yapıldığına dair bir çok belge mevcuttur. Bu dönemlerde Türkistan

⁴⁵⁷ **Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi**, F. - No. 44. (Yedisu Bölgesel Hükümeti). Op. - No 1. Dosya numarası 15799, (Müslümanlar arasındaki hareket ve Onların Bulgar-Türk savaşına gösterdikleri ilgisi). s. 10.

⁴⁵⁸ Azmi Özcan, **İngiltere, Arap Hilafeti ve Osmanlı Devleti** (1876-1908), İstanbul, 1995, s. 5.

⁴⁵⁹ Güler Mustafa, **XIX. Asırdan Günümüze Kırgızistan’da Hac Olgusu ve Osmanlı Devleti’nin Bölge Hacılarına Yaklaşımı**. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt:18, Sayı:1, 2016, s.4

⁴⁶⁰ BOA., **BEÖ.**, 711/ 53270, 4 Aralık 1895 (16 Cemaziyelahir 1313); Dilek Çoban, s. 27

⁴⁶¹ BOA., **BEÖ.**, 911/ 68267, 23 Şubat 1897 (21 Ramazan 1314); Bkz. D. Çoban, s. 28

hanları, genel olarak hacca gitmekte olan tüccarları veya soyluları elçi olarak kullanırlar ya da İstanbul'a elçi olarak gönderilenler, bir de hac görevini yerine getirmek istemişlerdir.⁴⁶² Örneğin, 1826 yılında esas gayesi hacca gitmek olan Buhara elçisi Mehmed Fazıl'a, İstanbul'a geldiğinde kısa bir program yapılarak bir miktar nakit yardım yapılması, Türkistan'dan hacla bağlantılı olarak gelen elçi ve devlet görevlilerine dönük iyi niyet ve misafirperverliğin bir başka örneği olarak gösterilebilir niteliktedir.⁴⁶³

Bazı Türkistanlı hacı adayları da Hicaz'a gitmek için İstanbul'a geldiklerinde maddi bir talepte bulunmamakla birlikte birtakım iş ve işlemlerinde yaşadıkları sıkıntılarının giderilmesi isteğinde bulunuyorlardı. Bürokratik işlerinde kolaylık sağlanması şeklinde gerçekleşen bu desteğin başında gümrükte usulsüz vergi alımının engellenmesi ile beraberlerinde getirdikleri eşyalarının incelemeden muaf tutulması sayılabilir durumdadır.⁴⁶⁴

Devletin yaptığı bir diğer yardım ise fakir hacıların vapur ücretlerinin karşılanmasıyla ilgiliydi. Söz konusu dönemde, Haccın çok kalabalık olduğu ve koleranın hüküm sürdüğü zamanlarda hacıların Hicaz'dan biran önce tahliyelerinin sağlanması için genellikle maddi durumu zayıf olan hacılar, padişahın sadakası olarak ya da devlet tarafından masrafları karşılanarak yabancı vapur kumpanyalarına taşıtılmışlardır. Buna bir örnek olarak 1900 yılına ait bir belgede Buhara ahalisinden Samir ve Ömer Ali adlı kişilerin de Hicaz'a gitmek ve Mekke civarında ikamet etmek istedikleri ve bu doğrultuda bu kişilerin ücretsiz olarak vapurla gönderilmeleri yer almaktadır.⁴⁶⁵ Maddi durumu iyi olmayan hacılarla ilgili olarak sadece Hicaz'dan dönüşler değil, aynı zamanda İstanbul'dan Hicaz'a gidişlerde de bir kısmının seyahat masraflarının padişah tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti, bölgenin dini ve siyasi bakımdan itibarlı kişilerine de yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımlar, genellikle söz konusu kişilerin istekleri üzerine belli miktarda nakdî ödeme şeklinde gerçekleşmiştir.⁴⁶⁶ Örneğin, Buhara'nın

⁴⁶² Andican A. Ahat., s. 202.

⁴⁶³ (BOA, HAT, 1418/57993); Bkz. Yusuf Sarımay. **Türkistanlı Hacıların Ziyaret Merkezi Olarak İstanbul**. Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 88, Sayı 88, 2019, s. 1-18

⁴⁶⁴ BOA. **DH.MKT**, 677/1, DH.MKT, 1320/12; Bkz. Yusuf Sarımay., s. 1-18

⁴⁶⁵ BOA., **DH. MKT.**, 2441/70, 17 Aralık 1900 (24 Şaban 1318); D. Çoban, s. 29.

⁴⁶⁶ (BOA, A.AMD, 4/11, A.MKT.NZD, 30/75, İ.HR, 2098); Yusuf Sarımay, s. 1-18

önemli âlimlerinden ve Nakşibendî Şeyhi Süleyman Efendi bunlardan birisidir. Süleyman Efendi hac niyetiyle 1855 yılında Urfa'ya ailesi ve 60 kadar müridi ile birlikte gelmiş fakat buradan ileriye gidecek imkânı kalmamıştır. Kendisinin talebi üzerine Şam'a seyahatlerine yetecek kadar nakit para verilmiştir.⁴⁶⁷ Buna benzer bir belgede, 1909 yılında Kaşgar'dan yola çıkıp Bakü'de paraları gasp edildikten sonra İstanbul'a yürüyerek gelmek zorunda kalan Hacı Mansur oğlu Abdülfettah, Hızır ve Hacı Mehmed; Cidde'ye kadar ücretsiz olarak gönderilmişlerdir.⁴⁶⁸ 1907 yılında Mabeyn'den Sadâret'e yollanan bir yazıda Dağıstanlı, Buharalı ve Çinli hacıların büyük bir kısmının vapura bindirildiği; fukaradan olup vapur taşıma ücreti olan navl vermeye muktedir olamadıklarından, kalanların ise masraflarının beş yüz lira sarf edilerek karşılandığı ve bu kişilerin de sözü edilen iki saate kadar hareket edecek olan vapurla gönderilmelerinin şehremaneti paşa hazretleriyle kararlaştırıldığı belirtilmektedir.⁴⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin Türkistan dışındaki topluluklar için hac ibadetinin kolaylaştırılmasına yönelik kolaylaştırıcı ve yardımsever tutumunda siyasi beklentilerin etkisi olduğu söylenebilir. Ancak Türkistan'la ilişkilerinin başladığı XVI. yüzyılın ortalarından yıkılışına kadar geçen süre zarfında ciddi bir siyasal birliktelik olmamıştır. Bu sebeple Hicaz'a gidiş ve dönüşte Türkistanlı hacılara sağlanan imkânların sebebi olarak devletin ahlaki ve idari anlamda ulaştığı anlayış gösterilebilir.⁴⁷⁰

Gördüğümüz gibi, Osmanlı Sultanı hilafet merkezi olan İstanbul'a gelen hacılarla halifelik misyonunun yüklediği sorumlulukla mümkün olduğunca yakından ilgilenmiştir. Ağırlıklı olarak Kafkasya, Türkistan, coğrafyalarından gelen hacıların her türlü ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Ama ne yazık ki, Osmanlı Sultanı elinden gelen tüm yardımları gözetmesine rağmen, bu kardeş ülkeler arasındaki ilişkiler sosyal ve kültürel düzeyden siyasal ve ekonomik seviyeye geçememiştir.

⁴⁶⁷ BOA, İ.MVL, 347/15045; Yusuf Sarıay, s. 15.

⁴⁶⁸ Sarıay Yusuf, s. 17.

⁴⁶⁹ B.O.A., Y. PRK.A., 14/61, 18 Kasım 1907 (12 Şevval 1325). Bkz. Okutucu Nuray. **Hac Güzergahı Olarak İstanbul'un İnanç Turizmine Konu Çekim Unsurları (19.Yüzyıl Sonu Ve 20.Yüzyıl Başı)**. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul, 2017.

⁴⁷⁰ Sarıay Yusuf, s. 12.

XX yûzyılda Tûrkistan halklarının siyasi durumu daha da kûtû hale gelmiştir. 1917 devrimine kadar Bolşevik ihtilâline kadar tam bir Rus hâkimiyeti görûlmese de sıkıntılı süreç başlamıştır. Sovyetler Birliğı'nin kurulması ile birlikte, hac ziyareti de durdurulmuştur. 1936'dan itibaren Tûrkistan Bölgesi tamamen Sovyet sitemine dâhil olmuş, bu tarihten sonra komünizm ideolojisi gereğı tüm İslâmî ibadet ve haliyle hac da yasaklanmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

XX. YÜZYILDA KAZAK TÜRKLERİNİN ANADOLU'YA GÖÇ HAREKETLERİ

5.1. KAZAKLARIN YURT DIŞINA GÖÇ ETMELERİNİN TARİHİ NEDENLERİ

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, göç süreçleri dünyadaki toplumların çeşitli alanlarını kapsayan küresel bir sorun haline gelmiştir. Bir ülkenin ikiye bölünmesi, bir ulusun çeşitli ülkelerde yaşaması ve onların tekrar birleşmesi tarihi uygulamada var olan bir olgudur. Göçlerin çeşitli nedenleri vardır; ekonomik, bireysel, ailevi, güvenlik, geri dönüş ve diğer nedenlerle gerçekleşen göçler olarak altı farklı kategoride değerlendirilmektedir⁴⁷¹.

Bunların içine, hayatı dayanılmaz hale getiren yoğun baskılar, yaşanan savaşlar nedeniyle can güvenliğinin olmaması, daha iyi iktisadi ve sosyal hayat yaşama gibi nedenleri de dahil edebiliriz. Kazakların dünyanın çeşitli bölgelerine yaptıkları göçlerin büyük nedeni ise Sovyetler döneminde yapılan baskılar neticesinde can güvenliklerinin olmamasıdır. Bunların en büyük bölümü ise halkın kolhozlara doldurulduğu ve göçebeliğin ortadan kaldırıldığı ikinci beş yıllık plan devresinde (1928-1932) gerçekleştirilmesi Kazak Diasporası'nı⁴⁷² oluşturmuştur.

Yurtdışındaki Kazakların oluşumu XVIII.-XIX. yüzyıllardan itibaren başlayacaktır. Bu süreç, birkaç yüzyıl boyunca çeşitli nedenlerle tarihi dönemlerden geçerek gelişmiştir. Kazakların yurt dışına göç etmelerinin ilk aşaması, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren başlamış ve XIX.-XX. yüzyıllarda siyasi nedenlerden dolayı artmıştır. Bu açıdan baktığımızda biz Kazakların yurt dışına göçlerini 4 döneme ayırarak değerlendirebiliriz⁴⁷³.

⁴⁷¹ Atantaeva B., Mamyrbekov A., Ospanova A., **Repatriation process in East-Kazakhstan region (1991-2011)**, Semey, 2016, s. 23.

⁴⁷² Diaspora (diaspo'ra) Herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer; Herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu, kopuntu.

⁴⁷³ Ospanova Akmaral, **Yurt Dışındaki Kazakların Kazakistan'a Geri Dönme Süreci**, 3. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi, Bildiriler Kitabı –II. 02-03 Aralık, 2017, İstanbul. 361-366-377.

Birinci Dönem: XVIII. yüzyıl Cunar istilasının şiddetlenen dönemidir. Kazak Hanlığı artık eski gücünü büyük ölçüde kaybetmiş bulunuyordu, bu dönemde Cunarların Kazak bozkırlarına sürekli ve yıkıcı istilası halkın uzun yıllardan beri yaşadıkları bölgeleri, yoksul ve perişan bir halde terk etmesine yol açtı.⁴⁷⁴ Bu istila zamanında birçok Kazaklar sınırdaş bölgelere göç etmişlerdir.

İkinci Dönem: XIX.yüzyıl ve XX yüzyılın başlangıcıdır. Ruslar Kazakistan'ı işgal ettikten sonra bu topraklara tamamen sahip olabilmek için her yolu denemiştir. 1889'da çıkarılan toprak kanunu ile Rus köylülere istedikleri bölgelerde yerleşme ve toprak sahibi olma hakkı verilmiş ayrıca 1891'de bu kanuna yeni bir madde eklenerek, Rus yetkililerin istediği şekilde toprakları işlemeyen Kazakların topraklarına el konulması yasallaştırılmıştır. Bu ve benzeri kanunlar ve keyfi uygulamalar sonucu yaklaşık 20 yılda 1,5 milyon Rus köylüsü Kazakistan'ın geniş bozkırlarına yerleştirilmiştir.⁴⁷⁵ Bu siyasi olaylardan dolayı kendi vatanlarında yaşamaları zorlaşan Kazaklar komşu bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır.

Üçüncü Dönem: XX. yüzyılın ilk çeyreğine tekabül eder. Bu dönemde Çarlık Rusya'nın istilacı politikasına ve Sovyet Kızıl Ordusu'nun kanlı terörüne karşı milli ayaklanmalar başlamıştır. Bu ayaklanmaların Ruslar tarafından kuvvetle bastırılmasından sonra Kazakların durumu daha da kötü hale gelmiştir. 1916 yılında ayaklanmaya katılarak Çar II Nikola'nın yayınladığı kararına karşı çıkarak mücadele edenler büyük miktarda vergi ödemek zorunda kalmıştır. Ekonomik olarak zaten zor durumda olan halk, bu vergi ile yoksulluğa daha fazla itilmiştir. Kafkasyalının Rus kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere göre 1916 isyanında 673 bin Kazak öldürülmüştür. 168 bin Kazak Sibirya'ya sürgün edilmiş, 300 bin Kazak ve Kırgız Doğu Türkistan'a kaçmıştır.⁴⁷⁶ Bu ekonomik olumsuzluğa dini konularda kısıtlamalar getirilmesi, cami inşasının yasaklanması, vakıf arazilerine el konulması ve yaylak-kışlak bölgelerine serbestçe gidip-gelmenin yasaklanması gibi sosyal alandaki kısıtlanmalarda eklenince Kazaklar için kendi topraklarında yaşam iyice

⁴⁷⁴ Zardıqan Kınayatulu, **Jılagan jıldar şejiresi**, Sanat Yayınları, Almaty, 1995, s. 298.

⁴⁷⁵ Atantaeva B., Mamyrbekov A., Ospanova A., **Repatriation Process in East-Kazakhstan Region (1991-2011)**, Semey, 2016, s. 26.

⁴⁷⁶ Kafkasyalı Ali, **Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklal Mücadelesi Tarihine Bir Bakış**, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, XII/1, 2012, ss.167-192.

zorlaşmıştır.⁴⁷⁷ Bu durum karşısında bir kısım Kazaklar kendi topraklarından ayrılarak başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır.

Dördüncü Dönem: SSCB⁴⁷⁸ dönemi (1920-1940). Birinci Dünya Savaşı'nın sefaleti yaşanırken üstüne yukarıda bahsettiğimiz gibi 1916 yılı Rus katliamının eklenmesi, 347 kişinin idam edilmesi, 168 bin kişinin Sibiry'a sürülmesi, 300 bin kişinin Doğu Türkistan'a sığınması dolayısıyla Kazakistan'ın büyük bir felaket geçirmesinin üzerinden 3 yıl geçmeden 1920 yılında Kazaklar, "yapay kıtlık ve yoklukla" yok olma tehlikesi ile karşı karşıya getirilmiştir. 1920 yılında havalar nispeten kurak geçmiştir. Sovyet yönetimi tedbir alıp çare bulmak yerine Kazak köylüsünün elinde bulunan canlı hayvanları ve hayvan mamullerini ve diğer gıda maddelerini vergilerine karşılık zorla toplayıp Rusya'nın Moskova, Petersburg, Saratov gibi şehirlerine göndermiştir. Aynı zamanda Bolşevikler de Kazak kırsalında köyleri talan eder. Sovyet yönetimi hiçbir müdahalede bulunmamışlardır. Ülkede yokluk ve kıtlık başlamış, Sovyet yönetimi ise Kazakların kırılmasına seyirci kalmıştır. Bu felakette ölenlerin sayısı Kasım 1921'de 1.508.000; 1922 yılında ise 2.303.200 kişi olmuştur. 700 binden fazla insan, Doğu Türkistan ve diğer komşu ülkelere sığınmışlardır.⁴⁷⁹ Bu olaylar da Kazakların dış ülkelere göç etmelerine neden olmuştur.

Uzun tarihsel dönemler içerisinde, Yurt dışı Kazak Türkleri'nin oluşumunu iki büyük grup şeklinde gösterebiliriz (Tablo.6).

⁴⁷⁷ Gömeç Sabettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2003, s. 71.

⁴⁷⁸ SSCB, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.

⁴⁷⁹ Demko Djordj, **Orıstardın Kazakstandı Otarlavı (1896-1916)**, Gılım Yay., Almatı, 1997, ss. 42, 64

Tablo 6: Kazak Türklerinin Yurt Dışına Göç Etmelerinin Tarihi Nedenleri

KAZAKLARIN YURT DIŞINA GÖÇ ETMELERİNİN NEDENLERİ

Siyasi Nedenler:

- XVIII.yy. Kazak-Kalmuk (Jungar) Savaşları,
- XVIII-XIX. yy. Uhusal Kurtuluş Hareketleri,
- 1916 yılı Milli Ayaklanma,
- 1918-20 yılı Rus İç Savaşı,
- 1920-1933 Yılları Arasında Suni Bir Şekilde Yaratılan Açlık , Felaket ve Zulüm Dönemi
- 1930-50 Yılları Arası Doğu Türkistan Kazaklarının Çin hükümetine Karşı Savaşı ve II. Dünya Savaşı.

(Tablo Yazar Tarafından Hazırlanmıştır).

Kazak bozkır ve ovalarında göçebe veya yarı göçebe hayvancılık yapan, geniş yaylaları, otlakları, kışlakları olan yedi yüze yakın Kazak Beyi'nin toprak ve mal varlıkları zorla ellerinden alınıp halka dağıtılmıştır. Çok geçmeden bu defa halkın elinden alınıp devletleştirilmiştir.⁴⁸⁰ 1928 yılında konar-göçer Kazak-Kırgız-Özbek ve diğer Türk gruplarından 145.000 hayvan alınmış ve bu mallara el koyulmuştur". Yapılan baskı ve el koyma hareketleri Kazakları artık zor durumda bırakmaya başlamıştır.⁴⁸¹

1928 yılında Kazak Beylerinin varlıklarına el konulması sırasında Çin bölgelerine 416 aile göç etmiştir.⁴⁸² Kazak halkı kolektifleştirmeye zorlanır ve Kazak halkının bir kısmı Doğu Türkistan'a, Tacikistan'a, İran'a göç etmişlerdir.⁴⁸³ Buna ek olarak, Moskova'dan Stalin ve Yelov, Kazakistan'da Goloşekin ve yerli işbirlikçileri Kazakistan'da hal bırakmamıştır.

"Kızıl Kırğın" denilen ve 1929-1933 yılları arasında Kazakistan'da Moskova adına Goloşekin tarafından yapay olarak gerçekleştirilen açlık, kıtlık olayı ile yapılan bu soykırımda, 2 milyondan fazla Kazak hayatını kaybetmiştir. Yüz binlerce insan köyünü, evini-barkını terk eder; yollara düşmüş, yüz binlerce insan terminallerde,

⁴⁸⁰ Kafkasyalı Ali, s.182.

⁴⁸¹ Kalkan Mustafa, **Sovyetler Döneminde Kazakların Göç Hareketleri Ve Anadolu'da (Altay Köyü'nde) İskân Edilişleri**. TÜBAR-XXI-/2007-Bahar, ss. 124-139.

⁴⁸² Bregel Yuri, **An Historical Atlas Of Central Asia**, Brill Leiden, Boston, 2003, pp. 95-96.

⁴⁸³ Jemeney İslam, **İran Kazaktarı**, Zerde Yayınları, Almatı, 2007, s. 3.

tren istasyonlarında ölmüştür. Bir kısım insan da köylerde ve şehirlerde açlıktan can vermiştir⁴⁸⁴.

Dönemin yabancı kaynakları, 1933 yılında Frederik Bartell'in Newyork Times gazetesinde yayınlanan makalesinde ve Ralf Barnest Herald Türbin'deki farklı bir makalesinde katliamın boyutlarını açıklanmış ve Kazakların insan kaybını 1 milyon olarak göstermiştir.⁴⁸⁵ Bu kaybı, bazı yabancı kaynaklar B. Schiller, 860.000'i aşkın olarak, R. Monkvest, 1.000.000'u aşkın, M. Olcott ise 1.500.000 insan açlıktan kırılmıştır şeklinde açıklamaktadır.⁴⁸⁶ Nüfusun neredeyse % 50'si kaybedilmiştir. Gidenlerin yerine tabi ki Rus köylüleri yerleştirilmiş, bereketli topraklardan Kazaklar uzaklaştırılmıştır.⁴⁸⁷

1 Mayıs 1930 tarihi itibarıyla Kazak nüfusu 5.873.000 iken 1 Mayıs 1933 tarihine gelindiğinde sayının 2.493.500'e düştüğü görülür. 1 Mayıs 1936'da ise 3.278.000'e çıkacaktır. Farklı yıllarda yapılan başka bir nüfus tespitine göre Kazakların nüfusu 1926'da 3.628.000 iken 1939'da 2.833.000'e düşmüştür. Aynı yıllarda Rus nüfusu ise artmış, 1926'da 2.165.000 iken 1939'da 2.877.000'e çıkmıştır⁴⁸⁸. Böylece, Sovyet iktidarının baskısı ve onların tek taraflı politikasının sonucunda kendi vatanında çaresiz kalan, masum Kazaklar yabancı bir ülkeye sığınarak göç etmek zorunda kalmışlardır. Güney Kazakistan'da yaşayan Kazaklar Özbekistan tarafına geçerek İran, Afganistan bölgelerine; Doğu Kazakistan ve Jetisu (Yedisu)⁴⁸⁹ bölgelerindeki Kazaklar ise Doğu Türkistan (Çin) taraflarına göç etmiştir. Bir kısmı göç ederken açlıktan ve hastalıktan ölmüştür.

Dünyayı yönetenlerin, Kazak Türklüğünü yok etme noktasına getirme planlarının icabı olsa gerek, Sovyet yönetimi kıtlık-yokluk kurgusu altında ikinci bir imha hareketini 1936-38 yıllarında yapmıştır. Kazakistan'da, aynı zamanda diğer Türk devletlerinde milli şuurun uyandığını gören Sovyet yönetimi bunu önlemek için düşünen beyinleri tesirsiz hale getirmiştir. Halkın "Ziyalılar Katliamı" dediği 1936-

⁴⁸⁴ Kafkasyalı Ali. s.170.

⁴⁸⁵ Esmagambetov K., **Kazaktar Şetel Edebiyetinde**, Atamura Yay., Almaty, 1994, s.38; C. S. Kırimer, **Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri**, TDV Yay., Ankara, 1997, ss.132-133.

⁴⁸⁶ Kasymjanov A., **Kazak**, Bilim Yay. Almaty, 1994, s. 80.

⁴⁸⁷ Kalkan Mustafa, **Sovyetler Döneminde Kazakların Göç Hareketleri Ve Anadolu'da (Altay Köyü'nde) İskân Edilişleri**, TÜBAR-XXI-/2007-Bahar, ss. 124-139.

⁴⁸⁸ Kafkasyalı A., 2012, s. 168.

⁴⁸⁹ Yedisu bölgesi, Orta Asya'da günümüzde Kazakistan'ın güney-doğu parçası olan bir bölgedir.

1938 yıllarında yapılan bu siyasi soykırımda Kazak aydınlarının % 80'i kurşuna dizilmiş, bir kısmı Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir.⁴⁹⁰

Tarihi açıdan baktığımız zaman yurtdışı Kazakları iki farklı şekilde oluşmuştur. Birincisi, Rus işgali sırasında siyasi nedenlerden dolayı kendi vatanlarını bırakmak zorunda kalan Kazak aileleri, ikinci ise coğrafi alanların dağılımı sonucunda yabancı bir ülkende kalan Kazaklardır. Bu gruba Çin bölgeleri (Doğu Türkistan), Rusya ve Özbekistan'daki Kazakları dahil edebilir. Örnek olarak, Doğu Türkistan'da İle, Tarbagatay, Altay, Bargöl bölgelerindeki Kazaklar, tarihi topraklarında yaşıyorlardı. Ancak bu topraklar son iki yüzyıl boyunca Çin sınırına geçmiştir.

5.2. DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ KAZAK TÜRKLERİ

Yukarıda Kazak Türklerinin büyük bir kısmı çeşitli siyasi nedenlerden dolayı sınırdaş bölgelere ve özellikle Doğu Türkistan bölgesine göç ettiklerinden bahsetmiştik. Doğu Türkistan'da yaşayan Kazakların bir kısmı ise yüzyıllardır buralarda yaşamakta olan Kazaklar idi. Bölge ilk çağlardan itibaren Türkler, Moğollar ve Çinliler arasında çatışma alanı olmuştur. Zaman zaman güçlü Türk devletleri komşu Çin'i yönetmişler, zaman zaman da Çin işgaline uğramışlardır.

Doğu Türkistan, etnik bakımdan olduğu gibi dil ve kültür bakımından da Türkistan'ın, Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak kabul görmüştür.⁴⁹¹ Buralar, Çinlilerin iddia ettikleri gibi ezelden Çin toprağı değil, Türk toprağıdır. Doğu Türkistan'ın Batı literatüründeki adına gelince, "Şehname"ye göre, milattan önceki dönemlerde Türklerin yaşadıkları topraklara "Turan" adı verilmiştir.⁴⁹² Ancak ne yazık ki Türkistan, doğusu ve batısı ile birlikte sömürgeci ülkelerin ortak politikalarına konu olmuştur. Özellikle 19. yüzyılda, genellikle İngiltere'nin desteklediği veya yönlendirdiği politikalarda Çin, Rusya, Hindistan ve Türkistan devletleri arasında önemli bağlantılar görülmüştür. Bu politikalar çoğunlukla

⁴⁹⁰ Ali Kafkasyalı, s.169.

⁴⁹¹ İnayet Alimcan, **Bir Medeniyet Havzası Olarak Doğu Türkistan**, Hür Doğu Türkistan Sempozyumu, Mart, 2010, s. 13.

⁴⁹² Baykara Tuncer, **Türk, Türklük ve Türkler**, 2. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss. 97-100.

Türklerin aleyhine olup, zaman zaman yanında yer aldığı bir Türk siyasi birimini de ilk fırsatta diğer sömürgeciye bırakan oyunlar tezgâhlanmıştır.⁴⁹³

Ruslar, 1881 yılında yapılan St. Petersburg Anlaşması ile Kulca Bölgesi'ni (Doğu Türkistan) tazminat karşılığında Çin'e bırakmışlardı. O dönemlerde bu bölgelerde Kazaklar yaşamaktaydı. 1883'te de Kulca, Ruslar tarafından tamamen boşaltıldı. Burası Çinliler tarafından, 18 Kasım 1884'te Çin imparatorunun emriyle 19. eyalet olarak Şin-cang (Xin Jian “Yeni Toprak”) adıyla doğrudan İmparatorluğa bağlanmıştır.⁴⁹⁴

1883 yılı Doğu Türkistan Kazaklarına bir sene içerisinde iki devletten birini seçme talebi oluşturuldu. Bu durum, Kazakistanla sınırdaş doğu ve güneydoğu bölgelerde ilk defa irredent⁴⁹⁵ Kazakların oluşmasına neden oldu. Bu olay Kazakların ulusal birliğine zarar vererek, farklı devletler arasında yayılmasına ve ulusların birbirinden uzaklaşarak, kendi tarihi ve dilinden uzakta kalıp izolasyonuna yol açtı.⁴⁹⁶ Böylece Doğu Türkistan'da yaşayan Kazaklar Çin baskısı altında kalmıştır. Bunun kanıtı olarak günümüzde Kazakistan dışında en çok Kazak nüfusu Doğu Türkistan'da bulunur. Doğu Türkistan'da Kazaklar Tanrı Dağları ile Altay Dağları arasında yer alan Cungarya havzasında genellikle göçebe olarak yaşar. Doğu Türkistan'ın İli vilayeti ile Mori ve Barköl ilçeleri Özerk Kazak Bölgesi'dir. İli ve diğer Cungarya vilayetlerinde (Altay, Çuguçak, Ürümci ve Kumul) çok sayıda Kazak nüfus bulunmaktadır.⁴⁹⁷ Ayrıca başkent Urumçi bölgesinde de Kazak Türkleri Erenkabırğa dağı eteklerine yerleşmişlerdir.⁴⁹⁸ 1994 nüfus sayımına göre Doğu Türkistan'daki Kazakların miktarı 1.193.723 kişidir. Çin'in diğer kesimlerindeki Kazaklarla birlikte tüm Çin'de 1,2 milyonu geçmektedir.⁴⁹⁹

⁴⁹³ Yalçinkaya Alaeddin, **Doğu Türkistan Tarihinde Önemli Kavşaklar ve Çin İşgali**, s. 27.

⁴⁹⁴ Emet Erkin, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, s.276.

⁴⁹⁵ İrredantizm (ya da Yayılmacı milliyetçilik), İtalyanca kökenli bir sözcük olup dil, din, soy ve kültür birlikteliği olduğu halde herhangi bir devletin sınırları dışında yer alan halk ile söz konusu devletin birleşmesi fikridir.

⁴⁹⁶ G. Mendikulova, B. Atantaeva, **Istoriya migrassii mejdu Kazakistanom i Kitaem v 1860-1960-e gg**, SaGa Yayınları, Almat, 2008, s. 232.

⁴⁹⁷ Ali Yiğit, **Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt: 10 Sayı: 2, 2001, Elazığ, ss. 1-15.

⁴⁹⁸ Oraltay Hasan, **Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri**, Türk Kültür Yayımları, İstanbul, 1976, s. 13.

⁴⁹⁹ Ali Yiğit, s. 14.

5.2.1 Kazak Türkleri'nin Doğu Türkistan'dan Hindistan'a Göçü

Doğu Türkistan'da Çinli Genel Valilerin baskılarına maruz kalan Kazakların göçü birden ve doğrudan doğruya Türkiye'ye yapılmadı. 1935'ten 1952'e kadar 17 yıllık uzun bir süreçte aşama aşama gerçekleşti.⁵⁰⁰ Birinci aşama, Kazakların Doğu Türkistan Genel Valisi Sheng Shi Tsai'nin baskısından doğudaki Döngenler yani Çinli Müslümanların yönetimindeki Gansu eyaletine göçleridir.

1931 yılında Doğu Türkistan'ın Kumul kentinde bağımsızlık ve hürriyet mücadelesi başlamıştır. Bu siyasi olaydan sonra Doğu Türkistan'da yaşamakta olan tüm Türk Halklara giderek artan oranda vahşet uygulanmıştır. Çinli idarecilerin gerek vergi olarak gerek siyasi ve askerî baskı rejimleri kurarak uyguladıkları mezalim sonucu, Kazaklar daha önceki huzurlu ortamlarını kaybetmişlerdir.⁵⁰¹ Baskıcı idarecilerin zulmüne itiraz eden Kazak ileri gelenleri ise insanlık ayıbı olarak tarihe geçen vahşet metotlarıyla cezalandırılmışlardır ve bu saldırılarda Hasantu Köyü'ne yapılan baskında Kazakların büyük bir kısmı askerler tarafından kılıçtan geçirilmiş sadece köyde olmayanlar kurtulmuşlardır.⁵⁰² Böylece Çin Ordularının büyüklüğü ve sergilediği politika karşısında dayanamayan Kazaklar büyük kayıplar vererek bulundukları bölgeleri terk etmek zorunda kalmışlardır.

XX. asırda 1930'lu yıllara kadar bu faciaları yaşayan Kazaklar, liderlerine yapılan bu zulme tepki göstererek Doğu Türkistan'dan güneye, Tibet bölgesine doğru hareket ederler ve ilk kabile 1941 senesinde 3.000 kişilik bir grupla Hindistan'a iltica etmek mecburiyetinde kalır.⁵⁰³ 1941 yılında Hindistan, İngiliz hâkimiyetinde olduğu için, Kazak ileri gelenleri İngiltere'nin Hindistan valisinden mülteci olarak yerleşmek için izin istemişlerdir.⁵⁰⁴ Böylece, 1936 sonrasında küçük kalifelerle başlayan göç hareketi 1949 yılında Büyük Kazak Göçü'ne dönüşmüştür. Yaklaşık 7.000 Kazak Taklamakan Çölü ve Himalaya Dağları'nı iki yıllık yürüyüşle

⁵⁰⁰ Kara, Abdulvahap, **Kazakların Altaylardan Anadolu'ya Uzanan Göçü**, 17 OCAK 2012

<http://www.abdulahapkara.com/karavahap-2/?fbclid=IwAR2zpbNB3uQ71ghyU5zk6wEwStuMS7iET05wNfE2UWoF4AyNQQbLEAM8FRs>

⁵⁰¹ Hakim, Meryem, **Doğu Türkistan 20.yy İstiklal Mücadelesi**, Hür Doğu Türkistan Sempozyumu, Mart, 2010, s. 113.

⁵⁰² Kalkan Mustafa, **Sovyetler Döneminde Kazakların Göç Hareketleri Ve Anadolu'da (Altay Köyü'nde) İskân Edilişleri**. TÜBAR-XXI-/2007-Bahar, ss. 124-139.

⁵⁰³ Meryem Hakim, s. 114.

⁵⁰⁴ Mustafa Kalkan, s. 133.

aşıp 1951 yılında Hindistan'a ulaşabilmişlerdir. Ancak, savaş, açlık ve doğal koşullar nedeniyle göçe katılanların yarısından fazlası yolda yaşamını yitirmiştir.⁵⁰⁵

Bu olayı İzmir'deki Kazak Alaş Vadisi'nin kurucusu Şirzat Doğu 1949'da 15 yaşındayken ailesiyle Çin'den Hindistan'a kaçıışı gözleri dolarak şöyle anlatmaktadır:

*“Mao'nun askerleri, Ürümcü'yi ablukaya almıştı. Hepimizi ölüm korkusu sarmıştı. Ürümcü'den yola çıkarak ormanlık ve dağlık bölgelere kaçmaya başladık. İki kardeşim, Himalaya'da oksijen yetersizliğinden öldü. Gece yürüyüp, gündüz emniyetli noktalarda konaklıyorduk. Bu kaçış iki yıl sürdü. Önce, Tibet'e, sonar da Hindistan'a vardık. Burada üç yıl kaldıktan sonra, dönemin Cumhurbaşkanı sayın Celal Bayar'ın katkılarıyla Türkiye'ye göç ettik.”*⁵⁰⁶

Bilindiği üzere 1947 yılında Hindistan Devleti, İngiliz sömürgesinden kurtularak bağımsızlığını ilan etti. Bu gelişmeden sonra ülke, Hindistan ve Pakistan şeklinde ikiye ayrıldı. Bu olay sonrası başlayan Hindu-Müslüman çekişmesi sebebiyle Kazaklar, Müslüman olmaları hasebiyle Pakistan tarafına geçtiler.⁵⁰⁷ Yerli Müslüman ahaliden destek de gördüler. Ancak Hindistan'ın ikliminin nemli ve sıcak oluşu bazı Kazakların hastalıklara yakalanmış ve kısa sürede çok sayıda Kazak yaşamlarını kaybetmiştir.⁵⁰⁸

Kazaklar bu dönemde aralarında birlik ve dayanışmayı tesis etmek için bir dernek kurmanın bir ihtiyaç olduğuna karar verdiler. Böylece 17 Ekim 1951 tarihinde Peşaver kentinde, “Doğu Türkistan Kazak Muhacirin Derneği” kuruldu. Dernek kurulur kurulmaz ilk iş olarak Pakistan'ın çeşitli kentlerinde yaşayan Kazakların listesi hazırlandı.⁵⁰⁹ Derneğin kurulmasındaki asıl gaye, Pakistan'da dağınık halde yaşayan Kazak muhacirlerini biraraya getirerek, muhacirler arasında birlik beraberlik duygularını güçlendirmek ve nihai hedef olarak da muhacirleri Türkiye'ye yerleştirmektir.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ Çolak Filiz, **Salihli Kazaklarının Günümüzdeki Durumu**, Kazakistan Ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu 21-23 Mayıs 2007, Almaty, ss. 105-108.

⁵⁰⁶ Çolak Filiz, ss. 108.

⁵⁰⁷ Altay Halife, **Altaydan Avған El**, Atajurt Yay., Almaty, 2000, s.406.

⁵⁰⁸ Kara Abdulvahap, **Kazakların Altaylardan Anadolu'ya Uzanan Göçü**. Göç Sempozyumu, İstanbul, 2010.

⁵⁰⁹ Altay Halife, s. 413; Kara, A. **Kazakların Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Göçü**. İstanbul: Kazak Türkleri Vakfı Yayını. 1996, s. 20.

⁵¹⁰ Kesici, Kaysun, **Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinin Türkiye'ye Göçünün 50. Yılı Münasehletiyle-I**, Türk Dünyası Araştırmaları Tarihli Dergisi, No. 195, Mart 2003, s. 20.

1950’li yılların başında Pakistan ve Hindistan’daki Kazaklar, Dünya Göçmenler Cemiyeti ile temas kurarak Türkiye Cumhuriyeti’ne sığınmak istediklerini bildirmişlerdir. Bir yıl sonra Ankara’dan gelen cevapta, Kazakların Türkiye’ye iskanlı göçmen olarak kabul edilecekleri, ancak bürokratik işlerin tamamlanması için bir süre beklentilerinin gerektiği bildirildi.⁵¹¹ Aradan uzun bir zaman geçmeden, Türk Hükümeti Başbakan Adnan Menderes’in başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, 13 Mart 1952 tarih ve 3/14595 sayılı kararıyla bu isteklere cevap vermiş ve 1850 kişinin iskanlı göçmen olarak Türkiye’ye yerleşmesine izin vermiştir.⁵¹² (Ek.12)

Bu konuda ilk eser yayınlayan, göç liderlerinden Alibek Hakim’in oğlu, Büyük Kazak âlimi Halife Altay “Kazak Türkler” adlı kitabında bu olayı şöyle anlatmıştır:

“..1952 yılında Nevruz ayının 13’ünde 3/1495 numaralı kararla Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kazakların göçmen olarak deniz ve kara yoluyla getirilmesini açıklayan kararını bize kurye vasıtasıyla gönderdi. Bu karar bizim için kurtuluştur, 2000 insanımız hastalıktan öldüğü gibi 6 yıl içinde hiçbir çocuk doğmamıştı. Hindistan’ın iklimi, bulaşıcı ve ateşli hastalıkları sebebiyle bir tek kadın bile hamile kalmamıştı”⁵¹³.

Eylül 1952’den itibaren 1954 senesinin Nisanına kadar Kazaklar gruplar halinde Türkiye’ye geldiler.⁵¹⁴ Kazaklar, Bağdat’tan Irak tarafındaki Nusaybin şehrinin Talköşek adlı yerleşimine, buradan vagonlara bindirilip Urfa, Halep, Adana demiryolu ile İstanbul’a ulaştırılmıştır (Ek 21). Kazakları Türkiye’nin Başbakanı Adnan Menderes karşılamıştır.⁵¹⁵ Keşmir’den gelecek bu göçmenlerle ilgili dönemin gazetelerinde birçok haber yapıldı (Ek.15).⁵¹⁶ Mesela Milliyet gazetesi Hüseyin Teyci’ye dayanarak yaptığı haberinde 103 kişinin yakın bir dönemde geleceğini

⁵¹¹ Kara, Abdulvahap, **Kazakların Altaylardan Anadolu’ya Uzanan Göçü**, Göç Sempozyumu, İstanbul, 2010.

⁵¹² Çolak, Filiz, ss. 107.

⁵¹³ Halife Altay, **Altaydan Avған El**, Atajurt Yay., Almatı, 2000, s. 114.

⁵¹⁴ Kara, Abdulvahap, **Kazakların Altaylardan Anadolu’ya Uzanan Göçü**, Göç Sempozyumu, İstanbul, 2010.

⁵¹⁵ Kalkan Mustafa, s. 136.

⁵¹⁶ Tuncer Tekin, **1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan’da İstiklal Mücadelesi Ve Türkiye’ye Yapılan Göçler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2015.

yazdı.⁵¹⁷ Aynı gazete 28 Ekim 1952’de bu 103 kişilik kafilenin Hüseyin Teyci başkanlığında yola çıktığı haberini yaptı.⁵¹⁸

5.2.2. Kazakların Anadolu’ya Yerleşmeleri

İlk göçmen kafilesi 12 Kasım 1952 tarihinde Türkiye’ye gelen Kazaklar Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde yerleştirilmişlerdir. Öncelikle İstanbul’da üç ayrı noktada misafirhanelerde geçici süre (1-2 sene gibi) tutulmuşlardır. Bunlar Tuzla, Sirkeci ve Zeytinburnu misafirhaneleridir.⁵¹⁹ Bu süre zarfında Toprak ve İskan İşleri Genel Müdürlüğü tarafından işleri karşılandı. Misafirhanelerdeki Doğu Türkistanlı göçmenler daha sonra değişik illere yerleştirdiler. Bunlar:

1- 201 nüfustan ibaret 59 aile Niğde vilayeti Aksaray kazası Sultanhan Nahiye merkezine;

2-468 nüfuslu 146 aile Manisa vilayeti Salihli kazası merkezine;

3- 104 aileden ibaret 344 nüfuslu bir grup Kayseri vilayetinin Develi kazası Sindelhöyük ve Karacaviran köyleri ile Yahyalı kazasına bağlı Kopça ve Hocahacılı köylerine;

4- Doğu Türkistanlı göçmenlerin kendi memleketlerinin ismini verdikleri Niğde vilayetinin Ulukışla kazasına bağlı Altay köyüne ise 545 nüfustan ibaret 160 aile;

5- Konya vilayetinin merkez köylerinden İsmil’e 238 nüfustan ibaret 60 aile;

6- Konya Ereğlisi’ne 11 aileden ibaret 35 nüfus;

7- Sadece 10 nüfustan ibaret iki göçmen ailesi de Adapazarı’nın merkezine iskan edildiler. 1850 kişiye iskanlı göçmen olarak karar çıkmasına rağmen gelenlerin toplam sayısı 542 aile ve 1.841 kişi idi. 1967 yılı itibariyle 1.234 doğum hadisesi ile bu miktar artarak 3.075’e yükseldi.⁵²⁰

⁵¹⁷ Kul, Omer, Tuncer Tekin, **XX. Asırda Doğu Türkistan’da Göçler**, Türk Dünyasında Sürgün ve Göç. Türk Dünyasında Sürgün Ve Göç Sempozyumu, Yeditepe Ofset, İstanbul, 2015, ss. 193-234.

⁵¹⁸ **Milliyet Gazaresi**. 28. 10. 1952. s. 3; Bkz. Omer Kul, Tekin Tuncer, s. 221.

⁵¹⁹ Göktürk, H, **Doğu Türkistan’dan Anadolu’ya Göçler**, Uluslararası Göç Sempozyumu, 8-11 Aralık 2005, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul, ss. 130-135.

⁵²⁰ Gayretullah, H, **Altaylar’da Kanlı Günler**, Hamle Yayınları, İstanbul, 1977, s. 1; Kadircan Kafı, Türkiye’ye Göçler, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1966, ss. 16-17; Bkz. Tekin Tuncer, ss. 303-304.

Tablo 7: Kazakların Yerleşimleri. 1953-1958⁵²¹

Vilayet	İlçe	Aile sayısı	Tahsis edilmiş arazi (1 dönüm-1,2 hektar)
Kayseri	Develi	104	3,328
Konya	Konya	72	11,664
Sakarya	Adapazarı	2	-
Manisa	Salihli	160	-
Niğde	Ulukışla	226	16, 995

Kaynak: Ingvar Svanberg, *Kazak Refugees in Turkey: A Study of Cultural Persistence and Social Change*. Uppsala, 1998. s. 85.

5.2.3. 1965 ve 1967’de Afganistan Üzerinden Türkiye’ye Yapılan Göçler

Doğu Türkistan’dan gelen ikinci dalga 1960’lı yıllardır. Bu hususta gerek Türkiye Hükümeti’nin gerekse başta Konya Milletvekili Dr. Faruk Sükan olmak üzere bazı milletvekillerin samimi gayretleriyle Doğu Türkistanlı mültecilerin iskanlı göçmen olarak Türkiye’ye getirilmeleri kabul edildi (Ek.18) ve 1964 mali yılı bütçesine gerekli ödenek konuldu. Bu kabul sonrası 118 ailenin getirilmesi kabul edildiği halde Afganistan’dan sadece 234 kişiden ibaret 74 aile Türkiye’ye göç edebildi.⁵²² Afgan Hava Yolları’na ait uçaklarla üç katile halinde Kabil’den Ankara’ya getirtildi. İlk katile 11 Ekim, ikinci katile 13 Ekim ve üçüncü katile de 16 Ekim 1965 tarihinde Türkiye’ye ayak bastı.⁵²³ Bu göçmenler, İstanbul’dan özel olarak gelen Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti temsilcileri ve ilgili bazı daire memurları tarafından Ankara Havaalanı’nda karşılandı. Göçmenler gerekli gümrük ve tabiiyet işlemlerinin tamamlanmasından sonra aynı günün akşamında otobüslerle iskan mahalli olan Kayseri’ye sevk edildi.⁵²⁴

1982’de Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Afganistan’ı ziyaretinden sonra, 60 kadar aile, yaklaşık 250-300 kadar Kazak iskanlı göçmen olarak kabul edilip

⁵²¹ Svanberg Ingvar, *Kazak Refugees in Turkey: A Study of Cultural Persistence and Social Change*. Uppsala, 1998, s. 85.

⁵²² İsa Yusuf Alptekin’in *Mücadele Hatıraları*. Haz. Ömer Kul, Ankara: Berikan Yayınevi, 2007. s. 550.

⁵²³ Milliyet Gazetesi, 10.10.1965, s. 3; Bkz. Tekin Tuncer, s. 304.

⁵²⁴ Tuncer Tekin, s. 306.

Kayseri'ye yerleştirildi. 1990'lı yıllara kadar devam eden bu göçlerle yaklaşık 5 bin kadar Kazak Afganistan'dan Türkiye'ye yerleşti.⁵²⁵ Bu göç Doğu Türkistan'dan yapılan son göç dalgasıdır.

1960-1980 yıllarını kapsayan II. dönem Kazakların onlarca yıl göç yollarında perişan olduktan sonra, Türkiye'de yerleşerek rahata kavuştukları dönem oldu. Türkiye'de Kazaklar artık yavaş yavaş ticaret yapmaya, küçük atölyeler açarak para kazanmaya başladılar ve çevrelerindeki insanlarla ilişkilerini arttırdılar. Çocuklar Türk okullarında eğitim aldılar.⁵²⁶

1980'li yılların sonuna doğru Türkiye'de bulunan 5000 kadar Kazak mültesicinin büyük çoğunluğu İstanbul'da yaşamaktaydı. Buna rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin Anadolu'da ilk tahsis ettiği yerleşim bölgelerinde halen yaşayan Kazak aileleri görülmüştür.⁵²⁷

Bu üç göç dalgasının nihai ülke olarak Türkiye'yi seçmeleri tesadüfi değil, bilinçli bir tercihtir. Çünkü onların amacı dil, din, kültür ve tarih açısından ortak köklere sahip olan Türkiye'de yaşamaktır. Bu sayede gelecek nesillerini de istikbal tehlikesi ve tehdidinden kurtarmış olacaklardır. Şimdi, Kazakistan'ın istiklâline kavuşmasından sonra bazı Kazak aileler anavatanlarına geri göçmektedir. Bunların sayısı tahminen on bini bulmaktadır.⁵²⁸

Günümüzde Türkiye'de yaşayan yaklaşık 20.000 Kazak bulunmaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu İstanbul'da (Zeytinburnu ve Kazakkent) yaşamlarını sürdürmektedirler. İstanbul'dan sonra en büyük Kazak yerleşme merkezleri Salihli ve Altay köyüdür.⁵²⁹ Adı geçen bu şehirlerde Kazak kültür merkezleri aktif bir şekilde çalışmaktadır (Ek.19). Altını çizerek belirtmeliyiz ki günümüzdeki, Batı Avrupa'daki Kazak Diasporası'nın ilk kısmını, 31 Ekim 1961'de Türkiye ile Almanya arasında imzalanan "Türk İşgücü Anlaşması" sonucunda 1962 yılından

⁵²⁵ Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Köy Hizm.Env. s.140; Bkz. Filiz Doğanay. **Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi**, Kasım, 1996.

⁵²⁶ **Türkiye'deki Kazaklar Hakkında Araştırmalar**. [Http://Jaskazakh.Kazakhaber.Com](http://Jaskazakh.Kazakhaber.Com)

⁵²⁷ Çolak Filiz, **Salihli Kazaklarının Günümüzdeki Durumu**, Kazakistan Ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu 21-23 Mayıs 2007, Almaty, ss. 105-108.

⁵²⁸ Abdolvahap Kara, **Kazakların Altaylardan Anadolu'ya Uzanan Göçü**. 17 OCAK 2012 <http://www.abdolvahapkara.com>.

⁵²⁹ Kalkan Mustafa, s. 107.

itibaren Türkiye’den Almanya’ya resmi işgücü göçü ile giden Kazaklar oluşturmaktadır.⁵³⁰

Doğu Türkistan’dan Anadolu’ya göç eden Kazaklar günümüzde Türkiye halkının bir kısmının oluşturarak, ekonomik, eğitim alanında, sosyal ve kültürel gelişmesine, etno-demografik durumunu etkileyerek bu bölgelere kalıcı bir şekilde yerleşmişlerdir.

⁵³⁰ Kesici, Abdulkayyum, **Avrupa’ya Göç’ün 50. yılında Kazak Diasporası’nın Bugünü Ve Geleceği**, Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyon 2023, s. 59.

ALTINCI BÖLÜM

SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE-KAZAK İLİŞKİLERİ (1921-1990)

6.1. 1921-1939 ARASI SOVYET DÖNEMİ TÜRK-KAZAK İLİŞKİLERİ

Sovyet döneminde Türk-Kazak ilişkileri sadece SSCB çerçevesinde resmen devam etmiştir. Dolayısıyla Kazak toprakları, Sovyet hükümetinin bir parçası olarak kabul görülmüştür. Hatta Sovyet döneminde Kazakistan Orta Asya bölgesi olarak sayılmamıştır. Buna bir kanıt olarak, Türkistan ve Orta Asya üzerinde araştırmalar yapan tarihçi ve şarkiyatçı Baymırza Hayıt “Sovyetlerde Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri” eserinde şöyle belirtmiştir:

“.....Sovyetler Birliği’nin resmî makamları, 1924’ten, bilhassa II. Dünya Savaşı’ndan sonra, Türkistan yerine Orta Asya ve Kazakistan terminolojisini kullanmaktalar. “Ne için Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti’ne de Orta Asya demiyorlar?’ şeklindeki suale cevap vermemişlerdir. Sovyet coğrafyacıları, Kazakistan’ın Orta Asya’nın bir kısmı olduğunu da tanımamışlardır.”⁵³¹

SSCB esnasında Kazakistan özellikle dış ülkelerle bağımsız bir dış politika uygulayamamıştır. Söz konusu dönemde yukarıda belirttiğimiz gibi Türkiye-Kazakistan ilişkileri doğrudan SSCB’nin Türkiye’ye yönelik siyasetine bağlı olmuştur.

XX. yüzyılda Sovyet-Türk diplomatik bağlantıları belirsiz bir şekilde gelişti ve oldukça çelişkiliydi.⁵³² Bu açıdan baktığımızda XX. yüzyılda Sovyet-Türkiye ilişkilerini dört devre ayırarak değerlendirebiliriz:

Birinci dönem (1921-1939 yy.): 20’li yıllarda iki ülke arasındaki bağların kurulmasından 1930’ların sonuna kadar olan dönem, dostane ilişkilerin başlangıcı olarak karakterize edilebilir.

⁵³¹ Hayıt, Baymırza, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2000, ss. 198.

⁵³² Baigarinova, Gauhar, *Istoriya Vzoimootnoşenii Kazakstana i Turtsii 1960-90-e gg*, XX Stoletiya, Almaty, 2002, s. 48.

İkinci dönem (1939-1951): İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya girmeden önceki dönem, iki ülke arasındaki ilişkilerin kötüye gittiği dönem olarak sayılmaktadır.

Üçüncü dönem (1951-1960): Bu dönemde de gerilim ve zıtlasmalar devam etmiştir.

Dördüncü dönem (1960-1990): Bu dönem Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gerilimden gelişmelere doğru geçişi olarak sayılabilmektedir.⁵³³ Bu dönemde Türkiye-Kazakistan arasındaki kültürel ilişkilerin yavaş yavaş devam ettiğini görülmektedir.

Türk-Rus ilişkilerinin geçmişine baktığımızda, iki ülke arasındaki ilişkilerin çok da yüksek bir seviyede olmadığını görmekteyiz. İşbirliği ve ittifakların egemen olduğu dönemler ise oldukça sınırlıdır. 1939 ile sınırlanan bu dönemi iki devlet arasındaki dostane ilişkiler ve işbirliği yılları olarak tanımlayabiliriz.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle yıkılan Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya dönemindeki rekabetçi ilişkilerin yerini Türkiye ve Sovyet Cumhuriyetleri'nin kurulmasıyla birlikte bir süre dayanışma ve işbirliğini esas alan ilişkiler almıştır.⁵³⁴ Bu dönemde Türkiye pek çok noktada Sovyet modelini benimsemiştir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki siyasi ilişkilerin, 26 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin Moskova'ya, Lenin'e yazdığı ve buna 3 Haziran 1920 tarihinde Dış İşleri Halk Komiseri Çiçerin'in verdiği cevapla başladığı bilinmektedir.⁵³⁵

SSCB ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkileri resmen kurmuş olan vesika, Milli Mücadele döneminde imza edilmiş olan, 16 mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'dır.⁵³⁶ Bu antlaşma, diplomatik açıdan baktığımızda iki ülke için büyük zafer olarak kabul edilir. Sonraki birkaç yıl hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği

⁵³³ Potshveriya, **Osnovnie Etapı Sovetsko-Turetskix Otnoşenii. Akademya Nauk SSSR. Problemy İstorii Turtsii**, Vıpusk.2, 1976, s. 20.

⁵³⁴ Yılmaz Salih, Abdullah Yakşı, **Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri**. TYB (Türkiye Yazarlar Birliği) AKADEMİ / Bahar 2016/17, s. 10.

⁵³⁵ Ağayev Elnur, **Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi A. A. Rodionov'un Türkiye Anıları**, TYB (Türkiye Yazarlar Birliği) AKADEMİ / Bahar 2016/17, s. 60.

⁵³⁶ Baigarinova Gauhar, **İstoriya Vzoimootnoşenii Kazakstana i Turtsii 1960-90-e gg. XX Stoletiya**. Almaty, 2002, s. 49.

için devlet sisteminin oluşum dönemi olarak adlandırılabilir. Her iki devlet de, bir yandan içişlerini düzene sokmaya çalışırken, öte yandan uluslararası sistem içinde yer almaya çalışmaktadır.

16 Mart 1921 yılında Türk-Sovyet Antlaşması imzalanmış ve söz konusu antlaşmanın sekizinci maddesine göre taraflar “Memleketlerinin tamamı veya herhangi bir bölgesinde hükümet etme iddiasında bulunan herhangi bir teşkilatın oluşumuna, ikametine ve çalışmasına izin vermemeyi”⁵³⁷ üstlenmişlerdir. Dolayısıyla Türkiye; Azerbaycan’da, Kuzey Kafkasya’da, İdil-Ural’da ve Türkistan’da bağımsızlık için SSCB ile mücadele eden hiçbir siyasi kadroya yardım etmeyeceğini, SSCB ise Rusya’da faaliyet yürüten eski İttihat ve Terakki üyeleri ile Ermenistan ve Gürcistan ülkelerinin Türkiye aleyhinde çalışmalar yapmasına müsaade etmeyeceğine dair söz vermiştir.⁵³⁸

1925 Antlaşması’nın imzalanmasından 1933 yılına kadar uzanan dönem, Türk - Sovyet ilişkilerinin işbirliğinde en yüksek seviyeye ulaştığı dönemdir. Ayrıca 11 Mart 1927’de iki devlet arasında bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma sırasında sürdürülen ikili ilişkilerin; özellikle ticari ve kültürel alanda İkinci Dünya Savaşı’nın çıkışına kadar eski hızıyla ve daima gelişerek devam ettiği görülmektedir. Bu dönemin bir diğer özelliği de, 1920’lerin başlarında Bolşevik İhtilali üzerine Türkiye’ye kaçan eski Rus asilzadeleri ve mevki sahibi kişilerin çoğunluğunu oluşturduğu ve Beyaz Ruslar olarak anılan Rus göçmenlerinin, artık İstanbul ve Türkiye’ye uyum sürecinin tamamlandığı ve bunların da Türk-Rus / Türk Sovyet kültürel hayatına getirdikleri ivmenin artmaya başladığı yıllar olmasıdır.⁵³⁹

Ne yazık ki, o zamanlar Kazakistan, Sovyet-Türkiye ilişkileri sistemine hiç müdahale edememiştir. Kronolojik bağlamda, uzun bir süre Türkiye ile ilişkilerin çok zayıf kalması ve tamamen kesilmesi, Kazakistan’da Sovyet rejiminden kaynaklanmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi o zamanlar, Kazakistan bağımsız bir dış politika yürütme yetkisine sahip olmamıştır. Dışişleri Bakanlığı sadece resmi olarak varlığını sürdürmüş ve uluslararası düzeyde değil, ülkedeki kültürel temasların

⁵³⁷ Andican Ahat, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, Doğan Kitap, I.Baskı, İstanbul, 2009, s. 431.

⁵³⁸ Andican Ahat, 2009, s. 431.

⁵³⁹ Çağatay Benhür, **Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Konya, 2008, s. 687.

rolü ile sınırlanmıştır. Böylece, Kazak SSC'nin federal statüsü, yurtdışına çıkma ve bağımsız diplomatik ilişkiler kurma hakkı olmaksızın, yalnızca nominal güçlerle sınırlandırılmıştır. Sovyetlerin dış dünyaya kapalı olması nedeniyle Kazakistan'ın dış ülkelerle kültürel ilişkilerinin gelişmediğini görülmüş ve o dönemde siyasi sebeplerden ötürü Türkiye yasaklanmış ülkeler arasında yer almıştır.

Kazakistan'ın Sovyetler Birliği'ne katılma süreci 1936 yılında tamamlanmış, ülke bu tarihte Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak yeniden adlandırılmıştır. 1930'ların başlarında, Kazakistan'ın dış dünyayla olan tüm manevi ve kültürel ilişkileri kesilmiş ve söz konusu dönemde Kazakistan'da siyasi, ekonomik ve bilimsel alanlarda büyük değişikliklerin yapılması ve sosyalist modernleşmenin gelişmesi ile birlikte kültürel süreçlerin gelişimi de devam etmiştir. Eğitim sisteminde bir hayli değişiklik yaşanmış ve dini etkiye karşı aktif bir mücadele başlatılmıştır. Kutsal yerlere hac ziyareti yasaklanmış, Kazakistan ve Sovetlere bağlı olan Orta Asya bölgesi dış ülkeden gelecek olan yabancılar için kapalı kalmıştır. Dolayısıyla Sovyet ideolojisi, bolşevizmin ilkeleri ile çelişen fikirlerin Kazakistan toplumuna girmesine izin vermemiştir. Hatta Kazakistan, bir ulusal bölge olarak Bolşevik politikaları ile dış dünyadan uzaklaştırılmıştır.⁵⁴⁰ Bu siyasi durumu ünlü araştırmacı H. K. Karpas şöyle belirtmiştir:

“Sovyet hükümetinin Orta Asya Müslümanlarını ayrı cumhuriyetlere bölerek, özerklik görünümü ile yönetmesi, Rusya Müslümanlarının dünya Müslümanları ile bağlantılarını tamamen kesmiştir.”⁵⁴¹

Sovyetlerin kendisine bağlı olan Türk halklarını, özellikle de Kazak Türklerinin Türkiye Türkleri ile kültürel bağlarına büyük zarar verdiği siyasi olay alfabe değiştirme politikası olmuştur.

1926 yılında Sovyetler Birliği tarafından Bakü'de I. Türkoloji Kurultayı düzenlenmiş ve bu kurultaya Türkiye'den de temsilci olarak Fuad Köprülü ve

⁵⁴⁰ Baigarinova, Gauhar, *Istoriya Vzoimootnoşeni Kazakstana i Turtssii 1960-90-e gg.* XX Stoletiya, Almaty, 2002, s. 49.

⁵⁴¹ Karpas K., *The Turkic Nationalities: Turkish-Soviet and Turkish-Chinese Relations.* In Soviet Asia Ethnik Frontiers, New York, 1979, p. 129.

Hüseyinzade Ali Bey katılmıştır. Söz konusu kurultayın en önemli sonucu ise Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türklerin Latin alfabesine geçişi kararı olmuştur.⁵⁴²

I. Bakü Türkoloji Kurultayı'nda alınan söz konusu karardan sonra Türkiye'de 1928 yılında Harf İnkılabı olmuş ve Latin alfabesine geçilmiştir. Türkiye'nin Latin alfabesine geçişi Türkistan ile kültürel ilişkisinin canlanmasını sağlamış ve bu durum da Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmiştir.⁵⁴³ Bu olaylar belirli bir düzeyde Sovyet politikasını da etkilemiştir. Bütün Müslümanların kullandığı Arap alfabesinin yerine, önce Latin, daha sonra da Rusya'nın hakimiyeti altındaki bölgelerde Kiril alfabesi kabul edilmiştir. Kazakistan'da 1929 yılından itibaren resmen Latin harfleri kullanmaya başlanmış, ancak Latin alfabesi de Kazakistan'da uzun süreli olmamış, aradan geçen on küsur yıllık kısa bir sürenin ardından Rus alfabesi olan Kirile geçilmiştir.⁵⁴⁴

Bu çerçevede Türkistan'da Latin alfabesinin kullanımını yasaklamıştır. Böylece Türk lehçeleri için birbirinden farklı olacak şekilde Kiril alfabesi uygulamalarını zorunlu hale getirmiştir. Yapılan bu alfabe değişiklikleri Kazak Türkleri ile bağların koparılmasına sebep olup, onları Ruslara ve Rusçaya bir adım daha yakınlaştırmıştır. Sovyetlerin yürüttüğü bu politikanın daha bir büyük zararı ise aynı kökten gelmiş olan halkların edebiyat ve kültür alanında büyük olumsuz etkiler yaratmıştır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin bu siyaseti Türkiye ve Türkistan arasındaki kültürel ilişkileri kesmek istediğini göstermektedir. Ardından başlayacak olan Soğuk Savaş döneminde ise Türkiye ile Kazak Türkleri arasındaki ilişkiler uzun bir kopukluk dönemi yaşayacaktır.

6.2. TÜRKİYE İLE SSCB ARASINDAKİ İLİŞKİLER (1939-1951)

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması Türk-Sovyet ilişkilerinde temel hatlarda değişikliğe sebep olmuştur. Ticaret zayıflamış, kültürel ilişkiler azalmış fakat siyaset hareketlenmiştir. Ticaret tamamen durmuş, kültürel ilişkiler askıya alınmış, askeri ilişkiler gergin bir hal almış ve askeri yardımlar dondurulmuş, siyaset ise en yüksek

⁵⁴² Andican, Ahat, 2009, s. 432.

⁵⁴³ Saray M., **Kazakların Uyanışı**, TİKA yayınları, Ankara, 2004, ss.180-181.

⁵⁴⁴ Cemile Kınacı, **Sovyetlerden Günümüze Kazakistan'da Kazak Dilinde Eğitim Politikaları**. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall 2010, s. 1308-1309.

seviyesine ulaşmıştır.⁵⁴⁵ Bu dönemde ise Orta Asya'nın Sovyetler Birliği tarafından merkezi bir yapıyla kontrol edilmesi görülmektedir.

Dışişleri Bakanı Molotov, 19 Mart 1945'de Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet etmiş, SSCB'nin 20 yıldır Türk-Sovyet ilişkilerine temel olan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın süresinin uzatılamayacağını ve özellikle II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen köklü değişiklikler nedeniyle antlaşmanın feshini bildiren bir nota vermiştir.⁵⁴⁶ Böylece, dostane ilişkilerin sembolü haline gelmiş olan 1925 yılında imzalanan dostluk antlaşmasının yenilenmesi, bu yüzden mümkün olamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile dünyada bir tarafını ABD, diğer tarafını da SSCB'nin oluşturduğu soğuk savaş yılları başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi, Türk-Sovyet kültürel ilişkilerinde bir gelişme yaşanmasına sebep olamamıştır, savaş sonunda Türk-Sovyet ilişkilerinde onarılamaz yaralar yer almıştır. Bu nedenlerden ötürü ticari ilişkilerde de beklenen canlılık ortaya çıkmamıştır.

Savaş sonrası Türkiye; ABD ve İngiltere'ye yanaşarak, Sovyetler'den gelebilecek tehlikeyi önlemeyi hedeflemiştir. Türkiye'nin bu tutumu, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin kopmasına neden olmuştur. Bu dönemde, iki ülke arasındaki hemen hemen tüm ilişkiler tamamen durdurulmuştur. Stalin'in ölümü ile, Türk-Sovyet ilişkilerinde toprak talebinin geri alınmasına müteakip bir nebze yumuşama yaşanmışsa da, ilişkiler bir daha asla 20'li yıllardaki seviyesine gelememiş, özellikle Türk tarafında daima bir güvensizlik ve tedirginlik gözlenmiştir. Bu durum 1991 yılına kadar çeşitli zaman ve platformlarda daima kendisini göstermiştir.⁵⁴⁷

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batı Bloğu'nda Orta Asya'nın ise Sovyetler Birliği nedeniyle Doğu Bloğu'nda yer alması, ilişkilerin kesilme noktasına gelmesine yol açmıştır.⁵⁴⁸ Böylece, II. Dünya Savaşı sonrası başlayıp 1960'a kadar

⁵⁴⁵ Çağatay Benhür, s. 688.

⁵⁴⁶ Oran Baskın, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yay, İstanbul, 2004, ss. 499-502; Bkz. Yılmaz Salih, s. 27.

⁵⁴⁷ Çağatay Benhür, **Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Konya, 2008. s. 688.

⁵⁴⁸ Ahat. Andican, 2009, s. 23.

devam eden ve bütün dünyayı kapsayan siyasi kutuplaşmanın bir sonucu olarak Türkiye ile Orta Asya Türkleri arasındaki bağlantılar da en asgari düzeye inmiştir. Yukarıda belirttiğimiz bu gibi siyasi nedenlerden dolayı, bu dönemde Türkiye ile Kazakistan arasında bir ilişki olduğuna dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.

6.3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ SONRASINDA TÜRKİYE İLE KAZAKİSTAN ARASINDAKİ İLİŞKİLER (1951-1960)

18 Şubat 1952’de Türkiye’nin NATO’ya üye olması ve NATO’nun SSCB’ye karşı ileri karakol görevini üstlenmesi, Sovyetler Birliği cephesinde büyük protestolarla karşılanmış, Türkiye tamamen Amerikan güdümüne girmekle suçlanmıştır.⁵⁴⁹ Ancak 1953 yılı, Türkiye ile Sovyetlerin ilişkilerinin normalleştiği dönemdir. 5 Mart 1953 Stalin’in ölümünden sonra Sovyetler’in Türkiye’ye yönelik politikalarında ciddi bir değişim meydana gelmiş; yeni Sovyet yönetimi 30 Mayıs 1953 tarihinde yaptığı bir açıklamayla Türkiye’den toprak talebinde bulunmak ve Boğazlar’ın ortak savunulması gibi taleplerinden vazgeçtiğini ilan etmiştir.⁵⁵⁰

Belirttiğimiz gibi Stalin’den sonra Sovyetler Birliği bir iç hesaplaşma sürecine girmiş, bu süreçte dünya ülkelerine karşı daha yumuşak ve uyumlu bir tavır sergilemeye başlamıştır. Bu tutumun Türkiye’ye yansımaları ise, Stalin’in ölümünden birkaç ay sonra SSCB’nin gönderdiği nota ile toprak talebinden vazgeçtiğini deklare etmesi ve çeşitli nedenlerle bozulmuş Türk-Sovyet ilişkilerin yeniden eski haline döndürülmesi için birlikte çalışılması teklifidir. Bu teklif Türkiye tarafından olumlu karşılanmışsa da, son dönemdeki Sovyet tutumundan dolayı Türk hükümeti notaya ihtimamlı yaklaşmış, Türkiye’nin niyetinin daima dostluk ve barıştan yana olduğu karşı tarafa bildirilmiştir.

1960’lı yıllardan itibaren Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yaptığı gibi bu defa da Ankara, Moskova’ya karşı yakınlık göstermiştir. Geçen sürede ikili ilişkilerde

⁵⁴⁹ Salih Yılmaz, s. 10.

⁵⁵⁰ Armaoğlu Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**. İstanbul, 14. Baskı, 2004, s. 521; Bkz. Ahat A. Andican, s. 494.

ilerleme yaşanmış olmasına rağmen bu ilerleme politik değil, daha çok ekonomik ve ticari konuları kapsamıştır.⁵⁵¹

Yukarıda bahsettiğimiz siyasi ilişkilerin hepsi Türkiye – Kazakistan ilişkileri için de geçerlidir. Dolayısıyla Sovyet döneminde Kazakistan, bağımsız bir dış politika uygulayamamıştır. Araştırma sırasında Kazakistan Merkez Arşivi'nde, (1920-1960yy.) bu yıllara ait Kazak SSC'nin Türkiye ile bilimsel ve kültürel bağlarının varlığını gösteren herhangi bir veri ile karşılaşılammıştır.

6.4. 1960-1990 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE VE KAZAK SSC ARASINDAKİ İLİŞKİLER

İki ülke arasındaki sıcaklık dönemi, yalnızca Sovyet-Türk ilişkileri 1964'teki kültürel ve bilimsel temaslarla ilgili antlaşma sonucunda gerçekleşmişti. Bu belgede her iki taraf, 1920 yıllarında Mustafa Kemal Atatürk ve Lenin'in belirlediği barış, dostluk ve iyi komşuluk ilkelerine uygun olarak iletişim kurma niyetini benimsemiştir.⁵⁵² Bu dönemde ise birkaç yıl boyunca siyasi sebeplerden ötürü sona ermiş olan ekonomik ve kültürel ilişkilerin tekrar devam etmeye başladığı görülmektedir.

1965-1979 arası dönemde olduğu gibi uluslararası sistemde ve ülkelerin iç politikalarında yaşanan değişimlerin sonucu olarak ilişkilerde kısa süreli bir yumuşama ve ilerlemenin yaşandığına tanık olunmuştur.⁵⁵³ Bu dönem Türkiye ile Kazakistan arasındaki kültürel ve ekonomi bağların başlaması ile karakterize edilmektedir. Dolayısıyla iki kardeş ülke arasındaki kesilmiş olan ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki ilişkilerin başladığı dönem olarak görülmektedir. Ayrıca, taraflar uluslararası ve ikili işbirliğinin pek çok sorununda pozisyonların yakınlığı dikkat çekmektedir.

⁵⁵¹ Yılmaz Salih, s. 11.

⁵⁵² Baigarinova Gauhar, *Istoriya Vzoimootnoşenii Kazakstana i Turtssii 1960-90-e gg.* XX Stoletiya, Almaty, 2002. s. 52.

⁵⁵³ Yılmaz Salih, s. 11.

6.4.1. 1960 Türkiye Ve Kazakistan Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Gelişiminin Ana Yönleri

Sovyet-Türkiye ekonomik işbirliği, 25 Mart 1967'de SSCB ve Türkiye hükümetleri arasında, belirli sanayi kuruluşlarının inşası için ekipman temini, malzeme temini, hizmet temini ve ödemelerinin şartları konusunda yapılan anlaşmalara dayanmaktaydı. Bu anlaşmaya göre Sovyetler Birliği, Türkiye'de İskenderun'daki metalurji tesisinin inşasına, Seydişehir'deki alüminyum fabrikasına, İzmir'deki petrol rafinerilerine, Bandırma'daki sülfürik asit fabrikasına, Seyitömer-Seydişehir'deki elektrik hatlarına ekonomik yardım sağlamaya söz vermişti. Yukarıda belirtilen anlaşmaya göre Türk tarafının, Sovyet tarafının sağladığı donanım, malzeme ve teknik hizmet bedelini geleneksel Türk ihracatı (tütün, ceviz, kuru üzüm, zeytin vb.) ve diğer tarım ürünleri şeklinde ödeme yaptığı görülmektedir.⁵⁵⁴

1967 tarihli anlaşmaya uygun olarak, Sovyetler Birliği Türkiye ekonomisinin gelişiminde önemli rol oynayan büyük sanayi işletmelerine ve enerji hatlarının inşasında Türkiye'ye büyük yardım sağlamıştır. Ek olarak, Sovyet-Türkiye işbirliği anlaşması sadece ekonomik değil aynı zamanda geniş kapsamda teknik destek sağladığı bilinmektedir. Sovyet tarafı bu dönemde bir metalurji tesisi, bir alüminyum, petrol rafinerisi, sülfürik asit tesisi ve bir sunta tesisi yapımı için teknik projeleri geliştirilmesinde katkıda bulunmuştur.

Söz konusu dönemde, iki ülke arasındaki teknik işbirliği, 25 Mart 1967 tarihli anlaşmanın çerçevesi ile sınırlı değildi. Örneğin 1968 Nisan'da Tekno-İhracat ve Maden Kaynakları Araştırma Enstitüsü tarafından imzalanan sözleşmeye göre, üç Sovyet araştırma uzmanı Türkiye'ye gönderilmiş ve petrol sahaları alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Haziran 1969'da Alaçam şirketi ile imzalanan bir sözleşmeye göre, asbest deposunu incelemek amacıyla Sovyet tarafından jeolog uzmanı gönderilmiştir.

1969 yılında, Türkiye'deki bakır yataklarının incelenmesi için jeolog uzmanların gönderilmesi ve ayrıca İstanbul'daki metro inşaatı ve sabit motor fabrikası hakkında genel rapor hazırlanması için sözleşmeler imzalanmıştır. Buna ek

⁵⁵⁴ Polveka Mirnogo Sotrudniçestva, Nauka, Moskva, 1973, s. 68.

olarak, Sovyet uzmanları Akhuryan (Arpaçay) ilçesinde baraj inşaatı için teknik bir proje yürütmüştür. Bu projenin uygulanması, Türkiye'nin önemli bir kuraklık alanını sulamasını sağlamıştır.⁵⁵⁵

1960'larda Kazak SSC'i,⁵⁵⁶ şirketlerinin ürünlerini Türkiye'ye tedarik etmeye başlamıştır. Örneğin, Avrupa, Asya ve Afrika'daki on yedi ülkeye tedarik edilen Kazakistan'ın doğu tarafında bulunan Ust-Kamenogorsk kurşun-çinko fabrikasının ürünleri Türkiye'de büyük başarılar elde etmiştir. Endüstriyel ürünlerin ihracatı dışında ve bilimsel ve teknik işbirliğine katılarak yanı sıra, bu fabrika ürünleri uluslararası sergi ve fuarlarda sergilenmeye başlamıştır. 1962'de Kazakistan, Türkiye dahil olmak üzere otuz sergi ve fuara katılmıştır. Sergide, Ust-Kamenogorsk Metalurji Tesisi tarafından üretilen orijinal bir dökülme makinesi, Almaty şehrindeki "20 yıllık Ekim" fabrikasında yapılan kombine torna makinesi, Şimkent kimyasal-farmasötik fabrikasının ilaçları, "Aktyubrentgen" fabrikasının tıbbi malzemeleri, Kokşetau oksijen-respiratuar fabrikasının bitkileri sergilenmiştir.⁵⁵⁷

6.4.2. Sovyetler Döneminde Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Kültürel İlişkiler

Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde kültürel boyut da büyük önem taşımaktadır. 1950'lerin sonu-1960'ların başı Türkiye-Sovyet ilişkilerinin yakınlaşma dönemi olarak sayılmaktadır. Sovyetlerin Türkiye ile bağlantılarının düzgün bir şekilde devam etmesi Kazakistan için de büyük önem taşımıştır. Bu yıllardan itibaren Kazakistan ile Türkiye arasında uzun yıllardır kesilmiş temas kurulmaya başlanmıştır. İki ülkenin, birbirlerinin kültürlerini ve edebiyatlarını yakından tanımak amacıyla yeni önlemler aldıkları görünmektedir. Bu dönemlerde dünyaya kapalı olan Kazakistan dış ülkelerle kültürel bağlantı kurmayı başarmıştır. Ancak bütün bu iletişim Sovyet hükümetinin doğrudan kontrolü altında gerçekleşmiştir.

⁵⁵⁵ Askerov E., *Printsıpy Mira, Drujby i Sotrudničestva SSSR s Narodami stran Vostoka*, Nauka, Moskva, 1969, s. 32.

⁵⁵⁶ Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.

⁵⁵⁷ Şamjanova R., *Jivitelny İstoçnik*, Almaty, 1969, ss. 29-30.

Daha önce belirttiğimiz gibi 40'lı ve 50'li yıllar, Sovyet-Türk kültürel ve bilimsel bağlarının gelişmesinde yıllarca öne çıkan durgunluk yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nde, düşmanlık ideolojisi, özellikle de Pan-İslamcılık ve Pan-Türkizm korkusunun bu yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Bu ideolojinin derhal kınanmasını talep eden genelgelerin çeşitli kurumlara gönderilmesi bunun bir kanıtıdır. Örneğin, SSC Bilimler Akademisi oturumunda şöyle bir talepte bulunmuşlardır:

“..düşmanca ideoloji ile karşı mücadelede her şeyden önce Pan-İslamcılık ve Pan-Türkizme karşı mücadeleyi güçlendirmeliyiz.”⁵⁵⁸

1959 ve 1961 Kazakistan Kabul'deki Uluslararası Endüstri Fuarı'na, Şam'daki Uluslararası Fuar'a ve İzmir'deki Uluslararası Fuar'a katılmıştır. 1959'daki İzmir Fuarı'nda, Kazakistan'dan sergileri geniş bir şekilde temsil edildi. Sergiler arasında basım işleri, mücevherler, geleneksel Kazak el sanatlarının ürünleri, halılar bulunmuştur. Yüz binlerce insan Sovyet sergisini ziyaret etmiş ve sergiye büyük ilgi göstermiştir.⁵⁵⁹

1974-1983 yılları arasında Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye sanatın değişik dallarından sanatçılar gelmiş ve gösterilerde bulunmuşlardır.⁵⁶⁰ Ayrıca, iki ülke arasında turizm alanında da işbirliğinin geliştirilmeye başlandığı görülmektedir. Sovyet turistleri Türkiye, Afganistan, Lübnan, Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Irak'a sürekli seyahat etmeye başlamışlar ve bunun yanı sıra Yakın ve Orta Doğu ülkelerinden de her sene turist grupları SSCB'ye gelmişlerdir. 1959'da “Dostluk Uçuşu” kapsamında Kazakistan'dan bir grup turist, Türkiye'nin büyük şehirlerini ziyaret etmiştir ve yolculuk sırasında konser gösterisi düzenlenmiştir.⁵⁶¹

1960-70'li yıllarda Kazakistanlı turistler düzenli olarak Türkiye'yi ziyaret etmeye başlamışlardır. Yukarıda bölümlerde bahsettiğimiz gibi, Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göç eden Türkiye'de yaşayan Kazak Türkleri'nin Kazakistan'daki akrabalarını ziyarete gelmesine izin verilmiştir.

⁵⁵⁸ Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı Ortak Bölüm Arşivi, Fond. 2, Op. 1, D. 506, s. 28.

⁵⁵⁹ Kazakistan Cumhuriyet Merkezi Devlet Arşivi, Fond. 1890, Op. 1, D. 840, s. 59.

⁵⁶⁰ Ağayev Elnur, **Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi A. A. Rodionov'un Türkiye Anıları**, TYB (Türkiye Yazarlar Birliği) AKADEMİ / Bahar 2016/17, s. 58.

⁵⁶¹ **Kazakistan Cumhuriyet Merkezi Devlet Arşivi**, Fond. 1808, Op. 1, D. 874, s. 71.

1970'lı yıllarda Türkiye'de Orta Asya'daki türk halklarının edebiyatına ilgi artmıştır. Ayrıca, Türkiye ve SSCB arasında kültürel programlar çerçevesinde ünlü Kazak yazarları: Abay Kunanbaev, Zhambyl Zhabaev, Muhtar Auezov'un eserleri Türkçeye çevrilmiştir. Bu dönemlerde Nazım Hikmet'in şiri, Kazakistan dahil, Sovyetler Birliği'nde en üstte yer edinmiştir. Bunun yanı sıra 1966'da, Kazak Cumhuriyeti'nin Yabancı Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Derneği'nin 2. Cumhuriyet Konferansı'nın kapanışında, Kazak Drama Tiyatrosu Nazım Hikmet'in "Unutulmaz" adlı oyununun gösterisini yapmıştır.⁵⁶² Hatta birçok Kazak tiyatro salonunun repertuarında, N. Hikmet'in Farhad ile Şirin'in oyunu seyredilmiştir.

1953'te Kazakistan'da Kültürel İlişkiler Derneği'nin kurulması Kazakistan'ın yabancı ülkelerle kültürel bağların genişlemesi ve güçlendirilmesin daha da kolaylaştırmıştır. Kültür ve farklı alanlarda sergilerin düzenlemesi, dış ülkelere delegasyonların ve turistlerin ülkeyi ziyaret etmesi bu toplum aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Sovyet dönemindeki dernek faaliyetlerinin belgelerini analiz ederken bu döneme ait, Kazak-Türk Dostluk Derneği olmadığı dikkat çekmektedir. Söz konusu dönemde her şeye rağmen, Kazak-Arap, Kazak-İran, Kazak-Çin ve diğer toplumların dernekleri oldukça aktif bir şekilde faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Ancak, Sovyet otoritelerinin Pan-Türkizm hayali önündeki eski korkusu, Kazakların Türkiye ile kültürel ilişkilerini geliştirmesi için dernek açılmasına izin vermemiştir.

Kazakistan Arşiv Belgeleri'nde Kazakçanın; özellikle kitaplarda İstanbul'daki SSCB Genel Konsoloslugu'na gönderildiği kayıtlıdır.⁵⁶³ Ayrıca kitaplarla birlikte, broşürler, hediyelik eşyalar ve "Sovyet Kazakistan" bülteni gönderilmiştir.⁵⁶⁴ Bu talep, Türkiye'de yaşayan Kazak Türklerinin de bir isteği olduğu görülmektedir.

1970'de Kazakistan, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 80'den fazla yabancı ülke ile kültürel ilişkileri sürdürmüştür.⁵⁶⁵ Bu dönemde Türkiye başta olmak üzere Bulgaristan, Macaristan, Hindistan, Burma, Büyük Britanya, Lübnan, Norveç,

⁵⁶² Kazakistan Cumhuriyet Merkezi Devlet Arşivi, Fond. 1808, Op. 1, D. 179, s. 4.

⁵⁶³ Kazakistan Cumhuriyet Merkezi Devlet Arşivi, Fond. 1808, Op. 1, D. 847, s. 10.

⁵⁶⁴ Kazakistan Cumhuriyet Merkezi Devlet Arşivi, Fond. 1808, Op. 1, D. 874, s. 7.

⁵⁶⁵ Kazakhstan v Neruşimom soyuze Bratskix Respublik, Almaty: Nauka, 1972, s. 318.

İtalya, Etiyopya, Kanada, Yeni Zelanda, Nepal, Çin, Kore ve diğer birçok yabancı ülkelerden kültürel delegasyonların Kazakistan'ı ziyaret ettiği görülmektedir.⁵⁶⁶

SSCB ve Türkiye'nin resim ve güzel sanatlar alanındaki ilişkileri daha yapıcı bir seviyeye taşınmıştır. 8 - 19 Mart 1967 tarihleri arasında Ankara ve İstanbul'da düzenlenen "Sovyet resim, çizim ve heykel" sergisinde Moskova, Leningrad, Kazakistan, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Transkafkasya'dan sanatçılar katılmıştır. Sergide Ünlü Kazak ustası Takhir Salakhov'un eserleri tanıtılmıştır.

Sergi Ankara'da İmar Bakanlığı binasında yapılmış ve Milli Eğitim Bakanı Orhan Dengiz tarafından açılmıştır. Açılış töreninde Orhan Dengiz:

*"Bu sergi, Türkiye ile SSCB arasındaki kültürel değişim programı çerçevesinde düzenlenmişti. Türkiye'deki sanatseverlerin Sovyetler Birliği'nin çağdaş sanatını takdir etmeleri ve eğilimleri hakkında genel bilgi almaları için bir fırsat sağlamaktadır. Hem sanatçıların hem de tüm Ankaralıların bu sergiyi zevkle ziyaret edeceklerine eminim."*⁵⁶⁷ demiştir.

Bu yıllarda Sovyet sanatçıları İstanbul, Ankara ve İzmir şehirlerinde Türk sanatçılar ise Kafkasya Bölgeleri'nde, Orta Asya ve Kazakistan Cumhuriyetleri'nde büyük konserler düzenlenmişlerdir.

Sovyetler Birliği'nde ilk turneye çıkan pop şarkıcısı Nezhin Sipahi olmuştur. İki ay boyunca (Haziran-Temmuz 1970) Kazakistan eski başkenti Almaty şehrinde, Semerkant, Taşkent, Soçi, Sohum, Batumi, Bakü, Tiflis ve Moskova'da konserler düzenlemiş ve ayrıca performanslarına bir grup Türk müzisyen eşlik etmiştir. 1974 yılında Almaty'daki şarkıcı Yıldız Tumbul'un konserleri büyük bir başarıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1975 baharında, orkestra şefi Gürer Aykal Kazakistan eski başkenti Almaty'da büyük konser düzenlemiştir.⁵⁶⁸

25 Eylül - 30 Eylül 1979 tarihleri arasında İstanbul'da Günaydın Gazetesi tarafından "Altın Mikrofon" pop şarkı yarışması düzenlenmiştir. Yarışmada

⁵⁶⁶ Baigarinova Gauhar, **İstoriya Vzoimootnoşeniı Kazakstana i Turtssii 1960-90-e gg.** XX Stoletiya. Almaty, 2002, s. 89.

⁵⁶⁷ Sverçevskaya A.K., **Sovetsko-Turetskie Kulturniye Sviyazi : 1925-1981**, Nauka, Moskva, 1983, s. 97.

⁵⁶⁸ Çertkov D., Andreasiyan R.N., Mojaev Y.İ., **SSSR i Razvivayuşiesya Strany. (Sotrudniçestvo v razvitii Ekonomiki i Kulturi**, Nauka, Moskva, 1968, s. 104.

Sovyetler Birliği'ni temsil eden Kazakistan pop sanatı şarkıcısı Roza Rymbaeva ikinci sırada yer almıştır.⁵⁶⁹

1978'de İzmir'deki Uluslararası Fuar'da, popüler Kazak vokal enstrümantal topluluğu Dos Mukasan'ın konseri gerçekleşmiştir. 1979 Kazak pop şarkıcısı Roza Rymbaeva, Türkiye'ye turneye çıkmıştır. 80'li yılların sonunda, Kazak SSR'nin milli oyuncusu olan kemancı Ayman Musakhodzhayeva Türkiye'de büyük konser düzenlemiştir.⁵⁷⁰

Bu kültür şöenleri Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi katılımıyla gerçekleşmişti. Bir nevi Rus denetim ve kontrolü çerçevesinde yapılan kültür şöeni Türk-Kazak kültürel işbirliğine büyük katkı sağlamıştı. Çünkü o zamana kadar Kazakların Türkiye'ye gelmek bir yana, Türkiye hakkında konuşmaları bile yasaktı. Kazakların Türkiye'ye gelip kültür haftası düzenlemelerinin, her iki milletin birbirini tanınması ve yaklaşması için çok büyük ehemmiyeti vardı. Sovyetler Birliği'nin de böyle bir şeyin düzenlenmesine izin vermesi, her ne kadar kendi menfaatlerini zedeleyecekse de, artık eskisi gibi olmaması kuvvetten düştüğünün bir emaresi idi.

Bu temaslar SSCB'nin çöküşüyle birlikte tamamen değişti. 1980-1990 yılları arasında iki ülke arasında olan ilişkiler büyüme göstermişti.⁵⁷¹ Sovyetler Birliği 1980'li yıllarda kendi politikalarından kaynaklanan problemler ve dünyadaki değişen koşullar neticesinde Batılı ülkelerle olan ilişkilerini geliştirmeye ve askeri alana yapmış olduğu yatırımlarını ülkenin ekonomik olarak kalkınmasına ve ülkenin refah düzeyinin yükselmesine yönelik kullanmaya başlamıştı. Sonuçta ülke içerisinde meydana gelen darbeler neticesinde Sovyetler Birliği dağılmıştı. Bundan sonra Türkiye ve Kazakistan arasında her yönde ilişkiler hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Günümüze kadar bu ilişkiler aktif ve çok yüksek düzeyde devam etmektedir.

⁵⁶⁹ Kazakistan Cumhuriyet Merkezi Devlet Arşivi, Fond. 1890, Op. 2, D. 179, s. 64.

⁵⁷⁰ Baigarinova Gauhar, *Istoriya Vzoimootnoşeniı Kazakstana i Turtssii 1960-90-e gg.* XX Stoletiya, Almaty, 2002, s. 49.

⁵⁷¹ Kolobov O. A., Kornilov A.A., Ozbay F., *Sovremennie Turetsko-Rossiiskie Otnoşeniya: Problemy Sotrudničestva i Perspektivi Razvitiya.* İstanbul, 2004, ss. 12-14; Bkz. Yılmaz Salih, s. 32.

YEDİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ

7.1. SSCB’NİN DAĞILMA SÜRECİNDE TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ (1990-1991)

Türkiye ile Kazakistan, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından önce kısa süreli de olsa ilişki içinde olan iki devlettir. Bu dönemde cereyan eden olayların, SSCB’nin dağılışı sonrası ilişkilere ışık tutması bakımından üzerinde durulmasında fayda vardır.

1980’li yıllara gelindiğinde, Sovyet sisteminin içte ve dışta beklenen başarıyı gösteremediği bizzat kendi yöneticilerince, yüksek sesle tartışılır hâle gelmiştir. 1985 yılında Mihail Gorbaçov’un devlet başkanı olması ile birlikte; glastnost’ ve perestroyka adları altında, sistemin dışa açılması ve yeniden yapılandırılması gündeme gelmiştir. Ancak bu politikalar da Sovyet hükümetini ayakta tutmaya yetmemiştir. Nihayet Mart 1991 tarihinde Minsk’te yapılan toplantı sonunda, Sovyetler Birliği’nin son bulduğu, bütün dünyaya ilan edilmiştir.⁵⁷²

Gazeteci Sami Kohen, Sovyet İmparatorluğu’nun kavgasız gürültüsüz dağılışı konusunda şunları yazıyor:

*“Tarihte bir imparatorluğun veya büyük bir devletin çöküşü hiç bu kadar ‘yumuşak’ olmamıştı. Gerçekten SSCB’nin ‘son’ bulması savaşı, ihtilalsiz, kansız meydana geldi. Gorbaçov TV’de istifasını açıkladı... Kremlin’den orak-çekeçli kırmızı bayrak indirildi... ‘Enternasyonal’ marşı son kez çalındı... O kadar! Bununla koca Sovyetler Birliği tarihe karıştı. 74 yıllık bir dönem kapandı.”*⁵⁷³

Böylece, 70 yıldan fazla hüküm süren Sovyet sisteminin çökmesi ile şüphesiz Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin bağımsızlık sürecine de ivme kazandırdığı yeni bir dönemin başladığı görülmektedir. Nitekim bu siyasi olayın ardından Türk Cumhuriyetleri de teker teker bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. 30 Ağustos 1991’de Azerbaycan, 31 Ağustos’ta 1991’de Kırgızistan, 1 Eylül 1991’de

⁵⁷² Erdoğan Hasan, **Turgut Özal Döneminde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2003, s. 132.

⁵⁷³ Sami Kohen, **Belirsizlikler Dönemi**, Milliyet, 28.12.1991; bkz. Abdulvahap Kara, **Turgut Özal Ve Türk Dünyası Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012. s.129.

Özbekistan, 27 Ekim’de Türkmenistan ve son olarak da 16 Aralık 1991’de Kazakistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.⁵⁷⁴ Bu nedenle Kazakistan’ın “bağımsızlığını geç ilan etti” veya “en son ilan etti” şeklinde tenkit edilmemesi gerekir. Gazeticilerden biri N. Nazarbaev’ten “Niçin Kazakistan diğer devletler bağımsızlığını aldıktan sonra bağımsızlığını geç ilan etti” diye sorduğunda N. Nazarbaev:

“Herkes bağımsızlığını ilan edince Kazakistan kime bağımlı olacaktır”⁵⁷⁵ diye çok önemli noktaya temas etmiş.

Söz konusu devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmelerinin hemen ardından Türkiye, bu ülkeleri dünyada ilk kez tanıyan ve diplomatik ilişkilerini başlatan devlet olma konumuna gelmiştir. Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilk ilişkileri de bu dönem de başlamıştır. Zira bu olay Türkiye’de unutulmuş bir dünyayı, milyonlarca Türkün bulunduğu, Anadolu ve Avrupa’daki Türklerin de atalarının yaşadığı bir coğrafyayı yeniden ortaya çıkarmıştır. Böylece I. Dünya Savaşı’ndan sonra başlayan Soğuk Savaş dönemi de sona ermiştir.

Türkiye, yeni bağımsızlığını kazanmış Cumhuriyetlerin kalkınması için hızlı adımlar atmaları yönünde teşvik etmiştir. Bu amaçla Türkiye, kültür-egitim ilişkilerini daha kurumsal hale getirmek için 90’lı yılların başından itibaren bütün Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’yle birçok eğitim, bilim, kültür işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.⁵⁷⁶ Özellikle 1990’ların ilk yarısında yapmış olduğu çalışmalar Türkiye’nin, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır.⁵⁷⁷ Bu süreçte Türk Dünyası kavramı daha yüksek sesle söylenmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Sovyet hükümetinin siyasi otoritesi altında kalan Türk toplulukları ile Türkiye arasındaki son derece sınırlı ilişkiler uzun bir kopukluk döneminden sonra tekrar başlamıştır.

⁵⁷⁴ H. Erdoğan, s.134.

⁵⁷⁵ Egemen Kazakistan, 10. Ekim. 1992, Bkz. Raşid Tacibayev. **1991-1996 Yıllarında Türkiye-Kazakistan İlişkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 1997, s. 32.

⁵⁷⁶ G. Ergin, F. Türk, **Türkiye’de Öğrenim Gören Orta Asyalı Öğrenciler Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, S. 2, ss. 35-41.

⁵⁷⁷ Hasan Erdoğan, **Çolakoğlu Selçuk. Bağımsızlığının İlk Yıllarında Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri**. ss. 701-714.

Türkiye ve Türk Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasından itibaren kültürel, tarihi, sosyal ve ekonomik alanda iş birliğini getirecek ortak kurumlar kurulmaya başlanmıştır. Bu girişimlerin ana hedefi, Türkiye'nin Türk Dünyası ile olan ilişkilerini yeniden canlandırmak ve ilişkileri, süreklilik sağlayacak bir zemine oturtmaktır.⁵⁷⁸ Bir diğer yönüyle de amaç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Atatürk'ün vasiyetini yerine getirmek olmuştur. Bu vasiyette M. K. Atatürk, 29 Ekim 1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yılındaki konuşmasında şunları ifade etmiştir:

“..Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını hiç kimse kestiremez. Tıpkı Avusturya-Macaristan gibi, tıpkı Osmanlı gibi parçalanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler ellerinden kaçabilirler. Dünya yeniden bir dengeye girer. O zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bugün bizim dostumuzun yönetiminde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya, onları arkalamaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir, hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür...Tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların bölüdüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz, bizim onlara yaklaşmamız gereklidir. Tarih bağı, folklor bağı kurmamız lazım, Türkoloji alanında merhaleler aşmamız lazım. Kim yapacak bunları? Elbette biz....”⁵⁷⁹ şeklinde ifade etmiştir.

Dolayısıyla tarihsel süreçler her ne kadar uzun bir zaman politik bir kopukluğa sebep olmuş ise de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye ile Kazakistan arasında diplomatik ve siyasi ilişkiler Kazakistan'ın Ekim 1990 tarihinde egemenliğini ilan etmesiyle kurulmaya başlamıştır. İki ülke arasında doğrudan ikili temaslar, 1990 yılında devlet adamlarının resmi ziyareti ile başladığı görülmektedir.

⁵⁷⁸Yüksel Kavak, Gülsün Atanur, **Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, Türk Ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları**, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 20, 2001, ss. 92.

⁵⁷⁹ **Atatürk'ün Sovyet Öngörüsü ve Türk Birliği düşüncesi**, 23. Ocak 2012. <https://onturk.org/2012/01/23/ataturkun-sovyet-ongorusu-ve-turk-birligi-fikriyati/>

5 Aralık 1990 tarihinde dönemin Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek Kazakistan'ı ziyaret etmiş ve Türk ve Kazak Kültür bakanları arasında kültürel işbirliği sözleşmesi imzalamıştır.⁵⁸⁰

15-16 Mart 1991 tarihlerinde Turgut Özal Kazakistan'da bulunmuş ve tarih boyunca ilk kez bir Türkiye Cumhurbaşkanı bir Türkistan Cumhuriyeti'ni ziyaret etmiştir.⁵⁸¹ Bu ziyaret esnasında Almatı'da "Politik, ticarî-ekonomik, bilimsel-teknik, ekolojik, kültürel, sosyal, haberleşme ve diğer alanlarda uzun vadeli karşılıklı yararı genişletme ve derinleştirme isteklerini ifade ettikleri işbirliği Anlaşması" imzalamıştır.⁵⁸² Bu anlaşma Ekim 1994'te "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması"yla geliştirilmiştir.⁵⁸³ Aynı ziyarette iki ülke arasında Ticari ve Ekonomik işbirliğine Dair Protokol'e de imza atılmıştır.⁵⁸⁴ Hatta, bu anlaşmalar Kazakistan'ın Türkiye'yle Moskova'yla danışmadan kültürel, ilmi-teknik gibi bir çok alanda ilişkiler tesis etmesine ön ayak olmuştur.

T. Özal ziyaret sırasında N. Nazarbayev'ı Türkiye'ye davet etmiştir.⁵⁸⁵ Aynı yılın 25-29 Eylül tarihinde Kazakistan lideri N. Nazarbayev Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁵⁸⁶ Dolayısıyla Türkiye'ye ilk resmi ziyareti Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden N. Nazarbaev gerçekleştirmiştir. N. Nazarbayev'ın bu ziyareti, Türk yöneticileri ve muhalefeti açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu ziyaret esnasında iki ülke arasında şu anlaşmalar yapılmıştır: Karşılıklı ilişkilerin ilkeleri ile Maksatlarına Dair Deklarasyon, Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik işbirliğine

⁵⁸⁰ Andican A., s. 526.

⁵⁸¹ Aslan Davut Han, Bozyigit Duygu, **Turkey-Kazakhstan Relations: An Overview Of Mutual Relations Since The Collapse Of The Soviet Union**, KNUV 2014; 4(42): 133-145.

⁵⁸² **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar (1990-1992)**, C.1. Ankara, 1993. s. 199; Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, **Kazakistan-Türkiye: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği**, (Redaksiyon: C.K. Tüymebayev, Z. Kibar, A.O. Yessengeldiyev, M.A. Saparbekova, A.M. Ungarsynova, N.M. Narzhanov, E.M. Tokabayev, D.M. Aryngazin), Ömür Matbaacılık, İstanbul, 2013, s. 39

⁵⁸³ Ahmet Cevat Acar, **Türkiye-Kazakistan İlişkileri Tarihinin Önemli Aşamaları**. International Scientific-Practical Conference "Mangilik Yel" 11. Eylül, 2015. <http://www.history-state.kz/kz/kazakh-handigy-article33.php>

⁵⁸⁴ **Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği**. Kazakistan-Türkiye Dostluk ile İşbirliğinin 20 Yılı, (Redaksiyon: C.K. Tüymebayev, M.A. Saparbekova, Z. Kibar, A.M. Ungarsynova, N.M. Narzhanov), Elma Basım, Ankara, 2012. s. 301.

⁵⁸⁵ Tacibayev Raşid, **Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı**, Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler, Ankara, 2015, ss. 114-115.

⁵⁸⁶ Aslan Davut Han, Bozyigit Duygu, s. 133-145.

Dair Anlaşma, Ulaştırma ve Haberleşme Alanında işbirliği Anlaşması ve Karşılıklı Sözleşmelere Dair Mutabakat Zaptı.⁵⁸⁷ Özet olarak İstanbul-Almatı arası direkt uçuşlar, tüketim malları üretimi ve ortak yatırımlar gibi birçok işbirliklerini kapsamaktadır. Yine daha Almatı'dan ayrılmadan önce Nazarbayev yapmış olduğu yazılı açıklamada serbest piyasa ekonomisine geçme temellerini attıkları bu dönemlerde, Türkiye'nin çağdaş ve kaliteli kadroları yetiştirme, yabancı yatırımcıları ülkeye çekme tecrübesinden ve ekonomik kalkınma ve büyüme tecrübelerinden yararlanmak istediklerini belirtmiştir.⁵⁸⁸ Dolayısıyla günümüzdeki eksiksiz devam eden iyi ilişkilerin temelleri o dönemlerde atılmıştır.

Bu arada Sovyetler Birliği'nde birlik içi satrancın son hamleleri yapılmıştır. 8 Aralık 1991'de Minsk'te yapılan toplantıyla Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulması, Sovyetler Birliğinin sonunun geldiğini göstermiştir. Bu gelişmeler üzerine o güne kadar bağımsızlık kararını ilan etmeyen Kazakistan da 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını bildirmiştir ve Türkiye aynı gün, hiç bir ülkeye danışmadan Sovyetler'in dağılmasıyla ortaya çıkan 15 Cumhuriyeti resmen tanıdığını ilan etmiştir. Böylece Kazakistan Cumhuriyeti'nin 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte kurulmuş olan tüm ilişkiler resmi bir zemine oturmuştur.

7.2. TÜRKİYE VE KAZAKİSTAN ARASINDAKİ SİYASİ VE DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Türkiye ve Kazakistan arasındaki ilişkiler daha önceki bölümde belirttiğimiz üzere Sovyetler Birliği dağılmadan ve Kazakistan bağımsızlığını ilan etmeden önce başlamıştır. 16 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan Parlamentosu'nun bağımsızlık ilanının üzerinden daha iki saat geçmeden Türkiye Cumhuriyeti Kazakistan'ın bağımsızlığını hiç bir ülkeye danışmadan resmen tanıyan ilk ülke olmuştur.

Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı N. Nazarbaev Türkiye-Kazakistan Ticaret ve Yatırım Forumu'nda yaptığı konuşmasında bu konuda şunları ifade etmiştir:

⁵⁸⁷ **Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği**, 2012, s. 301.

⁵⁸⁸ Kara Abdulvahap, **Turgut Özal ve Türk Dünyası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, Eylül 2012, İstanbul, ss.142-145.

16 Aralık 1991 günü, gündüz saat görtte, Parlamento'muz bağımsızlık ilan etti. Merhum Cumhurbaşkanı Turgut Çzal bir saat sonra bizi kutladı. Türk devleti, bizim bağımsızlığımızdı birinci olarak sevindi. Bizim bağımsızlığımızı tanıdı. Halkımız bunu hiçbir zaman unutmayacak’’⁵⁸⁹ demişti.

Bakanlar Kurulu'nun aldığı bu tarihi kararı değerlendiren Türkiye Dışışleri Bakanı Hikmet Çetin şunları söylemiştir:

“Türkiye bu kararı ile gerçekten kuzeydeki tüm ülkelerle komşu olmanın sorumluluğu içinde ve olaya bütünlük içinde bakarak son derece olumlu ve tarihi bir tutum izlemiştir. Bu kararda hiçbir ayırım gözetmeden, devletler arasında düşmanlık olmayacağı varsayımından hareketle, Kafkasya'dan Orta Asya'dan, Slav ve Baltıklara kadar tüm Sovyet Cumhuriyetlerini tanıma kararı almıştır. Bu çerçevede siyasi ilişki kurulacak ve diplomatik misyonlar açılacaktır.”⁵⁹⁰

Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin hemen başladığı görülmektedir. Bunlardan ilki 2 Mart 1992 yılında Türkiye ile Kazakistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin imzalanan protokolle karşılıklı büyükelçiliklerin açılmasıdır.⁵⁹¹

2 Mart 1992 tarihinde Almatı'da Türkiye Dışışleri Bakanı Hikmet Çetin ve Kazakistan Dışışleri Bakanı Töleutai Süleymenov tarafından “T.C ile K.C Arasında Diplomatik İlişkilerin Tesisine Dair Protokolü” ve aynı gün iki halkın kaynaşması ve kültürel bağların geliştirmek amacıyla “Vize Muafiyeti Anlaşması” (02.03.92 Almaty)⁵⁹² imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmadan sonra 18 Nisan 1992 tarihinde Almatı'da Türkiye Büyükelçiliği açılmıştır.⁵⁹³ T.C Büyükelçisi Argün Yerpay Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'a 21 Nisan 1992 tarihinde güven

⁵⁸⁹ **Kazakistn-Türkiye: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği 2010-2013**, Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, Ankara, 2013.

⁵⁹⁰ Hürriyet, 19.12.1991; Bkz. Abdulvahap Kara, **Turgut Özal Ve Türk Dünyası Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.126.

⁵⁹¹ Tümenbayev Canseyit, **Kazakistan Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı**, Eko Avrasya, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:18, Ankara, 2012, s. 4.

⁵⁹² **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Yapılan Anlaşmalar**, İlişkiler ve Faaliyetler, Ankara, 1993, s. 199.

⁵⁹³ **Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği**, Kazakistan-Türkiye Dostluk ile İşbirliğinin 20 Yılı, (Redaksiyon: C.K. Tüymebayev, M.A. Saparbekova, Z. Kibar, A.M. Ungarsynova, N.M. Narzhanov), Elma Basım, Ankara, 2012, s. 39.

mektubu sunarak Kazakistan'daki görevine başlamıştır.⁵⁹⁴ Almatı'da Büyükelçilik binası T.C. Başbakanı Süleyman Demirel'in Kazakistan'a geldiği gün yani 29 Nisan 1992 tarihinde törenle açılmıştır. 12 Haziran 2008 tarihinde Türkiye Büyükelçiliği Almatı'dan Kazakistan'ın başkenti Astana'ya (Nur-Sultan) taşınmıştır.⁵⁹⁵

16 Nisan 1992 tarihinde N. Nazarbayev, Türkiye'de Kazakistan'ın Büyükelçiliği'nin tesisine dair karar almış ve 17 Mayıs 1992 tarihindeki kararıyla Kanat Saudabayev'i Türkiye'deki Kazakistan Büyükelçisi olarak tayin etmiştir.⁵⁹⁶ Kazakistan'ın ilk Büyükelçiliğine atanan K. Saudabayev 20 Mayıs 1992 tarihinde görevine başlamıştır. 29 Ekim 1992 tarihinde Türkiye ziyaretinde bulunan N. Nazarbayev, Kazakistan'ın Ankara'daki Büyükelçilik binasının törenle açılışına katılmıştır.⁵⁹⁷ Böylece karşılıklı olarak büyükelçiliklerin açılması ile birlikte iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, kısa süre içerisinde kurulmuştur. Bu konuda Türkiye tarafının daha aktif davrandığı belirtilmeden geçilmemelidir.

Bu gelişmelerin ardından iki ülke arasında çeşitli alanlarda ilişkiler ve işbirliği esaslarını düzenleyen çok sayıda anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Bu anlaşmalar siyasi ilişkilerden ziyade eğitim, kültür, ticaret ve ekonomik işbirliği, ulaştırma, sağlık ve iletişim gibi alanları kapsamaktadır.⁵⁹⁸

- Kazak SSR Haberleşme Bakanlığı ile Türk PTT İdaresi Arasında Niyet Protokolü (30.04. 1991 İstanbul)⁵⁹⁹
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Arasındaki İlbirliği Protokolü (18. 05. 1992. Ankara)⁶⁰⁰
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki Hava Taşımacılığı Anlaşması (31. 10. 1992)⁶⁰¹

⁵⁹⁴ Artman Attilla, **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve TC ile İlişkileri**, TMKV, İstanbul, 1993, s. 68.

⁵⁹⁵ Aslan Davut Han, Bozyigit Duygu, **Turkey-Kazakhstan Relations: An Overview Of Mutual Relations Since The Collapse Of The Soviet Union**, KNUV 2014; 4(42): 133-145.

⁵⁹⁶ Cigalov K.V., Sultanov B.K., **Perviy Prezident Respublikiy Kazakhtan N. Nazarbayev Hronika** (1. XII. 1991-31. V. 1993), Almatı, 1993, s. 176; Bkz. R. Tacibayev, s. 33.

⁵⁹⁷ **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara 1995, s. 82; **Kazakistan ve Türkiye Dostluk ve İşbirliğinin 5. Yılında**, s. 61-63.

⁵⁹⁸ **Türkiye ile Türkiye Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2000, s. 33.

⁵⁹⁹ **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler**, Ankara, 1993, s. 94.

⁶⁰⁰ a.g.e, s. 274.

⁶⁰¹ a.g.e, s. 220.

- Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Haberleşme Alanında İşbirliği Protokolü. (1. 12. 1992. Ankara)⁶⁰²
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türkistan Şehrinde Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi Kurulmasına Dair Anlaşma (31.10.1992)⁶⁰³
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Turizm Alanında İşbirliği Hakkında Anlaşma (08.10.1992 Almaty)⁶⁰⁴
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı ile Kazak SSC Sağlık Bakanlığı Arasında, TIP ve Sağlık Alanında 1991-1995 Yıllarına İlişkin İşbirliği Protokolü (14.02.1991 Ankara)⁶⁰⁵
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümet ile Kazak SSC Hükümeti Arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Protokol (15.02.1991 Almaty)⁶⁰⁶

Bu anlaşmaların iki devlet arasındaki siyasi ilişkileri düzene sokmakta büyük önemi vardı. Anlaşma sayısının artması ikili ilişkilerin artmasıdır.

Bağımsızlığının ilk yıllarında ülkelerimiz arasındaki işbirliğinin başlamasına ve başarıyla ilerlemesine iki ülke devlet başkanlarının katkıları büyüktür. Söz konusu tarihlerde ikili ve çok taraflı formatta Türkiye ve Kazakistan Devlet Başkanlarının karşılıklı ziyaretleri düzenlenmiştir (Ek. 22).⁶⁰⁷

Kazakistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra ilk Türk Başbakanı'nın ziyareti 27 Nisan 1992 tarihinde Başbakan S. Demirel tarafından gerçekleştirilmiştir. Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev ve Başbakan S. Demirel sırasında iki ülke arasındaki kapsamlı işbirliğini ve önemli uluslararası sorunlar görüşülmüştür. Ayrıca iki lider ülkeleri arasında gelişen ilişkilerden memnuniyet duyduklarını ve bunun devam etmesinin önemli olduğunu vurgulamışlardır. Bu ziyarette eğitim, bilim, kültür ve spor alanında işbirliği, yatırımlarının teşviki ve korunması, karayolu taşımacılığı, havacılık, küçük ve orta ölçekli sanayi geliştirmede işbirliği ve

⁶⁰² a.g.e, s. 217.

⁶⁰³ a.g.e, s. 215.

⁶⁰⁴ a.g.e, s. 212.

⁶⁰⁵ a.g.e, s. 186.

⁶⁰⁶ a.g.e, s. 191.

⁶⁰⁷ Tüymebayev Canseyit, **Kazakistan Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı**, EKO AVRASYA 2012, Bahar.

bankacılık alanında işbirliği konularında anlaşmalar imzalanmıştır.⁶⁰⁸ İki ülke arasındaki işbirliği konusunda ilk çalışmaların kültür alanında ortaya çıktığı görülmektedir.

Türkiye tarafından yapılan ikinci Başbakan ziyareti T. Çiller tarafından 15 Ağustos 1995 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu ziyaretinde Çiller Kazakistan'la şu anlaşmaları imzalamıştır:

- Çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması; cezai konularda adli yardımlaşma ve suçluların iadesi anlaşması; hayvan sağlığı işbirliği anlaşması; bitki koruma ve karantina anlaşması; petrol pazarlaması iyi niyet protokolü.⁶⁰⁹

9-11 Nisan 1993 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal Kazakistan'a resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret sırasında Özal, Uluslararası Türk-Kazak Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin açılış törenine katılmıştır. Ayrıca Özal, Kazakistan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada Nazarbayev idaresinde Kazakistan'ın büyük bir devlet olacağını ve Türkiye'nin Kazakistan'a elinden gelen yardımı yapmaya devam edeceğini ifade etmiştir.⁶¹⁰

Bunların yanısıra çeşitli düzeyde iki ülke bakanlıkları ile kuruluşların en üst yöneticileri karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. İkili ilişkilerin geliştirilmesi ve stratejik ortaklığa dönüştürülmesi açısından, 2005 yılı Mayıs-Haziran ayında Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kazakistan'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret de önemli bir yere sahiptir.⁶¹¹

Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in 2009 Ekim ayında Türkiye resmi ziyareti esnasında imzalanan "Kazakistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Stratejik Ortaklık Anlaşması" ile ilişkiler yeni bir aşamaya gelmiştir.⁶¹² İki ülke arasında imzalanan söz konusu anlaşma ilişkilerin daha da geliştirilmesi amacıyla ortaya konan iyi niyetin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu

⁶⁰⁸ **Kazakistan Ülke Raporu**, TİKA Yayınları, Ankara, 1994, ss. 216-217.

⁶⁰⁹ Tacıbaev R., s. 45.

⁶¹⁰ Tokayev K., **Kazakistan Cumhuriyetinin Dış Politikası**, YEPA, Ankara, Kazakistan El Farabi Milli Üniversitesi, Kazakistan, 2001, s. 268.

⁶¹¹ **Kazakistan- Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı**, 2013, s. 27.

⁶¹² **Türkiye - Kazakistan Siyasi İlişkileri**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_tr.mfa

anlaşma ekonomi ve güvenlikten eğitim alanına kadar birçok zeminde işbirliği yapılacağını ortaya koyarken buradaki temel hedefin ekonomik ilişkileri ileriye götürmek ve kültürel entegrasyonu derinleştirmek olduğu söylenebilir. Diğer bir amaç da Stratejik Ortaklık Anlaşması'nda yer aldığı üzere tarafların Türk dili konuşan devletlerin entegrasyonu için işbirliği yapmasıdır.⁶¹³ Ayrıca N. Nazarbayev ortak Türk Dünyası kurumları olan Türk Konseyi⁶¹⁴, Uluslararası Türk Akademisi ve TürkPA'nın⁶¹⁵ kurulmasında öncü rol oynamıştır.⁶¹⁶

23-26 Mayıs 2010 tarihlerinde Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Kazakistan'a resmi ziyaret gerçekleştirmiştir.⁶¹⁷ A. Gül resmi ziyaret esnasında iki ülke arasında Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalandığını hatırlatarak ilişkilerin bu anlaşma temelinde gelişmeye devam edeceğini belirtmiştir⁶¹⁸.

9-10 Eylül 2017 tarihlerinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın resmî ziyaret gerçekleşmiş ve İslam İşbirliği Teşkilatı 1. Bilim ve Teknoloji Zirvesi'ne katılmak üzere Kazakistan'ı ziyaret etmiştir⁶¹⁹. İki ülke Cumhurbaşkanı 3 Eylül 2018 tarihinde Kırgızistan'ın Çolpon-Ata şehrinde gerçekleştirilen Türk Konseyi 6. Zirvesi vesilesiyle biraraya gelmişler, Türkiye-

⁶¹³ Amreyev B., **Dönemimizde Kazakistan Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2011, s. 306.

⁶¹⁴ Türk Konseyi (diğer adı Türk Keneşi) 16 Eylül 2010 tarihli İstanbul Bildirisi ile Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan arasında kurulmuş olan ve BM'in amaçlarıyla ve uluslararası hukuk prensiplerine uyan uluslararası bir örgüttür. Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan gibi Türk Dili Konuşan Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomi, politika, eğitim, turizm ve benzer alanları kapsayan işbirliğinin derinleştirilmesi, ortak tarihsel ve kültürel değerlere dayanan dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin geliştirilerek Türkçe konuşan halkların birbirine yaklaşması ve ayrıca Avrasya kıtasında barış ve istikrarın korunmasına katkı sağlanması amacıyla kurulmuştur.

⁶¹⁵ TÜRKPA (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi): 21 Kasım 2008 yılında imzalanan İstanbul Anlaşması'yla kurulmuştur. Merkezi Bakü'dedir. Türk Dili Konuşan ÜlkelerinParlamentoları arasındaki işbirliğini derinleştirmek amacıyla faaliyet göstermektedir.

⁶¹⁶ İsmail Yasin, s. 37

⁶¹⁷ Aslan Davut Han, Bozyigit Duygu, **Turkey-Kazakhstan Relations: An Overview Of Mutual Relations Since The Collapse Of The Soviet Union**, KNUV 2014; 4(42): 139.

⁶¹⁸ **Kazakistan-Türkiye: Avrasya Coğrafyasında Büyük İibirliği.** <http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/49346/kazakistanturkiye-avrasya-cografyasinda-buyuk-is-birligi.html> 26.05.2010

⁶¹⁹ Öğütücü Özge Nur, **The Current State Of Relations Between Kazakhstan-Turkey**. AVİM Center for Eurasian Studies, Analysis No : 2017 / 29 13.09.2017.

Kazakistan YDSK III. Toplantısı ise 13 Eylül 2018 tarihinde Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Türkiye'ye resmi ziyareti vesilesiyle Ankara'da yapılmıştır.⁶²⁰

İki ülke arasında diplomatik ilişki tesisinden geçen 27 süre zarfında Kazak-Türk temasları kardeşlik ve dostluk, halklarımızın tarihi bağı ve kültür mirasları, oluşan karşılıklı güven ve saygı platformu üzerine kurulmuştur. Ayrıca, iki ülke arasındaki ticari-ekonomik ve sosyal alanda, askeri-teknik konularında dahil olduğu bölgesel ve uluslararası güvenlik alanlarındaki sıkı işbirliği ilişkilerin pekişmesindeki diğer önemli etkenler olarak göze çarpmaktadır.⁶²¹

Türkiye ile Kazakistan arasındaki siyasi ilişkilerin ulaştığı düzeye paralel olarak Kazakistan Türkiye'nin bölgedeki en önemli siyasi ve ekonomik ortaklarından biri haline gelmiştir. Aradan geçen yirmi yedi yılda iki ülke birçok sahada işbirliği geliştirdiler. Eğitim ve kültür alanında sürdürülmekte olan işbirliği, iki ülke ilişkilerinin bir başka önemli boyutunu teşkil etmektedir. Günümüzde "Kazakistan-Türkiye ilişkileri, iki ülke arasında imzalanan çeşitli anlaşmalar" ve "uluslararası örgütlere üyelikler" çerçevesinde sürdürülmektedir.

7.3. TÜRKİYE-KAZAKİSTAN ARASINDA EĞİTİM İŞBİRLİKLERİ

Türkiye-Kazakistan ilişkilerinde önem verilen konulardan biri de eğitimidir. 1991 yılında Kazakistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan Türkiye Cumhuriyeti, eğitim alanında da Kazakistan ile ilişki kuran ilk ülke olmuştur. 1991 yıldan bu yana iki ülke arasında eğitim alanında çok sayıda anlaşma ve protokoller imzalamışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti okullaşmaya önem vermek suretiyle eğitim alanında dış politikada olumlu adımlar atmaya başlamıştır. 25 Ekim 1990 yılında egemenliğini ilan eden Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kültür Komitesi ile Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı aynı yılın Aralık ayında Almatı'da bir niyet protokolü

⁶²⁰ **Türkiye - Kazakistan Siyasi İlişkileri.** http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_tr.mfa

⁶²¹ **Kazakistan- Türkiye Siyasi İlişkileri.** 20.11.2018. <http://www.msxlab.org/forum/kazakistan/169771-kazakistan-turkiye-iliskileri.html#ixzz3qNKmAK78>

imzalayarak ilişkilerin temelini atmışlardır.⁶²² İki ülkenin hükümetleri arasında imzalanan bu protokol eğitim ve bilim, basım ve yayın, turizm, radyo-televizyon, ulaşım, haberleşme, iktisadi ve ticari işbirliği, mesleki eğitim gibi maddelerden oluşmaktadır.⁶²³ Her iki ülkenin eğitim bakanları arasında imzalanan ilk antlaşma ise 15 Mart 1991 tarihinde Almatı’da, ikinci antlaşma ise 26 Eylül 1991 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır.⁶²⁴ Kazakistan ile atılan bu eğitimsel adımlar, iki ülkenin birbirini daha iyi anlamasını ve işbirliği imkanlarını önemli düzeyde arttırmıştır.

Eğitim alanındaki az da olsa somut gelişmeler, Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev’in T. Özal’ın davetlisi olarak Ankara’ya geldiği ziyareti sonrasında rastladığı bilinmektedir. Eğitimi temel alarak şu anlaşmaların yapılmasına muvaffak olmuşlardır:⁶²⁵

- Ankara Üniversitesi ile Abay Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi Arasında İşbirliğine İlişkin Protokol (30 Eylül 1991);
- Ankara Üniversitesi Rektörü ile Kazakistan Farabi Vakfı Başkanı arasında yapılan Protokol (11.12.91);
- T.C. MEB ile Kazak Farabi vakfı Arasında yapılan Protokol (11.12.91)⁶²⁶

Bunların içinden en önemlilerinden biri, geleneksel tarihî ve kültürel bağlar çerçevesinde, dostluk, karşılıklı anlayış ve ülke halklarının ortak kültür değerlerinin zenginleştirilmesi amacıyla kültür, bilim, eğitim ve spor alanlarındaki ilişkilerini düzenlemek üzere iki ülke arasında 1 Mayıs 1992 tarihinde Almatı’da imzalanan, 2.12.1993 tarihinde yürürlüğe giren “Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor alanlarında yapılmış olan işbirliği” antlaşmasıdır.⁶²⁷ Bu antlaşmaları 1995 yılında imzalanan “Eğitim Bakanları Bildirisi” ve 28 Temmuz 1997’de imzalanan “Eğitim ve Bilim

⁶²² **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler**, 1990-1992, M.E.B, Ankara, 1993, s. 27. Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Daire Başkanlığı Dairesi Yayınları, Yayın No. 1, Birinci Kitap, Ankara, 1993.

⁶²³ Zhylyshybayeva M., **Bölgesel Güç Dengesi Işığında Kazakistan’ın Güvenliği**, (Yayın. Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 162.

⁶²⁴ Saray M., **Kazak Türkleri Tarihi**, s. 146-150; Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Daire Başkanlığı Dairesi Yayınları, Yayın No.1/1, Birinci Kitap, Ankara, 1993. s. 29.

⁶²⁵ **Kazakistan Ülke Raporu**, TC. Dışişleri Bakanı, TİKA, Ankara, 1995, s. 81

⁶²⁶ **Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Arasında Yapılan Anlaşmalar**, İlişkiler ve Faaliyetler, 3. Kitap. 1990-1992, MEB, Ankara, 1993, s. 28-30.

⁶²⁷ İsmail Yasin Kilincarslan, **Türkiye-Kazakistan İlişkileri**, (2003-2017). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2017.

Alanında İşbirliği Protokolleri” takip etmiştir.⁶²⁸ Antlaşma sonrasında iki ülke arasında eğitim ve kültür konusunda çok sayıda etkinliğin gerçekleştirildiği görülmektedir.

İki ülke arasında başlatılan bu işbirliği ile çok sayıda öğrenciye Türkiye’de yükseköğrenim görme imkânı sağlanırken, MEB çevrelerinde de Türkiye dışındaki Türk topluluklarının tarih, dil, kültür ve ekonomik yapıları ile yakından ilgilenmeye, bu konularla ilgili eğitim öğretimin çeşitli aşamalarında ders olarak programlara dâhil edilmeye, başta yüksek lisans ve doktora tezleri olmak üzere akademik araştırmalar yapılmaya, raporlar hazırlanmaya, özellikle Türk dünyasına yönelik kongre, sempozyum ve çalıştaylar düzenlenmeye ve dergiler yayınlanmaya başlanmıştır.⁶²⁹

MEB, 1992 yılından bu yana her yıl Türk kültürü ve eğitim sistemini tanıtıcı seminerler düzenlemektedir. Türkiye 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ile 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı gibi etkinliklere Orta Asya ülkelerinden sürekli öğretmen ve öğrenciler davet etmektedir.⁶³⁰ Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Öğretim Kurulu’nun bilgilerine göre 1992 yılından itibaren yürütülen “Kazak Öğrencilerinin Eğitim Programı” çerçevesinde üç bine yakın Kazakistanlı öğrenci Türkiye’nin çeşitli eğitim kuruluşlarında öğrenim görmüştür. “Uluslararası Polis Eğitimi” projesi ile 93 Kazak polise suçla mücadele konusunda uygulamalı eğitimler verilmiştir.⁶³¹

1992 yılından itibaren her yıl yaz aylarında yapılan “Türkçe Öğretimi, Türk Kültürünü ve Millî Eğitim Sistemini Tanıtma” konulu seminerlere Kazakistan’dan çok sayıda eğitimci katılmıştır. Ayrıca, 1992-1998 yıllar arasında Türkiye’den Kazakistan’a 14 bin 745 adet kitap ve çeşitli araç-gereç gönderilmiştir.⁶³²

⁶²⁸ Aypbayeva Ardak, **Kazakistan-Türkiye Bilim Alanındaki İlişkiler**, (Kazakhstan-Turkiya Bilim Salasındağı Baylanıstar), Akikat (Hakikat) Dergisi, S. 2, 2002, ss. 26-28.

⁶²⁹ Okur Mehmet, **Türkiye’de Kazakistan Tarihi ve İlk Ülke Arasındaki İlişkiler Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar (1991-2013)**, Kazakistan - Türkiye İlişkilerinin Geleceğı Sempozyumu Bildiriler. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2015. ss. 26-29.

⁶³⁰ Ergin Gözde, Fahri Türk, **Türkiye’de Öğrenim Gören Orta Asyalı Öğrenciler**, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi Cilt 2, Sayı 1, 2010 ISSN: 1309 -8012 (Online). ss. 35-41.

⁶³¹ TİKA, **Faaliyet Raporu**, http://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/tika_faaliyet_raporlari-22.

⁶³² BİLGESAM, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, **Kazakistan’da Türkiye ve Türk Algısı**, Rapor 44, Ankara, 2012, <http://www.meb.gov.tr> s. 39.

Günümüzde Kazakistan'da özel girişimcilerin gayretiyle kurulmuş Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak faaliyetini sürdüren birçok özel eğitim kurumları var. Bunun yanında ortak tarihi, kültürel mirasın gün yüzüne çıkarılması ve bu alandaki çalışmaların yerinde yapılması ve bir merkezde toplanması için devlet eliyle teşvik edilmek suretiyle kurulan kurumlar da vardır. Bunlardan bir tanesi 1992 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile imzalanan “Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşması” ile ortak üniversite haline getirilen “Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk - Kazak Üniversitesi”, “Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY)” (1993), “Yunus Emre Enstitüsü” (2007) ve “Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı” (2010 y.) bu alanda faaliyet gösteren kurumların başında gelmektedirler. Özellikle, Abdullah Gül’ün de katılımıyla açılan “Uluslararası Türk Akademisi” (2010), Almatı’daki özel Süleyman Demirel Üniversitesi, Jambıl Ekonomi Koleji ve Kazakistan’da faaliyet gösteren 31 Kazak-Türk Lisesi (Bilim İnavasiyon Lisesi) gibi kurumları sayabiliriz.

Son iki yıldır büyük bir gelişme göstererek Kazakistan'daki üniversitelerle Türkiye'deki Üniversiteler arasında otuzdan fazla anlaşma imzalanmıştır. Bunların neticesinde Türkiye'den Kazakistan'a ve Kazakistan'dan Türkiye'ye yaklaşık üç yüz öğrenci ve öğretim üyesi karşılıklı olarak bir hafta ile bir yıl arasında değişen zamanlarda karşılıklı ziyaretlerde ve öğrenci ile öğretim üyesi değişimlerinde bulunmuşlardır.⁶³³ Kazakistan istatistik verilerine göre günümüzde, Kazakistan'da T.C. uyruklu kişi, dernek ve vakıflarca açılan 30'dan fazla öğretim kurumu bulunmaktadır. Yukarıda da görüldüğü gibi Kazakistan'da eğitim yapan Türk kuruluşları; devlet kuruluşları ve özel kuruluşlar olmak üzere ikiye ayrılabilir.

1991'den bu yana kadar iki ülke arasındaki eğitim alanında işbirliği çerçevesinde Türkiye Türkçesi Kazakistan'da yaygın şekilde konuşulmakta ve öğrenilmektedir. Kazakistan'ın büyük şehirleri Almatı, Astana, Çimkent'te TÖMER öğretim merkezleri açılmaya başlamıştır. Dolayısıyla, Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi, Astana L. N. Gumilev Avrasya Üniversitesi, Abılayhan Uluslararası İlişkiler ve Dünya Dilleri Üniversitesi, Al-Farabi Üniversitesi, Süleyman Demirel

⁶³³ Kapağan Enver, **Türkiye Ve Kazakistan Arasındaki Eğitim İlişkilerinin Temelleri Ve Üniversiteler Arası İşbirliklerinin Önemi**, 25.10.2013 Almatı Abay Üniversitesinde Gerçekleşen Sempozyum Bildiri Metni.

Üniversitesi, Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi, Almatı Kızlar Eğitim Üniversitesi, Almatı Turan Üniversitesi, Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, Doğu Kazakistan Devlet Üniversitesi gibi üniversitelerde Türkoloji bölümleri, Türk dili ve Edebiyatı bölümleri ya da seçmeli dersler olarak Türkçe öğretilmektedir.⁶³⁴ Söz konusu üniversitelerde eğitim görmüş Kazakistanlı öğrencinin Türkiye ile Kazakistan arasındaki eğitim ve kültür işbirliğine önemli katkıları bulunmaktadır.

Ayrıca, Türk dilini ve kültürünü geliştirmek, Türk devletleri arasında “ortak iletişim dili” sorununu karar bağlamak, Türk tarihine katkı sağlayacak araştırmalar yapmak üzere Kazakistan başkentindeki Yunus Emre Kültür Merkezi ve Uluslararası Türk Akademisi (UTA) gibi eğitimde koordinasyonu ve iş birliğini sağlayacak yapılar oluşturulmuştur.⁶³⁵

Yüksek Öğretim Kurulunun verdiği bilgilere göre 1992 yılından itibaren yürütülen karşılıksız Kazak öğrencilerinin eğitimi programı çerçevesinde 2703 Kazakistanlı öğrenci Türkiye’nin çeşitli eğitim kuruluşlarında eğitim görmüştür. Günümüzde dek tam lisans ve lisans üstü eğitim programını tamamlayarak başarı ile mezun olan 1081 ve eğitimlerini sürdüren 794 Kazakistanlı öğrenci mevcut.⁶³⁶

Kazakistan’da Türkiye menşeli öğrenim kurumlarının açılmasıyla Kazakistan’da Türkiye eğitim sisteminin, Türkiye’lilerin Kazakistan’da daha geniş bir şekilde tanınma fırsatı doğduğunu söylenebilir. Yukarıda bahsettiğimiz bütün bu eğitim alanındaki antlaşmalar çerçevesinde gerçekleşmiş olan faaliyetler genç bir Cumhuriyet olan Kazakistan’ın ekonomik, politik ve kültürel anlamda dünya ile bütünleşmesi ve bir cazibe merkezi haline gelmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu iki ülke arasındaki ilişkiler gün geçtikçe güçlenmektedir.

⁶³⁴ TİKA, **Faaliyet Raporu**, http://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/tika_faaliyet_raporlari-22, ss. 24-27); Aslan Davut Han, Bozyigit Duygu, **Turkey-Kazakhstan Relations: An Overview Of Mutual Relations Since The Collapse Of The Soviet Union**, KNUV 2014; 4(42): 141.

⁶³⁵ Yerbol Zeidullayev, **Kazakistan ve Türkiye’nin Karşılaştırılmalı İmajı: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Ampirik bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006, s. 41.

⁶³⁶ **Kazakistan-Türkiye İlişkileri** <http://www.msxlabs.org/forum/kazakistan/169771-kazakistan-turkiye-liskileri.html#ixzz3qNKmAK78>.

7.3.1. Büyük Öğrenci Projesi

Türkiye ve Kazakistan arasındaki eğitim alanında gerçekleştirilen en büyük projelerden birisi ise Büyük Öğrenci Projesi'dir. Türkiye Cumhuriyeti 1992-1993 eğitim-öğretim yılından itibaren Orta Asya ülkeleri ve diğer eski SSCB coğrafyasından gelen öğrenciler için Büyük Öğrenci Projesi kapsamında burs vermeye başlamıştır.⁶³⁷ Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Büyük Öğrenci Projesi kapsamında amaçlar şu şekilde belirtilmiştir: ⁶³⁸

- Türk Cumhuriyetlerinin ve Türk Topluluklarının, yetişmiş insan gücü ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olmak;
- Türkiye dostu genç bir nesil yetiştirmek ve Türk Dünyası ile kalıcı bir kardeşlik ve dostluk köprüsü kurmak;
- Türkçeyi öğretmek ve Türk kültürünü tanıtmak;
- Türk Dünyası'nda yer alan ülkeleri, bu ülkelerin kendi aralarındaki ilişkileri geliştirerek büyük bir şemsiye oluşturmak.⁶³⁹

1992 yılında faaliyete geçirilen bu proje bağımsızlığını yeni kazanmış ve ekonomik olarak zayıf durumda olan Türk cumhuriyetleri için önemli bir proje olmuştur ve Türkiye'nin bölgedeki ülkelere yönelik gelecekteki vizyonunu belirleyecek ve gelecekteki politika inşasında büyük önem taşıyacak bir hamle olarak kayda geçmiştir.⁶⁴⁰

Büyük Öğrenci Projesi'nin kapsamı 2012 yılında genişletilmiş ve Türkiye Bursları adı altında Türkiye, öğrenci alımlarına devam etmiştir. Yeni sistemde Türk Dünyası dışında, Orta Doğu ve Afrika ülkelerinden de öğrenciler Türkiye'ye eğitim

⁶³⁷ Ergin Gözde, Türk Fahri, **Türkiye'de Öğrenim Gören Orta Asyalı Öğrenciler**, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi Cilt 2, Sayı 1, 2010, ISSN: 1309 -8012 (Online). ss. 35-41; Dinmukhammed A., Aidarbek A., **Kazak-Turkish Cooperation in the Field of Education**, Procedia - Social and Behavioral Sciences 143 (2014), 191.

⁶³⁸ Öztürk Selim, **Büyük Öğrenci Projesinden Türkiye Bursları Projesine Geçiş Süreci Ve Türkiye'nin Öğrenci Politikasındaki Değişim**, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2014.

⁶³⁹ Kavak Y., ve Başkan G., **Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları**, 2000 Yılında Türk Milli Eğitim örgütü ve Yönetimi Ulusal Sempozyumu, Tekişik Eğitim ve Araştırma Vakfı, Ankara, 2001, 11-13 Ocak; Dinmukhammed A., Aidarbek A., **Kazak-Turkish Cooperation in the Field of Education**, Procedia - Social and Behavioral Sciences 143 (2014), p. 191.

⁶⁴⁰ Öztürk Selim, **Büyük Öğrenci Projesinden Türkiye Bursları Projesine Geçiş Süreci Ve Türkiye'nin Öğrenci Politikasındaki Değişim**, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2014.

amacıyla gelmiştir. Önceleri Millî Eğitim Bakanlığı tarafından organize edilen süreç günümüzde Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı'na yürütülmektedir⁶⁴¹

Türkiye Bursları kapsamında Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı aracılığıyla birçok Kazak asıllı öğrenci de Türkiye'de eğitim imkânı bulmuştur. Kazakistanlı öğrenciler de bu burstan yararlanmaktadır. Kazak öğrencilerin eğitim almak için Türkiye'yi tercih etmelerinin sebepleri, Türkiye'ye karşı dini, tarihi ve kültürel yakınlık hissetmeleridir.⁶⁴²

Kazakistan'dan Türkiye'ye ilk olarak 1992-93 öğretim yılında 1377 öğrenci gönderilmiş.⁶⁴³ 1992-2006 yılları arasında Kazakistan'a 4269 yüksek öğrenim kontenjanı verilmiş, bunun 2984'ü kullanılmış ve 748 öğrenci ise mezun olmuştur.⁶⁴⁴ 2009 yılı itibarıyla Kazakistan'a 4625 kontenjan verilmiş, bunun 3247'si kullanılmış, 894 kişi ise mezun olmuştur.⁶⁴⁵ 2013-2014 yıllarında üniversitelerde öğretim gören Kazak öğrencilerin sayısı 1306 iken, 2016-2017 öğretim yılında ön lisans, lisans ve lisansüstü öğretim gören Kazak öğrencilerin sayısı toplam 2015'e çıkmıştır.⁶⁴⁶

Türkiye'nin sağladığı devlet bursuna ek olarak kendi imkanlarıyla yüksek öğrenim almak için Türkiye'ye gelen Kazak öğrenciler düşünüldüğünde bu sayının günümüzde daha fazla olduğunu ifade edebilir. Türkiye'deki üniversitelere eğitim almak amacıyla öğrenci gönderen ülkelere bakıldığında Kazakistan'ın ilk on arasına girdiği görülmektedir.

⁶⁴¹ Asker A., **Türk Cumhuriyetleri Arasında Entegrasyon Sürecine İlişkin Bazı Hususlar**,” İçinde: Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyon 2023, Editör: Almagül İsina, TASAM Yayınları, 2014, s.149-152.

⁶⁴² Bursa Emre, **Türkiye-Kazakistan İlişkileri Ve Yüksek Eğitim Politikaları**. Journal of Social Sciences and Humanities, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/437073>

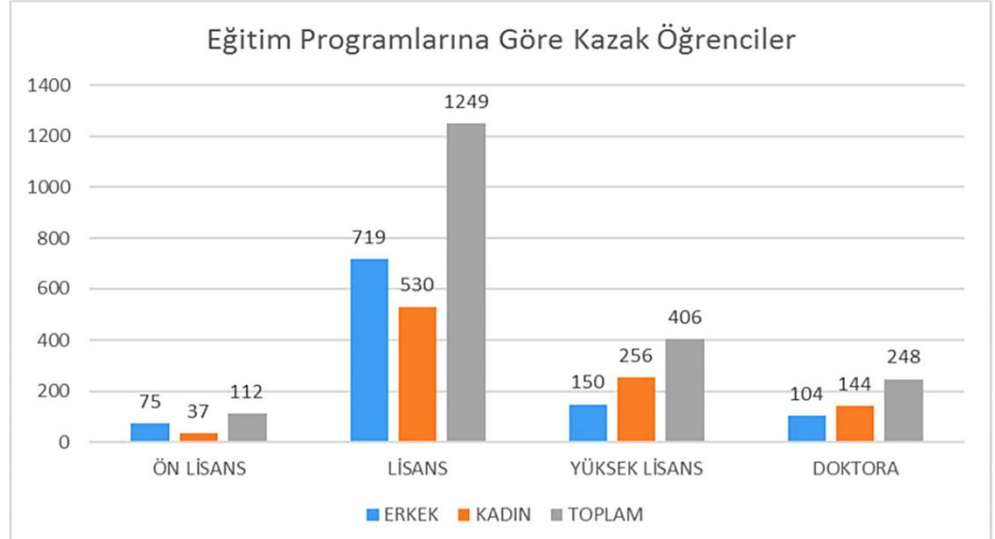
⁶⁴³ Ergin Gözde, **Fahri Türk. Türkiye’de Öğrenim Gören Orta Asyalı Öğrenciler**, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi Cilt 2, Sayı 1, 2010 ISSN: 1309 -8012 (Online). ss. 35-41.

⁶⁴⁴ Aydın Mustafa, **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, 1.basım., Nobel Yayın, Ankara, s. 395.

⁶⁴⁵ Aydın M., **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler**, Baskın Oran (ed.). Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012, 2.basım., (ss.463-531), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 507.

⁶⁴⁶ Öztürk Selim, s. 14.

Grafik-1: Türkiye'de Eğitim gören Kazak Öğrencilerin Dağılımı (2016-17)⁶⁴⁷

Günümüzde artan imkanlarla beraber, projeler kapsamında Türkiye'ye eğitim almak amacıyla gelen öğrenci sayıları giderek artmıştır. Bununla beraber Türkiye’de eğitim gören Kazak öğrenciler, Kazakistan ve Türkiye ilişkilerini geliştirme açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu öğrencilerin yapacağı çalışmalar hem ikili ilişkilerin eğitim boyutuna hem de Türk Birliği konusundaki araştırmalara katkı sağlayacaktır. Ayrıca iki ülke arasındaki eğitimsel ilişkilerin gelişimine katkı sağlamaktadır.

Tablo 8: ÜNİVERSİTELERDEKİ KAZAK ÖĞRENCİLER (2016-2017)⁶⁴⁸

ÜNİVERSİTE ADI	ERKEK	KADIN	TOPLAM
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	1	0	1
Adnan Menderes Üniversitesi	2	1	3
Afyon Kocatepe Üniversitesi	2	3	5
Akdeniz Üniversitesi	21	38	59
Aksaray Üniversitesi	1	0	1

⁶⁴⁷ YÖK, <https://istatistik.yok.gov.tr>. Erişim Tarihi: 15.02.2018. bkz. Emre Bursa. **Türkiye-Kazakistan İlişkileri Ve Yüksek Eğitim Politikaları**. Journal of Social Sciences and Humanities, s. 15

⁶⁴⁸ YÖK, <https://istatistik.yok.gov.tr/>, 15.02.2018.

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi	1	1	2
Amasya Üniversitesi	1	1	2
Anadolu Üniversitesi	70	44	114
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	2	2	4
Ankara Üniversitesi	24	28	52
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	8	6	14
Ardahan Üniversitesi	13	7	20
Atatürk Üniversitesi	7	12	19
Atılım Üniversitesi	0	1	1
Bahçeşehir Üniversitesi	21	27	48
Balıkesir Üniversitesi	10	12	22
Bandırma Onyedİ Eylöl Üniversitesi	4	3	7
Başkent Üniversitesi	0	2	2
Bayburt Üniversitesi	1	0	1
Beykent Üniversitesi	8	4	12
Bezm-İ Âlem Vakıf Üniversitesi	1	0	1
Boğaziçi Üniversitesi	6	2	8
Bozok Üniversitesi	1	0	1
Bursa Teknik Üniversitesi	0	1	1
Bölent Ecevit Üniversitesi	5	4	9
Çağ Üniversitesi	0	1	1
Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi	7	5	12
Çankaya Üniversitesi	1	0	1
Çukurova Üniversitesi	6	5	11
Doğuş Üniversitesi	0	4	4
Dokuz Eylöl Üniversitesi	11	20	31
Dumlupınar Üniversitesi	7	2	9
Ege Üniversitesi	15	25	40
Erciyes Üniversitesi	31	17	48
Erzincan Üniversitesi	2	19	21
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	7	5	12

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	8	2	10
TOPLAM	1048	967	2015

7.3.2. Uluslararası Türk Akademisi. (UTA)

Eğitim alanında atılan diğer bir adım ise Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in önerileri üzerine Kazakistan'ın başkenti Astanada Türk Akademisi'nin kurulması olmuştur. N. Nazarbayev, 2009 yılında Azerbaycan'ın Nahçıvan şehrinde gerçekleşen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 9. Zirvesi'nde Türk devletlerine ortak uluslararası bilimsel araştırma merkezini kurma teklifini dile getirmiş ve bu teklif zirveye katılan diğer Türk Cumhuriyetleri'nin devlet başkanları tarafından da onaylanmıştır.⁶⁴⁹ Böylece, Nahçıvan Zirvesi'nin üzerinden birkaç ay geçtikten sonra 25 Mayıs 2010 tarihinde Türk Akademisi kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır. Kurulduğu yılda adı Türk Akademisi iken 22-23 Ağustos 2012 tarihinde Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin ikinci zirvesinde Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan anlaşma ile Uluslararası Türk Akademisi (UTA) adını almıştır.⁶⁵⁰ Akademinin dönem başkanı Kazak Profesör Darhan Kızıralı'dır.

Uluslararası Türk Akademisi'nin (Bundan sonra UTA) temel vizyonu, Türk halklarının ortak paydasını oluşturan Türk kültürünün tarihî ve manevi rolüne atıfta bulunarak, Türk devletleri ve halkları arasında dostane ilişkileri güçlendirmek için eğitim ve bilimsel işbirliğini teşvik etmek ve Türk halklarının dünya medeniyetinin gelişimine, insanlığın tarihî ve kültürel mirasına katkısını gözler önüne sermektir. Ayrıca UTA, Türk Dünyası'nın geçmişten günümüze tarihini, kültürünü, dil ve edebiyatını, maddî ve manevî değerlerini incelemekle beraber Türk toplumlarının

⁶⁴⁹ Kydyralı Darhan, **Uluslararası Türk Akademisi. Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yılı 2013** / editör: Murat Yılmaz, Turgut Demirtepe . Ankara : Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2015, s. 599.

⁶⁵⁰ **Türk Akademisi Kuruluşunun Onaylanması Hakkında** (Turik Akademiyası Kurulı Ratifikası Turalı), 14 Haziran 2014, No: 657, <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400000657>.

dünya görüşü, ekonomik gelişme stratejileri ve uluslararası ilişkilerde aldığı pozisyonları geniş bir şekilde araştırmaktadır.⁶⁵¹

Türk Akademisi'nin öncelikli araştırma sahası Türk Dünyası'nı kapsamaktadır. UTA, kurulduğu yıldan itibaren 50'den fazla kitap yayınlamış, Altayistik ve Türkoloji ile GLOBAL Türk adında iki bilimsel dergi çıkarmıştır.⁶⁵² Yayınlarını Türkçe, Kazakça, Rusça ve İngilizce olmak üzere dört dilde yapmaktadır. Bunların dışında Türk dünyasında çalışan saygın bilim adamlarını bir araya getiren ulusal ve uluslararası konferanslar, forumlar ve toplantılar düzenlemektedir.⁶⁵³

UTA'nın çalışmaları genellikle bilimsel projeler üzerinden yapılmaktadır. Örneğin, 2014 yılı içerisinde Türk Akademisi tarafında toplam 36 bilimsel proje yürütülmektedir. 200'den fazla bilim adamı tarafından gerçekleştirilmekte olan söz konusu projelere 13 ülkenin temsilcileri katılmaktadır. UTA, Türk halklarına ait kültürel ve tarihî mirasın incelenmesi amacıyla dünyaca tanınan Türkolog ve akademisyenlerle birlikte “Çağdaş Türk Topluluklarının Sürekli Gelişmesinin Kaynağı Olarak Türk Tarihi ve Kültürel Değerler” ve “Küreselleşme Çağında Türk Dünyasındaki Siyasi-Ekonomik ve Sosyal-Kültürel Süreçler” gibi iki büyük başlık altında akademik projelerin sürdürülmesinin koordinatörlüğünü yapmaktadır.⁶⁵⁴

UTA sadece Türk topluluklarının akademisyenlerini bir araya getirmekle kalmayıp, dil ve kültür bakımından yakın toplulukların bilim adamlarıyla da bilimsel ilişkiler tesis etmeyi hedeflemektedir.⁶⁵⁵ Ayrıca, çok eski tarihlerden beri Türklerle komşu olan veya onlarla iç içe yaşayarak, onlarla ortak mazi ve kültürü paylaşan toplulukların bilim adamlarıyla da akademik nitelikli ilişkiler kurulmaktadır.

Böylece, tüm Türk topluluklarının kültürel mirasını kapsayan ortak yayınların yapılması hedeflenmektedir. Böyle bir faaliyetin titizlikle sürdürülmesi ise gelecekte

⁶⁵¹ Kydyrali Darhan, s. 600.

⁶⁵² **Uluslararası “Global Türk” Dergisi İlk Kez Yayınlandı**, Edebiyat Portalı, <http://adebiportal.kz/news/uluslararasi-global-t-rk-derg-s-lk-kez-yayinlandi/?lang=tr> (16.08.2015); Uluslararası Türk Akademisi (Halıkaralık Türki Akademiyası), <http://twesco.org/edition/>.

⁶⁵³ **Türk Akademisi Arşiv Etiketi** (Turik Akademiyası Muğaratı Tegi), <http://www.astanaakshamy.kz/?tag=turki-akademiyasy,>

⁶⁵⁴ Kydyrali Darhan, s. 600.

⁶⁵⁵ Kydyrali Darhan, s. 601.

Türk Dünyası'nın işbirliğini daha sağlam bir temele oturtmanın, kültürel, iktisadi ve siyasi yönlerden bütünleşmesinin ve birlik sağlamasının ön şartıdır.

UTA bünyesinde birçok Türkolog bilimadamı ile yapılan ortak araştırmalar ve çalışmalar neticesinde Türk dünyası müzesi, kütüphanesi, Türk dilleri sözlükleri ve ortak sözcük hazineleri oluşturulmuştur.

Günümüzde UTA, kültürel anlamda Türk Cumhuriyetlerini yakınlaştıran, ortak bir alfabe ve ortak tarih bilincinin tesis edilmesinde Türk Dünyası'nı ortak bir noktada birleştiren önemli bir araştırma merkezi haline gelmiştir.

7.3.3. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

Türkiye ve Kazakistan arasındaki eğitim alanında gelişmiş projelerin biri Kazakistan'ın Türkistan şehrinde bulunan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesidir. Üniversitenin temelleri, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 6 Haziran 1991 tarihli kararıyla, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından kısa bir süre önce Türkistan Devlet Üniversitesi olarak atılmış ve üniversitenin temel görevi, “*Orta Asya'nın tarihî ilim ve kültür merkezi olan Türkistan*”⁶⁵⁶ şehrini *kalkındırmak*” olarak belirlenmiştir.⁶⁵⁷ Ancak, 29 Nisan-1 Mayıs 1992 tarihinde gerçekleşen Almatı Zirvesinde yayınlanan “Ortak Bildiri ve 1 Mayıs 1992’de iki ülke arasında imzalanan “Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşması” ile, N. Nazarbayev ve S. Demirel’in görüşleri sonucu zirvenin ortak bildirisine göre Türkistan Devlet Üniversitesi iki ülkenin ortak üniversitesi hâline getirilmesi kararı alınmıştır⁶⁵⁸.

31 Ekim 1992’de Türk dili konuşan ülkelerin devlet başkanları dahilinde Ankara Zirvesi’nde “Türkistan Şehrinde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Kurulmasına Dair Anlaşma” imzalanmıştır.⁶⁵⁹ Bu anlaşmaya

⁶⁵⁶ Güney Kazakistan’da Türkistan şehrinde Kazakistan Cumhuriyeti tarafından tahsis edilen 300 hektarlık bir arazi üzerine kurulmuştur.

⁶⁵⁷ **Ahmet Yasevi Üniversitesi**, Tarihçe. <https://www.ayu.edu.tr/tarihce>.

⁶⁵⁸ **Ahmet Yasevi Üniversitesi**, Tarihçe. <http://www.ayu.edu.tr/tarihce> adresinden 10.01.2019 tarihinde alınmıştır; Dinmukhammed A., Aidarbek A., **Kazak-Turkish Cooperation in the Field of Education**, Procedia - Social and Behavioral Sciences 143 (2014), p. 194.

⁶⁵⁹ Çetin Nursulu, **Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi**. Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013 / editör: Murat Yılmaz, Turgut Demirtepe, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2015, s. 617.

göre 10 kişiden oluşan hükümetler arası müteveli heyet kurulmuş, onun için de beş üyenin, rektör dahil Kazakistan Cumhuriyeti hükümeti, kalan beş üyenin de Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tarafından seçilmesine karar verilmiştir. Müteveli heyet üniversiteyi yönetme de iki tarafın eşitliğini sağlamaktadır. Üniversite Rektörü Kazakistan Cumhuriyeti, Rektör Vekili ise Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Öğretim Kurulu tarafından atanmaktadır.⁶⁶⁰ Şu an Üniversitenin Rektörlüğünü Prof. Dr. Bolatbek Abdrassilov, Rektör Vekilliğini (Eş Rektör) ise Prof. Dr. Cengiz Tomar yürütmektedir.⁶⁶¹ Böylece, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkiye ve Kazakistan Cumhuriyetlerinin uluslararası, özerk statüye sahip, ortak devlet üniversitesi olmuştur. Bununla birlikte, Türk Dünyasının büyük düşünürü ve ortak mirası olan Ahmet Yesevi'nin türbesinin bulunduğu Türkistan şehrinde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin kuruluşu, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız Kazakistan ile ilişkilerinin ilk somut adımlarından birisi olmuştur.⁶⁶²

Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin kuruluş amacı, Türk dilli ülkeler ile toplulukların gençlerini bir çatı altında toplayıp kaliteli bilim vermek ve çağdaş eğitim ile ilmi araştırmalarda öncü olmaktır.⁶⁶³ Günümüzde üniversite, Türk gençlerini bir araya toplayan ilk ilim ve bilim merkez haline gelmiştir. Ayrıca üniversite, iki ülke arasında ilişkileri artırmış ve aynı zamanda Türk kimliğinin geliştirmesine ve Türk topluluklarının birleştirilmesine büyük katkı sağlamıştır.

Uluslararası nitelikteki bu üniversitenin eğitim-öğretim dili Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Rusça ve İngilizce olarak belirlenmiştir.⁶⁶⁴ Üniversite'de tamamen Kazakistan'da uygulanan dersler ve ders müfredatlarına göre öğretim yapılmaktadır.⁶⁶⁵

⁶⁶⁰ Çetin Nursulu, s. 617.

⁶⁶¹ **Ahmet Yasevi Üniversitesi**, Tarihçe: <http://ayu.edu.kz/tr/about/history>

⁶⁶² Çetin Nursulu, **Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi**, s. 616.

⁶⁶³ A. Boya, **Ahmet Yesevi Üniversitesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2008, s. 5.

⁶⁶⁴ Yüksel Kavak, Gülsün Atanur, **Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, Türk Ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları**, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 20, 2001, s. 95.

⁶⁶⁵ Tacibayev Raşid, **1991-1996 Yıllarında Türkiye-Kazakistan İlişkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 1997. s. 79.

Günümüzde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi'ni geliştirme çalışmaları devam etmektedir. Hacettepe, Gazi, İstanbul Üniversitesi başta olmak üzere toplam 8 Türkiye üniversitesiyle İşbirliği Protokolleri imzalanmıştır. Bu protokoller gereği, üniversite öğrencileri Türkiye'de bir dönem veya bir yıl süreli eğitim görebilmekte ve staj yapabilmekte, Türkiye öğretim üyeleri Türkistan'a uzun süreli ve kısa süreli olarak ders ve konferanslar vermeye gönderilmekte, Kazak öğretim elemanları ve doktorlar bilgi görgü ve dil kursları için Türkiye'ye gelmektedirler.⁶⁶⁶

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi adına öğrenci alımı 1994-1995 öğretim yılında başlamış ve bu çerçevede Türkiye'den ve diğer Türk Devlet ve topluluklarından öğrenciler Kazakistan'a gönderilmiştir.⁶⁶⁷

2014 itibarıyla Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 7 fakülte ve 1 yüksekokulda, beşeri, sosyal, idari, tıp, fen, hukuk, sanat, pedagoji ve teknik bilim alanlarında toplam 56 lisans, 29 yüksek lisans ve 9 doktora programı, 3 Tıp alanında uzmanlık ve 7 intörn programında eğitim vermektedir. Aynı zamanda Türk dili konuşan ülkeler ve toplulukları arasında bilimsel, kültürel ve manevi ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verilmektedir. Üniversite, 2002 yılında başlattığı Türkiye Türkçesiyle Uzaktan Eğitim Programları (TÜRTEP) ile Türkiye'de bu alanda öncü olmuştur. Kurulduğu yıl 332 öğrenci ile öğrenime başlayan üniversitede, bugün (5274'ü TÜRTEP öğrencisi olmak üzere) 5433'ü Türkiye'den, yaklaşık 650'si Kazakistan dışındaki Türk Cumhuriyetleri ile akraba topluluklarından (toplam 32 Türk Topluluğundan) olmak üzere 14 bin civarında öğrenci eğitim görmektedir.⁶⁶⁸

Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin öğrenci profiline bakıldığında Türk Dünyası Üniversitesi özelliği taşıdığı görülmektedir. Bu yönüyle üniversite Türk Dünyası'ndan gelen öğrenciler arasında kültürel iletişimin artırılmasına da vesile olmaktadır. Bu çerçevede hem Orta Asya Türk Devletleri ile Azerbaycan'dan hem de Saha, Hakasya, Başkurdistan gibi birçok Türk topluluklarından öğrenciler eğitim

⁶⁶⁶ Çetin N., s. 619.

⁶⁶⁷ Çetin Nursulu, s. 618; Dinmukhammed A., Aidarbek A., **Kazak-Turkish Cooperation in the Field of Education**, Procedia - Social and Behavioral Sciences 143 (2014), p. 194.

⁶⁶⁸ Çetin Nursulu, s. 618;

almaktadır. Aşağıdaki tabloda 2013-2014 yılı itibariyle öğrenci sayıları yer almaktadır.

Tablo 9: Ülkelere Göre Öğrenci Sayıları ⁶⁶⁹

Ülkesi	2013-2014
Kazakistan (Örgün eğitim)	5.596
Kazakistan (Açık Öğretim)	1.930
Türkiye (Örgün eğitim)	159
Türkiye (Uzaktan EğitimTÜRTEP)	5.274
Diğer Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları (Örgün eğitim)	644
Toplam	13.603

2013-2014 öğretim yılı itibariyle üniversitede toplam 1077 akademik personel çalışmakta, bunun içinde 102 profesör, 312 doktor ve 224 uzman bulunmaktadır. Ayrıca 4'ü profesör, 18'i doçent ve doktor olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı 44 personel görev yapmaktadır. ⁶⁷⁰ Şu anda söz konusu Üniversitenin 15 fakültesinde 17700 öğrenciler 102 meslek lisans ve lisans üstü eğitim almaya devam etmektedirler. Bu öğrencilerin 1160 kadarı 28 farklı ülkeden olup 460 öğrenci Türkiye Cumhuriyetindendir. ⁶⁷¹

Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türk-Kazak dostluğunun sembol eğitim kurumu olarak dünya eğitim standartlarına uygun bütün Türk Dünyası öğrencilerine eğitim vermekte ve her geçen gün başarılı gelişimine devam etmektedir ve bunun yanı sıra tüm Türk Dünyası arasındaki eğitim, kültürel ve bilimsel ilişkilerin gelişmesine önemli katkı sağlamaktadır. ⁶⁷² İki ülke arasında eğitim köprüsü olan Ahmet Yesevi Üniversitesi, önemli bilimsel toplantılara da ev sahipliği yapmaktadır.

⁶⁶⁹ Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Niceliksel Gelişimden Niteliksel gelişime Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi 2008-2014. http://www.ayy.edu.tr/static/kitaplar/faaliyet_raporu_tr_2014.

⁶⁷⁰ Çetin Nursulu, s. 618.

⁶⁷¹ Dinmukhammed A., Aidarbek A., **Kazak-Turkish Cooperation in the Field of Education**, Procedia - Social and Behavioral Sciences 143 (2014), p. 191.; **Kazakistan- Türkiye İlişkileri** <http://www.msxlab.org/forum/kazakistan/169771-kazakistan-turkiye-liskileri>.

⁶⁷² N. Çetin, s. 620.

Hatta söz konusu üniversitede dünyanın birçok ülkesinden öğrenciler eğitim görmek ve bünyesinde Avrasya Araştırma Enstitüsü gibi bir kurumda bulunmaktadır⁶⁷³. Avrasya Araştırma Enstitüsü, 2014 yılında Almatı’da kurulan bir araştırma merkezidir. Bu merkezin amaçları arasında Türk Dili konuşan devlet ve topluluklara ilişkin konularda bilimsel araştırmalar yapmak, veriler üretmek ve bu alandaki projeleri desteklemek yer almaktadır.⁶⁷⁴

Günümüzde ortak üniversitemizde dünyanın 32 ülkesinden gelen öğrenciler eğitim görmektedir. Şu anda üniversitede yaklaşık 12,000 öğrenciyle Kazak, Türk, Rus ve İngiliz dillerinde 54 lisans, 30 yüksek lisans ve 11 doktora programında örgün eğitim yürütülmektedir. 22 eğitim programında ise uzaktan eğitim programları faaliyetini sürdürmektedir. Ankara TÜRTEP eğitim merkezi tarafından 11 uzmanlık alanında 7,000 öğrenci uzaktan eğitim almaktadır. Üniversite bünyesinde 4 ilmi araştırma merkezi ve Avrasya Araştırma Enstitüsü ile bunun yanı sıra 7 araştırma laboratuvarı ve 70 araştırma birimi bulunmaktadır.

Halen Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi’nin dört ayrı şehirdeki yerleşkesinde, 15 fakültesinde lisans ve lisans üstü olmak üzere çok sayıda öğrenci öğrenim görmektedir. Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi’nden başka bir de Türk özel sektörü tarafından kurulan Süleyman Demirel Üniversitesi bulunmaktadır.

Türk öğrencilerin Kazakistan’ı tercih etmelerinde en büyük etken ucuz yaşam ve kolay erişebilirlik olarak öne çıkmaktadır. Bu etkenlerin dışında Kazakistan’ın Türk öğrenciler tarafından tercih edilmesindeki diğer sebepler ise Türkçe ve İngilizce eğitim diline sahip üniversitelerin bulunmasının yanında Rusça’nın yaygın olarak kullanılması, diplomaların Türkiye’de tanınıyor olması ve Kazakistan’da yerleşik geniş bir Türk diasporasının bulunması olarak gösterilebilir. Tabi ki görünmeyen ancak önemli bir diğer etken de Türkiye’nin Kazakistan ile var olan tarihsel, kültürel ve dilsel bağlarıdır.⁶⁷⁵ Günümüzde büyük umutlarla iki ülke arasındaki anlaşmayla kurulan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan halkını memnun etmiş durumdadır.

⁶⁷³ **Ahmet Yesevi Üniversitesi.** Tarihçe, <http://www.ayu.edu.tr/tarihce>

⁶⁷⁴ **Avrasya Araştırma Enstitüsü,** Hakkımızda, <http://eurasianresearch.org/tr/aboutus>

⁶⁷⁵ Dönmez Gürsel, **Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Bağlamında Kazakistan Ve Türkiye,** Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2015, s. 191.

7.4. TÜRKİYE VE KAZAKİSTAN ARASINDAKİ KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye ve Kazakistan arasındaki ilişkilerin ilk olarak kültürel alanda SSCB döneminde yani henüz Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmeden önce başladığı görülmektedir. 1990 y. Kazak SSR'i Başkan Vekili K. S. Ömerbayev ve T.C Kültür Bakanı N.K. Zeybek tarafından Almatı'da niyet protokolü imzalanmıştır.⁶⁷⁶ İki ülkenin Kültür Bakanları arasında imzalanan ilk anlaşma "Türkiye ve Kazakistan SSC⁶⁷⁷ arasında 1990-1992 yıllarına ilişkin kültürel işbirliği anlaşması"⁶⁷⁸ olmuştur. Bu anlaşmalar çerçevesinde yüzyıllardır kesilmiş olan iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar devam etmeye başlamıştır.

25 Ocak 1991 yılında Kazakistan Kültür Başkanı K. Saudabaev'in Türkiye'ye gelmesiyle ilk kez Kazak Kültür Bakanı Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁶⁷⁹ Kazakistan Kültür Bakanı Türkiye'de bulunduğu esnada "T.C Kültür bakanlığı ile Kazakistan SSC Devleti Kültür Komitesi arasında kültürel işbirliği Sözleşmesi Uygulama Programı (İstanbul 31.01.1991)"⁶⁸⁰ imzalamaya muvaffak olmuştur.

T. Özal'ın 1991 Mart ayında Kazakistan'a yaptığı ziyareti esnasında "T.C. ile Kazak SSC Arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması"na (Almaty 15. 04. 1991) imza atılmıştır. ⁶⁸¹ Daha sonra dönemin başbakanı S. Demireli'in Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan ettikten sonra 1992 Nisan ayında yaptığı ziyareti esnasında "Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşması (Almatı 1 Mayıs 1992)"⁶⁸² yapılmıştır. Bu anlaşmalar esnasında her sene iki ülkede gerçekleşen çeşitli kültürel etkinliklerde sanatkarların değişimi, gidiş-gelişi gittikçe artmaya başlamıştır. Kültürel alanda iki taraflı işbirliği önemli faaliyetlerle geliştirilmiştir. İki ülke arasında kültür günleri, konferanslar, seminerler, müzik ve kültürel festivaller düzenlenmeye başlanmıştır. Örneğin, T.C ve Kazak SSC arasında yapılan kültür anlaşmasını gerçekleştirmek amacıyla "Kazakistan Kültür ve Sanat Günleri" 1- 5

⁶⁷⁶ Baigarinova Gauhar, *İstoriya Vzoimootnoşenii Kazakstana i Turtssii 1960-90-e gg*, XX Stoletiya. Almaty, 2002, s. 63.

⁶⁷⁷ Kazak SSC: Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (10 Aralık 1991'de, Kazakistan parlamentosunda Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin adı , "Kazakistan Cumhuriyeti" olarak değiştirildi)

⁶⁷⁸ Saray M., *Kazak Türkleri*, s. 133-138.

⁶⁷⁹ Tacibayev Raşid ev, s. 109

⁶⁸⁰ *Kazakistan Ülke Raporu*, s. 81.

⁶⁸¹ Saray M., *Kazak Türkleri*, s. 146-152; Bkz. Raşid Tacibayev, s. 109.

⁶⁸² *Kazakistan ve Türkiye: Dostluk ve İşbirliğinin 5. Yılında*, ss. 323-327.

Mayıs 1991 tarihleri arasında Ankara ve İstanbul'da düzenlenmiştir.⁶⁸³ Bu etkinlik esnasında Kazak sanatçılarının gala konserleri düzenlenmiş ve Kazak film gösterileri yapılmıştır. Kazakistan heyeti edebiyat sergilerine Almaty Kütüphanelerinden çeşitli alanda kitaplar getirmişlerdir. Kültür günleri boyunca binlerce Türk izleyici Kazak halkının kültürü ve sanatı hakkında bilgi edinmiştir.⁶⁸⁴ Kültür günleri çerçevesinde düzenlenmiş olan bu etkinlikler Türkiye ve Kazakistan arasındaki insani ve kültürel işbirliğine bir ivme kazandırmıştır. Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmadan başlayan bu ikili ilişkiler sadece kültürel alanda değil çeşitli alanlarda da yüksek bir düzeyde devam etmeye başlanmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde Türkiye Orta Asya'ya kendi ideolojisine uygun eserler tercüme ettirilerek tanıtılmıştır. Örneğin Türk yazarlardan Yaşar Kemal, Nazım Hikmet, Aziz Nesin gibi kendi ideolojilerine yakın şahısların eserleri Kazakçaya tercüme edilmiştir. Herhangi bir eser veya kitabı tercüme ederken veya yayınlarken sıkı basın-yayın sansüründen geçiren Sovyet yönetimi Kazaklara sadece rejime uygun eserler okutturmakla kalmışlardır.⁶⁸⁵ Zira bu eserler her iki halkın kültürünü tanıtmada geniş kitleye hitab etmiştir. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Sovyetler Birliği döneminden kalan Türk halklarının birbirine olan şüpheyi, güvensizliği ortadan kaldırmak amacıyla ve kendi aralarında kültürel iletişimin daha hızlı bir şekilde yaşanması için düzenlenmişti.⁶⁸⁶

Bununla birlikte Türkiye ve Kazakistan arasında 15'den fazla kardeşlik ilişkileri de mevcuttur. Türkiye'de Kazak Türklerinin ünlü yazarı Abay Kunanbayev, Muhtar Avezov, Magcan Cumabay ve Abilay Han ve Kabanbay Batır gibi Kazak halkının tanınmış şahsiyetlerinin heykelleri açılmıştır.⁶⁸⁷ 2009 yılında Mustafa Kemal Atatürk Anıtı'nın Astana'da açılması ve 2010 yılında ise Nursultan Nazarbayev anıtının Ankara'da açılması⁶⁸⁸ iki ülkenin kardeşliğini ve birbirine verdiği değeri göstermektedir. Ayrıca Kırşehir ve Adana'da Nursultan Nazarbayev

⁶⁸³ Tacibayev Raşid, s. 110.

⁶⁸⁴ **Zoverşilis' Dni Kazaxskoi Kultury i İskusstva v Turtsii. Kazakhstanskaya Pravda Gazetesi.** 1991, 5 Mayıs. s. 4.

⁶⁸⁵ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, EK Cilt, Çağ Yay. İstanbul, 1993, s. 177.

⁶⁸⁶ Tacibayev Raşid, **1991-1996 Yıllarında Türkiye-Kazakistan İlişkileri**, s. 112.

⁶⁸⁷ Tüymebayev, C. **Kazakistan Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı**, Eko Avrasya, 2012. No: 18, s.12.

⁶⁸⁸ The Ministry of Foreign Affairs Republic of Kazakhstan. **Kazakhstan - Turkey**, <http://mfa.gov.kz/en/content-view/sotrudnichestvo-respublikkazakhstan-s-turetskoj-respublikoj> .

caddesi açılmıştır.⁶⁸⁹ Benzer şekilde Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'da da Turgut Özal sokağı bulunmaktadır.

Kültürel alanda iki taraflı işbirliği önemli faaliyetlerle geliştirilmektedir. Örneğin iki ülke arasında kültür günleri, konferanslar, seminerler, müzik ve kültürel festivaller düzenlenmektedir. Kültür Günleri çerçevesinde Kazakistan'ın bağımsızlığının 20. yıldönümü dolayısıyla Haziran 2011 tarihinde Astana'da Ankara Kültür Günleri düzenlenmiş⁶⁹⁰ aynı şekilde Mayıs 2015 tarihinde Manisa'da, Haziran 2017 tarihinde de Ankara'da Kazakistan Günleri gerçekleştirilmiştir. 2017 tarihinde gerçekleştirilen Kazakistan Günleri etkinliği kapsamında Ankara'da Kazak Ünlü şairi Jambıl Jabayev caddesi açılmış ve konser gösterisi düzenlenmiştir.⁶⁹¹

Günümüzde iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin büyük bir kısmı TÜRKSOY çerçevesinde gerçekleşmektedir. Aşağıda bu kurumun iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerdeki yeri ve önemi incelenecektir.

7.4.1. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY)

Kazakistan-Türkiye kültürel ilişkilerine somut katkı yapması amacıyla kurulan bir diğer kurum ise TÜRKSOY'dur. Kurulduğu günden itibaren TÜRKSOY çerçevesinde çeşitli etkinlikler devam etmektedir.

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk dili konuşan halklar ve ülkeler arasında dostane ilişkiler kurarak ortak Türk kültürünü, dilini, tarihini, sanatını, gelenek ve göreneklerini araştırmak, geliştirmek, korumak ve gelecek kuşaklara aktararak kalıcı kılmak amacıyla çalışmalarını sürdüren uluslararası bir kültür-sanat teşkilatıdır.⁶⁹²

Türk dili konuşan halkların kültürlerin geliştirmek amacıyla 1993 yılında kurulan Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) Uluslararası teşkilatı

⁶⁸⁹ The Ministry of Foreign Affairs Republic of Kazakhstan. "KazakhstanTurkey", <http://mfa.gov.kz/en/content-view/sotrudnichestvo-respublikkazakhstan-s-turetskoj-respublikoj>

⁶⁹⁰ Tüymebayev C., s.12.

⁶⁹¹ Kazinform, **President Nazarbayev: Turkey - one of the closest and most reliable partners of Kazakhstan**, http://www.inform.kz/en/presidentnazarbayev-turkey-one-of-the-closest-and-most-reliable-partners-ofkazakhstan_a2766467.

⁶⁹² Purtaş Fırat, **Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (Türksoy)**, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013 / editör: Murat Yılmaz, Turgut Demirtepe, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2015, s. 593.

sadece Türkiye- Kazakistan arasındaki ilişkilere değil, tüm Türk toplulukları ve devletleri arasındaki kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde büyük katkı sağlamaktadır.

Türk kültürünü tanıttak ve kültürel ilişkileri devlet düzeyinde koordine edecek kurum olan TÜRKSOY'un 19-20 Haziran 1992'de İstanbul'da fikri temeli atılmıştı. 9-12 Temmuz 1993 tarihleri arasında ise Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'da yapılan toplantıda Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Türkiye ve Özbekistan'ın Kültür Bakanları "TÜRKSOY'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Antlaşma"yı imzalamak suretiyle TÜRKSOY'u kurmuşlardır.⁶⁹³ TÜRKSOY'un 6 kurucu üye (Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) ve 8 gözlemci üye (üye olarak katılanlar arasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan, Başkurdistan, Altay, Saha, Tuva, Hakas Cumhuriyeti ve Moldova'ya bağlı Gagavuz) olmak üzere toplan 14 üyesi bulunmaktadır.⁶⁹⁴

Kuruluş aşamasında TÜRKSOY ismi Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi olarak belirlenmiş sonrasında alınan kararla bu isim Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. TÜRKSOY'un bütçesi, üye ülke kültür bakanlıkları tarafından ödenen katkı paylarıyla oluşmaktadır. Bu katkı paylarının yanı sıra etkinlikler için yerel yönetimler, üniversiteler ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarından ek kaynaklar sağlanmaktadır.⁶⁹⁵

TÜRKSOY, kuruluşundan bu yana Türk halklarının kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak amacıyla çalışmalarına devam etmektedir. Etkinlikler kapsamında ressam buluşmaları, opera günleri, edebiyat kongreleri ve Nevruz kutlamaları gerçekleştiren TÜRKSOY, aynı zamanda Türk Konseyi, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı ile koordinasyon içerisinde çalışmaktadır.⁶⁹⁶ Ortak Türk Dünyası kurumlarının başında Kazak yöneticiler aktif görev almaktadır. TÜRKSOY Genel Sekreterliği görevini 29 Mayıs 2008 tarihinden itibaren Kazakistan Eski Kültür Bakanı Düsen

⁶⁹³ Amreyev B., **Dönemimizde Kazakistan ve Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası**, İstanbul, 2010, s. 40.

⁶⁹⁴ TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı), 20. Aralık. 2017. <https://www.diplomasi.net/turksoy-uluslararasi-turk-kulturu-teskilati/>

⁶⁹⁵ TÜRKSOY Resmi Web Sitesi: turksoy.org

⁶⁹⁶ Purtaş Fırat, s. 593.

Kaseinov yürütmektedir.⁶⁹⁷ Genel Sekreter yardımcılığı görevinde ise, Prof. Dr. Fırat Purtaş bulunmaktadır. Teşkilatta ayrıca üye ülkelerin Kültür Bakanlıkları tarafından tayin edilen temsilciler görev yapmaktadır.⁶⁹⁸

Altı ayda bir toplanan Türk Dünyası'nın "UNESCO" su olarak tanımlanan Türksoy toplantısında temel amaçların biri de Üye ülkelerin her birinin kültür ve sanatını tanıtmak ve paylaştıkları ortak kültürü dünyanın diğer bölgelerine taşımak, etkin programlar hazırlamak, festivaller, yarışmalar düzenlemek ve latin alfabesini yaşama geçirmek olarak söylenebilir. TÜRKSOY; Birleşmiş Milletler, UNESCO, Avrupa Konseyi, ISESCO, MFGS (Uluslararası İnsani İşbirliği Vakfı) gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmaktadır.⁶⁹⁹

TÜRKSOY'un önemli faaliyetlerinden birisi de "Türk Dünyası Kültür Başkenti" uygulamasını başlatmış olmasıdır. Söz konusu uygulama 2010 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirvesi'nde TÜRKSOY'un önerisi ile hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede 2012 yılında Astana (Nur-Sultan), 2013 yılında Eskişehir, 2014 yılında Kazan, 2015 yılında Merv, 2016 yılında Azerbaycan, Şeki, 2017 yılında Kazakistan, Türkistan, 2018 yılında Türkiye, Kastamonu,⁷⁰⁰ 2019 yılında Kırgızistan, Oş şehri Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak ilan edilmiştir.⁷⁰¹

Kültür Başkenti etkinlikleri ile bugüne kadar birçok kültür ve sanat etkinliği gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Türk Dünyası Kültür Başkentleri hem ev sahipliği yaptığı etkinlikler ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki kültürel entegrasyon sürecine ivme kazandırmakta hem de Türk Dünyası sanatçılarının ve entelektüellerinin buluşmasına imkan sağlamaktadır⁷⁰². Örneğin; 2017 Türk Dünyası Kültür Başkenti Türkistan'da

⁶⁹⁷ TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı). 20. Aralık. 2017. <https://www.diplomasi.net/turksoy-uluslararasi-turk-kulturu-teskilati/>

⁶⁹⁸ Purtaş Fırat, s. 594.

⁶⁹⁹ Purtaş Fırat, s. 594.

⁷⁰⁰ Türk Dünyası Kültür Başkentleri, 20 Aralık. 2017. <https://www.diplomasi.net/turksoy-uluslararasi-turk-kulturu-teskilati/>

⁷⁰¹ 2019 Türk Dünyası Kültür Başkenti belli oldu, 18 Aralık. 2018.

⁷⁰² TÜRKSOY. Türkistan - Türk Dünyası Kültür Başkenti Protokolü İmzalandı. <http://www.turksoy.org/tr/news/2017/01/30/2017-turkistanturk-dunyasi-kultur-baskenti-protokolu-imzalandi>

Türk medeniyetinin önemli geleneklerinden biri olan Nevruz Bayramı geniş bir katılımıla ortaklaşa kutlanmıştır.⁷⁰³

Sanatsal buluşmalar kapsamında TÜRKSOY, her yıl Türk Dünyasından fotoğrafçıları, ressamaları, opera sanatçıları, şairleri, medya mensuplarını, tiyatro gruplarını, dans ve müzik topluluklarını bir araya getirmektedir. 1997 yılından bu yana aralıksız devam eden TÜRKSOY Ressamlar Buluşmaları'nda, 16 farklı ülkeden 211 ressam bir araya getirilmiş ve TÜRKSOY koleksiyonunda yer alan eşsiz eserlerin birleşimi sağlanmıştır. New York'dan, Tahran'a, Floransa'dan Rabat'a kadar binlerce kilometre yol kat ederek, 27 farklı ülke ve 100'e yakın şehri dolaşan bu eserler, Türk kültürünü farklı bir pencereden sanatseverlerle buluşturmuştur.⁷⁰⁴

1993'den bu yana kadar TÜRKSOY, Türk halkları arasında ve evrensel boyutta kültürel etkileşim doğrultusunda ulusal ve uluslararası çapta pek çok başarılı proje hayata geçirmiştir. Bununla birlikte 25. yıl etkinlikleri arasında TÜRKSOY çerçevesinde yazarlar toplantısı, Türk Dünyası el sanatları sergileri, ressamlar buluşması, Türk Dünyası halk müziği festivalleri, tiyatro festivalleri, sergi, folklor festivalleri, Türk Dünyası opera ve bale festivalleri, uluslararası bilimsel konferans ve sempozyumlar, spor yarışmaları ve turnuvaları yapılmaktadır.⁷⁰⁵

Türk Cumhuriyetlerinin Kültür Bakanları'nın idaresiyle ortaya çıkan etkin bir kültürel diplomasi kurumu olarak TÜRKSOY, 1993 yılından buyana bir yandan Türk halklarının kültürel ortaklığının güçlendirilmesi bir yandan da Türk kültürünün dünyaya tanıtılması amacı doğrultusunda çalışmalarını sürdürmektedir. TÜRKSOY, Türk Dünyası ile Kazakistan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesine ve halkların kaynaşmasına büyük katkı sağlamaktadır. 1993 yılından bu yana Türk kültür tarihinde iz bırakacak pek çok faaliyet gerçekleştiren TÜRKSOY'un tüm çalışmaları Türk halkları arasındaki işbirliklerinin çeşitlendirilerek güçlendirilmesi yolunda önemli bir katkı sağlamaktadır.⁷⁰⁶

⁷⁰³ TÜRKSOY "Türk Dünyası Kültür Başkenti'ne Gorkemli Açılış" (<http://www.turksoy.org/tr/news/2017/03/21/2017-turk-dunyasi-kulturbaskenti-ne-gorkemli-acilis>)

⁷⁰⁴ Fırat Purtaş, s. 594.

⁷⁰⁵ İmaşova, N, **Kazakistan ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki Kültür, Sanat, Eğitim ve Bilimsel İlişkiler**, Ed: Emine Gürsoy-Naskali ve Erdal ğahin, Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, 1.basım., Sota Yayınları, Haarlem. 2002, s. 632.

⁷⁰⁶ Purtaş Fırat, s. 598.

Günümüzde iki ülke arasında yapılmış olan tüm kültür alanındaki etkinlikler TÜRKSOY kurumu tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye ve Kazakistan arasındaki dil, din, tarih ve kültürel bağlar iki ülkenin halkları arasında duygusal bir yakınlaşmanın alt yapısını hazırlamaktadır. Bu bağlar iki devlet arasındaki ilişkilerde hâlâ daha önemli bir rol oynamaktadır. Kültürel ilişkilerin gelişmesi için devlet diplomasisinden ziyade kamu diplomasisine daha fazla önem verilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.

7.4.2. Yunus Emre Türk Kültür Merkezi

Kazakistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin daha çok kültürel bağlantılarını kuran önemli ve yeni bir kurum ise Kazakistan başkenti Nur-Sultan'da (Astana'da) bulunan Yunus Emre Türk Kültür Merkezi'dir.⁷⁰⁷ 26 Mayıs 2010 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından "Türkiye'nin Kazakistan'daki faaliyetlerini kolaylaştıracağı" ümidiyle açılmıştır.⁷⁰⁸ Günümüzde Merkez Yunus Emre Vakfı'na bağlı olarak çalışmalarına devam etmektedir. Özellikle, Merkez Türk Dünyasına yönelik faaliyetlere özel bir önem vermektedir. Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Türkiye'nin Orta Asya'da açtığı tek kültür merkezi olma özelliğine sahiptir⁷⁰⁹ ve Türkiye ile Kazakistan arasındaki yakın kültür ilişkilerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Merkezin⁷¹⁰ başlıca amacı Türkiye'yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmak; bununla ilgili bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak; Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek; Türkiye'nin diğer ülkeler ile kültürel alışverişini artırıp dostluğunu geliştirmektir. Ayrıca farklı kurumlarla işbirliği yaparak bilimsel çalışmaları desteklemek ve ortaya çıkan sonuçları çeşitli yayınlar vasıtasıyla kamuoyuna duyurmaktır."⁷¹¹

⁷⁰⁷ Türk Akademisi Kuruluşunun Onaylanması Hakkında (Turik Akademiyası Kurılı Ratifikası Turalı), 14 Haziran 2014, No: 657, <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400000657>

⁷⁰⁸ Yılmaz Serdar, **Kazakistan'ın Türkiye Politikası**. Ankara, 2016, s. 148.

⁷⁰⁹ Öğütücü Özge Nur, **The Current State Of Relations Between Kazakhstan-Turkey**. AVİM Center for Eurasian Studies, Analysis No : 2017 / 29 13.09.2017.

⁷¹⁰ Yunus Emre Vakfı; 05.05.2007 tarihli ve 5653 sayılı Kanun'la kurulmuş bir kamu vakfıdır." Detaylı bilgi için bkz. Yunus Emre Enstitüsü, <http://www.yee.org.tr/turkiye/tr/anasayfa>

⁷¹¹ Yunus Emre Enstitüsü, <http://www.yee.org.tr/turkiye/tr/anasayfa>

Yunus Emre Türk Kültür Merkezi, Türkçe eğitim kursları sağlamakta ve gerçekleştirdiği kültürel etkinlikler ile Kazakistan'da Türkçe ve Türk kültürünün tanınmasına büyük katkı sağlamaktadır. Merkezde Türkçe eğitimi verilmekle birlikte farklı ülkelerdeki eğitim kurumlarıyla yapılan işbirlikleri ve Türkoloji bölümleri desteklenmekte, kültür ve sanatın tanıtılması amacıyla birçok etkinlik düzenlenmektedir.⁷¹² Ayrıca eğitim ve kültür-sanat faaliyetleri arasında sempozyumlar, konferanslar, eğitim fuarları, Türk sineması günleri, konserler, defileler, fotoğraf ve resim sergileri, çeşitli sahne sanatları, okuma günleri, müzik koroları ve el sanatları kursları bulunmaktadır.⁷¹³

Kazakistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerde, yapılan kültürel (kültür günleri, festivaller, gösteriler) ve iletişimi artırmaya yönelik toplantılar (seminer, sempozyum, workshop) organize etmede Yunus Emre Merkezi önemli rol oynamaktadır.⁷¹⁴ Bu nedenle Merkezi iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayan önemli bir kurum olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu kurum eğitim ve kültürel ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmaktadır.

⁷¹² İsmail Yasin Kilincarslan, s. 98.

⁷¹³ Yunus Emre Enstitüsü, <http://www.yee.org.tr/turkiye/tr/anasayfa>

⁷¹⁴ Yılmaz Serdar, **Kazakistan'ın Türkiye Politikası**. Ankara, 2016.

SONUÇ

Araştırma sonucunda elde edilen verilerde de görüldüğü gibi, geçmişe bakıldığında yüzyıllardır işgal altında olan Kazak Türklerinin, bir çok siyasi nedenden dolayı Osmanlı Türkleriyle bağlantı kurmaları Ruslar tarafından engellenmiştir. Hatta, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesine kadar iki ülke arasında aktif siyasi ve diplomatik ilişkide de olamamışlardır. Fakat yine de arşiv belgeleri bize bu ilişkilerin tamamen yok olmadığına dair deliller sunmaktadır.

Osmanlı Devleti ile Kazak Hanlıkları arasında ilk siyasi münasebetlerinden söz ederken iki devlet arasındaki doğrudan resmi diplomatik temasın XVIII. asırda başladığı görülmektedir. Söz konusu dönemde Kalmukların yarattığı huzursuzluğa karşı duyulan husumet sebebiyle başlayan Kazak Hanlıkları ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetler, bilahare zuhur eden Rus tehlikesi karşısında devam etmiştir. Rusya'nın devamlı olarak güneye yayılma siyaseti Kazak Türklerinin varlığını tehdit eder bir mahiyet kazanmıştır. Kalmuk ve Rus tehdidi Kazak ve diğer Türk Hanlıklarına yöneldiği zamanlarda ise Kazak Hanı Muhammed Gaib Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Ancak siyasi olaylardan ve sosyal imkansızlıklardan dolayı ulaşımın yetersiz olması ve bunun yanı sıra ulaşımı ve haberleşmeyi güçleştiren İran ve Rusya gibi devletlerin bulunması ve bu doğrultuda devletlerin politikalarının Osmanlı Devleti ve Kazak Hanlığı ile çatışması, ilişkilerin maalesef önünü tıkamıştır. Hatta bu yardımın gerçekleşmemesinde, Türkistan Hanlıklarının çeşitli sebeplerle kendi aralarında mücadeleyi sürdürmeleri de büyük rol oynamıştır.

Osmanlı Sultanı III Ahmet'in, Türkistan Hanlarının sürekli birbirleriyle uğraşmalarını görmesi, hanlıklara olan güvenini azalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu durum hanlıklara yardım yollarını kapatmıştır. Arşiv belgelerinde de gördüğümüz üzere Kazak Hanlarının yardım taleplerine Osmanlı Devleti'nin cevabı, Ruslara karşı Türk Hanlarının birlikte hareket etmeleri olmuştur. Ancak söz konusu dönemde Türkistan hanlıkları merkezi bir idareyi hakim kılacak tek bir devlet yerine, parçalanmış küçük hanlıklar şeklinde örgütlenmişlerdir. Bu sebeplerden ötürü Osmanlı Sultanının tavsiyesi gerçekleşmemiştir. Orta Asya topraklarında bulunan Türkistan Hanlıkları gün geçtikçe zayıflayarak, Çarlık Rusya işgali altında kalmışlardır.

Yukarıda bahsettiğimiz bu resmi temaslar Osmanlı Devleti ile Kazak Hanlığı arasındaki ilk ve son resmi diplomatik yazışmalar olmuştur. İlişki kurulduysa bile bu, Hıve ve Buhâra Hanları aracılığıyla olmuş olmalıdır. Bu bağlamda Muhammed Gaib Han'ın Osmanlı Sultanı ile ilk ve son resmi diplomatik ilişki kuran Kazak Hanı olduğu söylenebilir.

İki taraf arasında meydana gelen bu münasebetlerin, kültürel boyutta XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar artırarak devam ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın sonlarına doğru ilgi odağı olmaya başlamasında İstanbul'un Hilâfetin merkezi olması, Türk ve Müslüman kardeşliği bağlamında yakınlık bulunması gibi hususların etkisi olduğu görülmektedir.

Kazak Türklerinin hac ziyaretine İstanbul üzerinden gitmeleri ve birçok din adamının Türk sultanını halife olarak tanınması, Osmanlı Türklerine olan saygıyı daha fazla arttırmıştır. Bu durum ise Rusları büyük endişeye düşürmüştür.

XX yüzyılın başlangıcında Kazak bozkırlarında siyasi durum daha da kötü bir hale gelerek Kazakların (Tüm Türkistan halkının) yakın bağlantı kurmasına hiç bir zaman imkân vermemiştir.

Hatta, XIX yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya hükümeti Türkistan Hanlıklarını tamamen işgal ettikten sonra tüm Orta Asya Türklerinin dış ülkelerle bağlantılarını iyice kontrol altına almaya çalışmışlardır. Çarlık Rusya Türkistan halklarının Osmanlı Türkleri ile bağlantı kurmaları halinde yerel halkın hükümete karşı ayaklanmalarından korkarak onların Osmanlı Türkleri ile ilişki kurmalarını engellemiştir. XIX. yüzyılda Kazakistan topraklarında yaşayan, dini eğitim veren ve ticaretle uğraşan Rus yetkilileri acil bir şekilde ticaret ve başka işlerle uğraşmakta olan Osmanlı Türkleri'nden şüphelenerek derhal gözaltına almaya başlamışlardır. Bu işlem sırasında yerel Rus otoriteleri Orta Asya bölgelerine birkaç sene önce gelmiş ve yasal kurallarına uygun olarak tescilden geçen, çeşitli işle uğraşmış Osmanlı Türkleri'nin, Rusya İmparatorluğu tarafından sürgün edilme işlemlerini başlatmışlardır.

Çalışmada XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlangıcında Kazak ve Osmanlı Türklerinin bağlantıları, Kazakistan Arşiv Belgeleri'ne dayanarak Osmanlı Türklerine karşı Çarlık Rusya yetkilileri tarafından gerçekleştirilen karalama

kampanyalarının sebepleri ve sonuçları değerlendirilmiştir. Sürgün edilenlerin, Osmanlı topraklarına tehcir edilmeden önceki sosyal durumu hakkında bilgi verilerek, suçlama hareketleri ayrıntılı olarak belirtilmektedir. Ayrıca, Kazak topraklarını idare eden Rus Genel Valilerinin kendi aralarında yazıştığı mektuplar ve Türk vatandaşlarının sürgün edilme işlemleri Kazakistan Merkez Arşiv belgelerine dayanılarak analiz edilmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi XX. yüzyıl Rus yetkililerinin yerel Müslümanları sert bir şekilde kontrol altına aldıkları görülmektedir. 1920 yılında Sovyet Sisteminin kurulmasıyla birlikte bu bağlantı tamamen kesilmiştir. Soğuk Savaş döneminde ise tüm Kazakistan'ın Sovyetler Birliği tarafından merkezi bir yapıyla kontrol edildiği görülmektedir. Böylece bu dönemde Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.

Sovyet döneminde Türkiye-Kazak ilişkileri sadece SSCB çerçevesinde resmen devam etmiştir. Dolayısıyla Kazak toprakları Sovyet Hükümetinin bir parçası olarak kabul görülmüştür. Hatta Sovyet döneminde Kazakistan, Orta Asya Bölgesi olarak sayılmamaktadır. Ne yazık ki o zamanlar Kazakistan, Sovyet-Türkiye ilişkileri sistemine hiç müdahale edememiştir. Kronolojik bağlamda uzun bir süre Türkiye ile ilişkilerin çok zayıf kalması ve tamamen kesilmesi Kazakistan'da Sovyet rejimi ile ilişkilidir. Söz konusu dönemde Kazakistan, bağımsız bir dış politika yürütme yetkisine sahip olmamıştır. Dışişleri Bakanlığı sadece resmi olarak varlığını sürdürmüş ve uluslararası düzeyden ziyade, ülkedeki kültürel temasların rolü ile sınırlanmıştır. Böylece Kazak SSC'nin federal statüsü, yurtdışına çıkma ve bağımsız diplomatik ilişkiler kurma hakkı olmaksızın, yalnızca nominal güçlerle sınırlandırılmıştır. Sovyetlerin dış dünyaya kapalı olması nedeniyle Kazakistan'ın dış ülkelerle kültürel ilişkilerinin gelişmediğini görülmüş ve o dönemde siyasi sebeplerden ötürü Türkiye'nin yasaklanmış ülkeler arasında olduğu da bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye'nin Batı Bloğu'nda ve buna karşılık Orta Asya'nın ise Sovyetler Birliği nedeniyle Doğu Bloğu'nda yer alması, ilişkilerin kesilme noktasına gelmesine yol açmıştır.⁷¹⁵ Böylece II. Dünya Savaşı sonrası

⁷¹⁵ Andican Ahat., 2009, s. 23.

başlayıp 1960'a kadar devam eden ve bütün dünyayı kapsayan siyasi kutuplaşmanın bir sonucu olarak Türkiye ile Orta Asya Türkleri arasındaki bağlantılar da en asgari düzeye inmiştir. Yukarıda belirttiğimiz bu gibi siyasi nedenlerden dolayı, bu dönemde Türkiye ile Kazakistan arasında bir ilişki olduğuna dair herhangi bir belge bulunmamaktadır.

Bu temaslar SSCB'nin çöküşüyle birlikte tamamen değişmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi, Türkiye ile Kazakistan arasında kesilen siyasi, askeri, ticari ve kültürel ilişkilerin başlamasına imkan sağlamıştır. Türkiye'nin Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olması, Kazakistan tarafından asla unutulmayacak ve Türkiye algısında pozitif bir durum yaratacaktır. Hatta Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanması, Türk dış politikasına yeni bir boyut eklemiştir. Türkiye'nin ortak dil, tarih ve kültürel bağlarının bulunması ve işbirliği, birçok alanda ortak yarar temelinde hızla gelişmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında iki ülke arasındaki ilişkilerde Türkiye tarafının aktif davrandığı görülmektedir.

Türkiye açısından Kazakistan Orta Asya bölgesinde en önemli ortak olarak öne çıkartmaktadır. Günümüzde ikili ilişkilerin derinleştiği pek çok alan vardır, ancak kültür ve eğitim sahaları öne çıkan alan olduğunu belirtmek yanlış olmaz.

Türkiye-Kazakistan arasındaki ilişkiler, Türk Dünyası'nda ortak kurulan kurumların çatısı altında devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı başta olmak üzere, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA), Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY), Kazakistan-Türkiye İş Adamları Derneği (KATİAD), Kazakistan'ın Türkistan şehrinde Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı ve Orta Asya Medeniyet Vakfı bu kurumların arasında gösterilir. Söz konusu kurumlar Türk Dünyası kültür ve sanatının, dilinin, tarihî mirasının korunması, bu değerlerin dünyaya tanıtılması ve genç kuşaklara aktarılması bakımından büyük faaliyetler göstermektedir.

Türkiye tarafının tüm bu ilişkilerde kardeş ülke olarak sıcak davrandığı görülmektedir. Türkiye'nin, sadece Kazakistan'ın değil, tüm Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını ayırım gözetmeksizin hemen tanımış olup tüm Orta Asya Bölge ülkelerine kalkınma yardımlarında önde gelen Türk İşbirliği ve Koordinasyonu

Ajansı (TİKA); eğitim programları, projeler ve teknik yardımlar vasıtasıyla bölgede aktif bir rol oynadığı görülmektedir. Ancak, Türkiye başlangıçta beklendiği gibi bölgenin lideri konuma gelememiştir. Dolayısıyla bu bağlamda iki ülkenin her dönemdeki ilişkilerine baktığımız zaman Rusya'nın büyük bir güç olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Hatta, günümüze kadar Kazakistan'da Rus etkisinin büyük olduğu bir gerçektir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BOA. Nâme-i Hümayûn Defteri, 6, 520.

BOA. Nâme-i Hümayûn Defteri, 6, 351.

BOA. Nâme-i Hümayun Defteri, 6, 352.

BOA. Nâme-i Hümayûn Defteri, 6, 201-202.

BOA, Name-i Hümayun Defteri, 6,185.

BOA, Nâme-i Hümayun Defteri, 6,184.

Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Delvet Arşivi (KCMDA), F. 25.Op. 1.D. 2251, s. 7.

KCMD Arşivi, F.25, Op.1, D. 225, s. 9.

KCMD Arşivi, F.78, Op.1, D. 168, ss. 9-10.

KCMD Arşivi, F. 25, Op. 1, D. 2251, s. 1.

KCMD Arşivi, F. 769, Op. 1, D. 599, s. 1.

KCMD Arşivi, F. 21, Op. 1, D. 377, s. 3.

KCMDArşiv, F. 15. Op. 1. D. 250, s. 3.

KCMDArşiv, F. 15. Op. 1. D. 250, s. 6.

KCMDArşiv, F. 15. Op. 1. D. 310, s. 14.

KCMDArşiv, F. 64. Op. 1. D. 417, s. 11.

KCMD Arşivi, F. 15. Op. 1. D. 310, s. 12.

KCMDArşiv, F. 25. Op. 1. D. 15, s. 11.

KCMD Arşivi, F. 154. Op. 1. D. 20 (a), s. 7.

KCMD Arşivi, F. 369, Op.1. D: 753, s.7.

KCMD Arşivi, F. 64, Op.1. D: 922: s. 6.

KCMD Arşivi, F. 64, Op.1. D: 2199, s.2.

KCMD Arşivi, F. 369, Op.1. D: 753 (a), s.9.

KCMD Arşivi, F. 369, Op.1. D: 797, s. 15.

KCMD Arşivi, F. 64, Op.1. D: 811, s. 8.

KCMD Arşivi, F. 25. Op.1, D.388, s. 3.

KCMD Arşivi, F. 146. Op.1, D.2, s. 6.

KCMD Arşivi, F. 44. Op.1, D.38239, s. 42.

KCMD Arşivi, F.811. Op.20, D.686, s. 239.

KCMD Arşivi, F. 145. Op.20, D.884, s. 79.

KCMD Arşivi, F.369. Op.1, D.753, s. 6.

KCMD Arşivi. Fond. 1808, Op. 1, D. 874, s. 71.

KCMD Arşivi. Fond. 1808, Op. 1, D. 179, s. 4.

KCMD Arşivi. Fond. 1808, Op. 1, D. 847, s. 10.

KCMD Arşivi. Fond. 1808, Op. 1, D. 874, s. 7.

KCMD Arşivi, F.25. Op.1, D.372, s. 22.

KCMD Arşivi, F145.Op. 1.D. 884, s. 60.

KCMD Arşivi, F.25.Op. 1.D. 2192, s. 4.

KCMD Arşivi. F. - No. 267. (Kazalı İlçe Yönetimi). Op. - No. 1. Dosya numarası 285 a. (Türkistan Valiliğinin Genelgeleri). s. 5.

KCMD Arşivi. F. - No. 154. (Türkistan Polis müttefişi). Op. - No. 1. Dosya numarası 20 (20a). (1897 y. Kağıtı). s. 7.

KCMD Arşivi. F. - No. 44. (Yedisu Bölge Hükümeti). Op. - No. 1. Dosya numarası 20752. (Türkistan Valiliği'nin Müslüman nüfusun zihinlerinin gözlemlenmesi hakkındaki mektubu üzerinde). s. 11.

KCMD Arşivi. F. - No. 44. (Yedisu Bölgesel Hükümeti). Op. - No 1. Dosya numarası 15799. (Müslümanlar arasındaki hareket ve Onların Bulgar-Türk savaşına gösterdikleri ilgi). s. 10.

Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı Ortak Bölüm Arşivi. Fond. 2, Op. 1, D. 506, s. 28.

KCMD Arşivi. Fond. 1890, Op. 1, D. 840, s. 59.

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkan Arşivi: F. 7. Op. 1. D. 110.s. 90.

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkan Arşivi: F. 5. Op. 1. D. 5180. s. 91.

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkan Arşivi: F. 5. Op. 1. D. 5180. s. 107.

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkan Arşivi: F. 5. Op.1. 35181, s. 43.

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkan Arşivi: F. 5. Op.1. 3606, s. 13.

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkan Arşivi: F. 5. Op.1. 144, s. 5.

KİTAPLAR VE MAKALELER

Amanolov K, **Türki Halıktarının Tarihi**, Bilim Yayınları, Almaty, 1999, 1. Cilt, s. 148;

Amreyev B., **Dönemimizde Kazakistan Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası**. Hayat Yayınları, İstanbul, 2011.

Aslan Davut Han, Bozyigit Duygu, **Turkey-Kazakhstan Relations: An Overview Of Mutual Relations Since The Collapse Of The Soviet Union**, KNUV 2014; 4(42): 133-145.

Albani B. K., **Tarihi Tanım**, Almaty, 1994, s. 37.

Atantaeva B., Mamyrbekov A., Ospanova A., **Repatriation process in East-Kazakhstan region (1991-2011)**, Semey, 2016, s. 23.

Ağayev E, **Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi A. A. Rodionov'un Türkiye Anıları**.TYB (Türkiye Yazarlar Birliği) AKADEMİ / Bahar 2016/17, s. 58.

Askerov E., **Printsipy Mira, Drujby i Sotrudničestva SSSR s Narodami stran Vostoka**, Nauka, Moskva, 1969, s. 32.

Ahmedov G., **Alaş “Alaş” bolganda: Estekikler men Tarihi Derekter**, Jalın Yayınları, Almaty, 1996, ss. 127-136.

Ahincanov M., **Kazaktın Tegi Turalı**, Kazmembas Yayınları, Almaty, 1957, ss. 39-40.

Abuseitova M. N., **Kazakskoye Hanstvo vo Vtoroy Polovine XVI veka**, Alma-Ata, 1985, s. 53.

Asfendiyarov S. D., **İstoriya Kazakskogo Naroda (s drevneyşih vremen)**, Almaty, 1935, Cilt.1, s. 71.

Acar Serkan. **Kırım Hanı Devlet Giray'ın 1571 Rusya Seferi Ve Moskova Yangını**. Karadeniz Araştırmaları, Güz 2013, Sayı 39, s. 97.

Acar Serkan, **Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi ilişkileri (1437-1552)**. Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara, 2013, s. 3.

Aydın M., **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler**, Baskın Oran (ed.). Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012, 2.basım., (ss.463-531). İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 507.

Anıl Çeçen, **Türk Devletleri**. Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, 2003. s. 50.

Artman, Atilla, **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve TC ile İlişkileri**, TMKV, İstanbul, 1993, s. 68.

Ali Yiğit, **Kazakistan’ın Değişen Etnik Yapısı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat University Journal of Social Science, Cilt: 10 Sayı: 2, Sayfa: 001-015, ELAZIĞ-2001.

Alimcan İnayet, **Bir Medeniyet Havzası Olarak Doğu Türkistan**, Hür Doğu Türkistan Sempozyumu, Mart, 2010, s. 13.

Andican, A.Ahat, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, I. Baskı. 2009.

Avakiyan A., **Çerkezskii Faktor v Osmanskoi İmperii i Turssii (Vtoraya polovina XIX- pervaya četvert XX vv.)** Erevan: Gitutıyon, 2001. s. 421.

Bregel Yuri, **An Historical Atlas Of Central Asia**, Brill Leiden, Boston, 2003, pp. 95-96.

Bernştam A., **“Kazak” Sözü’nün Etimologiyası Jane Kazak Halkının Etnogenezi Maselesi**, Kazakistan Mektebi Dergisi, 1967, N 6, ss. 81-85.

Baykara, Tuncer, **Türk, Türklük ve Türkler**, 2. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss. 97-100.

Baymırza Hayıt, **Türkistan Terimi Üzerine**, TDAD, 53, Nisan 1988, s. 23-34.

Berikan Tarih Ansiklopedisi, IX. Cilt. Kişiler-Olaylar-Kavramlar-Mekanlar. Hazırlayan. Yusuf Karaca, Berikan, Ankara, 2002, ss. 118-121.

Baymırza Hayıt, **Sovyetlerde Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2000, s. 192.

Baymırza Hayıt, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 41.

Bartold W, **Sobranie Soçinenii**, Moskova, Nauka. Vostoçnoi literaturı yayınları, 1968. 5. Cilt. s. 757.

Baymırza Hayıt, **Sovyetler Birliği ve Hür Dünya Açısından Türkistan'ın Stratejik Önemi**, T.D.A.D. 21. Aralık, 1982. ss. 78-86.

Bernştam A. N., **Problemlı Drevnei İstorii i Etnogeneza Yujnogo Kazakstana**, İzvestiya AN Kazak SSR, 1949, N2. ss. 59-99.

Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 70, Ankara, 2005.

Baigarinova Gauhar, **Istoriya Vzoimootnoşenii Kazakstana i Turtssii 1960-90-egg. XX Stoletiya**, Almaty, 2002. s. 48.

Cemile Kınacı, **Sovyetlerden Günümüze Kazakistan'da Kazak Dilinde Eğitim Politikaları**. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall 2010, s. 1308-1309.

Çolak Filiz, **Salihli Kazaklarının Günümüzdeki Durumu, Kazakistan Ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri**, Uluslararası Sempozyumu 21-23 Mayıs 2007, Almaty. ss. 105-108.

Dinmukhammed A., Aidarbek A., **Kazak-Turkish Cooperation in the Field of Education**, Procedia - Social and Behavioral Sciences 143 (2014), p. 191-194.

Dönmez Gürsel, **Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Bağlamında Kazakistan Ve Türkiye**, Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 191.

Djordj Demko, **Orıstardın Kazakstandı Otarlayı (1896-1916)**, Ğılım Yay., Almatı, 1997, s. 64.

Dobrosmislov A.I., (Ed.) **Materiali po istorii Rossii**, Orenburg, 1960.

Doğanay Filiz, **Türkiye’ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi**, Kasım, 1996.

Devlet Nadir, **Rusya Türkerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, 3. Baskı. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Edit. I. I. Rostunova, **Russko-Turesskaya Voina 1877-1878 yy**, Voenizdat Yayınevi, Moskova, 1977, s. 60.

Erkin Emet. **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, s. 276.

Emre Bursa, **Türkiye-Kazakistan İlişkileri Ve Yüksek Eğitim Politikaları**. Journal of Social Sciences and Humanities.

Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, (Çev. Abdulvahap Kara), İstanbul: Selenge Yayınlan,, 2007, s. 21.

Güler, Mustafa, **XIX. Asırdan Günümüze Kırgızistan’da Hac Olgusu ve Osmanlı Devleti’nin Bölge Hacılarına Yaklaşımı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt:18, Sayı:1, 2016, s.4.

Göktürk H, **Doğu Türkistan’dan Anadolu’ya Göçler**, Uluslararası Göç Sempozyumu, 8-11 Aralık 2005, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 6, ss. 130-135.

Gadlo. A. V., **Etničeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza, IV-X vv**, Leningradskii gosudarstvennyi univer. imeni A.S. Puškina, 1979, s. 216.

Gözde Ergin, Fahri Türk, **Türkiye’de Öğrenim Gören Orta Asyalı Öğrenciler.** Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi Cilt 2, Sayı 1, 2010 ISSN: 1309 -8012 (Online). ss. 35.

Halife Altay, **Altaydan Auğan El**, Atajurt Yay., Almaty, 2000, s. 406.

Hasan B., **Türkistan’ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi.** Türkiyat Araştırmaları Dergisi. Sayı: 1. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. 1994. ss. 241.

Hayri Çapraz, **Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hakimiyet Kurması**, SDU Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, SDU Faculty of Arts and Sciences, Journal of Social Sciences, Aralık 2011, Sayı:24, ss. 51-78.

Hakim, Meryem, **Doğu Türkistan 20.yy İstiklal mücadelesi**, Hür Doğu Türkistan Sempozyumu, Mart, 2010, s. 113.

Hasan, Oraltay, **Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri**, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1976, s. 13.

History of Central Asia in Ottoman Documents. Volume I. Political and diplomatic relations, Samarkand: IICAS, STA. 2011.

Iran Tarihi, Zere Basım Evi, Almaty, 2002, s.45.

Istoriya Kazakskoi SSR, Almaty, 1979. c. 253-265.

İnalcık Halil, **Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei Ve Don - Volga Kanali Teşebbüsü (1569).** 46 sayılı BELLETEN’den ayrı basım, Türk Tarih Kurum Basımevi, Ankara, 1948. s. 349.

İslam Ansiklopedisi, **Kazakistan**. 6. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977. s. 500.

İbragimov S.K., **Materyalı Po İstorii Kazakskih Hanstv XV-XVIII vekov**. Nauka Yayınları, Almaty, 1969, s. 354.

İlliç-Svitıç V. M., **Opıt Sravneniya Nostratiçeskih Yazıkov: Sravnitelnyı slovar'**. Moskova, 1971, ss. 315-317.

İsmail Zeyneş, **Kazak Türkleri**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

İstoriya Kazakhstana, Kıpçaki, T. 1, Almatı, 1996. s. 19.

Januzakov T., **Kazak” Sözü Kaydan Şıkkın**, Jüldız Dergisi, Almaty, 1983. S. 3. ss. 192-194.

Jemeney, İslam, **İran Kazaktarı**, Zerde Yayınları, Almaty, 2007, s. 3.

Kamalov İlyas, **Rus Elçi Raporlarında Astarhan Seferi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 1.

Kamalov, İlyas, **Putin Dönemi Rus Dış Politikası**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008, s. 323.

Kara, Abdulvahap, **Turgut Özal Ve Türk Dünyası Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Kuruşcanov A. K., **İssledovanie Po Leksike Starokıpçakskogo Pismennogo Pamyatnika XIII v. Turkskogo-Arabskogo Slovariya**, Nauka Yayınları, Almaty, 1970, s. 154.

Kara, Abdulvahap, **Kazakların Altaylardan Anadolu'ya Uzanan Göçü**, Göç Sempozyumu, İstanbul, 2010.

Kozin A., **Sokravennoe Skazaniye. Mongolskaya Hronika 1240 g.**, 1. Cilt. Moskova, 1941.

Kafkasyalı, Ali, **Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklal Mücadelesi Tarihine Bir Bakış.** Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, XII/1, 2012, s.167-192.

Kaidarov A., Koişybaev E.K., **K Lingvističeskomu Obiyasneniyu Toponima “Kazak”** // Vestnik AN Kaz SSR. 1971. S. 2 (310). ss. 47-51.

Kara, Abdulvahap, **Okan Yeşilot. Avrasya’nın Yükselen Yıldızı Kazakistan.** İstanbul ticaret odası yayınları, İstanbul, 2011.

Kurat, A. N., **Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil boyu ve XVI-XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri).** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1966.

Kömekov B., **Kıpşaktardın Sayasi Karım-Katınastarı,** Kazak Tarihi Dergisi, 1994. Sayı 1. ss. 17-19.

Kasımbaev C., **Congar-Kazak Tartısındaki Sayasi cane Askeri Maseleler,** Kazak Tarihi, No: 2. 1993.

Kydyrali Darhan, **Uluslararası Türk Akademisi.** Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013 / editör: Murat Yılmaz, Turgut Demirtepe, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2015, s. 599.

Kempbell E. İ., **Musulmanskii Vopros v Rosii: İstoriya Ovsujdeniya Problemi,** İstoričeskiye zapiski Dergisi. N 4, Nauka, Moskova, 2001, s. 146.

Kaipakar K., **Eski Dönemde Kazakistan.,** Kazakistan Tarihi- Makaleler, TTK Yay., Ankara, 2007, s. 8

Kayyum Kesici, **Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, I. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 25.

Kazak Sovyet Ensiklopediyası, Cilt- 6, Almaty, 1975 “Kanglı” maddesi, s. 455.

Kazakistan Tarihi (Oçerkter), Almaty, 1994, ss.100-102.

Kazak Sovyet Sosyalist Respublika Tarihi (Kazak SSR), Cilt-1, Almaty, 1957, s. 129-130.

Kapağan, Enver, **Türkiye Ve Kazakistan Arasındaki Eğitim İlişkilerinin Temelleri Ve Üniversiteler Arası İşbirliklerinin Önemi**, 25.10.2013, Almatı Abay Üniversitesinde Gerçekleşen Sempozyum Bildiri Metni.

Karpat K., **The Turkic Nationalities: Turkish-Soviet and Turkish-Chinese Relations. In Soviet Asia Ethnik Frontiers**, New York,1979, p. 129.

Kazakistan Ülke Raporu, TC. Dışişleri Bakanı, TİKA, Ankara, 1995, s. 81.

Kazakistan Tarihi (Köne Zamannan бүгünge deyin). Beş tomдық. Cilt-1, Atamura Yayınları, Almaty, 2010, s. 77.

Kazakistan - Türkiye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği 2010-2013, Kazakistan Ankara Büyükelçiliği, Ankara, 2013.

Kazakistan. Ülke Raporu, Hazırlayan: Koray Ali Konca. Ankara: Aralık, 2012. s. 3-5.

Kayyum Kesici,, **Bolşevik İhtilalinden Önce Kazak Türklerinde Eğitim, Kültür ve Fikir Hayatı**, Ankara, 2002, XIX, 440.

Kazakistan ve Türkiye: Dostluk ve İşbirliğinin 5. Yılında, Ankara, 1996 s. 323-327.

Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, **Kazakistan-Türkiye: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği**, (Redaksiyon: C.K. Tüymebayev, Z. Kibar, A.O. Yessengeldiyev, M.A. Saparbekova, A.M. Ungarsynova, N.M. Narzhanov, E.M. Tokabayev, D.M. Aryngazin), Ömür Matbaacılık, İstanbul, 2013.

Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, **Kazakistan-Türkiye Dostluk ile İşbirliğinin 20 Yılı**, (Redaksiyon: C.K. Tüymebayev, M.A. Saparbekova, Z. Kibar, A.M. Ungarsynova, N.M. Narzhanov), Elma Basım, Ankara, 2012. s. 301.

Kıdırbaev, Kaldıbai, **“Kazak” sözünün etimologiyası (1245 jılı jarık körgen Kıpşak-Arab sözdiginin kolcazbası negizinde)**, Egemen Kazakistan, 27. Mayıs, 2015. (Kıpşak-Arab sözdiginin koljazbası. Mısır, 1245 y. s. 27).

Kozybaev M. K., **Kazakistan Tarihi. Köne zamannan Bügünge Deyin**, Atamura yayınları, Almaty, 2010, 3. Cilt, s. 640.

Kütükçü, Mustafa, **Rusya’da Haccın Tarihi Serüveni**. Karadeniz (Black Sea-Черное Mope) Yıl 3, Sayı 12. ss 178-190.

Kalkan Mustafa, **Sovyetler Döneminde Kazakların Göç Hareketleri Ve Anadolu’da (Altay Köyü’nde) İskân Edilişleri**. TÜBAR-XXI-/2007-Bahar, ss. 124-139.

Kyunev N.V., **Kitaiskiye izvestiya o narodah Yujnoi Sibirii, Sentralny Azii i Dalnego Vostoka**, Moskova, 1961, s. 174-178.

Klyashtorny S. G., Sultanov T.İ., Rusçadan Çeviren. D. Ahsen. Batur, **Kazakistan: Türkün Üç Bin Yılı**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 179.

Kul Omer, Tuncer Tekin, **XX. Asırda Doğu Türkistan'da Göçler**, Türk Dünyasında Sürgün ve Göç. Türk Dünyasında Sürgün Ve Göç Sempozyumu. İstanbul: Yeditepe Ofset, 2015.ss. 193-234.

Kavak, Yüksel, Atanur, Gülsün, **Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, Türk Ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları**, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 20: 92 -103, 2001, s. 92.

Kınayatulu, Zardıkan, **Jılagan Jıdar Şejiresi**, Sanat Yayınları, Almaty, 1995, s. 298.

Mirza Muhammad Haydar Dughlat, **Tarihi-i Raşidi**, Turan yayınları, Almaty, 2003, s. 306.

Mukhtarova G.R. **İslam v Kazakstane: palomniçestvo (XIX naçalo XX v.)**, Sbornik Materialov. Sostav i rukovoditel' proekta G. R.Mukhtarova (Abdyraimova), Baspalar üyü, Almaty, 2009, s. 592.

Moldabayeva Dana, **Kazaklardaki Cuzluk Sistemi ve Tarihcesi Uzerine Bir İnceleme.**, Bilig, S. 21, ss. 27-44, Ankara, s. 30.

Mendikulova G., B. Atantaeva, **Istoriya migrassii mejdu Kazakistanom i Kitaem v 1860-1960-e gg**, SaGa Yayınları, Almaty, 2008, s. 232 .

Mahaeva A. Ş., **Kazak-Kırgız sayasi baylanıstarının tarihi (XVIII gasırdın II. jartısı ve XX ğasırdın bası)**, Ssenkiye Bumagi Yayınları, Almaty, 2007.

Nahide Şimşir, **Kazak (Tarihi ve Araştırmaları)**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

Nıgmet Mıncan, **Kazaktın Kıskaşa Tarihi**: Arab alfabesinden kirilceye kopyalayan. Muratqan Qani. Jalın Yayınları, Almaty, 1994, s. 29.

Olcott M. B., **Kazakhstan: Unfulfilled Promise. Carnegie Endowment for International Peace**, Washington D.S. 2002

Okur Mehmet, **Türkiye’de Kazakistan Tarihi ve İlk Ülke Arasındaki İlişkiler Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar (1991-2013)**, Kazakistan - Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2015. ss. 26-29.

Öğütçü Özge Nur, **The Current State Of Relations Between Kazakhstan-Turkey**. AVİM Center for Eurasian Studies, Analysis No : 2017 / 29 13.09.2017.

Öztürk, Selim, **Büyük Öğrenci Projesinden Türkiye Bursları Projesine Geçiş Süreci Ve Türkiye’nin Öğrenci Politikasındaki Değişim**, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2014.

Ospanova A., **Yurt Dışındaki Kazakların Kazakistan’a Geri Dönme Süreci**. 3. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi, Bildiriler Kitabı –II. 02-03 Aralık, 2017, İstanbul.

Pritsak, Omeljan, **The Turkic Etymology of the Word "Qazaq" 'Cossack'**. Harvard Ukrainian Studies, Vol. 28, No. 1/4, RUS' WRIT LARGE: LANGUAGES, HISTORIES, CULTURES: Essays Presented in Honor of Michael S. Flier on His Sixty-Fifth Birthday (2006), pp. 237-243.

Purtaş Fırat, **Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (Türksoy)**. Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013 / editör: Murat Yılmaz, Turgut Demirtepe, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2015, s. 593.

Potshveriya, **Osnovniye Etapy Sovetsko-Turetskikh Otnoshenii**, Akademya Nauk SSSR. Problemy Istorii Turtsii, Vypusk.2. 1976. s. 20.

Radloff W., **Opıt Slovariya Turkskikh Nareçii**, 2. Cilt, B.1, Sankt-Peterburg, 1899, s. 364.

Rustemov S., **Kazak-Turik Baylanıstary Tarihınan**. Otan Tarih Dergisi, 2011, Sayı. 2, ss. 44-54.

Saray, Mehmet, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**. 3. Baskı. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014. s. 82.

Saray, Mehmet, **Kazak Türkleri Tarihi “Kazakların Uyanışı**, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1993.

Sabdenova G., **Kazak Handığının Kalıptasu Tarihnaması**, Almaty, 2015, s. 15

Svanberg İngvar, **Kazak Refugees in Turkey: A Study of Cultural Persistence and Social Change**, Uppsala, 1998. s. 85.

Şokay, Mustafa, **Tandamalı**. C. 1. Kaynar yayınları, Almaty, 1998, s. 367.

Saray, M., **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**, İstanbul, 1990.

Sibgatulina E., **Kontakty Tyurok-musulman Rossiiskoi i Osmanskoi İmperii na rubeje XIX-XX vv**, Moskva: Institut vostokovedeniya RAH, 2010, ss.17-18.

Samoyloviç A. N., **O Slove “Kazah” Sbornik. “Kazahi”**. Antropologičeskiye očerki, L.,1927, s. 13.

Sverçevskaya A. K., **Sovetsko-Turetskie Kulturniye Sviyazi: 1925-1981**, Nauka, Moskva, 1983, s. 97.

Semenov A. A., K Voprosu, **O Proishojdenii I Sostave Uzbekov Şeybani-Hana** // Mitusa, vyp. 1. (TIIAE AN Tadj. SSR, T. XII), 1954.

Sabri Hizmetli, **Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Uzerine: Dünü ve Bugünü**, İstem, Sayı 17, 2011, s. 32

Sofuoğlu Adnan, **Türkiye ve Kazakistan Arasında Ortak Tarih ve Kültürel Araştırmalar İçin Öneriler**, Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, ss. 88-90.

Sıbgatullına, Elfine, **19. Ve 20. Yüzyıl Başında Rusya Müslümanlarının Hacca Gidiş Yolları**, Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu, 2009.

Sonnur Emine Özcan, **Asya'dan Afrika'ya Osmanlı'nın 16. Yüzyıl Kanal Projeleri**. Dr., Uzman, TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Kasım 2013, s. 2.

Sarınay Yusuf, **Türkistanlı Hacıların Ziyaret Merkezi Olarak İstanbul**. Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 88, 2019, ss. 1-18.

Şamjanova R., **Jivitelny İstoçnik**, Almaty, 1969, ss. 29-30.

Tacıbayev Raşid, **Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı**, Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler, Ankara, 2015, ss. 114-115.

Tokayev K., **Kazakistan Cumhuriyetinin Dış Politikası**, YEPA, Ankara, Kazakistan El Farabi Milli Üniversitesi, Kazakistan, 2001.

Taşağıl A., “**Türkistan**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:41 , Yıl: 2012, s. 556.

Tümenbayev Canseyit, **Kazakistan Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı**, Eko Avrasya, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, yıl:5, Sayı:18, Ankara, 2012.

Tamir, Ferhat, **Kazak Hanlığı**. Türkler, VIII, 649-656, Ankara, 2002.

Türkiye Dinayet Vakfı, **İslam Ansiklopedisi**. Cilt 41. İstanbul, 2012. ss. 556-558

Tüymebayev, C, **Kazakistan Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı**, Eko Avrasya, 2012. No: 18, ss. 8-13.

TİKA, **Kazakistan Ülke Raporu**, TİKA Yayınları, Ankara, 1994, ss. 216-217.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, 1990-1992, M.E.B, Ankara, 1993, s. 27. Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Daire Başkanlığı Dairesi Yayınları, Yayın No. 1, Birinci Kitap, Ankara, 1993.

Yorulmaz, Osman, **Kazak Türkleri ile Çarlık Rusya’sı Arasındaki Siyasi İlişkiler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 71

Yılmaz Salih, **Kıpçak Türkleri ve Yerleştikleri Sahalar**, Türk Dünyası Araştırmaları Sayı: 140, Ekim 2002.

Yılmaz Serdar, **Kazakistan’ın Türkiye Politikası**, Ankara, 2016.

Yılmaz, Salih, Abdullah Yakşi, **Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri**. TYB (Türkiye Yazarlar Birliği) AKADEMİ / Bahar 2016/17, s. 10.

Zeki Velidi Toğan, **Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**. Cilt I. Batı ve Kuzey Türkistan, 2. Baskı, İstanbul, 1981.

Zuev A., **Kitaiskiye İzvestiya o Suyabe** // İzvestiya AN Kaz SSR. Seriya İstoriya, Arheologii Etnografii, 1960. Vıp.3. ss. 87-96.

Zakir Avşar-Ferruh B., Solak vd..**Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, Vadi Yay., Ankara, 1994, s. 69.

Ziyayev Hamid, Çev. Ayhan Çelikbay, **Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 59.

Zenkovsky Serge, **Rusya'da Panturkizm ve Müslümanlık**, (çev. I.Kandemir), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, ss. 12-13.

William Edward David Allen. Çev: Serkan Acar, **Rus-Kafkas Münasebetlerinde İtil-Terek Güzergâhı**, (The Volga-Terek Route in Russo-Caucasian Relations), Tarih İncelemeleri Dergisi XXVIII / 1, 2013, s. 301-317.

82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618) (Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım). Devler Arşiv Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2000. s. XII.

TEZLER

Kılıç, Belguzar, **Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki İlişkiler (1500-1598)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1993.

İsmail Yasin Kilincarslan, **Türkiye-Kazakistan İlişkileri. (2003-2017)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2017.

Tuncer, Tekin, **1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan’da İstiklal Mücadelesi Ve Türkiye’ye Yapılan Göçler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2015.

Tacibayev, Raşid, **1991-1996 Yıllarında Türkiye-Kazakistan İlişkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 1997.

Maukhara Yerkinay, **Siyasî Ve Kültürel Açından Kazak Hanlığı (1456-1731)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2011, s.10.

Çoban, Dilek, **“II.Abdülhamid Dönemi Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Basınında Türkistan”**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012.

İNTERNET KAYNAKLARI

Ahmet Cevat Acar, **Türkiye-Kazakistan İlişkileri Tarihinin Önemli Aşamaları**, International Scientific-Practical Conference “Mangilik Yel” 11. Eylül, 2015. <http://www.history-state.kz/kz/kazakh-handyy-article33.php>.

Akşarhat Ahmetbek, **Kunanbaydyn takiya uyi kayda?** 27 Nisan 2018, 11:49 (İnternet: <https://kaz.365info.kz/khynanbaydyn-takiya-yji-khajda-313017>).

Ahmet Yasevi Üniversitesi, Tarihçe. <http://www.ayu.edu.tr/tarihce> adresinden 10.01.2019 tarihinde alınmıştır. Ebrem, 2015: 333. Emre bursa. <https://www.ayu.edu.tr/tarihce>.

Avrasya Araştırma Enstitüsü, Hakkımızda, <http://eurasianresearch.org/tr/aboutus>.

Hür Ayşe / Radikal, **Don-Volga Kanal Projesi**, 30. Ağustos 2015. (İnternette: <http://gpmoskovanotlari.blogspot.com.tr/2015/08/don-volga-kanal-projesi.html>)

Kafalı, Mustafa **Altın-Orda Hanlığı**, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380275>.

Saray, Mehmet **Rusya'nın Türkistan'da Yayılması**. (İnternette: <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356235>).

Çalışkan, Murat, **Kazakistan'da Milli Kimlik Konusu ve Slav Azınlık** <http://www.bilgesam.org/incele/>.

Bilgesam, Bilge, **Kazakistan'da Türkiye ve Türk Algısı**, Rapor 44, Ankara, 2012, <http://www.meb.gov.tr>

Rustemov, S, **Kazak-Türk Baylanıstar Tarihınan**. Ş.Ş. Valikhanov adlı Tarih ve Etnoloji Enstitüsü, 2010. <http://edu.e-history.kz/en/publications/view/147>.

Ahmet Yesevi Üniversitesi. **Tarihçe**. <http://www.ayu.edu.tr/tarihce> 31.07.2018.

Atatürk'ün Sovyet Öngörüsü ve Türk Birliği düşüncesi. 23. Ocak 2012. <https://onturk.org/2012/01/23/ataturkun-sovyet-ongorusu-ve-turk-birligi-fikriyati/>

Kazakistan-Türkiye Siyasi İlişkileri. 20.11.2018.

<http://www.msxlab.org/forum/kazakistan/169771-kazakistan-turkiye-iliskileri.html#ixzz3qNKmAK78>.

Türkiye Bursları, **Burs Olanakları**,

<http://www.turkiyeburslari.gov.tr/index.php/tr/turkiye-burslari/burs-olanaklari>.

TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı). 20. Aralık. 2017.
<https://www.diplomasi.net/turksoy-uluslararasi-turk-kulturu-teskilati/>.

TÜRKSOY Resmi Web Sitesi: turksoy.org.

Yunus Emre Enstitüsü, <http://www.yee.org.tr/turkiye/tr/anasayfa>, 08.01.2015.

Türkiye - Kazakistan Siyasi İlişkileri, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_.tr.mfa.

Yunus Emre Enstitüsü, <http://www.yee.org.tr/turkiye/tr/anasayfa>, (08.01.2018)
Uluslararası Türk Akademisi (Halkaralık Türki Akademiyası),
<http://twesco.org/edition/> 21.10.2018.

Kazakistan Siyasî Haritası, <https://tr.depositphotos.com/116279550/stock-illustration-kazakhstan-political-map.html>.11.07.2016.

Srategiya SŞA V Tsentralnoy Azii (Стратегия США В Центральной Азии).
<http://eurasian-defence.ru/?q=node/6529>, Ocak. 2013.

Kazakistan-Türkiye: Avrasya Coğrafyasında Büyük İbirligi.
<http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/49346/kazakistanturkiye-avrasya-cografyasinda-buyuk-is-birligi.html> 26.05.2010.

The Ministry of Foreign Affairs Republic of Kazakhstan, Kazakhstan Turkey,
<http://mfa.gov.kz/en/content-view/sotrudnichestvo-respublikikazakhstan-s-turetskoj-respublikoj>.

Kazinform, **President Nazarbayev: Turkey - one of the closest and most reliable partners of Kazakhstan**, http://www.inform.kz/en/presidentnazarbayev-turkey-one-of-the-closest-and-most-reliable-partners-ofkazakhstan_a2766467.

EKLER

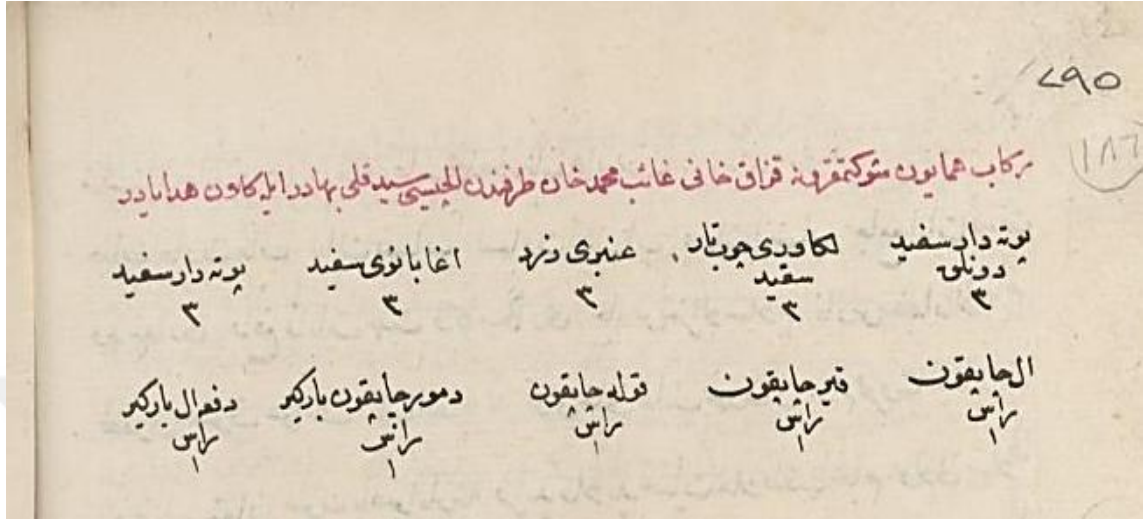
ترکستان خانلردن قزاق خانى اولان غايب محمد خانك حال اوردر دولتمدار كلات
الچيسى سید محمد قلی بك تقرریدر
بوینده محقره عجز و نیاز جهندن صاحب مرحمت و شفقت اولان وتی نعمی
صاحب دولت حضرتنه صد تقصیر ایله عرضینه سی بودر که اول نهانده که ایوکه
بدقول و بدکردارک الجیسی سنانه سعادته کلدی و ایوکه نك عبودیتنى عرض ایدوب
گمنش ایدی الجی منور مکتوب شریفی ایوکه یاریندر دی اول وقتده قزاق خانى
غائب محمد خانك واشتنك وقر قلباغك الجیلری ایوکه یاننده ایدیلر غائب
محمد خانك الجیسی اول مکتوبك خبرینی غائب محمد خانه ایرشدر دی و ما بینده
برقاج وقت کججی که ایوکه بی دین بد عهدك ایدوب مرویس ایله نوغایه جاپول
ایلیه و انك نوجاپول قصدینی بزم حاجیلر مکره مشغول خان طرفدن کلدیلر غائب
محمد خانه وقوعی اوزده خبر ویردیلر اول سبیدن غائب سلطانه غیبت دینیته ال
ال و یروب ایکی دفعه ایوکه به جاپول ایدوب قال ایدر و استانه سعادته مروی یاز
سوروب بوینده بی کوندردیلر که چونکه اول کافر بی دین اولان ایوکه کند ی عهدی
اوزرینه ثابت اولموب خلاف عهد ایلدی و بوینده به فرمان اولدی که بندخی
نامار خان برادریم کی خلقه عبودیتی کوش هوشمه طاقوب جان و دلدن اغورهایونک
تیغ اسلامی اورام زیرا که شهرنشاء عالمدر و اول عالی جاهل فرمان برار لغز
ایمك دیرم و نامه شریفی تونیای دیده ایرم دیو غائب محمد خان لساناً تقیم ایلدی
و بوینده بو محمد منه مامور اولدم دیو تقریر ایلدی و ان شاء الله تعالی بو طرفدن
عودت ایتد و کلد و لایتك جانینه قنقی بولدن غریمت ایدرسن دیو کلد و به
سوال اولند قده اولدن بغداد یولیه کلبدم یینه بغداد یولی اوزرندن
کیدرم دیو جواب ایلدی

Ek 4: Kazak Hanı Gaib Muhammed Han'ın elçisi Seyyid Kulu Bahadır Han'ın getirdiği hediyelerin kabul edildiği ve gereği gibi ağırlandıktan sonra dönüşüne izin verildiğine dair name-i hümayun.⁷¹⁹

۲۹۴
۱۸۵
تکستان خانلردن قزاق خانى غائب محمدخان نامه همايون
جناب امارت مآب ايلت نصيب سعادت اكتساب دولت انتساب جامع ايات نصيف
وديندارى دافع ثايات بهت و كامكارى حارس خراسان فارس مضمار انجم
المعروف بصنوف عواطف الملك العالم قزاق خانى غائب محمدخان دام محروسا بعناية الله
العزيز المستعان صوب باصواب ليريه فرايد قلايد تختات ملو طفت انجم ولوى متولى
تسليمات مواسست فرجام قزاقل توجهات شاهانه و وسائل نطفات يادشاهانه
ابوع واهدا اولد قزاق صكرم ضمير صفوت نماي مهربان ليريه انها وابنا المان
اولدركه درگاه شوكت يناه معدلت دستك همز نامه مصادقت علومه لوى
واسطة العقدا تام اولون بروقت شرفا رسامه عمد متخصصلرين غرت نصيب
مفاخرت اكتساب سيد قلى بهادر زيد محمد و ساطيتله قزاق غر و صول
ونظر فرخنده اثر خسر وانه فرايله ملحوظ و مشمول اولوب مبادى و غايات مصادقت
انتاج و منساق مصداق صفوت اندراجى الودواح جنود محبته فاما عارف
منها انتلف مضمون باهر الشرفى اوزره تعارف از ليدن منبى و اظهار اتحاد دينى
در و حافى يه مربوط و مبنى و لفظه باعث توارى و فوضا انستيه و سبب تعاقب
ساعات قدستيه اولوب و القيت عليك محبة متنى مصداقچه جناب نعم الما ليريه
توجيه و جهة و داد و تعليق سويدياى قزاق اولمشدر و قاصد نجسته مقاصد
خدمت رسالت و لوازم سفارتى وجه جميل اليه ادا و تكميل ايدوب اكتساب خلعت
اذن معاودت و قسرتفايت فاخرة رخصت مراجهت اليه فاين مباها و مفاخرت
اولد قزاق صكرم اسبونامه همايون ملو طفت معروم نمايله صوب صداقت نمونيه
توجيه و غرمت الميسدر باقى ايام سعادت و اقبال برد و ام و لوازم اباد
2 اواخر ۱۲۰۵

⁷¹⁹ BOA, Name-I Hümayün Defteri, 6/185.

Ek 5: Kazak Hanı Gaib Muhammed Han tarafından padişaha hediye edilen kumaş ve atların listesi⁷²⁰

⁷²⁰ BOA, Nâme-i Hümâyun Defteri, 6/186

Ek 6: Rikâb-ı hümâyün –u şehri-yâriye Türkistan Hanlarından Kazak Hanı Gaib Muhammed Han’dan Gelen Nâmenin Tercümesidir⁷²¹

Saltanat ve besâlet ve haşmet ve adâlet ve izz ü imtinan hâdim’ül-hameyn’üş-şerifeyn hakân’ül-berrin ve ‘l-bahrîn hakân’ül-hakân ‘üs-sultan Ahmed hâna celâl için şîâr-ı şeâyir-i ülfet ve vifâk ve disâr ve me’ser-i mahâlasat ve ittifak ki akidet bipayan ve safa-yı hatır –ı ihlas mezâhir-i sıdk –ı nişan yolundan âl-i muvafakat iştimal cenâb-ı âli-şân saltanat ve şevket penah haşmet ve nısfet destgah güzide-i düdmân-ı ikbal sûtude-i handan câh u celal sülale-i silsile-i refi’a-i Osman hana şâmildir. Bundan sonra zamir-i münir hurşid tenvire zahir ve hüveydadır ki lillahilhamd ve’l-minne bu muhlis efra-siyab tahtında ki taşkenttir kendü nahiyeleriyle bile ki türkistan ve vandican ve seyrâm ve kara kalpak ve anların gayrıdır server-i tam ile celle ol liva-yı şer’ –i mübinin subh ve şam ser-firazlığı için şeb ü ruz duâ-yı candiraze meşgulleriz ümid ve vâsikdir ki kabul –ü muarrazına gele ve yine ma’lum-u tab ‘-ı eşref-i hümâyün olmuş olsun ki bizim memleketimiz ile moskovun memleketi ortasında bir mülk vardır ki ana eştek derler ve anlar mecmu’ ehl-i sünnet ve cemâatlerdir mukaddema ol vilâyeti horaylığı vaktinde moskov zulmen zabt eyledi bu müddetde anların raiyyeti olmak üzere bâc verirlerdi lakin şimdi ol cemâat tavk ve asker ile dolu moskov zararından korkarlar amma zikr olunan cemâat bizim canımızda yüz tuttulat ki din gayreti ortadır eğer sizler bize imdad tetişdirici olursanız kendü mülkümüzü kâfirlerin eli altından dışarı getürmeğe kadiriz ve sizin ile birlik olduğumuz halde her gün anın mülküne rahne veririz ve biz bu sözde fikr ettik şöyle ma’lumuz oldu ki bundna evvel sadakât –asâr es-seyyid kalıçehri ikâsıyı yar-gerdun medâr kapusuna gönderildiği halde cenk haberi ve küffâr-ı hâksârın bozulduğu bizim kulağımıza yetişdi cihân cihân ferah hâsıl oldu çünkü bu mukaddeme ortada idi buna binaen vakı’an mezkûreyi tahrir ettiğimiz halde ihlâs-giş nemek-endiş hasımdan ey hizmetkar kurbân beğ gönüldaş yediyle gönderdik ki asitanınızı takbil edüb bu bâbda emriniz ne olduğunu bize bildire ve bize tiz haber yetiştire ki gözümüz yoldadır ki ol bârgâh-ı felek hargâhdan ne zuhûr eder anın lâyıkınca amel idelim.

⁷²¹ BOA, *Nâme-i Hümâyün Defteri*, nr. 6, s. 351.

Ek. 6.1: Rikâb-ı hümayun –u şehr-i yâriye Türkistan Hanlarından Kazak Hanı
Gaib Muhammed Handan Gelen Nâmenin Tercümesidir ⁷²²

۴۵۰
 ریکاب‌هایون شهر یی ترکستان خانلرن قزاق غایب محمد خاندن کلان نامه نیک ترجمه سید
 سلطنت و بیالت و محشمت و عدالت و عز و امتنان خادیم حسین الشریعین خاقان بزرگ
 و البحرین خاقان بن الخاقان السلطان احمد خان جلالت ایچون شعار شعائر مولفت
 و وفای و دثار سائر مخالفت و اتفاق که عقیدت بی پایان و صفای خاطر اخلاص ظاهر
 صدق نشان بولدن آل مولفت اشتمال جناب عالیستان سلطنت و شوکت پناه خشت
 و نصف دستکاه کزب دودمان اقبال ستوده خاندان جاه و جلال سلاله سلسله رفیع
 عثمان خان شامله بوزن صکر ضمیمه خورشید تیره ظاهر و هویدا در که لله الحمد و الله
 بوخلص افزایسایک تختد که طاشکند در کند و ناصیه لریله بیله که ترکستان و اند جات
 و سیرلم و قره قلیاق و انکر غنیمه سر و تمام بدجله اول لوی شرع بینیک صبح و شام
 سرفراز لعلی ایچون شب و روز دعای جاندارانه مشغول لرز امید و اشد که قول موضعنه
 کله و نیه معلوم طبع اشرف هایون اولش اولسونکه بزم ملکوتی ایستقون ملکوتی اوردینده
 بر ملک وارد که اکا اشک ویرلر و انکر مجموعی اهل سنت و جماعت در مقدما اول ولایتی خرمی
 و قدس سقوط ظلم اضطرابی بوسیدن انکر بقی اولق اوزره باج ویرلردی لکن
 شهری اول جماعت طوق و عسکر ایستقون ضرورتن خود قارلر اما ذکر اولنان جماعت
 بزم جانمزه یوز طوتیلر که دین غیری اوردرد اگر سیرلرزه امداد نیشدیر بی اولود سکر
 کند و ملکنری کافرلک الی الشدن طشره کوه که قادرد و سزک ایدر ملک اولدینر حاله هر کون
 انک ملکنه رخنه ویررز و بز بسوزده فکر ایدرک شویله معلوم اولدی بوزن اول صدق
 السید قلی جمع اقامی بی یار کردن مدار قوسنه کوندر لریکی خالده جنک جبری و کھا خاکسار
 بوزلینچی بزم قزاق غنیمت شدی جھان جھان فرح حاصل اولدی چونکه بوقعه اومر تاده اپدی
 بیکانیا، واقعه مذکور بی تحریر ایدیکینر خالده اخلاص کیش نیک اندیش جھان ائی خیرکا
 قربان بک کوکله داش یدیله کوندرک که آستانکزی قبیل اریوب بوباید امر کرزنه اولدینچی بزه
 بلده و بزه تیز خیر تیشده که کوز و فریولدر در که اول بار کاه فلک خیر کاهدن نه ظهور
 ایپهر انک لا یغنیه علی ایدر لهر

⁷²² BOA, Nâme-i Hümayun Defteri, nr. 6, s. 351.

Ek 7: Türkistan Hanlarından Kazak Hanı Gaib Muhammed Hana Nâme-I Hümâyun.⁷²³

Cenâb-ı imâret-meâb eyalet-i nisâb saâdet iktisab devlet-i intisab câmi' ayât nısfet ve dindarı râfi' reâyâtübbühet ve kâmkârı hâris segar'ül-islâm fâris-i mazâr'ül-ikhâm'ül-memfûf bi-zınûf-ı avâtif'ül-melik'ül-allâm kazak hânı Gaib Muhammed hân dâme mahrusen bi-inâyetillahi'Îl-mennân savb-ı bâ-savablarına ferâyid tahiyyat melâtıfet encâm ve lâli-i teslimat muvâneset fercâm ithaf ve ihdâ olundukdan sonra zamir-i münir hurşid –i lem'ane ve hâtır –ı âtır-i mihrdir rahşane inhâ ve ibnâ olunan oldur ki südde-i seniyye-i saadet-penâh ve atabe-i aliyye-i ma'delet destgâhımıza nâme-i musâdikat allâmeleri vasıtat'ül-akd-i eyyâm olan bir vakit şeref irtisamda huddâm-ı zevi'l-ihiramınızdan emâret meâb izzet-i nisab mefâhiret iktisab kurbân beğ zîde mecduhu vesâtetiyle gelüb vâsıl ve mazmun-u şeref numûnuna bi'l-cümle ilm-i âlem-arâ-yı husrevanemiz muhit ve şâmil olmuştur hâlâ cenâb-ı ni'am'ül-meâblarının memleketleri civârında vâki' ehl-i islâmdan eştek cemâati bi-tevfikillâhi teâlâ hâlâ zî-kuvvet ve askerile memkû olduklarına binâen mukaddema moskov keferesinin istilâ eylediği kadîmi memleketlerinin istihlâsı için taraf-ı emâret meâblarına ilticâ ve istimdâd ve isti'ânet eyledikleri i'lâm ve iş'âr olunmuş husus-ı mezbûr kurb-i civâr memleketinizde vâki' umûrdan olmak takribi ile devlet-i aliyye-i ebed peyvendimizle moskov çârı beyninde mun'akid olan musalahâya dâir keyfiyyâtdan olmayub re'y-i dîl-pezirlerine vâbeste olan ahvâlden olduğu mütağnin an'il-beyân olmağla hâlâ kâsıd-ı haceste makâsıdları hizmet –i risâlet ve levâzım sefareti vech-i cemîl ile edâ ve tekmil edüb iktisâ-ı hil'at izn-i muâvedet ve teşrifât –ı fâhire-i ruhsat muracaat ile fâyiz mübâhât ve müfâheret oldukdan sonra işbu nâme-i hümâyun eyyâm-ı saâdet ve ikbâl ber-devâm ve lâ –yezâl bâd

Bâki

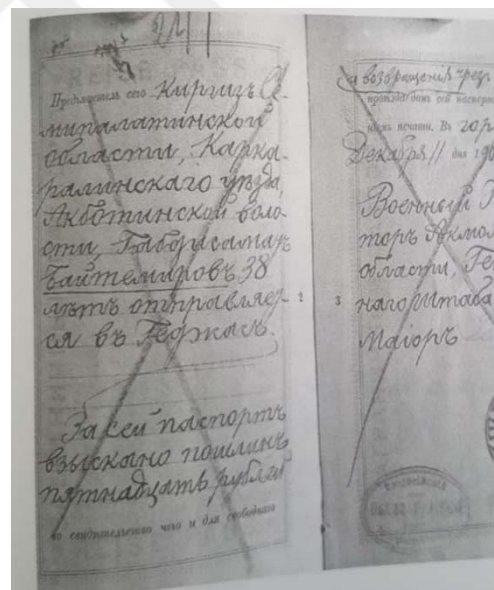
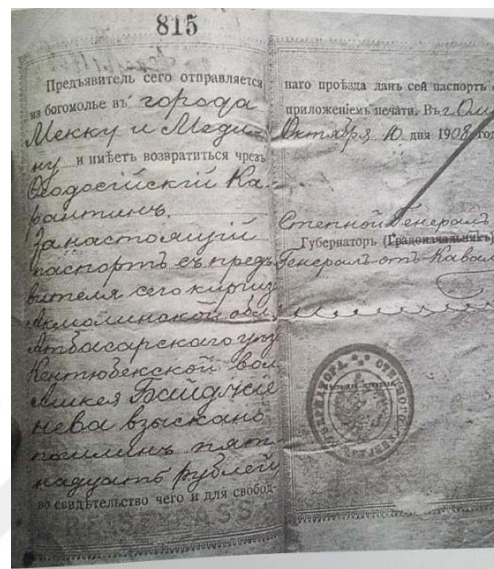
Fi evâsıt-ı safer sene 1128

⁷²³ BOA, *Nâme-i Hümâyun Defteri*, nr. 6, s. 352.

۲۵۱
تُرکستان خانلرنین قزاق خانى غایب محمد خانة نامه هجا یون
جناب امارت مآب ایلالت نصاب سعادت کتساب دولت انتساب جامع آیت
نصفت و دینداری رافع رایات اہمت و کامکاری خارس ثغرا لا سلام فارس ضارب
الاتحام المحنوف بصنوف عواطف الملك العلام قزاق خانى غایب محمد خان
دام محروسا بمنایہ اللہ المنان صوب باصول برنیہ فراید تحیات ملا طفت انجام ولا الح
تسلیمات ملنست فرجام اتحاف و اھذا اولن قدر نضکره صہر سیر خورشید لمعانہ و خاطر
عاطر مرور در خشاہہ انما و ابنا اولنان اولدیکہ سدرہ سنینہ سعادت پناہ و عبثہ
علیہ معدلت دستکافرن نامه مصادقت علامہ لری واسطۃ العقدا یام اولان بروقت
شرفا مر قسامہ خدام ذوی الاصرہ مکرون امارت مآب عزت نصاب مفاخرت کتساب
قربان بک زید مجھ و ساطیتلہ کلوب و اصل و مقنون شرفی نونہہ بالجلہ علم عالم آرای
خسروانہ مز محیط و شامل اولشدہ حالا جناب نعم الما بلرنیک ملک لری جو ارنہ واقع اھل
اسلامدن اشتک جامعی بتوفیق اللہ تعالیٰ خالادی قوت و عسکر ایدملو اولدیلرنینہ
مقتدما مسقوفہ سنک استیلہ ایدیکہ قدی ملک لرنیک استخلاصی چون طرف امارت
ما بلرنہ ایقا و استمداد و استعانت ایدیکہ اعلام و اشعار اولمنش خصوص برور قرب
ملک لکرده واقع اولمق تیزی ایلہ دولت علیہ ایدپوندرزلہ سقوجاری بیندہ منعقد
اولان مصالحہ دایر کیقیاندرن اولمبوب رای دلیزیرینہ وابستہ اولان احوالدر
اولدینگی مستغفر عن البیان اولمقلہ حالا قاصدہ محستہ مقاصد لری خدمت رسالت
ولوازم سفارتی وجہ جمیل ایدہ او کیمیل ایدوب اکسائہ خلعت اذن معاوت و تشرف
فاخرہ رخصت مراجعت ایدہ فایز نباهات و مفاخرت اولقدن صکرہ اشونامہ ہجا یون
ملا طفت مقرون تر اید صوب صدقت نوندرنیہ ترجمہ و غرمت ایلشدہ
ایام سعادت و اقبال بردوام ولا یزال باد
فی واسطہ ص ۱۴۱

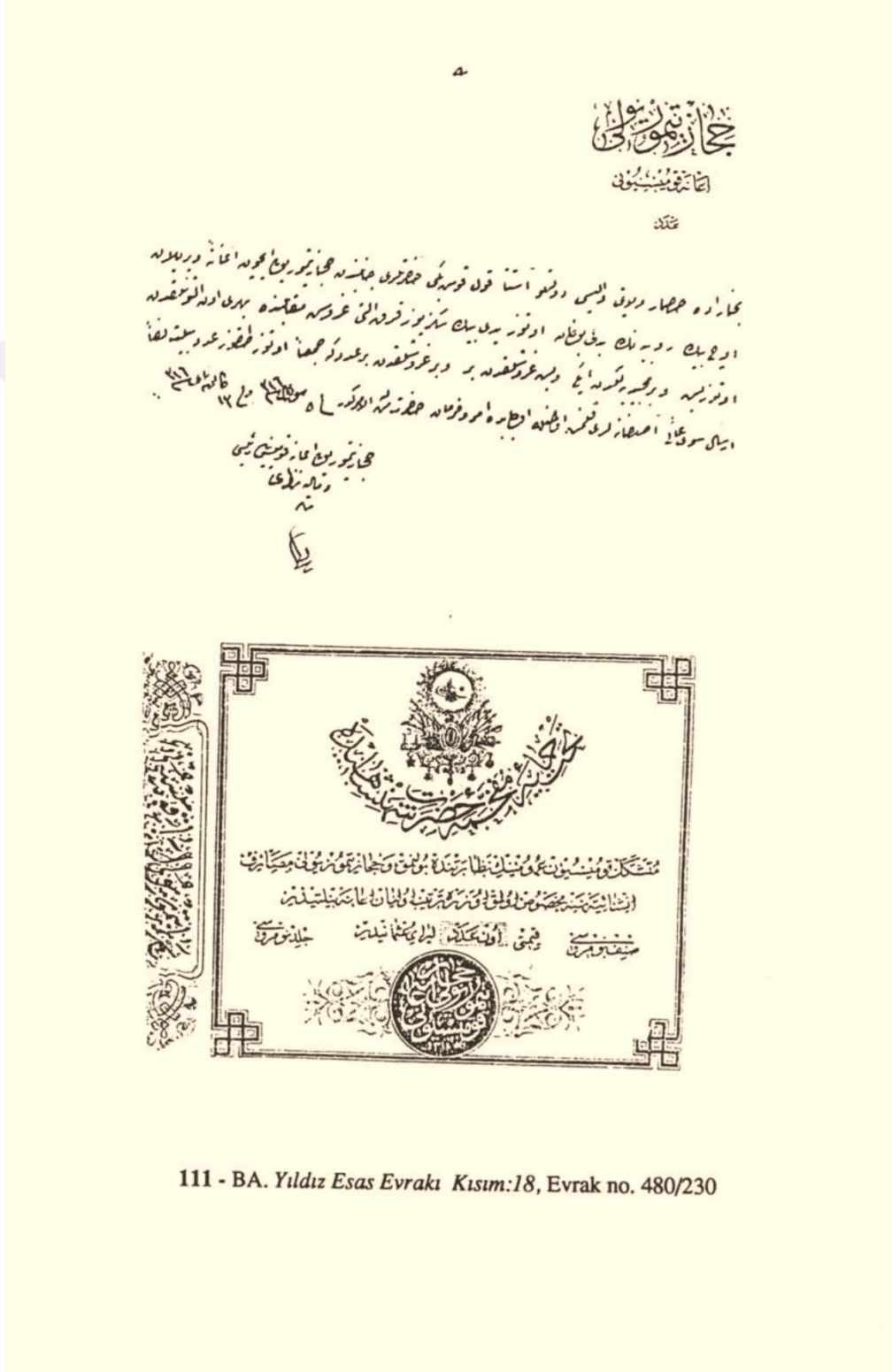
⁷²⁴ BOA, Nâme-i Hümâyun Defteri, nr. 6, s. 352.

Ek 8: Rusya Müslümanlarının “Нас паспорту” Palomniçeskiy Passport (Паломнический паспорт)⁷²⁵

⁷²⁵ Mukhtarova G.R. **Islam v Kazakhstane: palomniçestvo (XIX načalo XX v.),** Sbornik Materialov. Sostav i rukovoditel' proekta G. R.Mukhtarova (Abdyraimova), Baspalar üyü, Almaty, 2009, s. 592.

Ek 9: Türkistanlılar (Buhara) Tarafından Hicaz Demir Yolu İçin Gönderilen Yardım
Makbuzarının Takdimi

111 - BA. Yıldız Esas Evrakı Kısım:18, Evrak no. 480/230

Ek 10: Buhara Elçisinin Masraflarının Karşılanması

بودغنه جاردنه و رود ايدون انجمن گيتي علمي و حکام و سوار ابرار هيت لر عر حطيه کمر
صحنه سوره علمي لر و سوار يوصار مخلفه محرم نصف الباقون جي کو تلوک خدمت
بو يورلان تورال تور خور کي اعصه اولغي ياسين امر قزان و نولو غا سولو اقم کورم خدمت کور

مکتبہ اسلامیہ

جید

五

Handwritten musical notation on a five-line staff. The notation includes various note values (quarter, eighth, and sixteenth notes) and rests. Above the staff, there is some text in a script, possibly Arabic or Persian, which appears to be lyrics or a title. Below the staff, there are additional markings and text, including what looks like a signature or a date. The overall style is that of a historical manuscript.

[illegible]

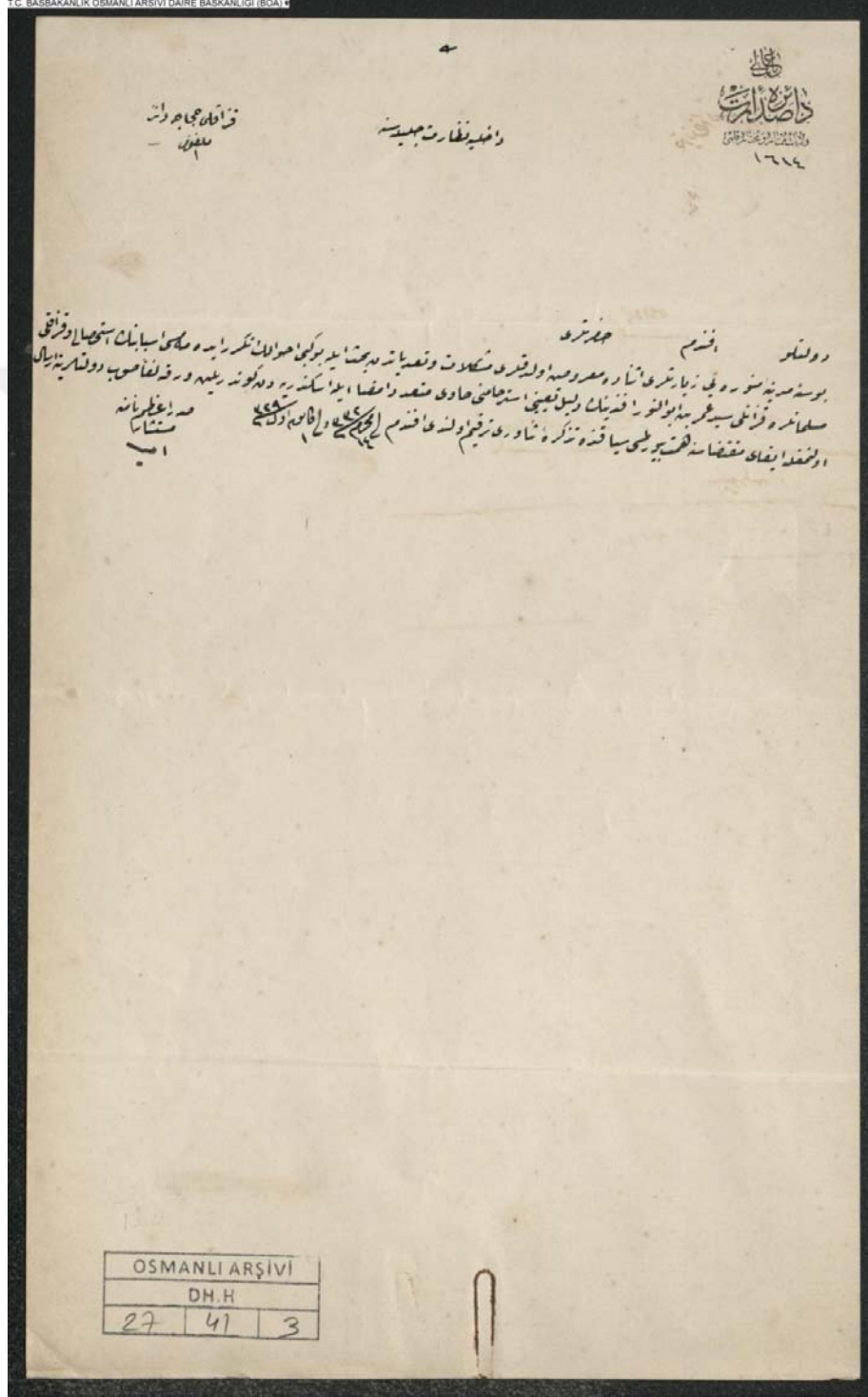
مصدقہ

۱۰
 ۱۱
 ۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

我

卷

Ek. 11: Kazaklı hacılanın maruz kaldıkları müşkilattan dolayı delil tayini hakkında çeşitli imzalarla Sadaret'e verilen arzuhaller neticesinde isteklerinin kabulü⁷²⁶

DH.H.00027.00041.003

⁷²⁶ BOA. H-10-05-1310

Ek 13: Hüseyin Teyci ile yola çıkacak kafilelerin iskanlı göçmen olarak kabul edilmişlerini ve yol için gerekli hazırlıkların neler olduğunu gösterir belge⁷²⁷

T. C.
Yeni-Delhi Büyük Elçiliği
No. 169.
Lef. 1 Liste
54 eşya beyannamesi

Yeni-Delhi 4 Ekim, 1952
Hulasa Seyahatlarına müsaade edilen 101 kişi h.

Registered

Bay Hüseyin Teyci
Seraf Safakadal,
Srinaggar - Keşmir

24 Eylül 1952 tarihli ve 156 sayılı yazımıza ektir:
"İskanlı Göçmen olarak Türkiye'ye hicret etmek için
Büyük Elçiliğimiz Konsolosluk Şubesine dilekçe vermiş olanlardan
ilişik listede adları yazılı 101 (yüz bir) kişinin seyahatlarına
müsaade edildiğine dair emir bugün gelmiştir.
Bu 101 kişinin yola çıkabilmelerini teminen gereken
muamelelerin bir an evvel ikmâl edilebilmesi için;
1- Adları kırmızı kalemle işaretlenmiş olanların doğum
yeri ve tarihleri ile sanatlarının öğrenilerek listedeki yerlerine
yazılmasını ve listenin iadesini,
2- Melfuf 54 (elli dört) adet eşya beyannamelerinden
her aile reisine üçer adet tevzi ederek beraberlerinde götürcek-
leri gerek kendilerine gerekse refakatlerinde seyahat edecek kim-
selere ait zat ve ev eşyalarıyla meslek ve sanat eşyalarını beyan-
namelerdeki hanelerine kaydetmelerinin teminini ve bu şekilde tan-
zim edildikten sonra beyannamelerin tasdik edilmek üzere Konsolos-
luk Şubesine iadesini,
3- Alakadar Türk ve ecnebi makamlarının keyfiyetten
zamanında malumatlar edebilmek üzere işbu 101 kişinin hangi tarihte
Keşmir'den hareket edeceğinin, hangi limandan hangi vapurla
hareket edileceğinin, ve müteakip seyahat programı ile hangi hudut
kapısından hangi tarihte Türkiye'ye varılacağına bildirilmesini,
4- Türkiye'ye muvasalatından sonra orada yapılacak muame-
leler için istenecek dörder adet fotoğrafın, lüzumsuz gecikmeye
meydan vermemek için, şimdiden hazırlanarak yanınızda bulundurul-
masını,
5- Listede adları geçen herkese kolera ve çiçek aşısı
yaptırılarak aşı belgelerinin tedarikini ve yanlarınızda bulunduru-
lmasını,
6- Adları sayılan 101 kişinin "Seyahat Vesikaları" şim-
diden hazırlanmakta olup yukarıdaki malumat ve vesikalar alınır
alınmaz derhal ikmâl edilerek aile reislerine imzalatılmak üzere
gönderileceğinden bunların acilen itması ile gönderilmesi lüzumu-
nun alakadar dilekçe sahiplerine duyurulmasını, saygı ile, rica
ederim.

Konsolosluk İşlerini Tedvire
Memur İkinci Katip

Handwritten signature: *Handwritten signature*

⁷²⁷ Tekin TUNCER., s. 362.

Ek 14: Hüseyin Teyci'nin Türkiye'ye İskanlı Göçmen Olarak Müracaatına Karşılık Yeni Delhi Büyükelçiliğinin Verilmiş Olduğu Cevap⁷²⁸

T. C.
Yeni - Delhi Büyük Elçiliği

Yeni-Delhi 24 Eylül 1952

No. 156
Lef. _____

Registered

Hulâsa _____

Bay Hüseyin Teyci
Seraf Safakadal
Srinagar-Keşmir.

22 Eylül 1952 tarihli dilekçenize karşılıktır:

"İskanlı Göçmen" olarak Türkiye'ye muhaceret etmek üzere Büyük Elçiliğimiz Konsolosluk Şubesine müracaatta bulunanların dilekçeleri hakkındaki talimatın tesrii için Dışişleri Bakanlığına yeniden yazılmış olduğunu saygı ile bildiririm.

Konsolosluk İşlerini
Tedvire Memur
İkinci Katip.

⁷²⁸ Tekin TUNCER., s. 368.

Ek 15: Doğu Türkistanlı Göçmelerin Türkiye'ye gelişine yönelik olarak 2 Ağustos 1952 tarihli Milliyet Gazetesi'nde çıkan haberin kupürü.⁷²⁹

02.08.1952, Milliyet, Sayfa 3

Çin Türkistanından 103 kişilik bir kafile geliyor

Srinagar, 1 (AP) — Batı Tibeti aşmak suretiyle Çin Türkistanı ve Moğolistan'dan buraya varan 103 Müslüman aşiret men subunun ilk grubu yakında Türkiye'ye hareket edecektir. Keyfiyet kafile ve aşiret reisi Hüseyin Tağı tarafından bildirilmiştir. Aşiret reisinin ifadesine göre, Türkiye 1850 Müslüman mülteciyi kabul muvafakat etmiştir.

28.10.1952, Milliyet, Sayfa 3

Türkiye'ye 103 kazak geliyor

Londra, 27 (Nafen) — Komünist rejimi yüzünden memleketlerini terk etmiş olan Müslüman kazaklardan 103 kişilik bir kafile Türkiye'ye yerleşmek üzere Keşmir'den hareket etmişlerdir.

Bu kazaklar, aşiret reisi Hüseyin Tağı'nın reisiği altındadırlar.

Bu Müslüman kazaklar senelerden beri hicret yollarındadırlar. Bunlar, komünizm merkezi Asyaya, bulundukları yerlere geldiği zaman oradan hicret etmişler ve Çin Türkistanına Sinkiang'a gelerek yerleşmişlerdir. Fakat 1949 senesinde komünistler Sinkiang eyaletine de gelince bu Müslüman kazaklar komünist idaresi altına girmektense yeniden hicreti göze almışlar ve yola koyulmuşlardır.

Bu Müslüman kazaklar din ve din itibarıyla Türklerden farkı olmadığından, Türk hükümeti tarafından Türkiye'de yerleşmek üzere davet edilmişlerdir.

⁷²⁹ Omer Kul, Tekin Tuncer, XX. Asırda Doğu Türkistan'da Göçler. Türk Dünyasında Sürgün ve Göç, Türk Dünyasında Sürgün Ve Göç Sempozyumu, Yeditepe Ofset, İstanbul, 2015, ss. 193-234.

Ek 16: 1923-1995 Yılları Arasında Dış Ülkelerden İskanlı ve Serbest Göçmenlerin Yıl Ülke ve Nüfuslarını Gösterir Liste⁷³⁰

TÜRKİSTAN İSKANLI YILLAR	SERBEST		DİĞER ÜLKELER İSKANLI		SERBEST	
	Aile	Nüfus	Aile	Nüfus	Aile	Nüfus
1923-49	-	-	-	-	2153	7589
1950	-	-	-	-	-	-
1951	-	-	-	-	-	10
1952	30	102	5	11	159	320
1953	387	1284	21	73	80	113
1954	147	425	2	4	1	69
1955	-	-	5	12	-	9
1956	2	2	16	22	3	3
1957	6	12	4	10	4	4
1958	11	34	9	21	7	12
1959	-	-	17	60	-	-
1960	3	5	16	51	-	-
1961	6	25	2	2	-	-
1962	-	-	-	-	-	6
1963	-	-	3	6	-	-
1964	-	-	-	-	-	24
1965	74	235	-	-	-	21
1966	-	-	2	9	-	8
1967	29	70	2	13	-	4
1968	-	-	-	-	-	5
1969	-	-	25	88	-	3
1970	-	-	-	-	-	-
1971	-	-	-	-	-	1
1972	-	-	-	-	-	2
1973	-	-	-	-	-	2
1974	-	-	1	6	-	5
1975	-	-	-	-	-	3
1976	-	-	-	-	-	5
1977	-	-	20	66	-	-
1978	-	-	-	-	-	-
1979	-	-	3	8	-	-
1980	-	-	16	50	-	1
1981	-	-	9	61	-	-
1982	-	-	5	13	933	3811
1983	-	-	9	24	73	352
1984	-	-	5	15	-	-
1985	-	-	5	20	-	-
1986	-	-	4	10	-	-
1987	-	-	1	1	-	2
1988	-	-	1	7	-	13
1989	-	-	-	-	-	-
1990	-	-	2	9	-	-
1991	-	-	2	3	-	-
1992	2	-	1	4	-	-
1993	-	-	1	5	132	569
1994	-	-	-	-	46	183
1995	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	695	2194	214	684	3591	12957
						2074
						4912

⁷³⁰ Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü: Envanter, 1996. Bkz. Filiz Doğanay. **Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi**, Kasım, 1996.

Ek 17: Doğu Türkistanlı Göçmelerin Türkiye'ye gelişine yönelik olarak 30 Mart 1967 tarihli Milliyet Gazetesi'nde çıkan haberin kupürü⁷³¹

⁷³¹ Omer Kul, Tekin Tuncer, XX. Asırda Doğu Türkistan'da Göçler. Türk Dünyasında Sürgün ve Göç, Türk Dünyasında Sürgün Ve Göç Sempozyumu. İstanbul: Yeditepe Ofset, 2015, ss. 193-234.

**Ek 18: 1967 Göçü Sonrası Doğu Türkistanlıların Yerleştirileceği Evlerin İnşası İçin
Lazım Olan Malzemeler Hakkında Hükümet Tarafından Alınan Bakanlar Kurulu
Kararına Bir Örnek**

**T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ**

KARARNAME

Sayı : 6/ 9911

EMİ

1968 yılı inşaat programına alınmış olan ve eksiltme veya pazarlık suretiyle ihalesi mümkün olmayan Ankara ve Tuzla'daki göçmen kabul ve yetiştirme merkezleri, Zeytinburnundaki göçmen misafirhanesi, Muş ilindeki eğitim merkezi ile Doğu Türkistan'dan yurdumuza gelmiş bulunan göçmenler için Kayseri'de yaptırılacak meskenlerin (1968 mali yılına münhasır olmak ve muktezi malzemesi 3/12711 sayılı Kararnameye ilişkin yönetmelik esaslarına göre sağlanmak şartıyla) inşaat işlerinin emaneten yaptırılması; Maliye Bakanlığının uygun mütalâasına dayanan Köy İşleri Bakanlığının 3/4/1968 tarih ve 2171/10397 sayılı yazısı üzerine, 2490 sayılı Kanunun 50 nci maddesinin (E) fıkrasına göre, Bakanlar Kurulunca 27 / 4 /1968 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI V.

Başbakan S. Dündar

Devlet Bakanı [Signature]

Devlet Bakanı [Signature]

Devlet Bakanı [Signature]

Devlet Bakanı [Signature]

Devlet Bakanı [Signature]

Adalet Bakanı [Signature]

Millî Savunma Bakanı [Signature]

İçişleri Bakanı [Signature]

Dışişleri Bakanı [Signature]

Maliye Bakanı [Signature]

Millî Eğitim Bakanı [Signature]

Bayındırlık Bakanı [Signature]

Ticaret Bakanı [Signature]

Sağ. ve Sos. Y. Bakanı [Signature]

Öm. ve Tekel Bakanı [Signature]

Tarım Bakanı [Signature]

Ulaştırma Bakanı [Signature]

Çalışma Bakanı [Signature]

Sağ. ve Sos. Y. Bakanı [Signature]

Enerji ve Tabii Kay. Bakanı [Signature]

Turizm ve Tanıtma Bakanı [Signature]

İmar ve İkân. Bakanı [Signature]

Köy İşleri Bakanı [Signature]

Dosya No: 636
573

Ek 19: 18 Şubat 2005 yılında kurulan Salihli Kazak Türkleri Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği.

Ek 20: Kemalpaşa Alaş Kazak Vadisi Kırmızı Çiftliği (Kaynak: <http://kimizciftligi.com/>)

Ek 21: Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Göç Haritası⁷³²

⁷³² Alaş Kazak Vadisi Tarihçesi (Orta Asya'dan Ege'ye son Kazak Göçü), Kemalpaşa, İzmir, 2010, s.5.

Ek 22: Kazakistan-Türkiye Karşılıklı Diplomatik Ziyaretleri (1991-2018)

Yıllar	KAZAKISTAN'DAN TÜRKİYE'YE ZİYARET	TÜRKİYE'DEN KAZAKISTAN'A ZİYARET
1991	Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne İlk Ziyareti: 25-29 Eylül.	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Kazakistan'a İlk Ziyareti: 14-15 Mart,
1992	Kazakistan Parlamento Başkanı Abdilin Serikbolsun'un Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 23 Nisan Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 28-31 Ekim.	Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin'in Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 2 Mart Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel'in Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 29 Nisan-1 Mayıs.
1993	Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 21-22 Nisan Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 6-7 Temmuz	Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 9-11 Nisan,
1994	Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 16-19 Ekim,	TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 30 Ağustos-2 Eylül.
1995	Ziyaret yok	Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 12-14 Haziran. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Tansu Çiller'in Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 14-16 Ağustos.
1996	Kazakistan Parlamentosu Senato Başkanı Omirbek Baygeldi'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 12-18 Haziran.	Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti. 15-17 Aralık.
1997	Kazakistan Cumhurbaşkanı N.Nazarbayev'in Demirel'i Ziyareti: 1 Ağustos.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kalemli'nin Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 13-15 Mart Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Mesut Yılmaz'ın Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 9-11 Eylül.

1998	Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 14-19 Haziran. Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 28-30 Ekim	Süleyman Demirel'in Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 11 Mayıs Süleyman Demirel Kazakistan'da yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesine katılması: 9 Haziran.
1999	N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 6 Temmuz. Nursultan Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 18-19 Kasım,	Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Hikmet Çetin'in Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 19-21 Ocak.
2000	Ziyaret yok.	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 19-20 Ekim.
2001	N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 26-27 Nisan. N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 4 Ekim.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Ömer İzgi'nin Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 28 Mart-1 Nisan.
2002	Ziyaret yok.	Ahmet Necdet Sezer'in Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 3-5 Haziran
2003	N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 21-23 Mayıs.	Ziyaret yok.
2004	N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 28-29 Haziran.	Ziyaret yok.
2005	Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu Meclis Başkanı Oral Muhammedjanov'un Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 31 Ocak - 3 Şubat	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 26-27 Mayıs
2006	Nursultan Nazarbayev'i Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 17 Kasım	Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül'ün Kazakistan'a Resmî Ziyareti: 16-17 Haziran 2006,
2007	N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 30 Eylül	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 13-15 Aralık,
2008	Ziyaret yok.	Abdullah Gül'ün Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 5-6 Temmuz, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Koksall Toptan'ın Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 19-23 Ekim,
2009	N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 22-24 Ekim,	Ziyaret yok.

2010	N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 7-9 Haziran. Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu Meclis Başkanı Oral Muhammedjanov'un Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 23-24 Haziran. N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 15-16 Eylül. Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanı Karim Masimov'un Türkiye Cumhuriyeti'ne Çalışma Ziyareti: 25-27 Aralık.	Abdullah Gül'ün Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 23-25 Mayıs, Abdullah Gül'ün Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 4-6 Temmuz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mehmet Ali Şahin'in Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 6-9 Ekim, Abdullah Gül'ün Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 1-2 Aralık.
2011	Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu Senato Başkanı Kayrat Mami'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 27-30 Kasım.	Mehmet Ali Şahin'in Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 27-29 Nisan.
2012	N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 11-12 Ekim.	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 22-24 Mayıs. TBMM Başkanı Cemil Çiçek'in Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 27-29 Eylül,
2013	Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu Meclisi Başkanı N. Nigmatullin Başkanlığındaki Delegasyonun Türkiye'ye Resmî Ziyareti: 10-12 Haziran.	Ziyaret yok.
2014	N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 5-6 Haziran, N. Nazarbayev'in Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Yemin Törenine Katılması. 28 Ağustos.	Ziyaret yok.
2015	Ziyaret yok.	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kazakistan Cumhuriyeti'ne Resmî Ziyareti: 15-16 Nisan.
2016	N. Nazarbayev'in Türkiye Ziyareti: 13-14 Nisan 2016. N. Nazarbayev'in Türkiye Ziyareti: 5 Ağustos.	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun Kazakistan Cumhuriyeti'ne Ziyareti: 6 Şubat. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Kazakistan Ziyareti: 20 Ekim.
2017	Ziyaret yok.	Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kazakistan Cumhuriyeti'ne Ziyareti, 9 Eylül.
2018	N. Nazarbayev'in Türkiye Ziyareti: 13 Eylül 2018.	Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 11-12 Aralık'ta Kazakistan'a gerçekleştireceği ziyaret Beşiktaş'taki terör saldırısı nedeniyle ertelenmiştir.

Ek 23:	
RESMI ADI	KAZAKISTAN CUMHURİYETİ
Yönetim Biçimi	Cumhuriyet
Başkent	Astana
Bağımsızlık Tarihi	16 Aralık 1991 (Sovyetler Birliği'nden)
Yüzölçümü	2.724.900 km²
Nüfusu	18.3 milyon (2018)
Nüfusun Etnik Dağılımı	Kazak %63.1, Rus %23.7, Özbek %2.9, Ukraynalı %2.1, Alman %1.1, Uygur %1.4, diğer %5.7
İklimi	Karasal iklim; çok soğuk kışlar ve çok sıcak yazlar
Coğrafi Konumu	Rusya (6846 km), Özbekistan (2203 km), Çin (1533 km), Kırgızistan (1051 km), Türkmenistan (379 km), Hazar Denizi (1894 km), Aral Gölü (1070 km)
Din	%70 Müslüman, %28 Hristiyan (Ortodoks %26, Protestanlar %2), %2 Diğer
Dil	Kazakça (Resmî), Rusça (Resmî, İş dili)
Milli Gelir	128 Milyar Dolar (2016 IMF)
Kişi Başı Ortalama Milli Gelir	7.138 Dolar (2016 IMF)
Reel Büyüme Oranı	%1.1 (2016)
Enflasyon Oranı	%7.3 (2017)
İşsizlik Oranı	%5 (2016)
Para Birimi	Tenge (KZT)
Doğal Kaynakları	Petrol, doğalgaz, kömür, demir, manganez, krom, nikel, kobalt, bakır, molibden, kurşun, çinko, boksit, altın, uranyum
Ekonominin Sektörel Dağılımı	Hizmetler %56, Sanayi %32, Tarım %4,8
Ana İhracat Ürünleri	Petrol, makine, kimyasal ürün, tahıl, yün, et, kömür
Ana Tarım Ürünleri	Hububat, pamuk, yün, çiftlik hayvanları
Başlıca Ticaret Ortakları	Rusya, ABD, Çin, Almanya, İtalya, Hollanda, Fransa

Ek 24: Türk Dünyası Kurumları

KURUM ADI	KURULUŞ TARİHİ	CUMHURİYETLER	AMACI
TÜRK KONSEYİ (DİĞER ADI TÜRK KENEŞİ)	16 EYLÜL 2010 (İSTANBUL)	Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan. (Türkmenistan ve Özbekistan tarafsızlık politikaları nedeniyle Konsey'e henüz üye olmamasına rağmen potansiyel üye adaylarıdır)	<i>Türk Dili Konuşan Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomi, politika, eğitim, turizm ve benzer alanları kapsayan işbirliğinin derinleştirilmesi, ortak tarihsel ve kültürel değerlere dayanan dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin geliştirilerek Türkçe konuşan halkların birbirine yaklaşması ve ayrıca Avrasya kıtasında barış ve istikrarın korunmasına katkı sağlanması amacıyla kurulmuştur.</i>
TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER PARLAMENTER ASAMBLESİ (TÜRKPA)	21 KASIM 2008 İSTANBUL	Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan.	<i>Parlamentolar aralarındaki tarih, kültür ve dil birliğine dayanarak ulusal mevzuatların yakınlaştırılması ve diğer Parlamentolararası faaliyetler konularında sıkı işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur.</i>
ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI (TÜRKSOY)	12 TEMMUZ 1993 ALMATI	Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan Gözlemci Üye Ülkeleri: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'nun Özerk Cumhuriyetleri Altay, Başkurdistan, Hakas, Saha, Tataristan, Tiva ve Moldova'ya bağlı Gagauz Yeri Özerk Bölgesi	<i>Türk dili konuşan halklar ve ülkeler arasında dostane ilişkiler kurarak, ortak Türk kültürünü, dilini, tarihini, sanatını, gelenek ve göreneklerini araştırmak, geliştirmek, korumak ve gelecek kuşaklara aktararak kalıcı kılmak amacıyla çalışmalarını sürdüren uluslararası bir kültür-sanat teşkilatıdır.</i>

ULUSLARARASI TÜRK AKADEMİSİ	25 MAYIS 2010 ASTANA		<i>Uluslararası Türk Akademisi'nin (UTA) temel vizyonu, Türk halklarının ortak paydasını oluşturan Türk kültürünün tarihi ve manevi rolüne atıfta bulunarak, Türk devletleri ve halkları arasında dostane ilişkileri güçlendirmek için eğitim ve bilimsel işbirliğini teşvik etmek ve Türk halklarının dünya medeniyetinin gelişimine, insanlığın tarihi ve kültürel mirasına katkısını gözler önüne sermektir</i>
TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KOORDİNASYON AJANSI BAŞKANLIĞI (TİKA)	27 OCAK 1992		<i>Gelişme yolundaki ülkelerle ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim işbirliğini, bu ülkelerin kalkınmalarına katkıda bulunacak projelerle geliştirmek</i>
YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ (Astana)	26 MAYIS 2010 ASTANA	TÜRKİYE, KAZAKİSTAN	<i>Türkiye'yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmak; bununla ilgili bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak; Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek;</i>
HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ	6 HAZİRAN 1991 TÜRKİSTAN	TÜRKİYE, KAZAKİSAN	<i>Türkiye ile Türk Dünyasının yeni bağımsızlıklarına kavuşan devletleri arasında ortak tarih, kültür ve medeniyet çerçevesinde işbirliğini sağlamaktır</i>
KIRGIZİSTAN- TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ	30 EYLÜL 1995 BİŞKEK	TÜRKİYE, KIRGIZİSTAN	

Kaynak: *Uluslararası Türk Akademisi. Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013 / editör: Murat Yılmaz, Turgut Demirtepe . – Ankara : Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2015. Söz konusu kaynaktan yararlanılarak oluşturulmuştur.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ		РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН
СЫРТҚЫ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ		МИНИСТЕРСТВО • ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ
480064, Алматы қаласы, 64, Желтоқсан көшесі, 167	Аппарат Президента Республики Казахстан и Кабинета Министров Республики Казахстан Вх. № <u>20696</u> от <u>27</u> <u>12</u> 199<u>2</u> г. на <u>2</u> лист.	480064, г. Алма-Ата, 64, ул. Желтоқсан, 167
7 декабря 1992		№ <u>6584</u>
<u>Нурсултану</u>		ПРЕЗИДЕНТУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН <u>НАЗАРБАЕВУ Н.А.</u>
<u>Нурсултану</u>		
<u>Кроме этого письма можно указать другие совещания в Турции.</u> <u>Уважаемый Нурсултан Абишевич!</u>		
<u>Напомним, что в 1992 году в г. Астана, Алматы, Турецкой Республики С. Сулеймана Демиреля.</u> <u>При этом направляем Вам текст послания Премьер-Министра</u>		
<u>Министров.</u> Приложение: текст послания - 1 л.		
МИНИСТР		Т. СУЛЕЙМЕНОВ
<u>Получение выполнено.</u>		
<u>8 гено Эммануэль</u>		

Süleyman Demirel
Cumhurbaşkanı

Ankara, 22 Haziran 1995

*Aziz Kardeşim;
Sayın Cumhurbaşkanı;*

12-14 Haziran 1995 tarihlerinde kardeş Kazakistan'a yaptığım ve unutulmaz anılarla döndüğüm ziyaretin bende yarattığı duyguları ifade etmek ve gerek bana gerek heyetimize gösterdiğiniz geleneksel Kazak misafirperverliği için içten şükranlarımı bir kez daha Zat-ı Alilerine iletmek istiyorum.

Ziyaretim sırasında Almatı'da yaptığımız görüşmelerde, ilişkilerimizi ve bölgesel meseleleri bir kez daha gözden geçirme fırsatı bulduk. Görüşmelerimiz son derece yararlı olmuştur. Ziyaretim sırasında gördüklerim ve dirayetli önderliğiniz altında Kazakistan'ın kaydettiği gelişmelere şahit olmak, güzel ülkenizin kısa zamanda tüm geçici güçlüklerin üstesinden gelerek milli devlet olarak yapılanmasını başarı ile tamamlayacağına ve refaha ulaşacağına olan inancımı daha pekiştirmiştir. Ziyaretim sırasında ayrıca, çok kısa zamanda gerçekleşen Türk-Kazak işbirliğinin somut sonuçlarını yerinde görme fırsatını da elde etmiş olmaktan büyük bahtiyarlık duymaktayım. Bu işbirliğimizin meyvelerini ileride de giderek artan şekilde toplayacağımıza yürekten inanmaktayım. Bu ziyaretim, sizin de buyurduğunuz biçimde Kazak-Türk dostluğunu ve işbirliğini kimsenin bozamayacağını bir kere daha göstermiştir.

Ziyaretim sırasında, Kazakistan'ın iki güzel kenti Çimkent ve Türkistan'ı da görmekten büyük mutluluk duydum. Türkistan'da çalışmalarından büyük memnuniyet duyduğumuz, ortak Atamızın adını taşıyan Uluslararası Türk-Kazak Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin yeni kampüsünün temel atma törenlerine katılmış olmam benim için ayrı bir kıvanç kaynağı olmuştur.

Bu münasebetle, Zat-ı Alilerine en kalbi sağlık, mutluluk ve başarı dileklerimi sunuyorum.

Süleyman DEMİREL

S. Demirel

Sayın Nursultan Nazarbayev
Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Kaynak: KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKAN ARŞİVİ: F. 5. Op. 1. D. 5180. s. 91.

103

Его Превосходительству
Г-ну Сулейману Демирелю
Президенту Турецкой
Республики

Ваше Превосходительство!

От имени народа Казахстана и от себя лично хочу поблагодарить Вас за поздравление в связи с годовщиной образования ОЭС.

Сотрудничество в рамках ОЭС показывает, что процесс интеграции государств-участников преодолел период осмысления и перешел в фазу конкретных действий. Уверен, что разнообразие и богатство культурных традиций стран-участниц этой региональной организации и их экономический потенциал могут стать общим достоянием народов и служить их духовному развитию и подъему.

Пользуясь случаем, желаю Вам крепкого здоровья и успехов, а братскому турецкому народу счастья и процветания.

С уважением,

Нурсултан А.Назарбаев

№ 7-22/4316

03.01.96.

durumu hoş görmeyeceklerini" belirtti. aleyh
AFP ajansı, New York kaynaklı ha- gün ça

42

TÜRK ZİRVESİ

Nazarbayev bugün Ankara'da

ALMATI (AA) - Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Türk cumhuriyetleri devlet başkanları zirvesine katılmak üzere bugün Ankara'ya geliyor.

18-19 ekim tarihlerinde yapılacak zirveye katılmak üzere bugün Ankara'ya gelecek olan Nazarbayev'e üst düzey yetkililer ve basın mensuplarından oluşan kalabalık bir heyet eşlik edecek.

Nazarbayev'in ziyareti sırasında iki ülke arasında "doşluk ve işbirliği" ile "çevre koruma" anlaşmalarının imzalanması bekleniyor.

Nazarbayev'in Türkiye ziyareti öncesinde, Rusça yayımlanan Kazakstanka-ya - Pravda, "Türkiye Cumhuriyeti" başlıklı geniş bir makale yayımladı.

Dihara Sugobayeva imzasıyla yayımlanan makalede, iki ülkenin her bakımdan birbirine yakın olduğu, bu nedenle pazar ekonomisine geçiş çabası içinde Kazakistan için en iyi ve öncelikli modelin Türkiye olabileceği belirtildi.

Komandoların düzenlediği

İsrail reh

, Dnyu x y p u e i * - 16.10.94

Kaynak: KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKAN ARŞİVİ: F. 5. Op.1. 35181, s. 43

Kaynak: KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKAN ARŞİVİ: F. 5. Op.1. 3606, s. 13

Süleyman Demirel
Cumhurbaşkanı

Ankara, 29 Aralık 1993

Sayın Cumhurbaşkanı,
Aziz Kardeşim,

Bilindiği üzere, değişmekte olan yeni dünya şartları içinde, Türk Topluluklarının birbirleriyle ve diğer milletlerle olan ve olacak ilişkilerinde dostluğa, kardeşliğe ve işbirliğine dayalı bir model oluşturmak, Türk Topluluklarının sahip olduğu insan haklarının korunması ve refah düzeyinin artırılması yollarını açmak ve Türk Topluluklarının dünya barışına yapabilecekleri katkıları belirlemek amacıyla 21-23 Mart 1993 günleri arasında Antalya'da "I. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı" toplanmıştır.

Bu Kurultayda, Türk Devlet ve Topluluk Temsilcilerinin görüş ve düşünceleri ile Genel Kurulun üzerinde mutabık kaldığı atak kararlar bir kitap haline getirilmiştir. Tavsiye niteliği taşıyan bu kararların Türk Devlet ve Toplulukları için yararlı sonuçlar doğuracağını diliyorum ve umuyorum. Kurultayın toplanmasındaki katkılarınıza içtenlikle teşekkür ederim.

I. Kurultay Genel Kurulunca alınmış bulunan karar gereğince "II. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı" 1994 Mayıs ayında Antalya'da toplanacaktır.

Bilindiği üzere, bu Kurultay Türk Devlet ve Topluluklarının iktidar ve muhalefet partilerini, hükümet ve devlet temsilcilerini, işçi ve işveren kuruluşlarını, bilim ve sanat adamlarını, basın ve yayın organlarını biraraya getiren bir serbest kürsü niteliği taşımaktadır.

Sayın Nursultan NAZARBAYEV
Kazakistan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı
ALMATI

Kaynak: KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKAN ARŞİVİ: F. 5. Op.1. 3606, s. 29

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ
ARASINDA DİPLOMATİK İLİŞKİLER TESİSİ HAKKINDA
PROTOKOL

Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti,

İki ülke arasındaki ortak dil, kültür, gelenek ve tarihe dayanan dostluk, ve dayanışma ruhunun çok yönlü bir işbirliğinin geliştirilmesi için gerekli zemini oluşturduğuna dair inançlarını belirterek,

Birleşmiş Milletler Yasasının amaç ve ilkelerine, Helsinki Nihai Senedine, Paris Yasasına ve AGİK sürecinde kabul edilen diğer belgelere bağlılıklarını vurgulayarak,

Hukukun üstünlüğü, egemenliğe ve bağımsızlığa saygı, içişlerine karışmama, hak eşitliği ve insan haklarına saygı ilkelerine olan bağlılıklarını teyit ederek,

Aralarındaki siyasi, ticari, ekonomik, kültürel ve diğer ilişkileri karşılıklı yarar temelinde daha da geliştirmek arzusuyla,

İşbu protokolün imza tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 1961 tarihli diplomatik ilişkilere dair Viyana Sözleşmesine uygun olarak aralarında diplomatik ilişkiler kurulmasını kararlaştırmışlardır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ ADINA

122

70

13.05

2785

T.C.

DİŞ İŞLERİ BAKANLIĞINA

Kazakistan Cumhuriyetinde liseyi bitiren ve Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından imtihana tabi tutularak secilen ek listede adı gecen 52 (Elli iki) öğrencinin Türkiye Cumhuriyetindeki Yüksek Öğretim Kurumlarına yerleştirilmesini ve resmi burs verilmesini saygılarımla arz ederim.

KAZAKISTAN DİŞ İŞLERİ BAKANI
SULEİMENOV T. S.

11.05.85. 052 43-18 02 000000

Kaynak: KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKAN ARŞİVİ: F. 7 Op.1. 110, s. 1.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
МӘДЕНИЕТ МИНИСТРЛІГІ

480002, Алматы қаласы, 2,
Гоголь көшесі, 35
тел. 61-83-50.

25-3 6
МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

480002, г. Алма-Ата, 2,
ул. Гоголя, 35.
тел. 61-83-50.

№ _____
На № _____ от _____

Аппарат Президента
Республики Казахстан
и Кабинета Министров
Республики Казахстан
Вх. № 6234
« 31 » 03 1992 г.
на 6 лист.

КАБИНЕТ МИНИСТРОВ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН

С 24 апреля по 1 мая 1991 года были проведены Дни культуры и искусства Казахстана в Турции. Ответные Дни Турции в Казахстане ... должны были быть проведены в период с 13 по 20 сентября в соответствии с Постановлением Кабинета Министров Республики Казахстан № 439 от 24 июля 1991 года, но по просьбе турецкой стороны перенесены на май 1992 года.

По достигнутой договоренности Дни культуры и искусства Турецкой Республики в Республике Казахстан состоятся с 10 по 13 мая 1992 года. В программе Дней предусматриваются открытия фестиваля турецких фильмов, выставки книг, выставки прикладного искусства и торжественное открытие во Дворце Республики 10 мая с.г. большим гала-концертом. Затем 11 мая художественные коллективы и исполнители выступят на концертных площадках г.Алма-Аты и области, а 12 мая в Казахском академическом театре оперы и балета имени Абая состоится закрытие Дней.

Министерство культуры Республики Казахстан просит внести соответствующие изменения в состав оргкомитета по проведению Дней, а также рассмотреть вопрос о выделении в связи с удорожанием услуг дополнительных средств из бюджета республики.

Приложение: смета расходов и изменения в составе Оргкомитета.

МИНИСТР

Рахмат

Е. РАХМАДИЕВ

001451 *

ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ
ГОСПОДИНУ НУРСУЛТАНУ НАЗАРБАЕВУ
ПРЕЗИДЕНТУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Ваше Превосходительство! Мой дорогой брат!

С большим удовольствием отмечаю неуклонное развитие экономического и торгового сотрудничества между нашими братскими странами.

В связи с этим, в качестве свежего примера, турецкая строительная компания СТФА 17 августа 1992 года подписала предварительное соглашение с администрацией автономного экономического района Жайрем Атасу Республики Казахстан и полиметаллической промышленной ассоциацией "Сары-Арка". В соответствии с содержанием предварительного соглашения, СТФА и казахстанская сторона откроют совместное предприятие, которое будет разрабатывать три шахты и торговать обогащенной рудой. В отношении прибыли, положенной казахстанской стороне после торговых операций, СТФА, как строитель, будет осуществлять в течение пяти лет важные инвестиционные проекты на сумму два миллиарда долларов в районе Жайрема.

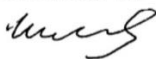
Уважаемый господин Президент!

Мы поддерживаем и приветствуем сотрудничество, которое будет осуществлять СТФА, одна из всемирно признанных турецких компаний, с Вашей страной за её вклад, который она сделает в экономику Казахстана и, кроме того за дальнейшее укрепление дружбы и братства между нашими странами.

Господин Президент, мой дорогой брат, пользуясь этим случаем хочу передать наилучшие пожелания Вашему Превосходительству и дружескому и братскому народу Казахстана.

СУЛЕЙМАН ДЕМИРЕЛЬ
ПРЕМЬЕР-МИНИСТР

Перевела Чимбаева М.

Your Excellency, My Dear Brother,

I have great pleasure in observing the steady development of the economic and commercial cooperation between our two brotherly countries.

In this context, as the latest example, the Turkish construction company STFA has signed a framework agreement on 17 August 1992 with the "administration of the autonomous economic region of Jayrem Atasu" of the Republic of Kazakhstan and the "Sarı Arka Polimetall Industrial Association". In line with the content of the framework agreement, STFA and the Kazakh side will set up a joint-venture company which will manage three pits and market the enriched ore material. With the profits due to the Kazakh side after the marketing operation, STFA will, as a constructor, realize within five years important investment projects worth two billion dollars in the Jayrem region.

Dear Mr. President,

We support and applaud the cooperation to be realized by STFA, one of Turkey's internationally-renowned companies, with your country for its contribution to the economy of Kazakhstan and additionally for the further strengthening of the friendship and brotherhood between our two countries.

Mr. President, my dear brother, I take this opportunity to express my best wishes to Your Excellency and to the friendly and brotherly Kazakh people.

Süleyman Demirel

Prime Minister

H.E. Mr. Nursultan Nazarbaev

President of the Republic of Kazakhstan

7

Sayın Nursultan NAZARBAYEV
Kazakistan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı

Sayın Cumhurbaşkanı,

Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi'nin girişimleriyle T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın önderliğinde 1-6 Kasım 1993 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Karadeniz Ekonomik İşbirliği I. Uluslararası Enerji Kongresi"ne katılan ülkelerin ortak görüşleri doğrultusunda "Karadeniz Bölgesi ve Orta Asya Ülkeleri Arasında Bölgesel Enerji İşbirliği Çalışma Grubu (The Regional Working Group For Cooperation In The Field Of Energy Among The Black Sea Region And Central Asian Countries) adı ile hükümet dışı bir kuruluşun oluşturmasına karar verilmiş olduğu ve REWG'in 2-3 Haziran 1994 tarihlerinde Ankara'da yapılan toplantıda 12 ülkenin katılımı ile hayatiyete geçirildiği malumunuzdur. Anılan Çalışma Grubu'nun Başkanlığına Türkiye, Başkan Yardımcılıklarına Kırgızistan, Romanya ve Rusya Federasyonu temsilcileri seçilmiş olup, sekretarya hizmetlerinin Türk Milli Komitesi'nin katkılarıyla Ankara'da yürütülmesi benimsenmiştir. Sözkonusu Çalışma Grubu Arnavutluk, Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Ukrayna'dan oluşmaktadır.

Karadeniz bölgesi ve Orta Asya ülkelerinin enerji ile ilgili sorunlarına ortak çözüm yolları bulunabilmesi ve uygulama projelerinin hayata geçirilebilmesi için uluslararası organizasyonlar, finansal kuruluşlar ve özel sektörle işbirliği yapılmasını sağlamak amacıyla Türkiye'de (Kuşadası/İzmir) 10 Ekim 1996 tarihinde "REWG Bölgesel Enerji Forumu" düzenlenmesi planlanmakta olup, REWG üyesi ülkelerin gereken hazırlıkları yaparak bu forumda yer almalarının önemli yararlar sağlayacağını düşünmekteyim.

Ortak tarihi ve kültürel bağlara sahip Karadeniz bölgesi ve Orta Asya ülkeleri arasındaki doğal işbirliğinin, enerji alanına da yaygınlaştırılması imkanlarının araştırılması amacıyla oluşturulan REWG faaliyetlerinin hızlandırılmasına yardımcı olacağınıza ve ülkenizin REWG çalışmalarına aktif olarak katılacağına inanıyorum.

Bu vesile ile, Zat-ı Alilerine en derin saygılarımı yinelerim.

Süleyman DEMİREL
Türkiye Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı

Kaynak: KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKAN ARŞİVİ: F. 7 Op.1. 6110, s. 7

Ankara, 4 Nisan 1996

Sayın Alibek KASIMOV
Tümgeneral
Kazakistan Savunma Bakanı

Ülkelerimiz arasında, askeri konulardaki ilişkilerin ve işbirliğinin canlandırılması ümidiyle, Zat-ı Alinizce de uygun karşılandığı takdirde, Sizi Ağustos 1996'nın son haftasında veya Eylül 1996'nın ilk haftasında Türkiye'de ağırlamaktan büyük bir mutluluk duyacağımı ifade etmek isterim.

Bu ziyaretin ülkelerimiz arasında varolan dostluk bağlarını pekiştireceğine; Türk Silahlı Kuvvetlerini ve Türk Savunma Sanayii'ni yakından tanımanıza vesile olacağına; özellikle de savunma sanayii alanında işbirliğine gidebileceğimize olan inancım tamdır.

Yukarıdaki önerilerimiz için uygun bulabileceğiniz herhangi bir tarih belirlendiğinde karargahım gerekli planlama faaliyetlerine başlayacaktır.

Bu vesileyle Zat-ı Alinize ve şahsınızda dost ve kardeş Kazak halkına refah, mutluluk ve sağlık dileğiyle en derin saygılarımı sunuyorum.

M.Oltan SUNGURLU
Türkiye Cumhuriyeti
Milli Savunma Bakanı

11-Chile
12-Japan
13-Chad
14-Ireland
15-Malaysia
16-India
17-Pakistan
18-Portugal
19-Spain
20-Turkey

37
36
34
32
31
31
29
29

ad of the delegation and head of security at the Iranian Interior Ministry, said that the two-day meeting ended in an atmosphere of mutual friendship and understanding.

countries in 1992 to deal with security problems. "Our aim is security for our country and our neighbour Iran," he added. The tenth meeting will be held in Tehran in three months' time.

Turkish companies operating in Kazakhstan

Adnan Selti

Seventeen Turkish contracting firms have embarked on construction work in Kazakhstan amounting to \$1.7 billion.

The ENTES firm has construction work worth \$765 million and ranks first among Turkish contracting firms.

According to the Turkish Cooperation and Development Agency (TIKA), ENTES will build the Cerkazgan Copper Rod plant at a cost of \$200 million, Karagan Iron and Steel works at a cost of \$600 million, Cerkazgan Copper Cable plant at a cost of \$125 million, and Kazkommertz Bank at a cost of \$20 million.

The United Engineers Bureau (BMB) headed by the noted business-

man Ali Rıza Bozkurt has undertaken the construction of Aktubinsk Natural Gas Plant at a cost of \$600 million. BMB also has the

right to explore and drill for petroleum in three regions in Kazakhstan.

The contract value of the Turkish Petroleum

Company (TPAO) which has exploration and drilling rights in seven regions of Kazakhstan is \$80 million.

Other Turkish firms in Kazakhstan and their contract values

FIRM	CONTRACT VALUE	(\$ MILLION)
ENTES	Cerkazgan Copper Rod works	20
ENTES	Karaganda Iron and Steel works	600
ENTES	Cerkazgan Copper Cable works	125
ENTES	Kazkommertz Bank	20
JEB (BMB)	Aktubinsk Natural Gas plant	600
JEB (BMB)	Petroleum exploration rights in 3 regions	80
TPC(TPAO)	Petroleum exploration rights in 7 regions	50
AY-SEL	Construction of Ankara Hotel	25
FINTRACO	Construction of Alem Bank	20
FINTRACO	Petroleum drilling rights	20
KORAY	Bahasmert Hotel Project	20
MIR	Construction of Foreign Ministry building	35
OKAN	Macaroni Factory	35
PROMET	Hotel construction	4
ZAFER	Construction of US Embassy building	1
FORM-SETUR	Hotel restoration	31
ALARKOM	Hospital construction	14
UNITERM-VOLAN	Mechanical and electrical services for hospitals	25
MAGDENLI	Renovation of Aitrau Airport	*
ENKA	Infrastructural services of Tengiz	32
CUKUROVA	Wool mill	

(*) The contract value will be determined soon

Tyryx 14 10 94

Kaynak: KAZAKISTAN CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKAN ARŞİVİ: F. 5. Op.1. 5181, s. 43

19
70

Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri arası
H.A.Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi faaliyetini koordine eden
Hükümetarası Mütevelli Heyet hakkında

TUTANAK

1 Mayıs 1992 yılında imzalanan "Eğitim, ilim, kültür ve spor alanında birlik hakkındaki anlaşmaya" ve 31 Ekim 1992 yılında Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri tarafından imzalanan Türkistan şehrinde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesinin kurulması hakkındaki anlaşmaya göre hareket ederek Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Hükümetarası Mütevelli Heyet'in görevini belirleyen Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi Tüzüğü'nün 4 maddesini ifade etmeye antlaştılar.

Madde 4. Hükümetarası Mütevelli Heyet eşit hakla Üniversite faaliyetini koordine etmesi amacıyla kurulup 10 kişiden ibarettir.

Türkiye Cumhuriyeti tarafından:

1. Yüksek Eğitim Kurulu Başkanı (Heyet Başkanı).
2. Cumhurbaşkan idaresi temsilcisi.
3. Mali Bakanlığı temsilcisi.
4. Dış İşleri Bakanlığı temsilcisi.
5. Milli Eğitim Bakanlığı temsilcisi.

Kazakistan Cumhuriyeti tarafından:

1. İlim ve Milli Eğitim Bakanı.(Heyet Yedek Başkanı)
2. Cumhurbaşkan İdaresi temsilcisi.
3. Mali Bakanlığı temsilcisi.
4. Dış İşleri Bakanlığı temsilcisi.
5. Üniversite Rektörü (Heyet Sorumlu Sekreteri).

Devlet kurumları temsilcilerinin görevi departmet (bölüm) başkanı görevinden düşük olmamalıdır. Hükümetarası Mütevelli Heyet kadro kapsamıyor, onun faaliyetinin ve alınan kararların yerine getirilmesini Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Eğitim Kurulu ve Kazakistan Cumhuriyeti İlim ve Milli Eğitim Bakanlığı takip eder. Heyet toplantısı bir yılda 2 kere yapılır. Heyet üyelerinin iş seyahatlarıyla alakalı masrafları Üniversite tarafından karşılanır. Heyet toplantısına iki taraftan 4 kişiden katılması gerekir. Heyet üyeleri eşit hakla oy vererek karara varılır. Toplantı yerini ve tarihini Mütevelli Heyet Başkanı Yedek başkanıyla (Kazakistan) görüşerek belirler ve Heyet üyelerine bir ay önce haber verilir.

İşbu sözleşme yayınlandığı tarihten itibaren yürürlüğe girer. Bu sözleşme Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Rus dilinde üç nüsha olarak hazırlanmış ve aynı yürürlüktedir.

Kazakistan Cumhuriyeti
Hükümeti adına

Başbakan Yardımcısı
Dış İşleri Bakanı
Kasımjomart TOKAYEV

Türkiye Cumhuriyeti
Hükümeti adına

Dış İşleri Bakanı

İsmail ÇEM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BÜYÜKELÇİLİĞİ
A L M A T I

88

No. 1576-186

NOTA

Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği, Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına saygılarını sunar ve Büyükelçiliğin 8 Aralık 1998 tarihli ve 2114-434 sayılı Notasına atıfla, aşağıdaki hususları Bakanlığın dikkatine getirmekten şeref duyar.

Ankara'daki Polis Akademisinden 1998-1999 yılı eğitim yılında mezun olacak Kazakistan uyruklu öğrencilerin isimleri ve 1. ve 2. ara sınav notlarını gösteren liste ekte sunulmuştur.

Büyükelçilik, anılan listenin ilgili Kazak makamlarına iletilmesinde Bakanlığın aracılığını rica eder.

Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği bu vesileyle Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına en derin saygılarını yineler.

Almatı, 7 Temmuz 1999

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
ALMATI

Kaz. Pazar. Gm
199 9
46074

Kaynak: KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKAN ARŞİVİ: F. 75-H. Op. 1. D. 5343,s.1

С П И С О К
Обучающихся в Турецкой полицейской Академии

Фамилия имя отчество	Рекомендующий орган
----------------------	---------------------

/набор 8 сентября 1996 года/ 3 курс обучения

1. Жусупов Валихан Жоламанович	УВД СКО
2. Бакубаев Руостем Ануарбекович	УВД ВКО (Семипалат.)
3. Рамазанов Сапарбек Кумарбекович	УВД Алматинская обл. (ТКО)
4. Сыдыбеков Даулетжан Амантаевич	УВД Алматы обл.
5. Ораков Самат Маширикович	УВД Мангист. обл. ОТЧИСЛ
6. Альдеков Марат Миятбекович	Восточное УВДТ.
7. Шыныбеков Нуржан Нурманович	УВД Жамбыл.
8. Кудебаев Ердос Кабуалиевич	УВД Костанай. обл.
9. Рахимов Заир Кульдабаевич	УВД г. Байконур.
10. Байдаuletов Бауыржан Сагналович	УВД Актюбинока.

/1997 году набор не осуществлялся/

/набор 8 сентября 1998 года/ 1 курс обучения

1. Абраев Марат Бакбердинович	ПЮК МВД РК
2. Арынгазин Руслан Абаевич	УВД Павлодар обл.
3. Байгабулов Мадит Гаагаевич	Акмол. ЮК МВД РК.
4. Баймагамбетов Марат Серикович	УВД Акмола обл.
5. Байкарин Бауыржан Жумажанович	ПЮК МВД РК.
6. Жилкибаев Аскер Ермекович	УВД Мангист. обл.
7. Жакупбеков Ербол Сайлаубекович	УВД ВКО
8. Капышев Ануар Уралович	Акмол. ЮК МВД РК
9. Жилкибаев Ерлан Тасболатович	Акмол. ЮК МВД РК
10. Шегирбаев Куаныш Алпысбаевич	УВД г. Астаны

EK 26: Kazakistan Siyasî Haritası

Kaynak: *Kazakistan Siyasî Haritası*. <https://tr.depositphotos.com/116279550/stock-illustration-kazakhstan-political-map.html>. 11.07.2016.

EK 27: Orta Asya Haritası

Kaynak: *Strategiya SŞA v Tsentralnoi Asii* <http://eurasian-defence.ru/?q=node/6529>. Ocak.2013.